
RZĄDOWA RADA LUDNOŚCIOWA

**SYTUACJA
DEMOGRAFICZNA
POLSKI**

RAPORT 2016–2017

Warszawa 2017

Autorzy:

Prof. dr hab. **Józefina Hrynkiewicz** (*Wstęp, Rekomendacje*)

Uniwersytet Warszawski
Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa

Dr hab. **Andrzej Gałązka** (*Rozdział VI*)

Szkoła Główna Handlowa, Warszawa

Dr hab. prof. UE **Jolanta Kurkiewicz** (*Rozdział III*)

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Dr hab. prof. UE **Ireneusz Kuropka** (*Rozdział IV*)

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Dr hab. **Paweł Hut** (*Rozdział V*)

Dyrektor Departamentu Analiz i Polityki Migracyjnej MSWiA

Dr **Alina Potrykowska** (*Wprowadzenie, Rekomendacje*)

Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa

Prof. dr hab. **Izydor Sobczak** (*Rozdział I*)

Gdańska Szkoła Wyższa w Gdańsku

Dr hab. prof. UŁ **Piotr Szukalski** (*Rozdział II*)

Uniwersytet Łódzki, Łódź

Prof. dr hab. **Zenon Wiśniewski** (*Rozdział VII*)

Przewodniczący Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Dr **Alina Potrykowska** – redakcja

Mgr **Michał Budziński**

Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa

Mgr **Władysława Czech-Matuszewska** – redakcja językowa

ISBN 978-83-7027-674-4

CD: 978-83-7027-675-1

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
WPROWADZENIE I REKOMENDACJE	8
CZĘŚĆ I	
Rozdział I. BILANS LUDNOŚCI POLSKI	36
Wprowadzenie	36
1.1. Niejednakowe tempo przyrostu ludności	37
1.2. Elementy składowe bilansu ludności	40
1.3. Liczba i struktura ludności według płci	44
1.3.1. Dynamika liczby mężczyzn i kobiet	44
1.3.2. Niejednakowy poziom współczynników feminizacji według wieku	46
1.4. Liczba i struktura ludności według wieku	48
1.4.1. Zmiany w liczbie i strukturze ludności według biologicznych grup wieku	49
1.4.2. Zmiany w liczbie i strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku	53
1.4.3. Dzieci i młodzież według edukacyjnych grup wieku	60
1.5. Ludność rezydująca	64
1.6. Stan, dynamika i struktura ludności w krajach Unii Europejskiej – porównanie z Polską	65
1.6.1. Miejsce Europy w rozwoju liczebnym ludności świata według kontynentów	65
1.6.2. Potencjał demograficzny krajów Unii Europejskiej, tempo ich rozwoju liczebnego	66
1.6.3. Przyrost naturalny i wędrowniczy – składnikami przyrostu rzeczywistego ludności	68
1.7. Struktura ludności według płci i wieku w krajach Unii Europejskiej; porównania z Polską	69
1.7.1. Zróżnicowanie relacji liczebnych ludności według płci	69
1.7.2. Zmiany w strukturze ludności według wieku	70
ANEKS	72
Rozdział II. MAŁŻEŃSTWA I ROZWODY	
Wprowadzenie	79
2.1. Małżeństwa	80
2.1.1. Ewolucja liczby małżeństw i skłonności do ich zawierania	81
2.1.2. Wiek nowożeńców	83
2.1.3. Struktura nowożeńców według stanu cywilnego i małżeństwa powtórne	85
2.1.4. Małżeństwa wyznaniowe	86
2.1.5. Małżeństwa binacjonalne	87
2.2. Rozwody	88
2.2.1. Częstość występowania rozwodów	89
2.2.2. Przyczyny rozwodów	90
2.2.3. Długość trwania małżeństwa rozwodzących się par	90
2.2.4. Potomstwo rozwodzących się par	91
2.3. Przemoc w rodzinie	92
2.4. Separacje	94
2.5. Małżeństwo w Polsce z perspektywy europejskiej	95
Podsumowanie – małżeństwa i rozwody w przyszłości	97

Rozdział III. URODZENIA I PŁODNOŚĆ W POLSCE Z PERSPEKTYWY EUROPEJSKIEJ	99
Wprowadzenie i rekomendacje	99
3.1. Urodzenia żywe i ich natężenie	99
3.1.1. Dynamika liczby i natężenia urodzeń żywych	99
3.1.2. Urodzenia żywe według kolejności	99
3.1.3. Urodzenia pozamałżeńskie	102
3.2. Przemiany płodności kobiet	102
3.2.1. Poziom płodności ogólnej	104
3.2.2. Zmiany wzorca płodności	104
3.2.3. Dynamika współczynników dzietności teoretycznej i zastępowalności pokoleń	105
3.3. Zachowania prokreacyjne z uwzględnieniem kolejności urodzeń	110
3.3.1. Wzorzec płodności według kolejności urodzeń	112
3.3.2. Współczynniki dzietności teoretycznej i średni wiek matek według kolejności urodzeń	115
3.4. Urodzenia i płodność w Polsce z perspektywy europejskiej	120
Podsumowanie	122
 Rozdział IV. UMIERALNOŚĆ I TRWANIE ŻYCIA W POLSCE I WYBRANYCH KRAJACH EUROPEJSKICH	 124
Wprowadzenie	124
4.1. Umieralność ogółem	124
4.2. Umieralność według miejsca zamieszkania	128
4.3. Umieralność według płci i wieku	129
4.4. Długość życia	133
4.5. Umieralność niemowląt	135
4.6. Polska na tle wybranych krajów europejskich	138
Podsumowanie	146
 Rozdział V. MIGRACJE ZAGRANICZNE	 147
Wprowadzenie	147
5.1. Emigracja z Polski	148
5.2. Imigracja do Polski	150
5.3. Repatriacja	151
5.4. Karta Polaka	153
5.5. Studenci	155
5.6. Ochrona międzynarodowa	156
5.7. Mały ruch graniczny	160
5.8. Pracownicy	163
5.9. Legalizacja pobytu i nadawanie obywatelstwa	165
5.9.1. Zezwolenie na pobyt czasowy	165
5.9.2. Zezwolenie na pobyt stały	166
5.9.3. Obywatelstwo	168
Podsumowanie	168
 Rozdział VI. PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIA PROCESÓW DEMOGRAFICZNYCH W POLSCE	 170
Wprowadzenie	170
6.1. Przyrost i ubytek rzeczywistej ludności	170
6.2. Małżeństwa	173

6.3.	Urodzenia	175
6.4.	Umieralność niemowląt	177
6.5.	Umieralność ludności	180
6.6.	Przyrost i ubytek naturalny ludności	184
6.7.	Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku	186
6.8.	Migracje	188
6.8.1.	Migracje wewnętrzne	188
6.8.2.	Migracje zagraniczne	192
6.8.3.	Saldo migracji ogółem	195
6.9.	Migracje wewnątrzwojewódzkie i międzywojewódzkie	197
6.9.1.	Migracje wewnątrzwojewódzkie ludności na pobyt stały według kierunków: miasta-wieś	197
6.9.2.	Migracje międzywojewódzkie – struktura kierunków odpływu i napływu ludności „z” i „do” poszczególnych województw	198
	Podsumowanie	200

CZEŚĆ II

Rozdział VII. SYTUACJA I POLITYKA PAŃSTWA NA RYNKU PRACY W POLSCE	205	
7.1.	W kierunku rynku pracy o bardziej ludzkim obliczu	205
7.2.	Rosnąca aktywność zawodowa	207
7.3.	Formy zatrudnienia	211
7.4.	Obcokrajowcy na polskim rynku pracy	213
7.5.	Malejące bezrobocie	214
7.6.	Grupy problemowe na rynku pracy	217
7.7.	Bezrobocie a zatrudnienie nierejestrowane	219
7.8.	Polityka państwa na rynku pracy	220
7.9.	Efektywność polityki rynku pracy	221
	Podsumowanie	227
	SŁOWNIK POJĘĆ UŻYWANYCH W RAPORCIE	229
	SPIS TABLIC	233
	SPIS WYKRESÓW	237
	SPIS RYCIN	240

WSTĘP

Rządowa Rada Ludnościowa przedkłada kolejny, XLII raport: *Sytuacja demograficzna Polski w latach 2016–2017* na podstawie §3 pkt 1 Zarządzenia Nr 85 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 maja 2006 r. w sprawie Rady do Spraw Koordynacji działań międzyresortowych w zakresie polityki ludnościowej¹, zgodnie z którym „1) dokonywanie oceny sytuacji demograficznej kraju oraz opracowywanie dla Rady Ministrów okresowych (corocznych) raportów o sytuacji demograficznej kraju”.

Kolejne rozdziały raportu zawierają analizy i oceny dotyczące: bilansu ludności i zmian w strukturze demograficznej mieszkańców Polski, ruchu naturalnego ludności (zawierania małżeństw, rozwodów, urodzeń i płodności oraz umieralności) i migracji zagranicznych oraz przestrzennego zróżnicowania procesów demograficznych. Rozdział VII poświęcony jest sytuacji i polityce państwa na rynku pracy w Polsce.

We wprowadzeniu do *Raportu* przedstawiono główne tendencje w procesach demograficznych, ze szczególnym uwzględnieniem zjawisk, które miały miejsce w 2016 r. oraz wstępnie oszacowanych za 2017 rok. Zawarto w nim także syntetyczne ustalenia z poszczególnych części merytorycznych raportu oraz rekomendacje.

Autorami są wybitni eksperci z zakresu problematyki ludnościowej, polityki społecznej i geografii. *Raport* został opracowany pod kierunkiem Przewodniczącej Rządowej Rady Ludnościowej, prof. dr hab. Józefiny Hrynkiewicz. Treść *Raportu* jest dostępna także w formie elektronicznej pod adresem: www.stat.gov.pl.

Czytelników prosimy o przekazywanie do Sekretariatu Rządowej Rady Ludnościowej uwag, które pozwolą na doskonalenie kolejnych jego edycji.

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz
Przewodnicząca
Rządowej Rady Ludnościowej

---

¹ Zmiany tego Zarządzenia zostały dokonane Zarządzeniem Nr 165 Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 listopada 2006 r., Zarządzeniem Nr 29 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 marca 2007 r. oraz Zarządzeniem nr 40 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 maja 2012 r., Zarządzeniem Nr 35 Prezesa Rady Ministrów z dnia 22 marca 2016 r. oraz Zarządzeniem Nr 10 Prezesa Rady Ministrów z dnia 2 lutego 2017 r.

WPROWADZENIE I REKOMENDACJE

WPROWADZENIE

Tendencje ogólne

Istotną charakterystyką obecnej sytuacji demograficznej jest utrzymujący się od 2012 roku ubytek rzeczywisty ludności Polski, po obserwowanym wcześniej wzroście w okresie 2008–2011 (w 2010 r. dodatkowo liczba ludności została skorygowana (powiększona) o ok. 300 tys. osób na podstawie danych Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011). W latach 2012–2016 liczba ludności kraju zmniejszyła się o ponad 100 tys. osób, zaś największy ubytek wystąpił w 2015 roku. Spadek liczby ludności od sześciu lat jest wynikiem niekorzystnych tendencji – ubytku naturalnego ludności i salda migracji zagranicznych. Ogólna liczba mieszkańców Polski zmniejszyła się w 2016 r. o 4 tys. w porównaniu z rokiem poprzednim i stanowiła 38 433 tys.¹. Ze wstępnych danych GUS wynika, że w 2017 r. liczba ludności Polski wyniosła 38 434 tys. i wzrosła o ok. 1 tys. w porównaniu z 2016 rokiem. Stopa ubytku rzeczywistego ludności wyniosła w 2016 r. $-0,01\%$, co oznacza, iż na każde 100 tys. mieszkańców ubyło 10 osób. W 2017 r. odnotowano po raz pierwszy od sześciu lat przyrost rzeczywisty ludności. Stopa przyrostu rzeczywistego wynosiła $0,003\%$, co oznacza, że na każde 100 tys. ludności przybyły 3 osoby.

Przyrost naturalny pozostaje ujemny od 2013 roku. W latach 2012–2013 zanotowano największy ubytek naturalny ludności w powojennym rozwoju Polski, przede wszystkim z powodu malejącej liczby urodzeń przy jednoczesnym systematycznym wzroście liczby zgonów, spowodowanym wzrostem liczby i odsetka osób w starszym wieku. Wynikało to z jednej z najniższych w tym okresie liczby urodzeń żywych (369,6 tys.) i jednej z najwyższych liczb zgonów (387,3 tys.), które zanotowano w 2013 roku. W 2016 r. liczba urodzeń była mniejsza od liczby zgonów o 5,8 tys. osób, zaś współczynnik ubytku naturalnego wyniósł $-0,2\%$. Szacuje się, że w 2017 r. przyrost naturalny był także ujemny i wyniósł $-0,5$ tys. osób. Współczynnik ubytku naturalnego był bliski zeru. Współczynniki przyrostu naturalnego są wyższe na wsi niż w miastach: w 2016 r. w miastach odnotowano ubytek naturalny ($-0,5\%$), natomiast na wsi niewielki przyrost ($0,3\%$).

W wyniku tak kształtujących się procesów należy uznać, że **Polska znalazła się w kryzysie demograficznym**².

1. W latach 2002–2016 mieszkańców tracili te same województwa co wcześniej (por. poprzednie Raporty RRL), tj.: **opolskie, łódzkie, śląskie, świętokrzyskie, lubelskie, podlaskie i dolnośląskie**. Niejako „tradycyjnie” w 2016 r. zanotowano ubytek w 12 woje-

---

¹ Źródło: dot. 2016 r.: *Rocznik Demograficzny 2017*, GUS, Warszawa, 2017; *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31.12.2016 r.*, GUS, Warszawa, 2017; Patrz uwaga GUS na s. 25: „W prezentowanym bilansie liczby i struktury ludności Polski uwzględnione zostały także osoby, które czasowo wyemigrowały za granicę. Jednocześnie w bilansie ludności nie zostali uwzględnieni imigranci przebywający w Polsce czasowo – bez względu na formalno-prawny status ich pobytu oraz na okres przebywania w Polsce”. Patrz także: *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30.06.2016 r.*, GUS, Warszawa 2017; *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju w 2017 r.*, GUS, Warszawa, styczeń 2018.

² W środowisku naukowym toczy się jednak dyskusja, iż sytuacja ta jest – w kontekście procesów transformacji demograficznej – zmianą demograficzną, do której powinny się dostosować wszystkie sfery rozwoju społeczno-gospodarczego. Nie oznacza to, że nie należy prowadzić intensywnych działań w zakresie polityki ludnościowej mających na celu odnowę demograficzną Polski (osłabienie negatywnych tendencji lub odwrócenie ich kierunku).

wództwach, a przyrost tylko w czterech (**pomorskie, mazowieckie, małopolskie i wielkopolskie**). Pozostałe regiony, zwłaszcza na terenie których są zlokalizowane rozwijające się największe wielofunkcyjne aglomeracje miejskie (obszary aglomeracyjne), zyskiwały mieszkańców. Dotyczy to głównie rejonów: Warszawy, Trójmiasta, Poznania, Krakowa, aglomeracji bydgosko-toruńskiej, Wrocławia i Krakowa, w mniejszym stopniu – powiatów otaczających Szczecin, Olsztyn, Białystok, Lublin, Rzeszów, Łódź i Zieloną Górę, co należy wiązać ze zjawiskiem suburbanizacji i „rozlewania się” miast (*urban sprawl*).

2. Wszystko jednak wskazuje na to, że Polska wkroczyła w okres kryzysu demograficznego, który miał już przejściowo miejsce w latach 1997–2007, ale obecny prawdopodobnie będzie miał charakter dłuższej tendencji. Podstawy do sformułowania takiej tezy dają prezentowane niżej trendy w zakresie czynników kształtujących zmiany liczby ludności Polski.

Świadczy o tym **obniżanie się od 2010 r. wielkości przyrostu naturalnego ludności** (jednak na bardzo niskim poziomie): w 2010 r. stanowił on blisko 35 tys. osób, ale w roku 2011 obniżył się prawie trzykrotnie do 12,9 tys., w 2012 r. wyniósł 1,5 tys., w 2013 r. przeszedł w fazę ubytku naturalnego (–17,7 tys.), który w 2016 r. wyniósł –5,8, tys. zaś w 2017 r. –0,5 tys. Współczynnik przyrostu naturalnego w 2013 r. był ujemny i wynosił –0,5‰, w 2016 r. jego wartość stanowiła –0,2‰, zaś w 2017 r. był bliski zeru (warto przypomnieć, iż na początku lat 90. XX w. współczynnik osiągnął wartość ponad 4‰).

Zmiany struktury wieku (zmniejszanie się liczby dzieci i młodzieży) oraz spadek liczby zawieranych małżeństw dają podstawy do twierdzenia, że proces ten w dalszym ciągu będzie postępował. Przyrost naturalny w latach 2011 i 2012 był niemal zerowy w miastach, a prawie cały zapewniała jeszcze ludność wsi. Współczynnik przyrostu naturalnego jest wyższy na wsi; w 2016 r. kształtował się na poziomie +0,3‰, podczas gdy w miastach odnotowano ubytek naturalny wynoszący –0,5‰.

Drugą składową wpływającą na ogólną liczbę ludności jest saldo migracji zagranicznych na pobyt stały, które – po raz pierwszy w całym prawie okresie powojennym – było dodatnie i w 2016 r. wyniosło 1,5 tys. osób.

Skala przyrostu/ubytku naturalnego jest znacznie zróżnicowana terytorialnie i najbardziej jaskrawo występuje w ujęciu powiatowym; przedział jego zmian w ujęciu wojewódzkim kształtował się w 2016 r. średnio od –2,99‰ w woj. łódzkim do +2,04‰ w woj. pomorskim, co w porównaniu z danymi z poprzednich raportów wskazuje na względne ustabilizowanie tego zróżnicowania. **Największy ubytek naturalny ludności występuje w powiatach przeważającej części województw: opolskiego, świętokrzyskiego, łódzkiego, lubelskiego, śląskiego, warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego i podlaskiego, a także we fragmentach województwa dolnośląskiego.** Ubytek naturalny notowany jest także w znacznej części powiatów grodzkich. To zróżnicowanie przestrzenne ubytku naturalnego utrwała się w czasie i na tych samych obszarach. Podobnie jest ze zróżnicowaniem terytorialnym przyrostu naturalnego ludności, który stabilizuje się (choć z tendencją malejącą) w powiatach województw: pomorskiego, wielkopolskiego, kujawsko-pomorskiego, przeważającej części warmińsko-mazurskiego i małopolskiego oraz we fragmentach lubuskiego, dolnośląskiego, mazowieckiego i podkarpackiego.

3. Od prawie 30 lat utrzymuje się okres depresji urodzeniowej – niska liczba urodzeń nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. W 2016 r. współczynnik dzietności wyniósł 1,36, co oznacza, że na 100 kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat) przypadało 136 urodzonych dzieci (w miastach 133, na wsi 139). Niekorzystny trend spadku liczby urodzeń żywych w dłuższym okresie należy wiązać z **pogłębieniem się od 2009 r. niekorzystnych zmian we wzorcu płodności kobiet oraz w strukturze według wieku w populacji kobiet w okresie prokreacyjnym**: zmniejszeniu ulega liczba urodzeń wszystkich kolejności; z upływem czasu obniżająca się płodność rozszerza się na coraz starsze grupy wieku; **decyzje o urodzeniu dziecka są odraczane na późniejszy wiek**, w efekcie **wzrasta średni**

wiek rodzących matek (mediana wieku w momencie urodzenia pierwszego dziecka wzrosła do 27,8 lat w 2016 r., tj. o 3,9 roku w porównaniu z 2000 r.); rośnie deficyt urodzeń, których liczba mogłaby zagwarantować prostą zastępowalność pokoleń (wyniósł on w 2014 r. dla Polski 380 dziewczynek na 1000 kobiet – w miastach 414 i na wsi 333). Kontynuowanie tych trendów mogłoby pogłębiać stosunkowo wysoki deficyt w zastępowalności pokoleń, który wynosi już ponad 1/3 urodzeń³. Obserwowane zmiany spowodowały przesunięcie najwyższej płodności kobiet z grupy wieku 20–24 lata do grupy 25–34 lata, w której nastąpił znaczący wzrost płodności, będący w głównej mierze realizacją „odłożonych” urodzeń. W konsekwencji nastąpiło podwyższenie (od początku bieżącego stulecia) mediany wieku kobiet rodzących dziecko; w 2016 r. wyniosła ona 29,9 lat wobec 26,1 lat w 2000 r. (w 1990 r. było to niewiele mniej, bo 26 lat).

W ciągu minionych 25 lat zmieniła się także struktura poziomu wykształcenia matek. Zmiany w strukturze wykształcenia ludności spowodowały, że w stosunku do początku lat 90. odsetek matek z wykształceniem wyższym wzrósł prawie dziewięciokrotnie, tj. z 6% do 52% (w 2000 r. wynosił 19%), natomiast ponad pięciokrotnie zmniejszył się odsetek kobiet z wykształceniem podstawowym i bez wykształcenia – z 18% do nieco ponad 3% (w 2000 r. – 12%). Odsetek matek z wykształceniem średnim się nie zmienił. Od 2009 r. najwyższe odsetki urodzeń dzieci odnotowano w przypadku kobiet z wykształceniem wyższym (ok. 50% w 2016 r.) i średnim (31% w 2016 r.), następnie z zasadniczym zawodowym i podstawowym.

Dzietność kobiet w znacznym stopniu jest determinowana liczbą zawieranych związków małżeńskich, ponieważ ponad połowa spośród urodzonych w każdym roku dzieci rodzi się w okresie pierwszych trzech lat trwania małżeństwa rodziców. Niemniej jednak odsetek urodzeń pozamałżeńskich systematycznie rośnie. Na początku lat 90. ze związków pozamałżeńskich rodziło się około 6–7%, a w ostatnich latach już około 25% dzieci.

Rok 2016 był kolejnym okresem wzrostowej tendencji udziału urodzeń pozamałżeńskich. Poza małżeństwami urodziło się ok. 25% dzieci i od 2000 r. udział ten zwiększył się prawie dwukrotnie (odsetek ten jest wyższy w miastach – w 2016 r. wynosił ponad 27,6%, podczas gdy na wsi 21%). Jest to spowodowane wzrostem liczebności związków konsensualnych i prowadzi do wzrostu liczebności rodzin niepełnych (głównie matek samotnie wychowujących dzieci)

- 4. W 2016 r. zarejestrowano 382,3 tys. urodzeń żywych, co oznacza wzrost liczby urodzeń w porównaniu z poprzednim rokiem o 13 tys.** (liczba urodzeń żywych zmniejszyła się z 417,6 tys. w 2009 r. do 369,3 tys. w 2015 r.) wśród mieszkańców zarówno miast, jak i wsi. Współczynnik urodzeń wzrósł o 0,3 punktu do poziomu 9,9‰ w 2016 roku. Ze wstępnych danych GUS wynika, że w 2017 r. liczba urodzeń żywych wynosiła 403 tys., tj. o ok. 20 tys. więcej niż w roku poprzednim, zaś współczynnik urodzeń zwiększył się o 0,6 punktu prom. do poziomu 10,5‰. Na wsi rodzi się relatywnie więcej dzieci: w 2016 r. współczynnik urodzeń kształtował się na poziomie 10,2‰, a w mieście wyniósł 9,8‰.

Według wstępnych danych GUS wzrost liczby urodzeń dotyczy przede wszystkim dzieci urodzonych jako drugie, trzecie i kolejne w rodzinach, których udziały w ogólnej liczbie urodzeń zwiększyły się w stosunku do roku poprzedniego, przy spadku udziału urodzeń pierwszych⁴. Spadek udziału urodzeń pierwszych dzieci w ogólnej liczbie dzieci wynika z faktu, iż liczba potencjalnych matek zmniejsza się corocznie o 5%.

Najwyższy poziom urodzeń żywych (10,8–11,2‰) występuje w województwach związanych z obszarami największych rozwijających się aglomeracji miejskich (ma-

³ Zapoczątkowane w latach 90. ubiegłego wieku przemiany demograficzne są przede wszystkim efektem wyboru, jakiego coraz częściej dokonują ludzie młodzi, decydując się najpierw na osiągnięcie określonego poziomu wykształcenia i stabilizacji ekonomicznej, a dopiero potem (około trzydziestki) na założenie rodziny oraz jej powiększenie.

⁴ Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju w 2017 r., GUS, Warszawa 2018, s. 9.

zowieckie, pomorskie, wielkopolskie, małopolskie), co jest uwarunkowane relatywnie młodszą strukturą wieku mieszkańców i odpowiada przestrzennemu zasięgowi występowania przyrostu rzeczywistego ludności. Najniższy poziom urodzeń cechuje powiaty całej wschodniej połowy woj. podlaskiego, przeważającej części łódzkiego, zachodniopomorskiego, południową część dolnośląskiego, opolskie, północną część śląskiego, świętokrzyskie i sąsiadujące ze sobą powiaty podkarpackiego i lubelskiego oraz większość powiatów grodzkich.

5. W ostatnich kilkunastu latach liczba zgonów wahała się od 370 do 395 tys. z niewielką tendencją wzrostową od 2011 roku. W 2016 r. zmarło 388,0 tys. osób, tj. o 6,9 tys. mniej niż rok wcześniej – współczynnik zgonów był niższy o 0,2 pkt. i wyniósł 10,1‰ (wobec 9,8‰ w 2014 r.). Zbliżony poziom umieralności jest obserwowany na wsi (9,9‰), zaś wyższy w miastach (10,2‰). **Według wstępnych danych GUS w 2017 r. zmarło około 403,5 tys. osób., tj. o ponad 15 tys. więcej niż przed rokiem.** Współczynnik umieralności był wyższy o 0,4 pkt. i wyniósł 10,5‰.

Jednocześnie poziom umieralności ogólnej w Polsce wykazuje znaczne różnicowania regionalne. Międzywojewódzki zakres różnicowań standaryzowanego współczynnika umieralności (w celu wyeliminowania wpływu różnic w strukturze wieku ludności) kształtował się w 2014 r. od 898,4 w woj. podkarpackim do 1078,9 na 100 tys. ludności w woj. łódzkim. **Wysoka umieralność ludności występuje – poza łódzkim – w województwach: śląskim, lubuskim, lubelskim, warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i kujawsko-pomorskim.**

Na ogólny poziom umieralności pozytywnie wpływa obniżanie się umieralności niemowląt (dzieci do 1. roku). Rok 2016 był kolejnym rokiem jej spadku; zmarło 1,5 tys. dzieci w wieku poniżej 1. roku (o 100 mniej niż w 2014 r.), a współczynnik umieralności niemowląt wyniósł 4,0 na 1000 urodzeń żywych i był o 0,2 pkt. niższy niż w 2014 r. (wobec 4,6‰ w 2013 r., 8,1‰ w 2000 r. i 19,3‰ w 1990 r.). W 2017 r. nadal był obserwowany pozytywny trend niskiego poziomu umieralności niemowląt – w tym okresie zmarło 1,6 tys. dzieci w wieku poniżej 1. roku życia. Współczynnik wyrażający liczbę zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych kształtował się na poziomie 4,0‰ (zarówno w miastach i na wsi). Do tego trendu spadkowego umieralności naszych najmłodszych mieszkańców przychodzących na świat przyczynił się spadek umieralności dzieci – noworodków w pierwszym tygodniu życia.

Dalsze obniżanie poziomu umieralności niemowląt w Polsce wymaga radykalnych zmian w systemie ochrony zdrowia, zwłaszcza realizacji programów w sferze opieki nad matką i dzieckiem, aby zbliżyć się do poziomu krajów notujących w tym zakresie największe osiągnięcia.

Podobnie jak **natężenie zgonów w całej populacji, tak i wśród niemowląt jego poziom jest wyższy w porównaniu z krajami wysoko rozwiniętymi.** Chociaż bez wątpienia ochrona zdrowia w Polsce może traktować znaczący spadek umieralności niemowląt jako duże osiągnięcie, to umieralność przewyższa prawie dwukrotnie wartości, jakie notują kraje przodujące pod względem opieki medycznej nad matką i dzieckiem, w tym kraje europejskie (współczynniki na poziomie 2–3‰).

Umieralność niemowląt jest zróżnicowana przestrzennie. W 2016 r. współczynnik umieralności niemowląt kształtował się od 3,27‰ w woj. mazowieckim (sytuacja najkorzystniejsza) do 5,86‰ w lubuskim. Średni współczynnik umieralności z lat 2002–2016 kształtuje się od 4,71‰ w woj. mazowieckim (sytuacja najkorzystniejsza) do 6,38‰ w śląskim (sytuacja najgorsza). Średnioroczny poziom zgonów niemowląt w ujęciu powiatowym w latach 2002–2016 kształtuje się od około 3‰ do 10‰, czyli rozpiętość jest bardzo duża. Niepokojąco wysoki poziom zgonów niemowląt dość trwale występuje w niektórych powiatach na obszarach tzw. „ściany zachodniej” oraz „wschodniej”.

6. Zmiany umieralności pozostają w ścisłym związku z ograniczaniem od wielu lat zgonów z powodu najważniejszej ich przyczyny – chorób układu krążenia; na początku lat 90. XX w. były one przyczyną ponad 52%, zaś w 2016 r. – 45,1% zgonów. Mimo tej pozytywnej zmiany należy wskazać na **nadumieralność Polaków, spowodowaną chorobami układu krążenia, w porównaniu z mieszkańcami wielu krajów**, np. dwukrotnie wyższą w porównaniu z Hiszpanią czy Holandią. Mniejsza poprawa dotyczyła umieralności spowodowanej przyczynami zewnętrznymi.

Niekorzystnym zjawiskiem jest wzrost liczby zgonów z powodu chorób nowotworowych (w 1990 r. stanowiły 20% zgonów, a w 2016 r. już 26,6%). Notuje się niepokojący wzrost umieralności spowodowanej chorobami układu trawiennego, nie widać też istotnych postępów w zmniejszaniu umieralności wywołanej chorobami układu oddechowego.

7. W wyniku tych różnokierunkowych zmian umieralności rok 2016 był kolejnym okresem trwającej od wielu lat tendencji wzrostu długości trwania życia Polaków. Dotyczy ona wszystkich generacji mieszkańców. Noworodek chłopiec w warunkach umieralności 2016 r. miał przed sobą 73,9 lat przeciętnego trwania życia, a dziewczynka – 81,9. W ciągu ostatnich 25 lat (od 1991 r.) przeciętne trwanie życia mężczyzn wydłużyło się prawie o 8 lat, a kobiet niemal o 7 lat. Wydłużanie trwania życia Polaków przez wiele lat wynikało głównie ze spadku umieralności niemowląt, a obecnie coraz większego znaczenia nabiera spadek natężenia zgonów wśród osób starszych.

8. W procesach tworzenia rodzin przez minione trzy lata był obserwowany nieznaczny wzrost liczby nowo zawartych małżeństw, po pięciu latach ich spadku. W 2016 r. zawarto 193,4 tys. związków małżeńskich, tj. o 4,6 tys. więcej niż przed rokiem. Według wstępnych danych GUS w roku 2017 zawarto ok. 193 tys. nowych związków małżeńskich, tj. podobnie jak przed rokiem. Wzrost liczby zawieranych małżeństw odnotowano już trzeci rok. Zmiany liczby zawieranych małżeństw mają w perspektywie kolejnych 2–3 lat wpływ na liczbę urodzeń. Współczynnik małżeństw wzrósł do poziomu 5,1‰ w 2016 r. – podobnie w miastach i na wsi. W 2016 r. około 62% spośród nowo zawartych małżeństw stanowiły małżeństwa wyznaniowe, tj. zawarte w kościele (związku wyznaniowym), a następnie zarejestrowane w urzędzie stanu cywilnego (na wsi – blisko 70% wszystkich związków).

9. Z danych zawartych w Raporcie wynika, że w dalszym ciągu maleje natężenie zawierania małżeństw w młodszych grupach wieku, co należy wiązać z opóźnianiem decyzji o zawarciu małżeństwa, pozostawianiem w związkach nieformalnych lub rezygnacją z życia w związku małżeńskim. Na niemal niezmiennym poziomie pozostaje od lat udział pierwszych związków małżeńskich wśród ogółu zawieranych małżeństw (ok. 82% w 2016 r., na wsi ok. 87%).

W warunkach swobody przemieszczania się ludności, jaką uzyskali Polacy po transformacji ustrojowej, a szczególnie po uzyskaniu członkostwa w UE, małżeństwa Polaków z cudzoziemcami stają się znaczącym zjawiskiem. W ostatnich dwóch latach liczba małżeństw binacjonalnych wzrosła z 3367 do 4662, tj. o 37,8%, przy czym zmiana ta dotyczyła małżeństw Polaków (głównie z Ukrainkami), zaś zdecydowaną większość stanowią związki Polek z cudzoziemcami z Europy Zachodniej).

10. Rok 2016 to dziesiąty już z kolei rok, kiedy liczba małżeństw zakończonych rozwodem małżonków oscyluje w granicach 64–66 tys. Po szczycie liczby rozwodów w 2006 r. (71,9 tys.) w 2015 r. orzeczono 67 tys. rozwodów, jednak już w 2016 r. **rozwiódło się 63,5 tys. par małżeńskich**, tj. o 3,8 tys. mniej niż rok wcześniej, a w przypadku 1,6 tys. małżeństw orzeczono separację. Jest to mniej niż przed rokiem, kiedy odnotowano 1,7 tys. separacji. Współczynnik rozwodów w 2016 r. wynosił 1,7‰ (od 2007 r. wartość współczynnika utrzymuje się na stałym poziomie 1,7‰ – wyjątek stanowił 2010 r., gdy

wyniósł 1,6‰). Liczba rozwodów w miastach (45,9 tys.) była ponad dwukrotnie wyższa niż na wsi (16,7 tys.), zaś w przypadku separacji 1,1 tys. orzeczeń odnotowano w miastach oraz 0,5 tys. wśród mieszkańców wsi.

Według wstępnych danych GUS w 2017 r. rozwiodło się ok. 65 tys. par małżeńskich, o ok. 1,5 tys. więcej niż rok wcześniej, a w przypadku kolejnych ok. 0,9 tys. małżeństw orzeczono separację. Współczynnik rozwodów pozostał bez zmian i wyniósł 1,7‰. Liczba rozwodów w miastach (24,4 tys.) była prawie trzykrotnie wyższa niż na wsi, a w przypadku separacji o połowę wyższa – odnotowano 0,6 tys. orzeczeń w miastach oraz 0,3 tys. wśród mieszkańców wsi. W głównej mierze należy to wiązać z malejącym natężeniem zawierania małżeństw przez mieszkańców w młodszych grupach wieku (bowiem głównie te związki są narażone na ryzyko rozwodów). Niestety **konsekwencją społeczną rozwodów są losy dzieci małoletnich, których liczba w rozwiedzionych małżeństwach w 2016 r. wyniosła 55 tys.** Rodzi to istotne konsekwencje dla funkcjonowania takich rodzin i powoduje wzrost liczby rodzin samotnych matek z małoletnimi dziećmi; należy jednak podkreślić, że liczba dzieci małoletnich w rozwiedzionych małżeństwach od 2005 r. zmniejszyła się o ponad 17 tys.

11. Polska od wielu lat jest krajem emigracyjnym, jednak w ostatnich latach można zauważyć, iż staje się krajem emigracyjno-imiigracyjnym. Różnica potencjału ekonomicznego Polski i krajów zachodnich jest główną przyczyną tego zjawiska, którego skali nie oddaje statystyka wymeldowań z powodu wyjazdu za granicę. Obejmuje ona jedynie niewielką część takich migracji. Saldo migracji stałych cztery lata oscylowało blisko zera: w 2009 r. –1,2 tys., a w 2012 r. –6,6 tys., co oznaczało, że wyjazdy na stałe w liczbie 15–20 tys. osób były równoważone imigracją na stałe zamieszkanie w Polsce i można było przypuszczać, że pojawiły się symptomy spadku skłonności Polaków do emigracji. Rok 2013 przyniósł jednak wzrost tego salda do minus 20 tys. osób (w 2014 r. o 5 tys. mniej, tzn. minus 15,8 tys.), co czyni wątpliwym takie przypuszczenie. Dodatkowo lata te charakteryzowały się wzrostem liczby emigrantów oraz niewielką jeszcze imigracją do Polski. W 2016 r. imigracja na pobyt stały nieznacznie wzrosła w porównaniu z 2014 r. i wynosiła 13,5 tys. wobec 12,3 tys. rejestrowanych uprzednio⁵. Z kolei emigracja zmniejszyła się do 12 tys. osób. Po wzroście emigracji w latach poprzednich następuje obecnie zmniejszenie się strumienia emigracji.

Według wstępnych danych GUS pochodzących z rejestru PESEL wynika, że w pierwszym półroczu 2017 r. liczba imigracji była wyższa od liczby emigracji. Na pobyt stały zameldowało się w Polsce około 5,9 tys. osób mających poprzednio stałe miejsce zamieszkania za granicą, natomiast wyjazd na pobyt stały za granicę zgłosiło 5,8 tys. osób.

W wyniku tych zmian **saldo definitywnych migracji zagranicznych w 2016 r. osiągnęło po raz pierwszy wartość dodatnią 1,5 tys. osób.**

Główne kierunki emigracji na pobyt stały pozostają niezmiennie – są to Niemcy oraz Wielka Brytania (do krajów tych wyjechało na stałe w 2016 r. odpowiednio: 4,4 tys. oraz 2,9 tys. osób). Ze względu na to, że imigranci na stałe to w znakomitej większości powracający Polacy (73,6% ogółu imigrantów), kraje emigracyjne są również głównymi krajami poprzedniego zamieszkania imigrantów. Należy tu wymienić Wielką Brytanię, skąd przybyło do Polski 3,3 tys. osób, oraz – w dalszej kolejności – Niemcy (1,9 tys.). Wśród pozostałych krajów wyróżnia się Ukraina, z której imigrowało 1,4 tys. osób.

---

⁵ Za: *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31.12.2016 r.*, GUS, Warszawa 2017 (dane GUS opracowano na podstawie informacji ewidencyjnych gmin o zameldowaniu osób przyjeżdżających do Polski na pobyt stały (imigracja na pobyt stały) oraz o wymeldowaniach mieszkańców Polski wyjeżdżających na stałe za granicę (emigracja na pobyt stały), pochodzących z rejestru PESEL (dotyczą wyłącznie migracji zarejestrowanych)). Patrz także: *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30.06.2016 r.*, GUS, Warszawa 2017.

Znacznie większa jest skala migracji na pobyt czasowy. Skalę czasowych emigracji Polaków można oceniać na podstawie wyników powszechnych spisów ludności oraz szacunków. Od 2002 r. liczba osób przebywających czasowo za granicą istotnie wzrosła – szczególnie po akcesji Polski do UE i sukcesywnym znoszeniu barier w dostępie do rynków pracy krajów UE. W 2002 r. poza granicami Polski przebywało 786,1 tys. mieszkańców, natomiast szacunki emigracji na pobyt czasowy powyżej trzech miesięcy wskazują, że w końcu 2016 r. poza granicami Polski przebywało czasowo 2515 tys. mieszkańców naszego kraju, tj. o około 118 tys. więcej niż w roku poprzednim. Wśród emigrantów dominowały osoby, które swój czasowy wyjazd za granicę łączyły z podejmowaniem pracy lub jej poszukiwaniem. Wyniki ostatniego spisu ludności wykazały, że w końcu marca 2011 r. ogólny odsetek osób przebywających poza krajem w związku z pracą wynosił około 73%. Odsetek ten różnił się w zależności od kraju przebywania; najwyższy, wynoszący ok. 90%, odnotowano dla osób przebywających w Holandii. Najważniejszymi kierunkami polskiej emigracji czasowej w dalszym ciągu pozostają: Wielka Brytania i Niemcy oraz Holandia, Irlandia, Włochy i Norwegia.

Na koniec roku 2016 w krajach członkowskich Unii Europejskiej przebywało ponad 2 mln osób (najwięcej w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii i Irlandii). Taka skala emigracji z jednej strony uszczupla potencjał demograficzny Polski, z drugiej zaś zmniejsza skalę negatywnych problemów na rynku pracy. Negatywną stroną tego procesu jest skala wyjazdów młodych dobrze wykształconych mieszkańców Polski i osób o wysokich kwalifikacjach zawodowych, których niejednokrotnie nie wykorzystują w kraju docelowym.

Jedną z konsekwencji znacznej emigracji Polaków ostatnich lat jest to, że za granicą rodzi się coraz więcej polskich dzieci. Szczególnie jest to widoczne w Wielkiej Brytanii. Wyjeżdżają za granicę ludzie młodzi w wieku prokreacyjnym i znajdują tam dogodne warunki do założenia lub powiększenia rodziny.

W *Raporcie* stwierdzono, iż w 2016 r. sytuację migracyjną w Polsce zdominował zwiększony napływ obywateli Ukrainy. Zanotowano rekordową liczbę rejestrowanych oświadczeń pracodawcy o zamiarze zatrudnienia cudzoziemca w Polsce, co wskazuje na liczbę imigrantów, głównie Ukraińców pracujących czasowo w naszym kraju. Według szacunków liczba imigrantów zarobkowych w Polsce w roku 2017 znacznie wzrosła, co może oznaczać, że polski rynek pracy jest atrakcyjny, szczególnie dla obywateli Ukrainy, gdzie sytuacja nie tylko militarna, ale i gospodarcza nie jest stabilna.

Mimo iż o ochronę międzynarodową ubiegali się głównie obywatele Rosji (trend utrzymujący się od ponad 20 lat), jednak to wzrost liczby obywateli Ukrainy zainteresowanych statusem uchodźcy podlega stałemu monitoringowi.

Należy jednak zauważyć, że wnioski o ochronę stanowiły tylko 4,5% postępowań prowadzonych wobec obywateli Ukrainy (w 2014 r. 7,5%). Zdecydowana większość cudzoziemców przybywających do Polski z tego kraju wnioskowała o zezwolenia na pobyt umożliwiające podjęcie pracy (brak takiej możliwości przez pierwsze sześć miesięcy procedury uchodźczej) i samodzielne utrzymanie rodziny. Rośnie liczba cudzoziemców posiadających ważne dokumenty potwierdzające prawo pobytu w Polsce. W ciągu 2015 r. liczba ta wzrosła prawie o 37 tys., w 2016 r. notowany był dalszy wzrost. W końcu 2016 r. 266,2 tys. cudzoziemców posiadało ważne dokumenty potwierdzające prawo pobytu w Polsce (liczba ta wzrosła w stosunku do roku poprzedniego o ponad 54 tys.). Najliczniejszą grupę stanowiły osoby posiadające zezwolenie na pobyt czasowy (ponad 120 tys.).

Wzrosła liczba zezwoleń wydanych cudzoziemcom na pracę w Polsce. W 2016 r. wydano 127 394 zezwoleń na pracę cudzoziemca, co stanowiło w stosunku do 2015 r. wzrost o ok. 51% (65 786 w 2015 r.). Dużym zainteresowaniem cieszy się podejmowanie

zatrudnienia na podstawie oświadczeń pracodawców o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi. W 2015 r. zarejestrowano 782,2 tys. takich oświadczeń, tj. ponad dwukrotnie więcej niż w 2014 r. (387,4 tys.). Dane z 2016 r. wskazują na dalszy wzrost ich liczby – zarejestrowano 1314,1 tys. (tj. o prawie 532 tys. więcej niż w 2015 r.) oświadczeń pracodawców o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi.

Obywatele Ukrainy, którzy przez wiele lat przebywali w Polsce na podstawie zezwoleń na pobyt czasowy, zdecydowali się na pozostanie w naszym kraju na stałe, przy czym 91% to osoby polskiego pochodzenia (5290 osób w 2016 r. oraz 5526 w I połowie 2017 r.).

Na podstawie porównania sytuacji Polski z innymi krajami regionu zauważa się, że liczba imigrantów zarobkowych zwiększa się, ale w dalszym ciągu Polska pozostaje krajem, w którym udział cudzoziemców w ogóle społeczeństwa jest najniższy w całej UE. Może się to jednak zmienić w najbliższych latach, co oznaczałoby, że Polska ostatecznie zostałaby zaliczona do państw emigracyjno-imigracyjnych.

W *Raporcie* analizowano ponadto migracje edukacyjne. Działania rządowe w 2016 r. oraz wysiłki wielu uczelni zaczynają przynosić pierwsze korzyści. Widoczny jest bowiem wzrost liczby cudzoziemców zainteresowanych studiowaniem w Polsce oraz sama liczba cudzoziemskich studentów przebywających w naszym kraju.

12. W wyniku procesów: ruchu naturalnego (urodzeń i zgonów), migracji oraz wydłużania się trwania życia ludności mają miejsce istotne przekształcenia w strukturze ludności według wieku. **W latach 2016-2017 były kontynuowane wcześniej rozpoczęte trendy zmian w strukturze wieku ludności. Od 2010 r. zmniejsza się liczebność zasobów pracy** (ludność w wieku produkcyjnym – 18–59 lat kobiety i 18–64 lata mężczyźni). W 2016 r. liczba ludności w wieku produkcyjnym zmniejszyła się o 234 tys. w stosunku do poprzedniego roku (z tego o 103 tys. w wieku niemobilnym – 40–59/64 lata) i wynosiła 23 768,0 tys. osób.

Największym udziałem potencjalnych zasobów pracy (ludność w wieku produkcyjnym) wyróżnia się w większości zachodnia połowa kraju oraz duże miasta i aglomeracje miejskie (przy średniej dla Polski w 2015 r. – 62,40%, w 2016 r. – 61,9%, a w 2017 r. – 61,2%).

13. **Od początku tego stulecia następuje gwałtowne zmniejszanie się liczby dzieci i młodzieży (0–17 lat). W 2016 r. ich udział w ogólnej liczbie mieszkańców wyniósł 17,9%, a w 2017 r. – 18%** – podczas gdy w 2000 r. – 24,4% – wynika to ze spadku płodności kobiet w tym czasie.
14. **Przyspieszeniu ulega proces starzenia się ludności Polski.** Wskazują na to z jednej strony tendencje zmian dotyczące udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (kobiety 60, a mężczyźni 65 i więcej lat); od 2000 r. udział ten wzrósł z 14,8% do 19,6% w 2015 r. i 20,2% w 2016 roku oraz 20,8% w 2017 r. Z drugiej zaś strony przyczynia się do tego wzrost liczebności osób w sędziwym wieku (80 i więcej lat) z prawie 860 tys. w 2002 r. do ponad 1,5 mln w 2016 r., czyli aż o 70%, co wynika głównie z wydłużania trwania życia.

Ekonomicznym wyrazem tych zmian jest **wynik wymiany generacji** („wchodzenie” ludności w wiek produkcyjny i przejście z niego do roczników wieku poprodukcyjnego oraz liczba zgonów ludności w wieku produkcyjnym i saldo migracji zagranicznych ludności w tym wieku), który **z upływem czasu jest coraz mniej korzystny**. Przyrost netto tej grupy populacji wynosił bowiem w 2002 r. 233,3 tys., w 2007 r. – 63,6, a w 2012 r. miał miejsce już ubytek wynoszący 132,9 tys. osób; w 2015 r. ubytek wyniósł 228,0 tys. osób. Nie ma, jak dotychczas, podstaw do zahamowania tych tendencji w przewidywalnej przyszłości.

15. **W latach 2016 i 2017 nie wyhamował proces zmniejszania się od kilku ostatnich lat liczby mieszkańców miast, a więc nadal pogłębiał się proces dezurbanizacji**, co prze-

de wszystkim należy wiązać z procesami tzw. „rozlewania się miast” i suburbanizacją. W tym czasie nie doszło też do porządkowania legislacji z zakresu gospodarki przestrzennej i w związku z tym oba procesy prowadzą do narastania wielu problemów społecznych i gospodarczych, a przede wszystkim infrastrukturalnych w otoczeniu miast. Wsie w otoczeniu miast *de facto* stają się zurbanizowanymi obszarami miejskimi, pozostając w dalszym ciągu wsiami w sensie administracyjnym.

CZEŚĆ SYNTETYCZNA – STRESZCZENIA

Bilans ludności Polski

Bilans ludności prezentuje wyniki dwóch ściśle ze sobą powiązanych procesów demograficznych: ruchu naturalnego, czyli urodzeń i zgonów kształtujących wielkość przyrostu naturalnego, oraz wędrowek zagranicznych, czyli imigracji i emigracji rozstrzygających o dodatnim, ujemnym lub zerowym saldzie tego ruchu. Suma liczb bezwzględnych przyrostu (ubytku) naturalnego i przyrostu (ubytku) migracyjnego decydują o wielkości **przyrostu (ubytku) rzeczywistego ludności** w danym roku. Przedstawione w *Raporcie* zjawiska demograficzne obejmują lata 2005–2016. W wielu tabelach wprowadzono dane na dzień 31 XII 2010 roku. Umożliwiły one analizę rozwoju ludności w dwóch pięcioleciach: 31 XII 2005–31 XII 2010 i 31 XII 2010–31 XII 2015. Najnowsze dane o stanie ludności dotyczą 31 XII 2016 r. i 30 VI 2017 roku.

Rozwój liczebny ludności w Polsce w latach 2005–2016 pozostawał pod wpływem bardzo małego, a w niektórych latach nawet ujemnego przyrostu naturalnego (przewagi liczby zgonów nad liczbą urodzeń) oraz trwającego od wielu już lat zróżnicowanego pod względem wielkości ujemnego salda migracji zagranicznych. Liczba ludności była zmieniana także korektą, opartą na wynikach spisu ludności z 2011 roku.

Różnica w liczbie ludności między rokiem 2005 i 2010 to 372,8 tys. – liczby tej należy jednak traktować jako przyrostu rzeczywistego, ponieważ zawiera w sobie korektę liczby ludności wynoszącą ok. 329,8 tys. osób wynikającą z przeprowadzenia spisu w 2011 roku. Zatem przyrost rzeczywisty w pięcioleciu 2006–2010 wyniósł zaledwie 43 tys. osób, tj. przyrost naturalny stanowił 117,8 tys. i został pomniejszony o saldo migracji zagranicznych wynoszące dla tego okresu –74,8 tys. osób.

W następnym pięcioleciu 2011–2015 obserwuje się spadek liczby ludności (–92,6 tys. osób). Był to skutek ujemnego przyrostu naturalnego w tym pięcioleciu oraz ujemnego salda migracji zagranicznych. Polska w dniu 31 XII 2015 r., licząc 38 437,2 tys. osób, przewyższała jeszcze o 0,7% liczbę ludności z końca 2005 roku. Taki stan rzeczy nie wynikał jednak z przyrostu naturalnego i migracyjnego, lecz był skutkiem korekty GUS.

Należy zaznaczyć, że w ciągu ostatnich czterech lat (2013–2016) liczba ludności Polski zmniejszała się – przeciętnie rocznie – o około 25,0 tys. osób. W tym względzie kraj nasz cofnął się do lat 1997–2007, w których populacja kurczyła się także liczebnie z roku na rok.

Tempa przyrostu liczby ludności miejskiej i wiejskiej przełożyły się na udziały względne tych populacji w ogólnej liczbie ludności. Udziały ludności miejskiej w dniu 31 XII stanowiły w 2005 r. 61,4%, zaś w 2016 r. 60,2%; wskaźniki dla populacji wiejskiej w tych samych latach wynosiły: 38,6% i 39,8%. Zmalał więc nieznacznie odsetek ludności miejskiej, wzrósł odsetek ludności wiejskiej; oznacza to, że w ostatnich kilku latach obserwuje się w naszym kraju mało jeszcze zauważalny proces dezurbanizacji.

Urodzenia, zgony, imigracja i emigracja kształtują nie tylko stan liczebny ludności, lecz także jej strukturę według płci i wieku. W latach 2005–2016 dokonały się niewielkie zmiany w relacjach liczbowych mężczyzn i kobiet. Współczynnik feminizacji wzrósł ze 106,1

tylko do 106,7. W roku 2016 był on zdecydowanie wyższy w miastach (110,9), niższy zaś na wsi (100,6). Świadczą one o niekorzystnej strukturze ludności według płci w miastach i niemal równych relacjach liczbowych mężczyzn i kobiet na wsi.

Z analizy współczynników feminizacji według pięcioletnich grup wieku wynika, że w Polsce w 2016 r. – począwszy od grupy wiekowej 0–4 lata aż do grupy 45–49 lat łącznie – występowała nadwyżka liczby mężczyzn nad liczbą kobiet. Nadwyżka ta kończy się właśnie w przedziale 45–49 lat, w którym zanotowano bardzo korzystny współczynnik feminizacji wynoszący 99,5%, a więc zbliżony do 100.

Zrównanie liczby mężczyzn i kobiet w miastach i na wsi nie dokonuje się w tej samej grupie wiekowej. W miastach w 2016 r. przewaga liczby mężczyzn nad liczbą kobiet utrzymywała się do około 40. roku życia, na wsi zaś utrzymuje się w znacznie większej liczbie grup wiekowych, bo aż do 63. roku życia.

W Polsce w latach 2005–2016 dokonały się niekorzystne zmiany w strukturze ludności według wieku. Wyrażają się one w spadku udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym w liczbie ludności ogółem (z 20,6% do 17,9%), wzroście zaś udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (z 15,4% do 20,2%). Zwiększa się wartość mediany (wiek środkowy ludności), rośnie liczba osób w wieku 65 lat przypadająca na 1000 osób w wieku 0–14 lat. Pogarszają się więc relacje międzypokoleniowe między pokoleniem dziadków i wnuków.

Wymienione zjawiska świadczą o nasilającym się z roku na rok procesie starzenia demograficznego ludności w Polsce.

Niepokojący staje się rozwój liczebny subpopulacji w wieku gimnazjalnym, licealnym oraz w wieku szkoły wyższej. W latach 2005–2016 pierwsza z nich zmniejszyła się o 32,6%, druga o 32,8%, a trzecia o 31,0%. Można więc stwierdzić, że w ciągu jedenastu lat obserwowano w Polsce bardzo duże ubytki wymienionych zbiorowości dzieci i młodzieży.

Z procesów demograficznych w naszym kraju, wyrażających się w ubytku ogólnej liczby ludności, w tym zwłaszcza w spadku liczby dzieci i młodzieży, oraz w niekorzystnych zmianach w strukturze populacji według wieku, wynikają określone – doraźne i perspektywiczne – wnioski dla ludnościowej, edukacyjnej i społeczno-gospodarczej polityki Polski. Wymienione dziedziny życia pozostają i będą pozostawać w najbliższej przyszłości pod silną presją czynnika demograficznego.

W rozdziale I omówiono także procesy demograficzne w 28 krajach UE w latach 2005–2016, pokazując zarazem miejsce Polski w tych procesach. Wzięto pod uwagę tylko niektóre zdarzenia demograficzne wchodzące w skład bilansu ludności.

Dane dotyczące rozwoju liczebnego ludności informują, że w latach 2005–2016 ludność 28 krajów UE zwiększyła swój potencjał demograficzny z 499 532,9 tys. osób do 515 865,3 tys., czyli o 16 332,4 tys. osób, to jest o 3,3%. Do przyrostu tego w różnym stopniu przyczyniły się poszczególne kraje, niejednakowo występowała w nich bowiem wielkość dodatniego lub ujemnego przyrostu naturalnego, różna też była wielkość dodatniego lub ujemnego salda migracji zagranicznych. Notowany w 11 państwach ubytek ludności wynoszący od –0,4% do –13,9% hamował przyrost rzeczywisty populacji w UE. O wzroście ludności zdecydowało więc 17 państw, w których dodatnie wartości wskaźników kształtowały się w przedziale od 1,0% do 24,1%

Ubytek rzeczywisty ludności w Polsce w latach 2005–2016 wynoszący –0,5% ułożył ją na 10. miejscu wśród 11 państw charakteryzujących się spadkiem populacji, uszeregowanych od największego do najmniejszego wskaźnika. Jedenaste, ostatnie miejsce, z najmniejszym ubytkiem ludności wynoszącym –0,4%, zanotowano w Niemczech.

Współczynniki feminizacji (liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn) w 28 krajach UE w 2016 r. mieściły się w przedziale od poniżej 100 do 118, czyli charakteryzowała je duża dyspersja. Były tu trzy państwa o przewadze liczebnej mężczyzn, trzy kraje o zbliżonych relacjach liczby mężczyzn i kobiet oraz 22 kraje o przewadze liczebnej kobiet. W tej ostatniej

grupie znajdowało się pięć państw o zdeformowanej strukturze ludności według płci, w których współczynniki feminizacji mieściły się w przedziale 110–118.

W Polsce w 2016 r. współczynnik feminizacji stanowił 106,7, co oznacza, że kraj nasz ma nieznacznie zniekształconą strukturę ludności według płci. Po uszeregowaniu współczynników feminizacji – od najwyższych do najniższych – Polska uplasowała się na ósmym miejscu wśród 28 państw UE.

Przedstawione w rozdziale I dane informują o dużych zmianach w strukturze ludności według wieku, które miały miejsce w latach 2005–2016. Świadczy o tym między innymi duży spadek liczb bezwzględnych i udziałów procentowych populacji w wieku 0–14 lat w ogólnej liczbie ludności. W roku 2016 udziały procentowe w krajach UE były bardzo zróżnicowane, mieściły się w przedziale 13,2% do 21,9%. W Polsce wskaźnik ten wynosił 15,0%. Wśród 28 krajów unijnych wyższy niż w naszym kraju udział procentowy dzieci w wieku 0–14 lat dostrzega się w 16 państwach, niższy zaś w 11.

Dużym zróżnicowaniem charakteryzują się także wskaźniki prezentujące udział procentowy ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej populacji. W roku 2016 wahały się one od 13,2% do 22,0%. Polska ze wskaźnikiem ludności w wieku 65 i więcej lat na poziomie 16,0% lokuje się pod względem zaawansowania starości demograficznej na piątym miejscu wśród 28 krajów UE. Oznacza to, że cztery państwa notują niższy niż w Polsce odsetek ludzi w starszym wieku, zaś 23 kraje – wyższy. Kraj nasz należy więc do grona młodszych demograficznie państw Unii Europejskiej.

Małżeństwa i rozwody

W 2016 r. odnotowano – po dwuletniej stabilizacji liczby nowo zawieranych związków – ich niewielki wzrost (3%). Liczba ta jednak wciąż jest niższa o 10–20% od tej odnotowywanej 8–10 lat temu, co wynika przede wszystkim z mniejszej liczby osób w typowym wieku zawierania związków małżeńskich. W najbliższych latach należy oczekiwać powolnego spadku liczby nowo zawieranych małżeństw, odzwierciedlającego dalszy spadek osób w typowym wieku dla nowożeńców. Widoczna jest nadal trwała tendencja do zawierania małżeństw w wyższym wieku (za co odpowiada zarówno odraczanie decyzji matrymonialnych, jak i czynnik kohortowy – większa waga małżeństw zawieranych przez liczne roczniki tzw. drugiego wyżu demograficznego) oraz do wzrostu udziału małżeństw powtórnych (co jest odroczoną konsekwencją wysokiej liczby rozwodów w ostatnim dziesięcioleciu). Należy założyć, iż oba te trendy będą kontynuowane, podobnie jak i wzrost liczby małżeństw binacjonalnych odzwierciedlający duży napływ cudzoziemców (przede wszystkim obywateli Ukrainy) do Polski w ostatnich trzech latach.

Na wysokim poziomie, wskazującym na rozpad blisko 1/3 małżeństw, utrzymywała się skłonność do rozwodów, choć w 2016 r. liczba rozwodów nieco spadła (o 6%) w porównaniu z rokiem poprzednim. Utrzymuje się tendencja do rozstawania się w jak najmniej kłopotliwy sposób (wysoki udział orzeczeń o niezgodności charakteru jako przyczynie rozwodu i nieokreślających winy którejs ze stron), zaś większość rozstających się par posiada na utrzymaniu potomstwo. Należy założyć utrzymywanie się powyższych prawidłowości w przyszłości, choć będzie zapewne następować powolne zmniejszanie się zarówno frakcji małżeństw z potomstwem na utrzymaniu, jak i średniej liczby posiadanych dzieci w takim przypadku w konsekwencji relatywnie niedużej – w porównaniu z przeszłością – liczby małżeństw zawieranych w ostatnich latach (z reguły małżeństwa o kilkuletnim stażu mają średnio największą liczbę dzieci na utrzymaniu).

W rezultacie dużej liczby rozwodów należy oczekiwać rosnącego odsetka małżeństw powtórnych; zapewne w ciągu kilku lat osiągnie on wzorem innych krajów udział dwudziestokilkuprocentowy. Wzrost liczby małżeństw powtórnych, w przypadku których nowożeńcy

są średnio starsi niż w związkach zawieranych po raz pierwszy, wzmocni dodatkowo proces podwyższania się wieku w chwili wydawania na świat potomstwa. Duża część małżeństw powtórnych, zawieranych przez trzydziestolatków, będzie bowiem chciała scementować związek wspólnym dzieckiem, co powinno wpłynąć na podwyższenie się skali późnego macierzyństwa. Rosnąca liczba małżeństw powtórnych, zwłaszcza jeśli małżeństwa te masowo będą decydować się na wydanie potomstwa, będzie oznaczać wzrost kłopotów z wypełnianiem obowiązków alimentacyjnych przez rodziców nie zamieszkujących z dziećmi z poprzedniego związku. Nowy związek, a zwłaszcza nowe dziecko – jak wskazuje i literatura demograficzna, i życie – są bowiem traktowane przede wszystkim w przypadku mężczyzn priorytetowo w stosunku do dzieci pochodzących z poprzedniego związku.

W przypadku wszystkich powyższych zjawisk występowały znaczne różnice między ludnością miast i wsi (ludność miast była bardziej skłonna do zawierania późniejszych i powtórnych małżeństw) oraz w układzie regionalnym (ludność południowo-wschodniej Polski zachowywała się najbardziej tradycyjnie, podczas gdy ludność zachodniej Polski najmniej tradycyjnie).

Urodzenia i płodność

W rozdziale III przedstawiono kształtowanie się urodzeń i płodności w Polsce w latach 2000–2016 w przekroju miasta–wieś. Omówiono trendy liczby urodzeń żywych ogółem i według ich kolejności oraz liczby urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. W zakresie analizy płodności rozważano zmiany wzorca płodności (rozkład cząstkowych współczynników płodności według wieku matek) i jej poziomu (współczynniki dzietności teoretycznej). Oceniono także zastępowalność pokoleń (współczynniki reprodukcji netto). Zachowania prokreacyjne z uwzględnieniem kolejności urodzeń analizowano na podstawie wzorców płodności oraz współczynników dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń. Przeprowadzono analizę dynamiki urodzeń i płodności. Porównano sytuację w miastach i na wsi. Wskazano miejsce Polski wśród krajów europejskich ze względu na urodzenia i płodność.

W latach 2000–2016 występowały okresy spadku i wzrostu liczby i natężenia urodzeń żywych. W 2016 r. nastąpił wzrost zarówno liczby rodzeń żywych, jak i ich natężenia we wszystkich rozważanych przekrojach (Polska, miasta, wieś). Zwiększyła się liczba urodzeń wszystkich kolejności, ale do wzrostu ogólnej liczby urodzeń żywych w największym stopniu przyczyniły się urodzenia dzieci drugich i trzecich. Poziom płodności w Polsce należy ocenić jako bardzo niski. W rozważanym okresie występowały lata, gdy był on nawet najniższy wśród niskich (współczynnik dzietności teoretycznej poniżej 1300). Pod tym względem sytuacja uległa pewnej poprawie w 2016 roku. Wartość współczynnika dzietności teoretycznej wzrosła ponad poziom najniższy wśród niskich we wszystkich rozważanych przekrojach. Odnotowano wzrost płodności związanej z urodzeniami wszystkich kolejności. Wartości współczynników reprodukcji netto wskazują, że zastępowalność generacji jest bardzo daleka od prostej. W całym rozpatrywanym okresie wzrastał średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci wszystkich kolejności. Przy niskim poziomie płodności jest to rezultat odraczania urodzeń. Na szczególną uwagę zasługuje rosnący średni wiek w chwili rodzenia pierwszego dziecka. Opóźnianie tych urodzeń determinuje realizację płodności związanej z pozostałymi kolejnościami.

Polska zalicza się do krajów o bardzo niskim poziomie płodności. Podobna sytuacja występuje w Europie Południowej oraz Środkowej i Wschodniej. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci w Polsce należy do najniższych w Europie. Na tle krajów europejskich Polska charakteryzuje się relatywnie niskim odsetkiem urodzeń pozamałżeńskich. Ze względu na te dwie ostatnie charakterystyki znajduje się w grupie krajów, które doświadczyły transformacji systemowej.

Umieralność i trwanie życia

Rok 2016 był kolejnym, w którym kontynuowany był spadek w Polsce natężenia zgonów. Wzrost umieralności w 2015 r. okazał się tylko zakłóceniem trwającej od lat 90. ubiegłego wieku korzystnej tendencji. W 2014 r. standaryzowany współczynnik zgonów wynosił 737 (zgonów na 100 tys. ludności), w 2015 r. – 754, a rok później zmniejszył się do 726. Efektem tych przemian był dalszy wzrost długości życia Polaków. W 2016 r. noworodek płci męskiej miał przed sobą średnio 73,9 lat życia, a noworodek płci żeńskiej – 81,9 lat. Widoczne korzystne zmiany umieralności Polaków to przede wszystkim efekt ograniczania zgonów z powodu najważniejszych ich przyczyn. Od wielu lat utrzymuje się malejący trend natężenia zgonów z powodu chorób układu krążenia i działania przyczyn zewnętrznych. W latach 2010–2015 standaryzowane współczynniki zgonów z tych przyczyn zmniejszyły się odpowiednio o 10,5 i 19,4 pkt. proc. W kolejnych latach współczynnik standaryzowany podlegał różnokierunkowym zmianom. Mimo kontynuowania tych pozytywnych trendów ciągle umieralność z powodu chorób układu krążenia jest w naszym kraju dwukrotnie wyższa niż np. w Hiszpanii, Holandii czy Norwegii. Mniejszy dystans dzieli nas od innych krajów w przypadku natężenia zgonów z powodu nowotworów złośliwych. Umieralność mężczyzn wywołana nowotworami wyraźnie przewyższa notowaną w wielu krajach UE, natomiast korzystniejsza jest pod tym względem sytuacja kobiet w Polsce. W 2014 r. umieralność Polek z powodu nowotworów była taka jak kobiet w Holandii. Podobna sytuacja widoczna jest w oddziaływaniu przyczyn zewnętrznych. W Polsce wśród mężczyzn natężenie zgonów z tych powodów jest dwu czy prawie trzykrotnie większe niż np. w Hiszpanii czy Norwegii, a umieralność Polek z tych przyczyn była w 2014 r. mniejsza niż np. w Finlandii, Holandii czy Norwegii.

Niekorzystne były obserwowane w Polsce w 2015 r. zmiany w oddziaływaniu chorób układu oddechowego. Natężenie i liczba zgonów z ich powodu jest, co prawda, mniejsza niż z powodu wyżej wymienionych przyczyn, ale w roku 2015 w porównaniu z 2014 r. umieralność wywołana tymi chorobami wzrosła.

Oddziaływanie przyczyn zgonów jest znacznie zróżnicowane w zależności od wieku i płci. W zbiorowości młodych mężczyzn do 49. roku życia najczęstszym powodem zgonów są przyczyny zewnętrzne, ale w grupie wieku 15–24 lata odpowiadają aż za 70% zgonów. Relatywnie mniej zgonów przyczyny te powodują wśród osób starszych. Mężczyźni powyżej 45. roku życia umierają przede wszystkim na choroby układu krążenia i udział tych zgonów systematycznie rośnie wraz z wiekiem. Dla młodych kobiet, podobnie jak dla mężczyzn, najgroźniejsze są przyczyny zewnętrzne, ale już wśród kobiet w wieku 30–79 lat najwięcej zgonów powodowały nowotwory. Wśród tych w wieku 55–64 lata udział zgonów z ich powodu przekraczał 50%. Choroby układu krążenia natomiast były najczęstszą przyczyną zgonów kobiet będących w wieku 70 i więcej lat. Odsetek zgonów z powodu tych schorzeń wynosił 40–70%. Taka struktura zgonów według najważniejszych grup przyczyn utrzymuje się w Polsce od wielu lat.

W szczególnie ważnej zbiorowości – wśród niemowląt – był kontynuowany malejący trend umieralności. W 2016 r. współczynnik zgonów chłopców wyniósł 4,42 (o 0,04 więcej niż w 2015 r.), a wśród dziewczynek 3,52 na 1000 urodzeń żywych i wielkość ta była mniejsza o 0,08 w porównaniu z rokiem poprzednim. Mimo kontynuacji tendencji spadkowej ciągle współczynniki zgonów niemowląt w Polsce znacznie przewyższają wartości w przodujących pod tym względem krajach.

Porównanie współczynników zgonów niemowląt według płci wskazuje, że w 2016 r. wzrosła różnica w natężeniu umieralności chłopców i dziewczynek. O ile w 2014 r. różnica między współczynnikami zgonów niemowląt wynosiła 0,59 na niekorzyść chłopców, a w 2015 r. 0,78, to w 2016 r. było to 0,90. Bardzo duży dystans występuje ciągle w natężeniu

zgonów mężczyzn i kobiet w starszych grupach wieku. Mężczyźni w wieku 20–39 lat umierają od lat ponad trzy i czterokrotnie częściej niż ich rówieśniczki. Konsekwencją tej „nierówności wobec śmierci” jest o 8 lat dłuższe przeciętne dalsze trwanie życia kobiet w Polsce, gdy tymczasem w krajach o najniższej umieralności dystans ten wynosi około 3–4 lata. W takich krajach jak np. Islandia czy Szwajcaria mężczyźni mają przed sobą ponad 81 lat życia, a kobiety w Hiszpanii czy Szwajcarii ponad 84–85 lat. Przyczyną takiej sytuacji jest znacznie większy w Polsce poziom natężenia zgonów osób w wieku 0–64 lata niż w krajach wyżej rozwiniętych.

Migracje zagraniczne

Procesy migracyjne w ostatniej dekadzie nabrały na znaczeniu, choć Polska w porównaniu z państwami Europy Zachodniej czy Federacji Rosyjskiej pozostaje na uboczu głównych procesów wędrowniczych. Zmiany w strukturze ludności, wywołane emigracją poakcesyjną, należy uznać za niekorzystne, tym bardziej że dane dotyczące trwałego osiedlania się w państwach UE/EOG nie przedstawiają jednak całej złożoności sytuacji. Należy pamiętać, że istnieje trudna do oszacowania liczna grupa osób indywidualnie przebywająca i świadcząca pracę nierejestrowaną za granicą.

Polska nie doświadczyła żywiołowego i masowego napływu imigrantów. Nadal cudzoziemcy głównie z przestrzeni postsowieckiej próbują w Polsce uzyskać ochronę międzynarodową, niemniej jednak w ostatnim czasie wnikliwe badanie przesłanek deklarowanych przez cudzoziemców hamuje większe rozmiary imigracji tej grupy. Do korzystnych zmian należy zaliczyć wzrost zainteresowania studiami w Polsce wśród zagranicznych studentów, przy czym znaczącą część tej grupy stanowią osoby polskiego pochodzenia, natomiast nadal niewielkie rozmiary ma imigracja studentów z dalszych państw.

Skutkiem zmian na rynku pracy był zwiększony napływ cudzoziemców – głównie obywateli ukraińskich, zainteresowanych czasowym podjęciem pracy w Polsce. Grupa ta jest pozytywnie oceniana przez pracodawców, ale też są notowane incydenty zarówno o wydźwięku antypolskim, jak też rzadziej antyukraińskim.

Z różnych przyczyn wielu cudzoziemców ma nieuregulowany status pobytu w Polsce. Przeprowadzane przez Państwową Inspekcję Pracy oraz Straż Graniczną kontrole wykazują obecność osób nieposiadających tytułu pobytowego w Polsce. W 2016 r. zatrzymano 7701 cudzoziemców przebywających nielegalnie w Polsce, a w pierwszej połowie 2017 r. było to już 10,1 tys. osób.

Zainteresowanie przyjazdami rośnie, o czym może świadczyć fakt, że w pierwszej połowie 2017 r. ponad 33,4 tys. cudzoziemców odmówiono wjazdu na terytorium Polski. Pomimo tego w pierwszej połowie 2017 r. 3,9 tys. cudzoziemców próbowało nielegalnie wjechać do Polski, wśród nich dominowali obywatele: ukraińscy – 2,2 tys., rosyjscy – 343 oraz białoruscy – 142 osoby.

W obliczu wyżej wskazanych procesów wydaje się pewne, że w najbliższym czasie rozpocznie się debata na temat imigracji do Polski, której głównymi wątkami staną się repatriacja i imigracja zarobkowa. Będzie to wynikało z oczywistej konieczności poszerzenia uprzywilejowanego trybu imigracji dla osób polskiego pochodzenia spoza byłego Związku Sowieckiego oraz poszukiwania nowych grup imigrantów poza przestrzenią postsowiecką.

Przestrzenne zróżnicowanie procesów demograficznych w Polsce

W rozdziale zaprezentowano przestrzenne zróżnicowania podstawowych zjawisk i procesów demograficznych występujących w Polsce w 2016 roku. Wybrane elementy aktualnej sytuacji w omawianej dziedzinie pokazano także w postaci średnich dla lat 2002–2016 oraz na tle trendów zaobserwowanych w skali ogólnopolskiej w okresie 1947–2016.

Podobnie jak w analizach dotyczących lat wcześniejszych – w celu zachowania porównywalności ujęć – rozdział składa się z kilku wyodrębnionych części, w których kolejno przedstawiono wybrane elementy sytuacji demograficznej w skali: kraju ogółem, województw oraz powiatów.

1. Bezwzględne i względne rozmiary przyrostu rzeczywistego ludności Polski zaczęły się gwałtownie zmniejszać począwszy od 1983 roku. W końcu lat 90. występował już ubytek liczby ludności. Dopiero w latach 2008–2010 odnotowano przyrost rzeczywisty ludności kraju; przyrost ten w latach 2011–2013 był jednak coraz wolniejszy. Ten proces uległ pewnemu zahamowaniu w 2014 r., lecz w 2016 r. spadek się utrzymywał. Obserwowany w szerszej perspektywie czasowej i przestrzennej przyrost rzeczywisty ludności występował w zasadzie na trzech obszarach Polski:
  - w całej północno-zachodniej połowie kraju, z wyjątkiem powiatów nadgranicznych (warmińsko-mazurskie, pomorskie, zachodniopomorskie, wielkopolskie, fragmenty kujawsko-pomorskiego, lubuskiego i dolnośląskiego),
  - na południowym wschodzie kraju (małopolskie, podkarpackie, fragmenty śląskiego),
  - w Polsce centralnej (środkowa część mazowieckiego).
2. Wyraźne zmniejszenie liczby zawieranych małżeństw nastąpiło w Polsce po 1981 roku. Mimo wyhamowania tendencji spadkowej na początku lat 90. wyraźny wzrost w omawianej dziedzinie nastąpił dopiero w latach 2005–2008. W okresie 2009–2013 jest już zauważalny spadek, a w latach 2015–2016 niewielki wzrost omawianej wielkości, która ponownie zbliża się do poziomu z lat 1992–2004.
3. Ujmowana zarówno w wielkościach bezwzględnych, jak i względnych liczba urodzeń żywych w Polsce zmniejszała się począwszy od 1984 roku. Odwrócenie tej tendencji obserwuje się dopiero w okresie 2004–2008, ale lata 2009–2013 przynosiły odwrócenie tego trendu wzrostu. W latach 2016–2017 nastąpił wzrost liczby urodzeń, co może oznaczać pozytywny efekt działania programu Rodzina 500+. Na podstawie wstępnych obserwacji można stwierdzić, iż najsilniej reagują na wsparcie finansowe rodzin regiony, w których występował relatywnie wyższy poziom wskaźnika urodzeń. Są to przede wszystkim regiony rozwijające się pod względem społeczno-gospodarczym, w których występują relatywnie korzystniejsze niż na obszarach degresywnych struktury demograficzne. W regionach degresywnych struktury wieku populacji są tego rodzaju, że zwykle słabiej reagują na wszelkie formy polityki prorodzinnej.
4. Od początku lat 90. w Polsce występuje proces szybkiego spadku liczby zgonów niemowląt w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych, przy czym najwyraźniejszą poprawę w tym zakresie odnotowano w pierwszej połowie lat 90. Mimo to poziom zjawiska jest nadal znaczący, a sytuacja w tym zakresie wykazuje już oznaki pewnej stagnacji począwszy od pierwszych lat drugiej dekady XXI wieku.
5. Widoczny jest spadek liczby zgonów ogółem w przeliczeniu na 1000 ludności w latach 50., a następnie stopniowy wzrost do początku lat 90. Po roku 1990 poziom tego współczynnika zaczyna się nieco obniżać aż do początku XXI wieku, po czym następuje stopniowy (ale nie pozbawiony zmian o charakterze fluktuacji) jego wzrost.
6. W Polsce w latach 2006–2012 przyrost naturalny wynosił w poszczególnych latach odpowiednio (około): 5 tys., 11 tys., 35 tys., 33 tys., 35 tys., 13 tys. i 1,5 tys. osób. W 2013 r. liczba zgonów przewyższała już liczbę urodzeń prawie o 18 tys. osób, w 2014 r. o około 1,3 tys., a w 2015 r. o 25,6 tys. W roku 2016 – w układzie regionalnym – aż w 12 województwach wystąpił ubytek, zaś w pozostałych można obserwować stagnację lub przyrost naturalny ludności. Najwyższy względny poziom ubytku naturalnego ludności stwierdzono w województwach: łódzkim (–3,0 na 1000 mieszkańców) i świętokrzyskim (–2,7). Poza tym zjawisko takie w stopniu przekraczającym wartość –1 na 1000 ludności występowało w województwach: opolskim (–1,38), śląskim (–1,36), lubelskim (–1,23) i dolnośląskim

- (-1,07). Jak widać, znaczący ubytek ludności wykazują województwa południowo-zachodnie i zachodnie (dolnośląskie, śląskie, opolskie i zachodniopomorskie) oraz centralne i wschodnie (łódzkie, świętokrzyskie, lubelskie, podlaskie). Jednocześnie wyraźny przyrost naturalny ludności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców notowano tylko w województwach: pomorskim (2,04), wielkopolskim (1,70), małopolskim (1,66), mazowieckim (0,88) i podkarpackim (0,54). Uogólniając, zauważalny przyrost naturalny ludności występował w 2016 r. tylko w pojedynczych województwach północnych i zachodnich (pomorskie, wielkopolskie), południowo-wschodnich (podkarpackie, małopolskie) oraz w mazowieckim.
7. W ujęciu średniorocznym dla okresu 2002–2016 przyrost ludności z tytułu migracji ogółem (wewnętrznych i zagranicznych) występował w Polsce tylko w czterech województwach: mazowieckim, małopolskim, pomorskim i wielkopolskim. Są to regiony posiadające na swoim terenie najdynamiczniej rozwijające się aglomeracje miejskie (obszary metropolitalne). Z kolei największe ujemne saldo migracji wykazywały wszystkie województwa „problemowe”: opolskie, warmińsko-mazurskie, lubelskie, śląskie, świętokrzyskie oraz podlaskie.
  8. Saldo migracji w sposób modelowy ujawnia relatywnie najwyższą atrakcyjność okolic największych miast w Polsce jako punktów docelowych migracji ludności na pobyt stały. Z kolei niemal wszystkie powiaty położone peryferyjnie względem takich regionalnych „biegunów wzrostu” tracą ludność z tytułu odpływu migracyjnego. Pozytywnymi wyjątkami są tutaj jedynie znaczne obszary województw: wielkopolskiego, małopolskiego oraz mniejsze fragmenty: śląskiego, dolnośląskiego, łódzkiego i pomorskiego. Ubytek ludności z tytułu migracji wykazuje większość powiatów leżących na terenie województw: opolskiego, lubuskiego, zachodniopomorskiego, warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego i podkarpackiego.
  9. W okresie 2002–2016 tylko w pięciu województwach napływ ludności był większy od odpływu (mazowieckie, pomorskie, małopolskie, wielkopolskie i dolnośląskie). Największe, względnie liczone, ujemne saldo migracji międzywojewódzkich występowało w okresie 2002–2016 w województwach: lubelskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim oraz podlaskim i podkarpackim.

Sytuacja na rynku pracy w Polsce

W opracowaniu podjęto próbę analizy sytuacji i polityki państwa na rynku pracy po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Szczególną uwagę zwrócono na pracujących i ich strukturę, formy zatrudnienia oraz na obcokrajowców na polskim rynku pracy. Analizą objęto także bezrobocie i jego strukturę, grupy problemowe i zatrudnienie nierejestrowane. W końcowej części analizy zaprezentowano instrumenty polityki rynku pracy i wyniki badań nad ich skutecznością.

Od momentu przystąpienia naszego kraju do Unii Europejskiej liczba pracujących w wieku 15 i więcej lat wzrosła z 13 682 tys. osób w II kwartale 2004 r. do 16 328 tys. osób w IV kwartale 2016 r., co spowodowało wzrost wskaźnika zatrudnienia do 53,2% i znaczne obniżenie bezrobocia. Wśród pracujących dominują pracownicy najemni. Struktura kwalifikacyjna pracujących w naszym kraju nie jest dostosowana do potrzeb rynku pracy i mamy do czynienia z luką kompetencyjną.

Starzenie się zasobów pracy i przewidywany niedobór rąk do pracy są wyzwaniem dla naszego rynku pracy. Wymusza to zmianę paradygmatu polegającą na odchodzeniu od rozwiązań sprzyjających dezaktywizacji zawodowej i przedwczesnemu wycofywaniu się z rynku pracy osób starszych w kierunku działań promujących kontynuowanie pracy zawodowej nawet po osiągnięciu ustawowego wieku emerytalnego.

Aby rozwiązać obecne problemy, należy przeorientować cele i instrumenty polityki rynku pracy. Obecnie jest ona zorientowana w zbyt dużym zakresie na przeciwdziałanie bez-

robociu za pomocą instrumentów zatrudnienia subsydiowanego, oddziałujących na popytową stronę rynku pracy. W warunkach niskiego bezrobocia należy aktywne programy zatrudnienia ukierunkować na podażową stronę rynku pracy, czyli wzmocnić rolę pośrednictwa i doradztwa zawodowego oraz szkoleń i przekwalifikowań zawodowych.

REKOMENDACJE

1. W latach 1980–2016 zmieniał się zarówno wzorzec płodności, jak i struktura według wieku populacji kobiet w okresie zdolności rozrodczej. Zapoczątkowany w okresie transformacji ustrojowej malejący ich trend został odwrócony w 2004 roku. Tendencja wzrostowa, wynikająca głównie z realizacji planów prokreacyjnych przez kobiety urodzone w okresie wyżu demograficznego początku lat 80. ubiegłego wieku, utrzymywała się do 2009 roku. Począwszy od 2010 r. zmniejszała się liczba urodzeń żywych przypadających na 1000 kobiet w wieku 15–49 lat w danym roku kalendarzowym.

W 2016 r. Polska ze współczynnikiem dzietności równym 1,36 zajmowała przedostatnie miejsce wśród krajów o najniższej płodności w UE, a niższą płodność odnotowano tylko w Portugalii (1,31).

Biorąc pod uwagę bardzo niski poziom płodności oraz dominującą spadkową tendencję zarówno liczby urodzeń, jak i współczynników dzietności teoretycznej, jest rekomendowana efektywna polityka demograficzna. Szczególną uwagę należy zwrócić na populację, która rozpoczyna karierę rodzinną. **Wskazane są działania mające na celu ułatwienie godzenia powinności wobec rodziny z pracą zawodową oraz wzmocnienie wsparcia instytucjonalnego (żłobki, przedszkola, urlopy wychowawcze). Konieczne jest rzetelne zbieranie uwarunkowań, które przyczyniły się do korzystnych zmian, jakie pojawiły się w 2016 roku. Ocena ta powinna obejmować sytuację na rynku pracy, możliwości korzystania z elastycznego czasu pracy i wykonywania pracy w domu, wprowadzenie urlopów dla ojców, preferencje dla dużych rodzin oraz wpływ Programu Rodzina 500+ na dzietność i rynek pracy.** Bez odpowiednich działań wzrost płodności i liczby urodzeń żywych w 2016 r. może okazać się tylko krótkookresowym odchyleniem od ogólnego trendu.

Rządowa Rada Ludnościowa wyraża opinię, iż jedynie długofalowa i konsekwentnie realizowana polityka społeczna sprzyjająca podejmowaniu decyzji prokreacyjnych może przynieść w przyszłości wzrost dzietności i odwrócenie obserwowanych dotychczas niekorzystnych trendów tempa rozwoju ludności Polski.

Rządowa Rada Ludnościowa ocenia jako korzystne działania Rządu, zwłaszcza Programu Rodzina 500+ i rekomenduje opracowanie odpowiednich narzędzi, które umożliwiłyby prowadzenie ciągłego wnikliwego monitoringu pronatalistycznych efektów funkcjonowania wszystkich instrumentów wsparcia polskich rodzin, w tym rodzin wielodzietnych, niepełnych, z dzieckiem niepełnosprawnym (w tym Programu Rodzina 500+) oraz wprowadzonych przez Rząd regulacji prawnych dotyczących godzenia życia zawodowego z prywatnym oraz większego zaangażowania pracodawców w tworzenie miejsc opieki nad dziećmi w wieku do lat trzech. Działania takie powinny także podjąć władze uczelni, umożliwiając godzenie obowiązków rodzicielskich z nauką, pracą naukową i pracą zawodową studentom, osobom zatrudnionym na uczelni lub wykonującym zadania na ich rzecz⁶.

---

⁶ Jako działanie we właściwym kierunku Rządowa Rada Ludnościowa odnotowuje realizowanie programu „Maluch na uczelni” (który stanowi integralną część programu MALUCH prowadzonego przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej) wspierającego godzenie z obowiązkami rodzicielskimi nauki studentów, pracy naukowej oraz pracy zawodowej osób zatrudnionych na uczelni lub wykonujących zadania na rzecz uczelni poprzez tworzenie na uczelniach miejsc opieki nad dziećmi w wieku do lat trzech. Program powstał z inicjatywy Niezależnego Zrzeszenia Studentów Uniwersytetu Warszawskiego, w związku z czym jest odpowiedzią na dostrzegany w środowisku akademickim problem społeczny.

Jednocześnie Rządowa Rada Ludnościowa ocenia jako zjawisko korzystne spadek liczby urodzeń przez matki w wieku 19 i mniej lat. W 2014 r. odnotowano 13 287 takich urodzeń, co stanowiło 3,5% urodzeń ogółem (w 2012 r. 4,1%, w 2013 r. 3,9%). Należy jednak z naciskiem podkreślić, że tendencja spadkowa nie dotyczy kategorii wiekowej 15 i mniej lat – w 2014 r. dziewczynki w tym wieku urodziły 305 dzieci (w roku 2013 – 286 dzieci).

Rządowa Rada Ludnościowa ponownie rekomenduje Rządowi przeprowadzenie pogłębionych analiz wszelkich społecznych, prawnych i zdrowotnych okoliczności tego zjawiska, ze szczególnym zwróceniem uwagi na podejmowane na podstawie wyników tych analiz czynności prewencyjne, także w sferze prawno-edukacyjnej.

Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje również powołanie Pełnomocnika Rządu ds. Polityki Ludnościowej. Pozwoliłoby to na lepszą koordynację zadań realizowanych przez Rząd w ramach szeroko rozumianej polityki ludnościowej, w tym wynikających z rekomendacji przedstawianych przez Radę.

2. A) Według danych GUS (www.gov.stat.pl baza Demografia) w 2016 r. wzrosła liczba urodzeń (drugich i trzecich kolejności). Ustalony wzrost urodzeń należy rozważać w szerszym kontekście toczących się zmian nie tylko wielkości rodziny (liczebność), ale również relacji pomiędzy jej członkami oraz społecznie normowanego modelu dzielenia się obowiązkami rodzinnymi i łączenia pracy zawodowej i obowiązków domowych. Wzrost liczby małych dzieci w rodzinach oznacza konieczność stworzenia bazy usługowej dla rozwijających się rodzin, m.in. (choć nie tylko) w zakresie opieki nad dzieckiem (ale np. związanych z dostępem do lekarzy-pediatrów i specjalistów dziecięcych). Ostatnie badania CBOS⁷ wskazują, że preferowanym społecznie modelem jest aktywność zawodowa obojga partnerów. Wyniki sondażu pokazują również, że krótkookresowe plany prokreacyjne (horyzont planowania: 3–4 lata) mają przede wszystkim kobiety młodsze, ale z wyższym wykształceniem. Jednocześnie dla młodszych wykształconych kobiet konflikt między obowiązkami zawodowymi a rodzinnymi był drugą przyczyną (po obawach o sytuację materialną, tj. brak środków na wychowanie dziecka i odpowiednie mieszkanie) nieplanowania posiadania potomstwa (podobnie u młodych mężczyzn). Kobiety wciąż obawiają się o utratę pracy w związku z macierzyństwem. Pomimo prawnej gwarancji zatrudnienia matek po powrocie z urlopu macierzyńskiego i rodzicielskiego, co dziewięć ankietowana kobieta deklarowała, że doświadczyła zwolnienia z pracy.

Skuteczne i akceptowalne rozwiązanie konfliktu praca–dom będzie warunkować realizację planów prokreacyjnych kobiet (warto zaznaczyć, że 80% ankietowanych w instrumentach pozwalających godzić pracę i obowiązki rodzinne widzi sposób na przełamanie kryzysu demograficznego).

Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje Rządowi wprowadzenie rozwiązań w zakresie telepracy jako jednego z możliwych rozwiązań konfliktu praca–dom. Szczególnie dotyczy to przeprowadzenia zmian prawnych oraz promowania zmian w kulturze organizacyjnej polskich firm prowadzących do wzrostu udziału telepracy jako formy świadczenia pracy. Zwiększyłyby to możliwości łączenia obowiązków rodzicielskich z pracą, co mogłoby prowadzić do zmniejszenia obaw kobiet o utratę pracy w związku z macierzyństwem.

B) Zestawienie analiz demograficznych i wyników badań opinii społecznej (nawet przyjmując liczne uproszczenia związane z pomiarem deklaracji w całej populacji) wyraźnie wskazuje najbliższe wyzwania polityk rodzinnej i ludnościowej. **Program 500+, redukujący ubóstwo rodzin i pozwalający na zaspokojenie odroczonych potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych (na co wskazują analizy na podstawie BGD), będzie niewystarczającym impulsem utrwalania zmian w zakresie dietności, o ile nie zostanie „obudowany” powszechnymi usługami dla rodzin, w tym usługami opieki nad małymi dziećmi.** Jednak stopień wykorzystania usług publicznych, w tym opiekuńczych, związany jest

---

⁷ Rodzina PLUS. Sytuacja polskich rodzin i oceny polityki prorodzinnej, „Opinie i Diagnozy” 2017, nr 37.

w znacznym stopniu z czynnikami kulturowymi. W cytowanych badaniach CBOS wracające na rynek pracy matki najchętniej powierzyłyby swoje dzieci dziadkom (37%) lub partnerowi (33%). Trzeci w kolejności wybór to publiczny żłobek (15%). (Podobnie układały się odpowiedzi dotyczące rzeczywistych rozwiązań w opiece nad małym dzieckiem). Około 1/3 kobiet deklarujących chęć posiadania dziecka w okresie 3–4 lat, chciałaby pozostać w domu do ukończenia przez dziecko 3. roku życia.

Dywersyfikacja form opieki nad małym dzieckiem, propagowana przez rząd w celu ich lepszego dopasowania do potrzeb matek, może okazać się nieatrakcyjna społecznie, jeżeli nadal matki będą darzyły nieufnością pozarodzinne rozwiązania opiekuńcze. Należy przemyśleć działania mogące zwiększyć poziom zaufania do tego typu instytucji, a nie tylko ich liczbę.

C) Wzrost liczby urodzeń dalszej kolejności oznacza zwiększenie liczby rodzin wielodzietnych, jeżeli przyjąć stosowaną w polityce społecznej definicję wielodzietności jako rodziny posiadającej troje i więcej dzieci. Nie będzie to oczywiście radykalne zwiększenie liczby takich rodzin, ale istotne jest uwzględnienie tego faktu w działaniach publicznych, m.in. ze względu na wiek matek rodzących dzieci. Ten przesuwają się, rodzą matki coraz starsze. **Analizy nie wskazują szczegółowych cech społecznych (dotyczą demograficznych) matek rodzących trzecie i dalsze dziecko. Warto ich dokonać. Wiek może mieć znaczenie nie tylko ze względu na potencjalną stabilizację zawodową i materialną (oraz powrót na rynek pracy) matek, ale również w aspekcie ich zdrowia.**

3. Zawarte w niniejszym Raporcie wyniki analizy zjawisk i procesów demograficznych w Polsce i niektórych krajach Unii Europejskiej dowodzą, że trwałe efekty w postaci wzrostu dzietności i odwrócenia niekorzystnych trendów tempa rozwoju ludności przynosi jedynie długofalowa i konsekwentnie realizowana polityka społeczna sprzyjająca podejmowaniu decyzji prokreacyjnych. Takie całościowe rozwiązania w zakresie polityki ludnościowej zostały dogłębnie przedyskutowane w trakcie II Kongresu Demograficznego w Polsce (marzec–listopad 2012 r.), w roku 2014 zostały opracowane w formie **Założeń Polityki Ludnościowej w Polsce** przez zespoły ekspertów Rządowej Rady Ludnościowej i przekazane do rozpatrzenia Komitetowi Stałemu Rady Ministrów i Radzie Ministrów. W opinii RRL przyjęcie przez KSRM i Radę Ministrów zaktualizowanej wersji **Założeń** będzie istotnym wsparciem dla podjęcia prac nad rządowym projektem Narodowego Programu Polityki Ludnościowej i nadaniem mu przez Parlament rangi ustawowej.

4. Aktualne pozostaje stanowisko RRL dotyczące aktywniejszego zaangażowania w realizację pronatalistycznej polityki rodzinnej poprzez pełniejszą realizację opracowanych przez Rządową Radę Ludnościową rekomendacji w zakresie finansowanej ze środków publicznych opieki zdrowotnej nad matką i dzieckiem, w tym:

- poprawy stanu zdrowia kobiet w wieku prokreacyjnym, a także mężczyzn, w celu zmniejszenia częstości schorzeń narządów płciowych, w tym nowotworów oraz zaburzeń prokreacji;
- poprawy szans realizacji planów prokreacyjnych przez zmniejszenie częstości niepowodzeń prokreacji – poronień, wad rozwojowych, wcześniactwa, martwych urodzeń, zachorowań i zgonów noworodków;
- optymalizacji warunków do bezpiecznego macierzyństwa przez realizację programu kształcenia rodziców i poprawę jakości opieki położniczej.

Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje następujące działania:

1. Oddziaływanie na zamierzenia prokreacyjne dotyczące czasu tworzenia rodzin i liczby dzieci w rodzinach poprzez:
  - a) wychowywanie młodzieży do chętnego i odpowiedzialnego podjęcia przyszłych rodzicielskich ról,
  - b) zachęcanie młodych ludzi do nieodkładania czasu zawierania małżeństwa i powiększania rodziny,

- c) zachęcanie do troski o płodność,
  - d) zmniejszanie lęku przed rodzicielstwem,
  - e) zwiększanie wartości rodzicielstwa i rodziny oraz promocję wielodzietności,
  - f) poprawę organizacji i warunków pobytu w oddziałach położniczych, relacji personel medyczny–rodzina.
2. Zwiększanie szans na realizację planów prokreacyjnych, zmniejszanie częstości występowania czynników ryzyka prowadzących do poronień samoistnych, wad rozwojowych, wcześniactwa, zgonów okołoporodowych i zgonów niemowląt.
  3. Przygotowanie i wdrożenie ogólnopolskiego programu prewencji niepłodności i innych programów zdrowotnych.
  4. Upowszechnienie poradnictwa przedciążowego zawierającego elementy metod rozpoznawania płodności.
  5. Upowszechnienie bezpłatnych szkół dla rodziców.
  6. Poprawa dostępności i jakości opieki położniczo-ginekologicznej, zmniejszanie różnic w dostępności do opieki dostosowanej do oczekiwań odbiorców i ich systemów wartości, usprawnienie systemu referencyjnego w położnictwie, zmniejszenie częstości cięć cesarskich.
  7. Zmniejszenie regionalnych i subregionalnych różnic w zakresie stanu zdrowia prokreacyjnego poprzez m.in. wzmocnienie nadzoru specjalistycznego i przywrócenie nadzoru ordynatorskiego w powiatach.
  8. Poprawę opieki socjalnej, medycznej i psychologicznej nad rodzinami przygotowującymi się do narodzin dziecka niepełnosprawnego i opiekującymi się takim dzieckiem.
  9. Poprawa jakości opieki środowiskowej nad dziećmi i ich rodzinami.
  10. Wprowadzenie etyki i deontologii zawodów medycznych do programów studiów specjalizacyjnych w zakresie medycyny rodzinnej, ginekologii i położnictwa, pediatrii.
  11. Przywrócenie zbierania i analizy danych dotyczących martwych urodzeń.

Obok wielu znanych czynników wpływających na zdrowie konieczne jest zapewnienie:

- w okresie okołokoncepcyjnym i podczas ciąży właściwego odżywiania, w tym mikroelementów, uzupełnianie pożywienia kwasem foliowym i innymi witaminami, tauryną, kwasami omega-3, a także wczesnego wykrywania i leczenia powikłań ciąży, w tym wewnątrzmacicznego zahamowania wzrostu płodu, w celu skrócenia ekspozycji płodu na niekorzystne metabolicznie warunki *in utero*;
- w czasie porodu i w okresie noworodkowym oceny stężeń glukozy i insuliny we krwi pępowinowej w chwili porodu w celu obliczenia wskaźnika glukozowo-insulinowego oceniającego płodową wrażliwość na insulinę; właściwej interpretacji masy urodzeniowej dziecka jako znajdującej się poniżej lub powyżej 90-go centyla dla danej populacji i wieku ciążowego; promowania długotrwałej laktacji jako naturalnego sposobu ograniczającego powstawanie otyłości dziecka; specjalistycznej opieki i leczenia noworodków z niską masą ciała i noworodków chorych;
- w pierwszym roku życia i w okresie wczesnego dzieciństwa kontynuacji karmienia piersią do końca drugiego roku życia z wprowadzaniem od szóstego miesiąca życia właściwych pokarmów uzupełniających, a następnie z dostarczaniem zróżnicowanego pożywienia wzbogaconego w odpowiednie mikroelementy; aktywnego monitoringu przyrostu masy ciała dziecka w celu wychwycenia ewentualnego zjawiska „nadgania” i ograniczenia w takich przypadkach nadmiernego dowozu kalorycznego.

Kolejnym problemem medycyny perinatalnej jest, zdaniem RRL, stały wzrost liczby urodzeń drogą cięcia cesarskiego. Dlatego **RRL rekomenduje rządowi pilne opracowanie standardów dotyczących wykonywania cięć cesarskich.**

W związku ze znaczeniem zdrowia i rozwoju dzieci i młodzieży dla całościowej kondycji zdrowotnej **aktualna pozostaje ubiegłoroczna rekomendacja RRL dotycząca pil-**

nej potrzeby opracowania i wdrożenia przez rząd Narodowego Programu na Rzecz Zdrowia i Rozwoju Dzieci i Młodzieży uwzględniającego takie priorytety, jak: optymalizacja opieki okołoporodowej, ograniczanie przewlekłej chorobowości i trwałej niepełnosprawności, dalszy postęp w zwalczaniu umieralności, rozwój opieki profilaktycznej, budowę systemu medycyny szkolnej oraz ważną rolę administracji samorządowej, organizacji społecznych oraz mediów.

5. W opinii RRL, mimo występujących problemów w opiece nad matką i dzieckiem, jednym z najbardziej spektakularnych osiągnięć ostatniego ćwierćwiecza (1990–2016) w Polsce jest bardzo znaczące obniżenie się umieralności niemowląt – współczynnik obrazujący zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych zmniejszył się w tym czasie o ponad 77%. Godny odnotowania jest fakt utrzymywania się od 2011 r. współczynnika umieralności niemowląt poniżej 5,0 na 1000 urodzeń żywych – przy czym w 2013 r. po raz pierwszy w historii zarówno współczynnik zgonów dziewczynek, jak i chłopców nie przekroczył granicy 5‰. W roku 2016 obserwowano dalszy spadek umieralności niemowląt – 1,5 tys. zgonów, tj. 4,0‰ (w miastach 4,0‰, na wsi 4,1‰). Współczynnik umieralności niemowląt wyniósł 4,4‰ dla chłopców i tylko 3,6‰ dla dziewczynek.

W ostatnich latach, w porównaniu z okresem wcześniejszym, obserwowany jest także znaczący spadek wartości współczynnika umieralności okołoporodowej: z 9,7 na 1000 urodzeń ogółem w 2000 r. do 6,8 w 2010 r. i 5,0 w 2015 roku. Choć licznych przyczyn systematycznego spadku umieralności okołoporodowej i umieralności niemowląt należy się doszukiwać pośród czynników społeczno-ekonomicznych i środowiskowych, to nie ulega wątpliwości, że istotną rolę odgrywa także poprawa opieki perinatalnej. Niemniej jednak, mimo występującej tendencji spadkowej, ciągle współczynniki zgonów niemowląt w Polsce dwukrotnie przewyższają wartości notowane w przodujących pod tym względem krajach. Dlatego **nadal jest niezbędne prowadzenie pogłębionych analiz uwarunkowań umieralności niemowląt oraz efektywności podejmowanych w tym zakresie systemowych działań prewencyjno-leczniczych.** Temu celowi powinny służyć postulowane przez Rządową Radę Ludnościową w dwóch ostatnich raportach *Sytuacja demograficzna Polski* szczegółowe analizy dotyczące czynników wpływających na istotne zróżnicowanie umieralności niemowląt między województwami i powiatami w tych województwach, gdzie średnioroczny z lat 2002–2012 współczynnik umieralności niemowląt ukształtował się na wysokim poziomie.

6. Prezentowane w *Raporcie* zmiany w liczbie i strukturze ludności Polski świadczą o szybko malejącym udziale dzieci w wieku 0–14 lat i całej populacji w wieku przedprodukcyjnym. W latach 2002–2016 zbiorowość dzieci w wieku 0–14 lat zmalała z 6804,2 tys. do 5754,6 tys., tj. o 1049,6 tys., a udział względny w ogólnej liczbie ludności zmniejszył się z 17,8% w 2002 r. do 15,0% w końcu 2016 roku. Polska – wykazując w latach 2000–2014 ubytek dzieci w wieku 0–14 lat stanowiący 21% – lokuje się wśród 36 analizowanych w *Raporcie* państw europejskich na 33. miejscu. W okresie 2002–2016 udział ludności w wieku przedprodukcyjnym 0–17 lat w liczbie ludności ogółem zmalował z 22,7% do 18,0%. Notuje się także spadek liczebności dzieci i młodzieży w grupach edukacyjnych: w wieku przedszkolnym, w wieku szkoły podstawowej, gimnazjum, liceum i szkoły wyższej. Z malejącej liczby dzieci i młodzieży wynikają określone – doraźne i perspektywiczne – skutki dla polityki edukacyjnej oraz wielu innych dziedzin życia społecznego, w tym dla przyszłego rynku pracy. Podkreślić trzeba, że w ostatnich latach kształtuje się w Polsce przychylny klimat dla aktywnej polityki rodzinnej. W sposób istotny przyczyniły się do tego oceny i wnioski prezentowane na II Kongresie Demograficznym oraz na wielu konferencjach i seminariach naukowych wskazujących zagrożenia płynące z regresu demograficznego w naszym kraju. **Rządowa Rada Ludnościowa ponownie rekomenduje potrzebę uwzględnienia przedstawionych w *Raporcie* zmian w politykach publicznych, zwłaszcza w polityce ludnościowej i społecznej.**

7. Z danych niniejszego Raportu wynika potrzeba uważnej analizy następstw dla życia społeczno-gospodarczego w naszym kraju, jakie wynikają z kształtowania się liczebności populacji w wieku produkcyjnym. Proces ubytku naturalnego ludności w wieku produkcyjnym, jaki się dokonywał w latach 2002–2016, był rekompensowany nowymi – mniej lub bardziej licznymi – generacjami wywodzącymi się z wyżów bądź niżów urodzeń. Dlatego też obserwuje się niejednakowe tempo przyrostu tej populacji w omawianym okresie. W pięcioleciu 2002–2007 zwiększyła się ona o 755,5 tys. osób, w następnym pięcioleciu 2008–2012 już tylko o 60,3 tys., natomiast od 2012 r. obserwuje się ubytek tej populacji. W dniu 31 XII 2016 r. ludność w wieku produkcyjnym liczyła 24 002,2 tys. osób, co stanowiło 61,9% ogółu ludności Polski. Równolegle zmieniają się relacje pomiędzy liczbą osób w tzw. wieku mobilnym (18–44 lata) i wieku niemobilnym (45–64 lata mężczyźni i 45–59 lat kobiety). W latach 2002–2016 populacja w wieku mobilnym zmniejszyła się w Polsce o około 0,7%, podczas gdy w wieku niemobilnym zwiększyła się o 3,7%, co jest dowodem na starzenie się zasobów pracy. Rynek pracy jest obecnie i będzie w przyszłości zasilany coraz mniejszą liczebnie młodą generacją. Coraz więcej osób w ostatnich latach go opuszczało niż na niego wstępowało i zjawisko to będzie się nasilać, co oznacza, że uwarunkowania demograficzne będą z jednej strony przeciwdziałać bezrobociu, ale z drugiej mogą wystąpić znaczne braki na rynku pracy. W *Raporcie 2015–2016. Sytuacja demograficzna Polski* RRL zwróciła uwagę na konieczność podejmowania działań ułatwiających osobom dorosłym poszerzanie i uzupełnianie swoich kompetencji i kwalifikacji odpowiednio do zmieniających się wyzwań w życiu zawodowym, społecznym i osobistym. Jednocześnie RRL rekomendowała potrzebę realizacji polityki na rzecz uczenia się przez całe życie (*lifelong learning*), tj. wspieranie i ułatwianie uczenia się w różnych formach i miejscach, łącznie z dostosowaniem do tego krajowego systemu kwalifikacji oraz wskazała ministerstwa, które powinny się zaangażować w rozwój kompetencji i kwalifikacji osób dorosłych, a także w aktywizację edukacyjną szybko rosnącej grupy osób w wieku powyżej 60 lat jako ważnego elementu aktywizacji społecznej tej grupy osób. **Rekomendacje te pozostają aktualne. Ponadto na podstawie danych z niniejszego Raportu Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje Rządowi całościową analizę wpływu kurczenia się zasobów pracy na rozwój społeczno-gospodarczy naszego kraju i opracowanie przez odpowiednie resorty kierunkowych rozwiązań zaradczych, m.in. z uwzględnieniem warunków:**

- wzmacniających kondycję zdrowotną, a więc także produktywność osób pracujących, co wymaga zarówno nowego podejścia do medycyny pracy, jak i istotnej poprawy w ograniczaniu zachorowalności i przedwczesnej umieralności z powodu chorób przewlekłych;
- umożliwiających w szerszym stopniu pozostawanie na rynku pracy osobom starszym, co także łączy się z większą dbałością o kondycję zdrowotną, aktywność edukacyjną i społeczną osób starszych.

8. Z danych zamieszczonych w Raporcie RRL wynika, że w Polsce w ostatnich kilkunastu latach systematycznie wzrasta liczba ludności w wieku 65 i więcej lat, a także stale zwiększa się jej udział względny w całej populacji, co świadczy o nasilaniu się procesu demograficznego starzenia ludności. Polska plasuje się pod względem zaawansowania starości demograficznej na 10. miejscu wśród 36 badanych krajów europejskich. Liczebność populacji 65 i więcej lat w latach 2002–2016 zwiększyła się o 986,3 tys. osób, tj. o 20,2% (w miastach o 30,3%, na wsi o 5,2%), a udział ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej populacji kraju, wynoszący w 2002 r. 12,8%, wzrósł w 2016 r. do 16,4%. W 2016 r. największy odsetek osób starszych odnotowano w woj. łódzkim – 17,6%, a najniższy w woj. warmińsko-mazurskim – 14,1%. Dokonują się także istotne zmiany w strukturze wieku tej populacji, przy czym głównie powiększa się liczebność osób w wieku 80 i więcej lat, czyli populacji w sędziwym wieku. Jest to z jednej strony rezultat stałego wydłużania przeciętnego trwania życia, z drugiej zaś wchodzenia w ostatnich kilkunastu latach do grupy wieku 80 i więcej lat licznych genera-

cji urodzonych w latach 1920–1925. Proces demograficznego starzenia się ludności Polski stawia przed władzami państwa i przed społeczeństwem wyzwania dla wszystkich polityk publicznych. **Rządowa Rada Ludnościowa** w *Raporcie 2014–2015. Sytuacja demograficzna Polski* – doceniając inicjatywy rządowe w najważniejszych obszarach znajdujących się w orbicie zainteresowania polityki ludnościowej, poczynając od zdrowia, przez bezpieczeństwo, środowisko zamieszkania, aktywność zawodową 50+, aktywność edukacyjną, srebrną gospodarkę i relacje międzypokoleniowe – **rekomendowała Rządowi RP kierunki działań, które nadal pozostają aktualne i wymagają:**

- w celu poprawy efektywności polityki senioralnej – zwrócenie większej uwagi na jej realizację, a więc i finansowanie przede wszystkim na poziomie lokalnym, gdzie najjaskrawiej uwidaczniają się potrzeby osób starszych, w tym niepełnosprawnych i niesamodzielnych; RRL rekomenduje instytucjonalne przeniesienie rządowych programów na poziom lokalny;
- w celu sprostania codziennym problemom opieki nad osobami niesamodzielnymi – wprowadzenie kolejnych rozwiązań finansowych, prawnych, organizacyjnych, instytucjonalnych gwarantujących usługi odpowiednie do wieku, stanu zdrowia czy dochodów tych osób; RRL proponuje połączenie i większą koordynację systemów opieki społecznej i opieki zdrowotnej;
- konieczność działań na rzecz rewizji postrzegania starości i przygotowania się do tego procesu oraz harmonijne współdziałanie w tym procesie władz, samorządów, pracodawców, związków zawodowych, kościołów, organizacji pozarządowych.

9. Zmieniająca się sytuacja demograficzna stawia przed Polską, podobnie jak przed innymi krajami Unii Europejskiej, wyzwania związane z planowaniem i kształtowaniem polityki na rzecz aktywnego i zdrowego starzenia się⁸. Postulowane przez RRL powiązanie polityki senioralnej ze zdrowiem publicznym pozwoliło na uzupełnienie obowiązującego dotychczas w odniesieniu do populacji osób starszych paradygmatu integracyjnego i nadanie równoprawnego znaczenia idei zdrowego, aktywnego, twórczego starzenia się, m.in. poprzez działania w zakresie promocji zdrowia, edukacji zdrowotnej, profilaktyki zagrożeń i chorób. Wiele problemów związanych ze starzeniem się populacji można rozwiązać przez prozdrowotne zmiany zachowań i promowanie dobrego zdrowia osób w starszym wieku.

W opinii RRL istnieje kilka czynników, które stwarzają trudności w rozwoju polityki senioralnej w tym zakresie. Po pierwsze, zmiany, które warunkują proces starzenia się, są złożone i tylko w pewnym zakresie są związane z wiekiem kalendarzowym, dlatego w polityce senioralnej należy uwzględniać potrzeby bardzo zróżnicowanych subpopulacji. Po drugie, ta różnorodność populacji seniorów nie jest przypadkowa. Około 25% heterogeniczności w zdrowiu i funkcjonalności w starszym wieku jest zdeterminowana genetycznie, zaś u większości populacji seniorów (75%) ma silne powiązania z kumulacyjnym efektem niezdrowych zachowań, czynników środowiskowych i nierówności w zdrowiu w całym cyklu życia. Te złożone problemy na styku polityki senioralnej i zdrowia publicznego są zaostrzane w wyniku niedostatków wiedzy, co dotyczy np. odpowiedzi na pytanie: czy żyjemy dłużej i dłużej cieszymy się zdrowiem, czy też jest przedłużane tylko cierpienie związane z dłuższą ekspozycją na choroby przewlekłe, niepełnosprawność, niesamodzielność. Z tym wiąże się kwestia rozpowszechnienia przewlekłych chorób niezakaźnych i konieczności położenia większego naci-

---

⁸ Cennym narzędziem do oceny niewykorzystywanego potencjału osób starszych, monitorowania postępu w zakresie polityki na rzecz aktywnego starzenia się oraz do identyfikacji pozostających do rozwiązania problemów jest Wskaźnik Aktywnego Starzenia się (Active Ageing Index – AAI) składający się z 22 indywidualnych wskaźników obejmujących następujący zakres przedmiotowy: zatrudnienie; partycypacja społeczna; niezależne, zdrowe i bezpieczne życie; warunki aktywnego starzenia się. Dane wskazują, że polityka senioralna w Polsce przynosi już widoczne, pozytywne rezultaty, ale w celu osiągnięcia dalszego i trwałego postępu rekomenduje się dokładną analizę wszystkich składowych AAI, ustalenie mocnych i słabych stron prowadzonych przedsięwzięć oraz wyprowadzenie z tych analiz wniosków służących efektywnym działaniom w zakresie wszystkich obszarów polityki senioralnej.

sku na zaniedbane dotąd obszary, takie jak promocja zdrowia i zapobieganie tym chorobom u osób w starszym wieku. Nie można zapominać o osobach doświadczających już cierpień i wymagających kompleksowego, geriatrycznego podejścia. **W opinii RRL potrzebna jest także publiczna debata na temat roli państwa i rodziny w zaspokojeniu potrzeb społecznych osób starszych oraz rozwoju usług specjalistycznych z zakresu opieki nad osobami starszymi, zwłaszcza niesamodzielnymi, świadczonych w miejscu zamieszkania (w tym wykorzystania w opiece zdrowotnej i socjalnej zaawansowanych technologii informacyjnych, komunikacyjnych, sprzętowych, diagnostycznych i terapeutycznych).**

10. W niniejszym *Raporcie* odnotowano systematyczny spadek natężenia zgonów i wydłużanie się przeciętnego dalszego trwania życia Polek i Polaków, co jest efektem utrzymywania się malejących trendów natężenia zgonów z powodu chorób układu krążenia i z przyczyn zewnętrznych, a także nowotworów złośliwych. Udział zgonów wywołanych tymi chorobami w 2014 r. wyniósł 76,2%. W Polsce ciągle utrzymuje się wyższa umieralność mieszkańców wsi niż miast – w 2014 r. standaryzowany współczynnik zgonów dla wsi przekraczał o ponad 7% wartość dla miast, co jest przede wszystkim efektem silniejszego oddziaływania chorób układu krążenia, czyli najważniejszej przyczyny zgonów. W latach 2009–2014 odsetek zgonów z powodu tych chorób stanowił na wsi prawie połowę wszystkich zgonów, podczas gdy w miastach udział ten był o ponad 4 pkt. proc. niższy. Mniejszy w miastach był także odsetek zgonów wywołanych przyczynami zewnętrznymi. Zjawiskiem powszechnie obserwowanym są częstsze zgony mężczyzn niż kobiet (tzw. zjawisko nadumieralności). W Polsce dystans dzielący osoby obu płci nie tylko nie maleje, ale zwiększyło się w ostatnich dwóch dekadach natężenie zgonów mężczyzn, mierzone współczynnikiem standaryzowanym; było ono w 1990 r. o 80% wyższe niż wśród kobiet, a w roku 2014 o ponad 88% przekraczało wskaźnik dla kobiet.

Rok 2016 był kolejnym, w którym wzrosła długość życia Polaków. W latach 1990–2016 przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej zwiększyło się o ponad 8 lat, z 66,23 do 73,9, a w przypadku kobiet nastąpił przyrost z 75,24 do 81,9 lat, czyli o ponad 7 lat. Nie zawsze jednak wzrost ten oznacza dłuższe życie w dobrym zdrowiu. Zawarte *Raporcie* dane o przeciętnej długości życia bez niesprawności (HLY – *health life years*) pokazują, że stan zdrowia Polaków nie zmieniał się tak korzystnie, jak można byłoby sądzić na podstawie wzrostu oczekiwanej długości życia. W latach 2006–2012 czas ten wzrósł o 0,8 roku dla mężczyzn, a w przypadku kobiet nie uległ zmianie, podczas gdy w tym okresie długość życia noworodka płci męskiej wzrosła o 1,77, a płci żeńskiej o 1,36 roku. Ponadto, mimo systematycznego i znacznego postępu w obniżaniu umieralności, jaki obserwujemy w ostatnich latach, sytuacja w Polsce w tej dziedzinie ciągle jest znacznie gorsza niż w wielu innych krajach. O ile w 2010 r. przeciętny Polak miał przed sobą życie o około 7,7–8,1 roku krótsze niż mieszkaniec Islandii czy Szwajcarii, to w 2013 r. różnica ta zmniejszyła się do 7,4–7,6 roku. Lepsza jest pod tym względem sytuacja statystycznej Polki, która miała przed sobą tylko o 4–5 lat krótsze życie i z upływem czasu dystans do mieszkanki krajów najlepszych pod tym względem się zmniejsza.

Z analizy danych zamieszczonych w *Raporcie* wynika, że w większości przypadków sytuacja w Polsce w zakresie umieralności z powodu głównych przyczyn zgonów: chorób układu krążenia, nowotworów i przyczyn zewnętrznych jest gorsza niż w krajach przyjętych do porównań. Należy jednak zauważyć, że wymienione przyczyny szczególnie niekorzystnie odróżniają Polskę od tych krajów w grupie wieku 0–64 lata. Widać wyraźnie, że to umieralność przedwczesna odpowiada za duże natężenie umieralności ogólnej w Polsce. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet i mężczyzn w wieku 0–64 lata w Polsce przewyższają te wartości w innych krajach w stopniu o wiele większym niż współczynniki wyznaczone dla całych zbiorowości. Szczególnie jest to widoczne w przypadku zgonów spowodowanych chorobami układu krążenia.

- Biorąc pod uwagę powyższe **Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje:**
- dokonanie pogłębionych analiz przyczyn większej umieralności mieszkańców wsi niż miast, zwłaszcza pod kątem dostępności i jakości opieki profilaktyczno-leczniczej;
  - wykorzystanie wyników wszechstronnych analiz eksperckich dotyczących funkcjonowania polskiej kardiologii, kardiologii, angiologii, hipertensjologii i dyscyplin pokrewnych będących przedmiotem debaty zorganizowanej przez RRL; diagnoza i rekomendacje w tej ważnej dla polityki ludnościowej problematyce znalazły syntetyczny wyraz w *Stanowisku RRL*⁹;
  - odniesienie się do zaleceń w zakresie ograniczenia umieralności z powodu chorób nowotworowych, opracowanych przez RRL z udziałem wybitnych ekspertów pod koniec 2013 r., w kontekście aktualnych problemów w realizacji tzw. pakietu onkologicznego;
  - spożytkowanie przedstawionych w *Raporcie* wyników analiz umieralności w polityce zdrowia publicznego, mającej obecnie rangę ustawową, a przede wszystkim do opracowania, wdrażania i ewaluacji nowego Narodowego Programu Zdrowia.

11. Rada Ludnościowa przykłada dużą wagę do wyzwań dla polityki zdrowia publicznego, związanych z kształtowaniem się demograficznej przyszłości Polski. Z debat kongresowych i konferencyjnych oraz opracowań RRL jasno wynika, że bez systemu zdrowia publicznego, nastawionego na promocję zdrowia, edukację zdrowotną, prewencję chorób i zagrożeń zdrowotnych, Polska – w obliczu wyzwań demograficznych – nie poradzi sobie z epidemią niezakaźnych chorób przewlekłych, rosnącymi kosztami opieki medycznej, narastającymi nierównościami w stanie zdrowia i oczekiwaniami społecznymi w tym zakresie.

12. Rządowa Rada Ludnościowa w *Rekomendacji nr 12* zawartej w *Stanowisku RRL w sprawie ograniczenia zachorowalności i umieralności z powodu chorób układu krążenia w obliczu wyzwań demograficznych w Polsce* (2015) podkreślała, iż analiza obecnej sytuacji w zakresie statystyki i sprawozdawczości może wskazywać na **narastające trudności związane z gromadzeniem danych medycznych o zgonach poprzez elektroniczną obsługę informacji**. Pogorszyła się też jakość danych o przyczynach zgonów, tj. odsetek nieprawidłowo opisanych przyczyn zgonów (tzw. *garbage codes*) przekroczył już 30%). Rekomendacja RRL jest ciągle aktualna, bowiem od czasu wydania *Stanowiska RRL* (2015 r.) nie zostały podjęte (przez ministra zdrowia, ministra edukacji, uniwersytety medyczne) żadne działania.

Gromadzona przez GUS wspólnie z Ministerstwem Zdrowia statystyka zgonów według przyczyn jest oparta na opisach przyczyn zgonów dokonywanych ręcznie przez lekarzy wystawiających karty zgonu. Statystyki te są szeroko upowszechniane i stanowią podstawę m.in. do oceny kondycji zdrowotnej społeczeństwa, tworzenia analiz epidemiologicznych czy budowania programów profilaktycznych. Stanowią także dla środowisk naukowych podstawę do prowadzenia własnych badań i opracowań analitycznych. Zatem rzetelność i kompletność informacji zawartych w kartach zgonów, a przede wszystkim właściwe i precyzyjne opisy przyczyn zgonów, decydują o jakości i użyteczności tych danych w celu ustalania poprawności stosowanych metod leczenia czy weryfikowania hipotez stawianych w pracach naukowych. Polska jest krajem o 100% kompletności rejestracji zgonów, jest jednak również krajem o bardzo niskiej jakości informacji o przyczynach zgonów. Z danych dotyczących 2014 r. wynika, że w przypadku prawie 31% zgonów (ok. 115 tys.) lekarze nieprawidłowo opisali ich przyczyny. Tego typu opisy są określane jako *garbage codes* (kody śmieciowe), a ich konsekwencją jest brak możliwości dokonania prawidłowej analizy przyczyn umieralności. Niekorzystnym zjawiskiem jest rosnący w Polsce odsetek *garbage codes* – od 2000 r. ich odsetek wzrósł o prawie 6 pkt. proc., co od wielu lat wyklucza Polskę z międzynarodowych analiz i porównań, np. dokonywanych przez WHO. Podstawową przyczyną takiego stanu rzeczy jest pomijanie przez lekarzy opisujących przyczyny zgonu chronologicznego opisu łańcucha

---

⁹ <http://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciova/dokumenty-rzadowej-rady-ludnosciovej/>

przyczyn chorób odpowiedzialnych za zgon chorego lub nieprawidłowe jego przedstawienie, a w konsekwencji niewłaściwe lub nieprecyzyjne wskazanie wyjściowej przyczyny zgonu. W naszym kraju odsetek zgonów z przyczynami określanymi jako *garbage codes* jest wysoki przede wszystkim w wyniku nadmiernego używania bezużytecznych opisów i określeń dotyczących chorób układu krążenia – w 2014 r. zostały one wskazywane jako przyczyna blisko 22% (81,5 tys.) wszystkich zgonów w Polsce oraz stanowiły blisko połowę (48%) zgonów w wyniku chorób układu krążenia. Należy podkreślić, że aż 87% tych wskazań dotyczy osób w wieku 65 i więcej lat.

Dobra jakość i kompletność danych dotyczących przyczyn zgonów są niezbędne do badań i analiz naukowo-badawczych, a także mają istotne znaczenie dla planowania i wdrażania procedur profilaktyczno-leczniczych w ramach opieki zdrowotnej, polityki zdrowia publicznego, polityki społecznej oraz finansów państwa, w obliczu wyzwania, jakim jest szybko następujący proces starzenia się polskiego społeczeństwa. Rzetelne i skrupulatne wypełnianie kart zgonów powinno być zatem traktowane jako nieodzowna praktyka zwiększająca wartość merytoryczną danych o przyczynach zgonów. Jednym z czterdziestu zaleceń Eurostatu dotyczących wystawiania kart zgonów jest konieczność stałego edukowania pracowników ochrony zdrowia uczestniczących w procesie opisywania przyczyn zgonów: *Powinno być rozwijane podstawowe szkolenie w zakresie poświadczania zgonów dla studentów medycyny oraz zapewniony ciągły rozwój zawodowy lekarzy w tym zakresie*¹⁰. Ponadto konieczne jest zaplanowanie i wdrożenie programów badawczych z udziałem epidemiologów, kardiologów i anatomopatologów, by określić szczegółową strukturę przyczyn nagłych zgonów przedszpitalnych w erze kardiologii interwencyjnej.

W obecnej sytuacji **Rządowa Rada Ludnościowa widzi pilną potrzebę:**

- **wprowadzenia systemu edukacji w zakresie opisywania przyczyn zgonów na kartach zgonów** (jednym z czterdziestu zaleceń Eurostatu dotyczących wystawiania kart zgonów jest konieczność stałego edukowania pracowników ochrony zdrowia uczestniczących w procesie opisywania przyczyn zgonów);
- **zintensyfikowania prac w zakresie przekazywania danych medycznych o zgonie (oraz urodzeniu – żywym i martwym) bezpośrednio od lekarzy jednostek ochrony zdrowia) do statystyki publicznej w postaci elektronicznej.**

13. Według prognozy demograficznej GUS z 2014 r. ogromny ubytek ludności w wieku produkcyjnym spowoduje potencjalny niedobór podaży zasobów pracy. Jednym z działań, które może zminimalizować skutki przewidywanych niekorzystnych zmian w strukturze wieku, jest pozyskanie nowych zasobów pracy poprzez właściwą politykę pro-migracyjną. Powinna ona przyjąć prymat rynku pracy. Celem polityki powinna stać się także zmiana charakteru napływu imigrantów, tj. zwiększenie migracji edukacyjnych, napływ osób wysoko wykształconych z unikalnymi kwalifikacjami, które będą sprzyjać rozwojowi społeczno-ekonomicznemu naszego kraju i wreszcie przekształcenie obecnych migracji czasowych w osiedleńcze. Samo opracowanie koncepcji polityki jest jednak niewystarczające, jeśli Państwo nie będzie dysponowało odpowiednimi narzędziami monitorowania procesów migracyjnych. Należy zatem – tworząc koncepcję polityki migracyjnej – rozpocząć równoległe działania nad opracowaniem odpowiedniego systemu monitorowania.

Do osiągnięcia tego celu konieczne jest zintegrowanie oraz przebudowa istniejących rejestrów publicznych, tak aby stworzony system pozwolił m.in. na określanie kierunków i skali migracji, popytu na pracę migrantów zarobkowych, monitorowanie historii cudzoziemców w Polsce. Przebudowa powinna również umożliwić jednoznaczny identyfikację cudzoziemców przebywających i pracujących w Polsce. W obecnie funkcjo-

---

¹⁰ *Podręcznik poświadczania przyczyn zgonów w Europie*, Rzym, grudzień 2003 (tłumaczenie własne GUS, tekst roboczy).

nujących systemach, którymi dysponuje administracja publiczna, nie ma jednoznacznego identyfikatora, który by na to pozwalał.

14. W *Raporcie* wskazano, że skala emigracji Polaków na dłuższy pobyt za granicą (lub na stałe) jest bardzo duża. Obecnie brakuje wiarygodnej informacji o wielkości nierejestrowanej emigracji stałej (tak zwanej emigracji zawieszonyj), co ma istotny wpływ na obliczane wskaźniki demograficzne. Faktyczna liczba ludności jest niejednokrotnie znacznie mniejsza od rejestrowanej, stąd wszystkie wielkości *per capita* są obliczane przy uwzględnieniu populacji oficjalnie większej (o niewymeldowanych emigrantach stałych). Występowanie problemu nierejestrowanej migracji stałej i zarobkowej powoduje, że są zaniżane wskaźniki zatrudnienia oraz udział bezrobotnych wśród ludności w wieku produkcyjnym, a zawyżane stopy bezrobocia liczone w stosunku do liczby ludności aktywnej zawodowo. Statystyka migracji jest zatem niezbędna nie tylko do prowadzenia polityki migracyjnej oraz wspólnotowej polityki rynku pracy. Jest również potrzebna do zapewnienia poprawnych szacunków i prognoz ludności, które są z kolei konieczne do zapewnienia rozwoju Polski i monitorowania polityki społeczno-gospodarczej naszego kraju.

Specyfika migracji wymaga bowiem stosowania bardzo precyzyjnych zasad gromadzenia informacji oraz stosowania jednolitych definicji, z uwagi na specyficzne uwarunkowania tego zjawiska. W sytuacjach, w których dane zawarte w rejestrach państwowych nie zawsze odzwierciedlają faktyczną skalę zjawiska, ważnym, a czasami jedynym źródłem informacji o migracjach pozostają dane szacunkowe. Mają one kluczowe znaczenie w przypadku badania zasobów migracyjnych, które nie są statystycznie mierzalne. Dane szacunkowe GUS są obecnie wiarygodnym, lecz niewystarczającym źródłem informacji o skali migracji.

Innym problemem jest wykorzystywanie zawartych w rejestrze PESEL danych o cudzoziemcach zameldowanych na pobyt stały w celu uzyskania informacji dotyczących cudzoziemców przebywających na terytorium Polski¹¹. Ze względu na istotne skutki tego dla rozwoju demograficznego oraz społeczno-gospodarczego Polski zjawisko to wymaga już nie tylko **obserwacji i szacunków prowadzonych przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego**, ale coraz bardziej pogłębionych analiz, w tym ruchu naturalnego w tej subpopulacji i jego oddziaływania na prezentowane wielkości demograficznego rozwoju kraju.

Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje potrzebę stałego monitoringu migracji dotyczącego zwłaszcza:

- **poprawy jakości danych dotyczących migracji, gromadzonych przez ministerstwa i urzędy, w gestii których pozostają kwestie związane z migracjami i ochroną międzynarodową, oraz poprawy wymiany danych z zakresu migracji pomiędzy różnymi urzędami:**
- zwiększenia zakresu tematycznego danych dotyczących migracji oraz systematyczne prowadzenie badań ilościowych i jakościowych na tematy, takie jak: nastawienie społeczeństwa do cudzoziemców/uchodźców, przestrzeganie praw pracowniczych Polaków pracujących za granicą, zmiany społeczne związane z procesami migracyjnymi, migracje powrotne, migracje krótkoterminowe i osiedleńcze do Polski;
- rozwijanie kanałów przekazu informacji przeznaczonych dla Polaków przebywających za granicą w celu utrzymania ich więzi z krajem;
- prowadzenie polityki informacyjnej dotyczącej życia i pracy w Polsce dla osób planujących powrót z emigracji.

---

¹¹ Skuteczną metodę monitoringu stanowi działalność kontrolna w zakresie legalności pobytu, zatrudnienia, edukacji oraz integracji cudzoziemców. Wydaje się jednak, że właściwe organy upoważnione do kontroli w szerszym niż dotychczas zakresie powinny korzystać ze swoich uprawnień oraz dzielić się wynikami ujawnionych nieprawidłowości z zainteresowanymi podmiotami. Warto także zauważyć, że o ile kontrole legalności pobytu są prowadzone w stosunkowo szerokim zakresie, o tyle problemy związane z realizacją praw cudzoziemców rzadko stają się przedmiotem postępowania i badań.

Niezależnie od powyższych działań istnieje potrzeba opracowania systemu monitoringu zarówno skali przepływów pracowniczych, jak i sytuacji osób przebywających za granicą, a także sytuacji ich rodzin mieszkających w kraju. Pozwoli to na lepsze ukierunkowanie polityki wobec zjawiska emigracji zarobkowej Polaków, która jest silnie zależna od zmieniających się uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych.

Rządowa Rada Ludnościowa rekomenduje Rządowi:

1. Jest konieczne ściśle powiązanie strategii migracyjnej z innymi strategiami sektorowymi regulującymi procedury państwa wobec cudzoziemców (w tym w obszarze: zatrudnienia, demografii, edukacji, zdrowia). Należy rozważyć powołanie do życia organu koordynującego zadania rozproszonych obecnie instytucji, w gestii których pozostają kwestie migracyjne.
2. Należy przyjąć plan działań, w którym będą określone cele średnio- i długoterminowe, uwzględniające zadania poszczególnych resortów.
3. Jest konieczne zacieśnienie współpracy międzyresortowej i międzyinstytucjonalnej. W tym celu należy stworzyć mechanizmy stałych konsultacji podejmowanych w celu wypełnienia postanowień strategii i planu działań.
4. Potrzebne jest wzmocnienie działalności analityczno-badawczej w obszarze migracji.
5. Konieczne jest stworzenie efektywnej metody monitorowania migracji oraz zachowań cudzoziemców w Polsce. Z tego punktu widzenia niezwykle ważne jest dysponowanie zharmonizowanymi i zintegrowanymi źródłami danych, które powinny dostarczać rzetelnych i pełnych informacji z obszaru migracji i ochrony międzynarodowej. Takie rozumienie informacji statystycznej powinno leżeć w interesie wszystkich producentów danych. Szczególną rolę przypisuje się w tym przypadku gestorom rejestrów i systemów administracyjnych, którzy powinni z najwyższą starannością zapewnić pełną i niepodważalną jakość danych. Służyć temu powinny także czytelne i przejrzyste akty prawne, na podstawie których funkcjonują rejestry.

15. Raport wskazuje, że w 2016 r. w dalszym ciągu pogłębiał się proces dezurbanizacji (obrazuje to zmiana struktury ludności według miejsca zamieszkania: relacje miasta–wieś; liczba mieszkańców miast spadła z 23 571,2 tys. w 2002 r. do 23 129 tys. w 2016 r.), wyrażający się w zjawisku tzw. rozlewania się miast, często chaotycznym, i suburbanizacji. W związku z tym m.in. RRL w *Raporcie 2015–2016* rekomendowała zakończenie przez rząd prac nad porządkowaniem prawa (ustawa i rozporządzenia) gospodarki przestrzennej, które zapobiegałoby narastaniu wielu negatywnych problemów infrastrukturalnych, społecznych i gospodarczych w otoczeniu miast związanych z chaotycznym zagospodarowywaniem przestrzennym takich obszarów. Problem ten pozostaje ciągle aktualny, w związku z czym RRL ponawia tę rekomendację pod adresem właściwego resortu.

ROZDZIAŁ I. BILANS LUDNOŚCI POLSKI

WPROWADZENIE

Zmiany w liczbie i strukturze ludności według płci i wieku są kształtowane zarówno przez **ruch naturalny, jak i wędrownkowy**. W ruchu naturalnym podstawowe znaczenie mają urodzenia i zgony oraz wynikająca z nich wielkość **przyrostu naturalnego**. Są to ważne składniki bilansu ludności. Małżeństwa i rozwody, których rola w rozwoju demograficznym danej populacji jest wyraźnie mniejsza, nie stanowią elementów składowych tego bilansu.

Znaczenie migracji w rozwoju ludności określają wędrownki zagraniczne, czyli wielkość imigracji i emigracji oraz ukształtowana przez te procesy wartość dodatniego lub ujemnego salda. W pewnych okresach jest ono znaczące, w innych – znikome, zerowe lub ujemne. Jest to kolejny składnik bilansu ludności. Suma liczb bezwzględnych przyrostu (ubytku) naturalnego ludności i przyrostu (ubytku) spowodowanego migracjami zagranicznymi decydują o wielkości **przyrostu (ubytku) rzeczywistego ludności** w danym roku. Jest on ukazany w bilansie ludności.

Inna jest natomiast **rola migracji wewnętrznych** w kształtowaniu liczby i struktury ludności. Migracje wewnętrzne, które dokonują się między województwami i powiatami, nie powiększają ani też nie zmniejszają ogólnej populacji w Polsce. Efektem napływu i odpływu między wymienionymi jednostkami administracyjnymi jest – w skali całego kraju – saldo zerowe. W wyniku migracji wewnętrznych zmienia się tylko stan liczebny i struktura ludności poszczególnych województw i powiatów. Zmienia się także ogólna liczba i struktura ludności w miastach i na wsi w całym kraju spowodowana dodatnim lub ujemnym saldem migracji wewnętrznych ukształtowanych w tych środowiskach. Wymienione salda wchodzi w skład bilansu ludności.

W bilansie ludności przedstawiono także wpływ zmian granic administracyjnych miast i wsi na stany liczebne ludności wymienionych obszarów¹.

Urodzenia, zgony oraz migracje nie tylko decydują o wzroście, stabilizacji czy ubytku liczby ludności kraju, lecz także kształtują jej **strukturę według płci i wieku**. W rozdziale zostały przedstawione zmiany struktury ludności według płci oraz poziom współczynników feminizacji w pięcioletnich przedziałach wieku. Ukazano także przekształcenia struktury ludności według wieku: w ujęciu trójdzielnym typu biologicznego i typu społeczno-ekonomicznego oraz bilans ludności w wieku produkcyjnym. Omówiono również zmiany w kształtowaniu się liczebności dzieci i młodzieży według edukacyjnych grup wieku.

Dynamika i struktura ludności prezentowana w rozdziale I odnosi się do okresu 31 XII 2005–31 XII 2016. Dla ostatnich sześciu lat 2010–2016 stany ludności ogółem w mieście i na

---

¹ W tej części rozdziału zostały omówione dane o liczbie i strukturze ludności opracowane według krajowej definicji zamieszkania. Zgodnie z zasadami przyjętymi w GUS dane o liczbie i strukturze ludności (według płci i wieku) w przekroju terytorialnym (gmina, powiat, województwo; w podziale na tereny miejskie i wiejskie) są opracowywane metodą bilansową. [...]. Bilans jest sporządzany dla najniższej jednostki podziału terytorialnego, tj. dla każdej gminy (w przypadku gmin miejsko-wiejskich z rozróżnieniem na miasto i tereny wiejskie); dane o ludności dla powiatów, województw oraz Polski ogółem są uzyskiwane przez odpowiednie sumowanie wielkości dla gmin. [...]. Do ludności gminy nie są zaliczani imigranci przebywający w Polsce czasowo, natomiast stali mieszkańcy Polski przebywający czasowo za granicą (bez względu na okres ich nieobecności) są ujmowani w stanie ludności danej gminy. Zob. *Rocznik Demograficzny 2015*, GUS, Warszawa 2015, s. 73. Dane o rezydentach (wraz z definicją) zostały przedstawione w podrozdziale 1.5.

wsi przedstawiono w odstępach rocznych. W rozdziale tym znajduje się także ogólna liczba ludności w Polsce – w podziale na miasto i wieś według stanu na dzień 30 VI 2017 r.²

1.1. Niejednakowe tempo przyrostu ludności

W ciągu jedenastu lat dynamika liczby ludności i jej struktura demograficzna uległy wyraźnym zmianom, pozostawały bowiem pod wpływem bardzo małego, a w niektórych latach nawet ujemnego przyrostu naturalnego (przewagi liczby zgonów nad liczbą urodzeń) oraz trwającego od wielu już lat zróżnicowanego pod względem wielkości ujemnego salda migracji zagranicznych. Na liczbę ludności miała także wpływ korekta GUS oparta na wynikach spisu ludności z 2011 roku.

Z danych tablicy 1.1. wynika, że w pięcioleciu 2006–2010 obserwuje się nieduży, stanowiący 372,8 tys. osób, czyli 0,98%, wzrost liczby ludności. Niestety, nie można uznać, że jest to rzeczywisty przyrost ludności. Przeczą temu składniki, które go tworzą. Przewaga liczby urodzeń nad liczbą zgonów wynosiła w tym pięcioleciu tylko 117,8 tys. osób. Liczba ta została pomniejszona o ujemne – w tym samym okresie – saldo migracji zagranicznych wynoszące – 74,8 tys. osób.

Tablica 1.1. Rozwój liczebny ludności ogółem, w mieście i na wsi w Polsce w latach 2005–2016. Stan w dniu 31 XII

Lata	Ogółem		Miasto		Wieś	
	w tysiącach ^a					
2005	38 157,1		23 423,7		14 733,3	
2010	38 529,9		23 429,1		15 100,8	
2011	38 538,4		23 385,8		15 152,6	
2012	38 533,3		23 336,3		15 197,0	
2013	38 495,7		23 257,9		15 237,8	
2014	38 478,6		23 216,4		15 262,3	
2015	38 437,2		23 166,4		15 270,8	
2016	38 433,0		23 129,5		15 303,5	
Przyrost, ubytek (–) ludności						
Łącznie w okresie 2006–2016	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
	275,9	0,7	–294,2	–1,3	570,2	3,9

^a W wyniku zaokrąglania (w górę lub w dół) do wartości tysięcznych liczb bezwzględnych prezentowanych w tabelach rozdziału I mogą występować różnice wynoszące 0,1 tys. osób między zaokrągloną ogólną liczbą danej zbiorowości a sumą zaokrąglonych liczb będących składnikami tej zbiorowości. Uwaga ta odnosi się także do kilku innych tabel, nie będzie jednak już powtarzana w przypisach kolejnych tabel.

Źródło: *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31 XII 2005*, GUS, Warszawa 2006. *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2011 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2012. *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2012 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2013. *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2013 r. Stan w dniu 31 XII*, Warszawa 2014. *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2014 r. Stan w dniu 31 XII*, Warszawa 2015. *Ludność. Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2015 r. Stan w dniu 31 XII*. Dla 2010 r.: *Rocznik Demograficzny 2012*; dla 2016 r.: *Rocznik Demograficzny 2017*.

² W końcowej części rozdziału porównano niektóre względne wartości składników stanowiących bilans ludności w Polsce ze stosownymi wartościami 28 krajów Unii Europejskich. W *Raporcie 2015–2016 RRL* (s. 61 i następne) składniki porównywano z danymi wszystkich krajów Europy.

W rezultacie przyrost rzeczywisty ludności, będący sumą dodatniego przyrostu naturalnego ludności i ujemnego salda migracji zagranicznych, **stanowił w pięcioleciu 2006–2010 zaledwie 43,0 tys. osób**. Pozostała liczba pochodzi z nowego – opartego na wynikach spisu ludności z 31 III 2011 r. – szacunku GUS, w wyniku którego dotychczasowa liczba ludności w Polsce została powiększona o 329,8 tys. osób. Oznacza to, że przedstawiony w tablicy 1.1 wzrost liczby ludności w pięcioleciu 2006–2010 wynoszący 372,8 tys. osób był tylko w 11,5% rzeczywistym przyrostem ludności, a w 88,5% efektem wymienionego szacunku GUS³.

W następnym pięcioleciu 2011–2015 obserwuje się zjawisko odmienne, mianowicie nieznaczny spadek liczby ludności; wyniósł on –92,6 tys. osób, czyli –0,24% (tabl. 1.1.). Wynik ten był następstwem ujemnego przyrostu naturalnego w tych latach (przewaga liczby zgonów nad liczbą urodzeń) stanowiącego –30,2 tys. osób i ujemnego salda migracji zagranicznych wynoszącego –62,4 tys. osób (tabl. 1.3).

Wynikający z ruchu naturalnego i migracyjnego dodatni przyrost rzeczywisty ludności w pięcioleciu 2006–2010 (+43,0 tys. osób), został zniwelowany ujemnymi wartościami tych samych składników w następnym pięcioleciu 2011–2015 (–92,6 tys. osób), stanowiąc w dziesięcioleciu 2005–2015 ubytek rzeczywisty ludności wynoszący –49,6 tys. osób.

Należy zaznaczyć, że w **ciągu ostatnich czterech lat (2013–2016) ludność Polski malała – przeciętnie rocznie o około –25 tys. osób**. Największy ubytek zanotowano w roku 2013 (–37,6 tys. osób), najmniejszy w 2016 r. (–4,2 tys. osób)⁴. Fakty te cofnęły nasz kraj do lat 1997–2007, w których populacja kurczyła się liczebnie także z roku na rok⁵. W wyniku tych procesów liczba ludności w Polsce w końcu 2016 r. ukształtowała się na poziomie 38 433,0 tys. osób (tabl. 1.1).

Liczba ta nie zwiększa się jednak, lecz nadal maleje. W dniu 30 VI 2017 r. populacja kraju liczyła 38 422,3 tys. osób⁶ – w ciągu sześciu miesięcy ubyło 10,7 tys. osób.

Trzeba nadmienić, że w dziesięcioleciu 2005–2015 obserwowano odmienne tendencje w dynamice liczby ludności w mieście i na wsi. Z danych tablicy 1.1 wynika, że w miastach w pięcioleciu 2006–2010 populacja zwiększyła się w minimalnym stopniu, bo tylko o 5,4 tys. osób, czyli w wymiarze procentowym bliskim zera (mimo korekty GUS zwiększającej liczbę ludności w tym środowisku). Natomiast w kolejnym pięcioleciu 2011–2015 wystąpił już znaczący ubytek ludności. Łącznie w okresie 2005–2015 populacja w miastach zmalała o 257,3 tys. osób (–1,1%). Był to skutek nie tylko ujemnego salda migracji zagranicznych, lecz także ujemnego salda migracji wewnętrznych, które notowano w każdym roku tego dziesięciolecia oraz ujemnego przyrostu naturalnego, który miał miejsce w niektórych latach omawianego okresu.

W czterech ostatnich latach – 2013–2016 – populacja miejska zmniejszała się przeciętnie rocznie o 51,7 tys. osób⁷. W 2013 r. ubytek ten przewyższał przeciętną wartość i wynosił –78,4 tys. osób, w 2016 r. zaś – odwrotnie – był on niższy od przeciętnej wartości, stanowiąc –36,9 tys. osób.

Kurcząca się od wielu lat liczba ludności w miastach liczyła w dniu 31 XII 2016 r. 23 129,5 tys. osób i wciąż maleje. W dniu 30 VI 2017 r. – czyli po upływie pół roku – stanowiła 23 125,8 tys. osób⁸, była więc o 3,7 tys. osób mniejszą populacją.

Na wsi odwrotnie, w obu pięcioleciach obserwuje się wzrost liczebny ludności, większy w pierwszym pięcioleciu (efekt korekty GUS), mniejszy w drugim. Łącznie biorąc, populacja w środowisku wiejskim w okresie 2005–2015 wzrosła o 537,5 tys. osób, czyli o 3,6% (tabl. 1.1). Był to rezultat dodatniego – w tym dziesięcioleciu – przyrostu naturalnego ludności, dodatniego salda migracji wewnętrznych oraz wymienionej uprzednio korekty GUS. Negatywny wpływ na przyrost rzeczywisty ludności wiejskiej miały tylko migracje zagraniczne, ich salda – każdego roku omawianego okresu – charakteryzowały się ujemnymi wartościami.

³ Obliczono na podstawie danych tablic 1.1. i 1.3.

⁴ Zob. dane w tabl. 1.3.

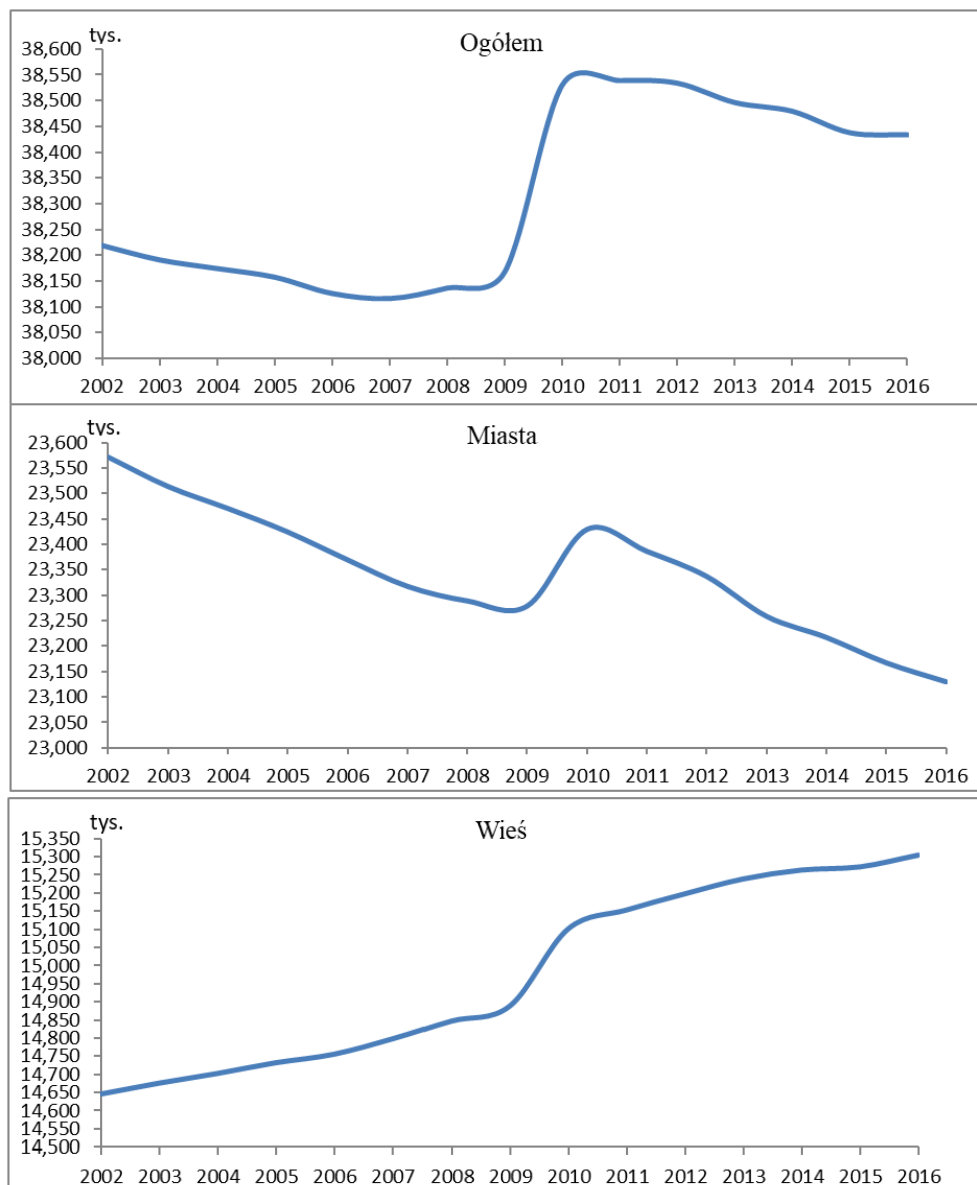
⁵ Zob. *Rocznik Demograficzny 2015*, GUS, Warszawa 2015, s. 30.

⁶ Dane GUS.

⁷ Obliczono na podstawie danych tabl. 1.1.

⁸ Dane GUS.

Wykres 1.1. Ludność w Polsce ogółem, w miastach i na wsi w latach 2002–2016. Stan w dniu 31 XII

Źródło: jak w tabelicy 1.1.

Jeśli uwzględnimy – tak jak w przypadku ludności miejskiej – cztery ostatnie lata (2013–2016), okaże się, że populacja wiejska powiększała się przeciętnie rocznie o 26,6 tys. osób. Niższe od przeciętnej wartości notowano w latach 2014 i 2015, wyższe natomiast w 2013 r. i 2016 roku. W tym ostatnim roku liczba ludności na wsi wzrosła o 32,7 tys. osób. W wyniku powyższych zjawisk stan liczebny ludności wiejskiej z roku na rok się zwiększał, osiągając w dniu 31 XII 2016 r. 15 303,5 tys. osób (tabl. 1.1).

Wydawało się, że rosnącą od wielu lat liczbę ludności na wsi będzie można nadal obserwować także w pierwszej połowie 2017 roku. Tak się jednak nie stało. Tym razem populacja wiejska nie zwiększyła swej liczebności, lecz – podobnie jak w miastach – zmniejszyła ją. W dniu 30 VI 2017 r. liczyła 15 296,6 tys. osób⁹, ubytek wyniósł więc 6,9 tys. osób.

Odmienne tempo rozwoju liczebności ludności w miastach i na wsi przełożyło się na zmiany w udziale względnym tychże populacji w liczbie ludności ogółem omawianych środowisk. Współczynniki przedstawione w tabelicy 1.2 informują o powolnym zmniejszaniu się udziału względnego ludności w miastach i jego wzroście na wsi.

⁹ Dane GUS.

Tablica 1.2. Udział procentowy populacji miejskiej i wiejskiej w liczbie ludności ogółem w Polsce w latach 2005–2016. Stan w dniu 31 XII

Lata	Odsetek ludności		
	ogółem	w miastach	na wsi
2005	100,0	61,4	38,6
2010	100,0	60,8	39,2
2011	100,0	60,7	39,3
2012	100,0	60,6	39,4
2013	100,0	60,4	39,6
2014	100,0	60,3	39,7
2015	100,0	60,3	39,7
2016	100,0	60,2	39,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy 1.1.

W 2005 r. udział ten wynosił w miastach 61,4%, zaś w 2016 r. – 60,2%; na wsi natomiast odpowiednie udziały stanowiły 38,6% i 39,8%. Oznacza to, że w ostatnich kilku latach w Polsce ma miejsce mało jeszcze zauważalny proces dezurbanizacji.

1.2. Elementy składowe bilansu ludności

Wcześniej zaznaczono, że głównymi składnikami bilansu ludności jest ruch naturalny i wędrowny ludności. W Polsce w latach 2005–2016 udział wymienionych składników w rozwoju ludności był niejednakowy i zmienny w czasie. Z danych tablicy 1.3. wynika, że jednoznaczny był tu tylko wpływ migracji zagranicznych na pobyt stały. Każdego roku emigracja przewyższała bowiem imigrację, kształtując ujemne saldo migracji zagranicznych wahające się znacząco w poszczególnych latach. W 2006 r. wynosiło ono –36,1 tys. osób (tabl. 1.3), w kolejnych zaś latach – głównie z powodu kryzysu finansowo-gospodarczego w wielu krajach europejskich i pozaeuropejskich – imigracja do Polski powoli się zwiększała, zmniejszała się zaś emigracja. W rezultacie tych procesów **ujemne saldo migracji zagranicznych na pobyt stały radykalnie zmalało** i w 2009 r. stanowiło tylko –1,2 tys. osób.

Tablica 1.3. Składniki przyrostu rzeczywistego ludności w Polsce w latach 2006–2016

Lata	Przyrost (+), ubytek (-)		
	rzeczywisty	w tym	
		naturalny ^a	migracji zagranicznych ^b
w tysiącach			
2006	-31,6	+4,5	-36,1
2007	-9,8	+10,7	-20,5
2008	+20,2	+35,1	-14,9
2009	+31,5	+32,7	-1,2
2010	+32,7	+34,8	-2,1
2011	+8,6	+12,9	-4,3
2012	-5,1	+1,5	-6,6
2013	-37,6	-17,7	-19,9
2014	-17,1	-1,3	-15,8
2015	-41,4	-25,6	-15,8
2016	-4,2	-5,8	+1,5

^a Różnica między liczbą urodzeń żywych i liczbą zgonów. ^b Różnica między liczbą imigrantów i emigrantów.

Źródło: Rocznik Demograficzny 2016, ed. cit. Dla 2016 r.: Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2016 r. Stan w dniu 31 XII, ed. cit.

W ostatnich kilku latach jednak saldo to ponownie znamionowała duża zmienność. W 2012 r. wzrosło do –6,6 tys. osób, w 2013 r. potrojiło się, osiągając –19,9 tys., by w 2015 r. znowu się obniżyć do –15,8 tys. osób (tabl. 1.3).

Pozytywną zmianę w saldzie migracji zagranicznych zanotowano w następnym roku. Saldo to od wielu lat charakteryzujące się wartościami ujemnymi (tabl. 1.3) osiągnęło w 2016 r. wartość dodatnią (+1,5 tys. osób), przyczyniając się nie do ubytku, lecz wzrostu liczby ludności w Polsce.

Wpływ przyrostu naturalnego na zmiany liczby ludności w Polsce w okresie 2005–2016 był wyraźnie mniejszy i też zmienny. W tym miejscu warto cofnąć się do danych sprzed 2005 roku. W latach 2000 i 2001 liczba urodzeń żywych przewyższała jeszcze liczbę zgonów, a wynikający z tych procesów przyrost naturalny – wprawdzie już bardzo mały – nie wywierał jeszcze ujemnego wpływu na przyrost rzeczywisty ludności. W 2002 r. jednak – po raz pierwszy po blisko sześćdziesięcioletnim po II wojnie światowej rozwoju demograficznym Polski – urodzenia nie zrekompensowały już ogólnej liczby zgonów, przynosząc w efekcie ujemny przyrost naturalny ludności. Wystąpił on także w latach 2003, 2004 i 2005, stając się czynnikiem hamującym wzrost liczebny ludności. Ten stan rzeczy zmienił się na lepsze w latach 2006–2012, w których urodzenia – podobnie jak przed 2002 r. – znowu górowały liczebnie nad zgonami, zwiększając co roku – wprawdzie w niejednakowej wielkości – liczbę ludności.

Warto zaznaczyć, że w pierwszych dwóch latach wymienionego okresu (czyli 2006 i 2007) dodatni przyrost naturalny ludności był jeszcze stosunkowo mały i nie był w stanie zniwelować dużego ujemnego salda migracji zagranicznych, jaki notowano w tych latach. W tej sytuacji przyrost rzeczywisty ludności charakteryzował się nadal ujemnymi wartościami (tabl. 1.3).

Wyraźne zwiększenie przyrostu naturalnego w Polsce obserwuje się w latach 2008–2010. Przeciętnie rocznie wynosił on 34 tys. osób. Ponieważ w tych samych latach ujemne saldo migracji zagranicznych radykalnie zmalało, powstały warunki, w których przyrost rzeczywisty ludności z wartości ujemnych mógł przekształcić się w wartości dodatnie. W latach 2009–2010 średnio stanowił on około 32,0 tys. osób. Korzystna tendencja w rozwoju demograficznym Polski trwała krótko. Z danych w tablicy 1.3 wynika, że w 2011 r. przyrost naturalny ludności zmalał w dużym stopniu, a w 2012 r. wynosił tylko 1,5 tys. osób, zaś w 2013 r. liczby urodzeń i zgonów ukształtowały już ujemny przyrost naturalny wynoszący –17,7 tys. osób. W 2014 r. – wskutek wzrostu o kilka tysięcy liczby urodzeń i spadku liczby zgonów – **ujemny przyrost naturalny** skurczył się do –1,3 tys. osób.

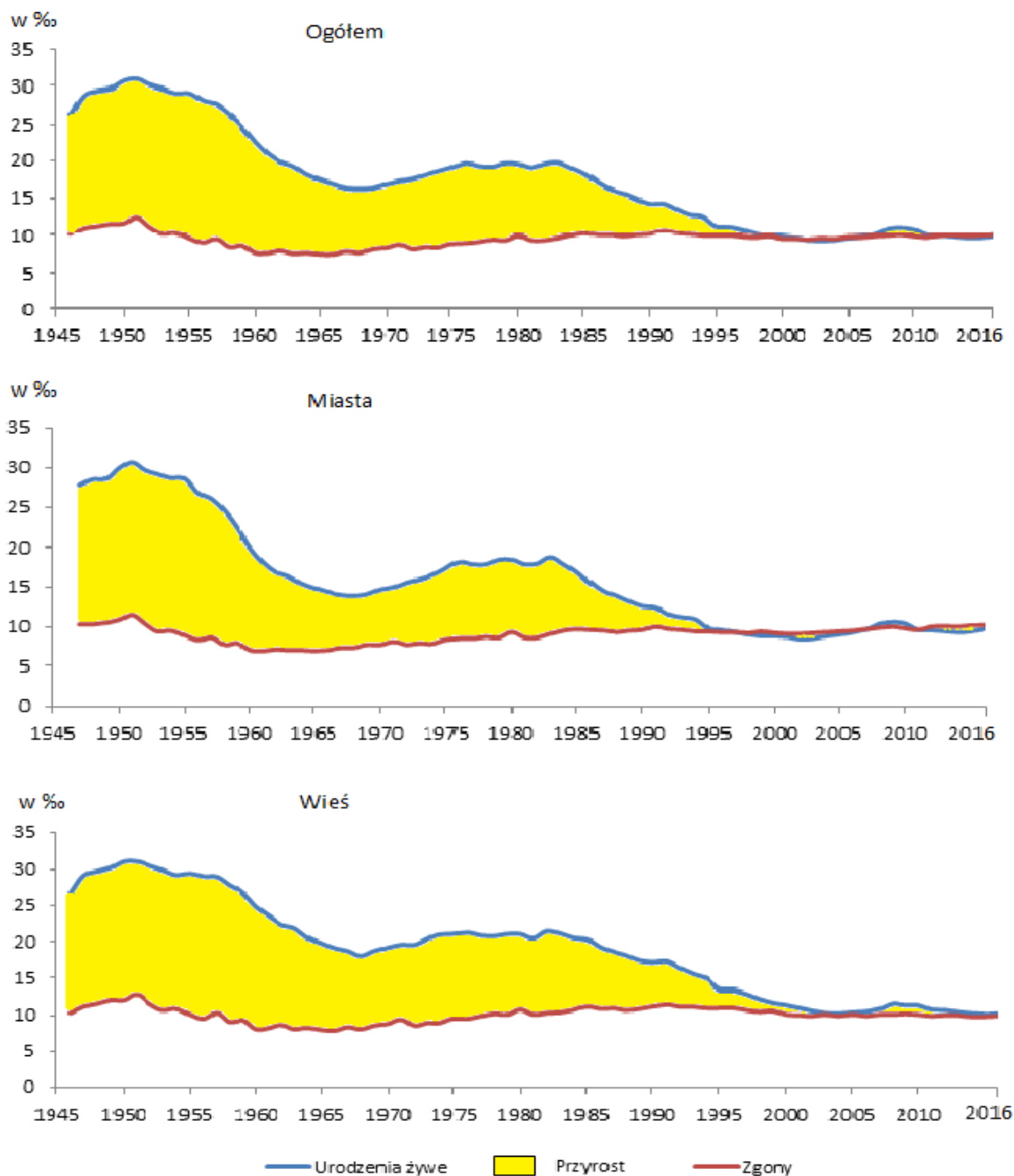
Niestety, w 2015 r. te same składniki kształtujące przyrost naturalny ludności charakteryzowały się odmiennymi wartościami. Liczba urodzeń nie zwiększyła się, lecz obniżyła (o 5,9 tys.) stanowiąc 369,3 tys., zgony zaś nie zmalały, lecz wzrosły (o 18,4 tys.) osiągając 394,9 tysięcy¹⁰. W wyniku tych procesów ukształtowała się wyraźnie przewaga liczby zgonów nad liczbą urodzeń wynosząca –25,6 tys. osób¹¹. **Tej wielkości ubytku naturalnego ludności (ujemny przyrost naturalny) nie notowano w całym blisko siedemdziesięcioletnim rozwoju demograficznym Polski w okresie 1946–2015.**

---

¹⁰ *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2015 r.... ed. cit.*, s. 167.

¹¹ *Ibidem*, s.167.

Wykres 1.2. Urodzenia, zgony i przyrost naturalny ludności w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)

Źródło: *Roczniki Demograficzne* z odpowiednich lat.

Znacznie większy – niż w poprzednich latach – ujemny przyrost naturalny ludności w 2015 r. oraz ujemne saldo migracji zagranicznych wynoszące w tym samym roku –15,8 tys. osób, musiały przełożyć się na ponowny ubytek rzeczywisty ludności. Jak wykazano w tablicy 1.3, w 2015 r. osiągnął on –41,4 tys. osób i był największy w Polsce po II wojnie światowej.

W 2016 r. składniki bilansu ludności w Polsce ukształtowały się korzystniej. Liczba urodzeń wzrosła o kilkanaście tysięcy, osiągając 382,3 tys., zaś liczba zgonów obniżyła się o kilka tysięcy – do 388,0 tys. osób (tabl. 1.4). Jednakże mimo tej pozytywnej tendencji zgony nadal górowały nad urodzeniami, co oznacza, że przyrost naturalny ludności był ujemny. Był on jednak zdecydowanie mniejszy niż w 2015 r., stanowił bowiem tylko –5,8 tys. osób (tabl. 1.4).

Tablica 1.4. Bilans ludności Polski dla lat 2005, 2012, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII^a

Wyszczególnienie	2005			2012			2015			2016		
	Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem	Miasto	Wieś
	w tysiącach osób											
1. Ludność – stan w dniu 1 I	38 173,8	23 470,1	14 703,7	38 538,4	23 385,8	15 152,6	38 478,6	23 216,4	15 262,3	38 437,2	23 166,4	15 270,8
2. Urodzenia żywe	364,4	211,2	153,2	386,3	223,7	162,5	369,3	217,4	151,9	382,3	226,3	156,0
3. Zgony	368,3	219,4	148,9	384,8	233,0	151,8	394,9	242,1	152,9	388,0	236,7	151,3
4. Przyrost naturalny (2–3)	–3,9	–8,2	+4,3	+1,5	–9,3	+10,8	–25,6	–24,7	–0,9	–5,8	–10,5	4,7
5. Saldo migracji wewnętrznych ^a	0,0	–36,2	+36,2	0,0	–35,4	+35,4	0,0	–24,1	+24,1	X	–25,0	25,0
6. Saldo migracji zagranicznych ^a	–12,9	–10,5	–2,4	–6,6	–5,2	–1,4	–15,8	–11,9	–3,8	1,5	0,7	0,8
7. Przyrost/ubytek rzeczywisty (4+5+6)	–16,8	–51,3	+34,5	–5,1	–49,9	+44,8	–41,4	–60,7	+19,3	–4,2	–34,8	30,5
8. Saldo zmian administracyjnych	0,0	+12,6	–12,6	0,0	–0,1	+0,1	0,0	+17,5	–17,5	X	4,8	–4,8
9. Ludność – stan w dniu 31 XII	38 157,1	23 423,7	14 733,4 ^b	38 533,3	23 336,3	15 197,0 ^b	38 437,2	23 166,4	15 270,8 ^b	38 433,0	23 129,5	15 304,0

^a Liczby dotyczą migracji osób zameldowanych i wymeldowanych na pobyt stały. ^b Różnice bilansowe spowodowane są uwzględnieniem w stanach ludności korekt wynikających z różnic między danymi spisów a bieżącymi bilansami ludności oraz uwzględnieniem różnicy salda migracji osób meldujących się na pobyt czasowy ponad 3 miesiące.

Źródło: *Roczniki Demograficzne* za lata: 2008, 2014, 2016, 2017.

Na uwagę zasługuje korzystna zmiana kolejnego składnika bilansu ludności – salda migracji zagranicznych. Saldo to – od wielu lat ujemne – w 2016 r. charakteryzowało się już wartościami dodatnimi i to zarówno w miastach, jak i na wsi. Były to wprawdzie liczby bardzo małe (w miastach 0,7 tys., na wsi 0,8 tys., łącznie 1,5 tys. osób), ale – w przeciwieństwie do ujemnego przyrostu naturalnego – odegrały już pozytywną rolę w kształtowaniu dynamiki liczby ludności.

Przedstawione zdarzenia ukształtowały w Polsce w 2016 r. ubytek ludności wynoszący –4,2 tys. osób. Był to jednak ubytek liczebny populacji prawie dziesięciokrotnie mniejszy niż w 2015 roku.

Z przedstawionych danych można wnioskować, że bilans ludności w latach 2005–2016 pozostawał pod wpływem dużych różnic nie tylko w wielkościach ujemnego salda migracji zagranicznych, lecz także i wielkości dodatniego czy też ujemnego przyrostu naturalnego.

Trzeba nadmienić, że przedstawiony udział przyrostu naturalnego i migracyjnego w rozwoju liczebnym ludności w Polsce nie wyczerpuje wszystkich składników bilansu ludności. Omawiając przyrost rzeczywisty ludności w miastach i na wsi, zaznaczono, że był on rezultatem przyrostu naturalnego oraz salda migracji wewnętrznych i zagranicznych. Tymczasem wiadomo, że stany liczebne ludności w tych środowiskach w danym czasie pozostają także pod wpływem zmian granic administracyjnych miast i wsi.

Zmiany administracyjne granic miast i wsi w latach podanych w tablicy 1.4 nie miały znaczącego wpływu na liczbę ludności w tych środowiskach. W ich wyniku ludność miejska w 2005 r. zwiększyła się o 12,6 tys. osób, wiejska zaś o tyleż zmalała. W roku 2012 wpływ tych zmian na stany ludności był znikomy. Omawiane środowiska zwiększyły lub zmniejszyły liczbę ludności tylko o 0,1 tys. osób.

Wyraźnie większy wpływ zmian administracyjnych w tym względzie zauważa się w 2015 r., kiedy miasta powiększyły swą populację o 17,5 tys. osób, wieś natomiast zmniejszyła swój stan o taką samą liczbę. W 2016 r. obserwuje się ponowne zmniejszenie wpływu zmian administracyjnych granic miast i wsi na liczbę ludności w tych środowiskach. W wymienionym roku populacja miejska zwiększyła się o 4,8 tys. osób, zaś populacja wiejska o taką samą liczbę się zmniejszyła (tabl. 1.4).

1.3. Liczba i struktura ludności według płci

Relacje między liczbą mężczyzn i kobiet nie są stałe, **zmieniają się w czasie i są zróżnicowane w przestrzeni**. Jest to z jednej strony skutek naturalnych procesów biologicznych, takich jak: stale występująca wśród noworodków przewaga liczby chłopców nad liczbą dziewcząt, większej częstości zgonów mężczyzn niż kobiet, z drugiej zaś wynik ruchów wędrowniczych ludności, uwarunkowanych różnymi procesami: gospodarczymi, społecznymi, kulturowymi.

Liczba i struktura ludności według płci ogółem w miastach i na wsi oraz w poszczególnych grupach wieku warunkuje zarówno bieżące, jak i przyszłe procesy demograficzne, w tym zwłaszcza liczbę urodzeń i zgonów. Odgrywa także ważną rolę w społeczno-gospodarczym rozwoju kraju.

1.3.1. Dynamika liczby mężczyzn i kobiet

Z danych tablicy 1.5 wynika, że tempo rozwoju liczebnego mężczyzn i kobiet w Polsce w latach 2005–2016 **nie różniło się znacząco**. Liczba mężczyzn ogółem w wymienionym okresie powiększyła się o 0,8%, podczas gdy kobiet o 0,7% (tabl. 1.5).

Duże różnice w dynamice liczby ludności według płci w latach 2005–2016 zauważa się w przekroju miasto-wieś. W miastach – jak to już wcześniej wskazano w tablicy 1.1 – ludność

ogółem w tym okresie zmalała. Ubytek ten dotyczył obu płci, w większym jednak stopniu objął mężczyzn (spadek o 1,4%), w mniejszym kobiety (spadek o 1,1%) – tabl. 1.5. Odmienny proces miał miejsce na wsi. Wzrost liczby ludności wiejskiej w omawianym okresie dotyczył także obu płci, w większym stopniu jednak odnosił się do mężczyzn (wzrost o 4,0%), w mniejszym zaś do kobiet (wzrost o 3,7%) – tabl. 1.5. Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w niejednakowym poziomie nadumieralności mężczyzn w poszczególnych grupach wieku w miastach i na wsi, a także w strukturze migracji wewnętrznych i zagranicznych ludności według płci.

Tablica 1.5. Zmiany w liczbie ludności według płci w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Lata	Ogółem		Miasta		Wieś	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
	w tysiącach					
2005	18 453,9	19 703,2	11 119,5	12 304,2	7 334,4	7 399,0
2010	18 653,1	19 876,7	11 124,8	12 304,3	7 528,3	7 572,4
2015	18 598,0	19 839,2	10 984,7	12 181,7	7 613,3	7 657,5
2016	18 593,2	19 839,8	10 964,9	12 164,6	7 628,2	7 675,3
Przyrost, ubytek (–) ludności						
W okresie 31 XII 2005–31 XII 2016:						
w tysiącach	139,3	136,6	–154,6	–139,6	293,8	276,3
w procentach	0,8	0,7	–1,4	–1,1	4,0	3,7

Źródło: jak w tabl. 1.1 oraz obliczenia własne.

W rezultacie tych procesów w dniu 31 XII 2016 r. populacja mężczyzn liczyła: ogółem 18 593,2 tys. osób, w miastach 10 964,9 tys., na wsi zaś 7628,2 tys. osób, liczba kobiet stanowiła odpowiednio: 19 839,8 tys., 12 164,6 tys. i 7675,3 tys. osób (tabl. 1.5).

W ciągu pierwszego półrocza 2017 r. nie notowano wzrostu czy stabilizacji wymienionych populacji, lecz przeciwnie – ich ubytek. Wprawdzie dostrzega się tu – ze względu na krótki okres – małe wartości, ale trzeba o nich wspomnieć. W dniu 30 czerwca 2017 r. liczba mężczyzn ogółem w Polsce była o 4,5 tys. osób mniejsza niż w końcu 2016 roku. W miastach spadek ten stanowił 2,1 tys. Populacja mężczyzn zmniejszyła się także na wsi, a więc w tym środowisku, w którym od kilkunastu lat stale rosła (tabl. 1.5.). Ubytek ten wynosił –2,3 tys. osób.

Populacja kobiet w Polsce była w dniu 30 czerwca 2017 r. – w porównaniu ze stanem z 31 XII 2016 r. – mniejsza o 6,4 tys. osób. W miastach zmalała o 1,8 tys. osób, na wsi w większym stopniu bo o 4,6 tys. osób¹².

Wskutek niejednakowej dynamiki liczby mężczyzn i kobiet ukształtowała się w Polsce wyraźna nadwyżka liczby kobiet nad liczbą mężczyzn. Wynosiła ona w dniu 31 XII: w 2005 roku: 1249,3 tys. osób, pięć lat później, w 2010 r., 1223,6 tys. osób, w 2016 r. 1246,6 tys. osób, a w połowie 2017 r. 1244,9 tys. osób. Jak widać, w ciągu przeszło jedenastu lat nie obserwowano znaczących wahań w przewadze liczebnej kobiet nad liczebnością mężczyzn. Potwierdzają to także współczynniki feminizacji, czyli liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn. Ich wartość w wymienionych latach wynosiła odpowiednio: 106,1, 106,6, 106,7,

¹² W połowie 2017 r. zdecydowanie więcej ludności zamieszkiwało w miastach (62,0%), mniej zaś na wsi (38,0%). Zmiany w liczbie mężczyzn i kobiet obliczono na podstawie tabl. 1.5 oraz danych GUS stanowiących w dniu 30 VI 2017 r.: ogółem: mężczyźni 18 588,7 tys. osób, kobiety 19 833,6 tys. osób; w miastach: mężczyźni 10 962,8 tys. osób, kobiety 12 162,9 tys.; na wsi: mężczyźni 7625,9 tys. osób, kobiety 7670,7 tys.

a w dniu 30 VI 2017 r. współczynnik ten stanowił 106,7, czyli że pozostał on na takim samym poziomie jak w 2016 roku¹³.

Trzeba nadmienić, że tej wielkości współczynniki świadczą o lekko nie zrównoważonej relacji liczbowej mężczyzn i kobiet. Jeśli jednak uwzględnimy, że kobiety żyją dłużej niż mężczyźni, wskutek czego ich przewaga liczebna po 60. roku życia wyraźnie się zwiększa, wartość tego współczynnika staje się oczywista.

Zróznicowane tempo rozwoju liczebnego mężczyzn i kobiet w miastach i na wsi w Polsce przełożyło się na wartość współczynników feminizacji w tych środowiskach. Informują one o przewadze liczby kobiet nad liczbą mężczyzn lub odwrotnie – liczby mężczyzn nad liczbą kobiet. W miastach w dniu 31 XII 2005 r. na 100 mężczyzn przypadało 110,7 kobiet, w końcu 2016 r. współczynnik ten zwiększył się minimalnie, bo tylko do 110,9 (tabl. 1.6). Wartość tych współczynników świadczy o niekorzystnych relacjach liczbowych mężczyzn i kobiet w środowisku miejskim.

Inny poziom współczynników feminizacji występuje na wsi. W dniu 31 XII 2005 r. stanowił on 100,9, zaś w tym samym dniu 2016 r. minimalnie obniżył się do 100,6. Oznacza to, że w populacji wiejskiej relacje liczbowe mężczyzn i kobiet w wymienionych latach były bardzo zbliżone do siebie; przewaga liczebna kobiet jest tu znikoma (tabl. 1.5).

Pod wpływem niejednakowej dynamiki liczby mężczyzn i kobiet w miastach i na wsi w latach 2005–2016 zmieniały swoje wartości nie tylko **współczynniki feminizacji** (zaliczane w klasyfikacji statystycznej do współczynników natężenia), lecz także powstały różnice **we wskaźnikach struktury ludności** według płci w tych środowiskach.

W populacji ogółem w Polsce w dniu 31 XII 2005 r. udział mężczyzn stanowił 48,4%, udział kobiet 51,6%. Jest to rezultat przewagi liczebnej kobiet nad liczbą mężczyzn, którą już wcześniej wykazano. W końcu 2016 r. nie stwierdza się w strukturze ludności według płci omawianej zbiorowości żadnych zmian. Wartość współczynnika pozostaje taka sama jak w 2005 roku.

Inaczej przedstawiają się udziały procentowe mężczyzn i kobiet w miastach i na wsi. Różnice w tym względzie są wyraźne. W miastach udział mężczyzn w ogólnej liczbie ludności tego środowiska w dniu 31 XII 2016 r. wyniósł 47,4%, stosowny wskaźnik dla kobiet stanowił 52,6%. Na wsi – w tym samym roku – udział mężczyzn wynosił 49,8% ogółu populacji tego środowiska, górował więc nad wskaźnikiem w mieście 2,4 punktami procentowymi. Udział kobiet na wsi wyrażał się – w 2016 r. – liczbą 50,2%, był więc o 2,4 punktu niższy niż w mieście¹⁴.

Trzeba nadmienić, że nie obserwowano w omawianym czasie istotnych zmian we wskaźnikach struktury ludności według płci również w populacji miejskiej i wiejskiej. Wartość odpowiednich wskaźników w 2016 r. była niemal taka sama jak w 2005 roku¹⁵.

Przedstawiona w liczbach bezwzględnych oraz we wskaźnikach feminizacji i struktury duża przewaga liczebna kobiet w miastach i prawie równowaga liczebna obu płci na wsi to głównie rezultat wpływu kobiet, zwłaszcza młodych, ze wsi do miast w minionych latach.

1.3.2. Niejednakowy poziom współczynników feminizacji według wieku

Ukazane na wstępie tego podrozdziału czynniki kształtujące relacje liczbowe według płci ludności ogółem, w mieście i na wsi wywierały także wpływ na poziom cząstkowych współczynników feminizacji według wieku. To, że rodzi się więcej chłopców niż dziewczynek, jest znaną powszechnie prawidłowością demograficzną, która powoduje, że wśród dzieci

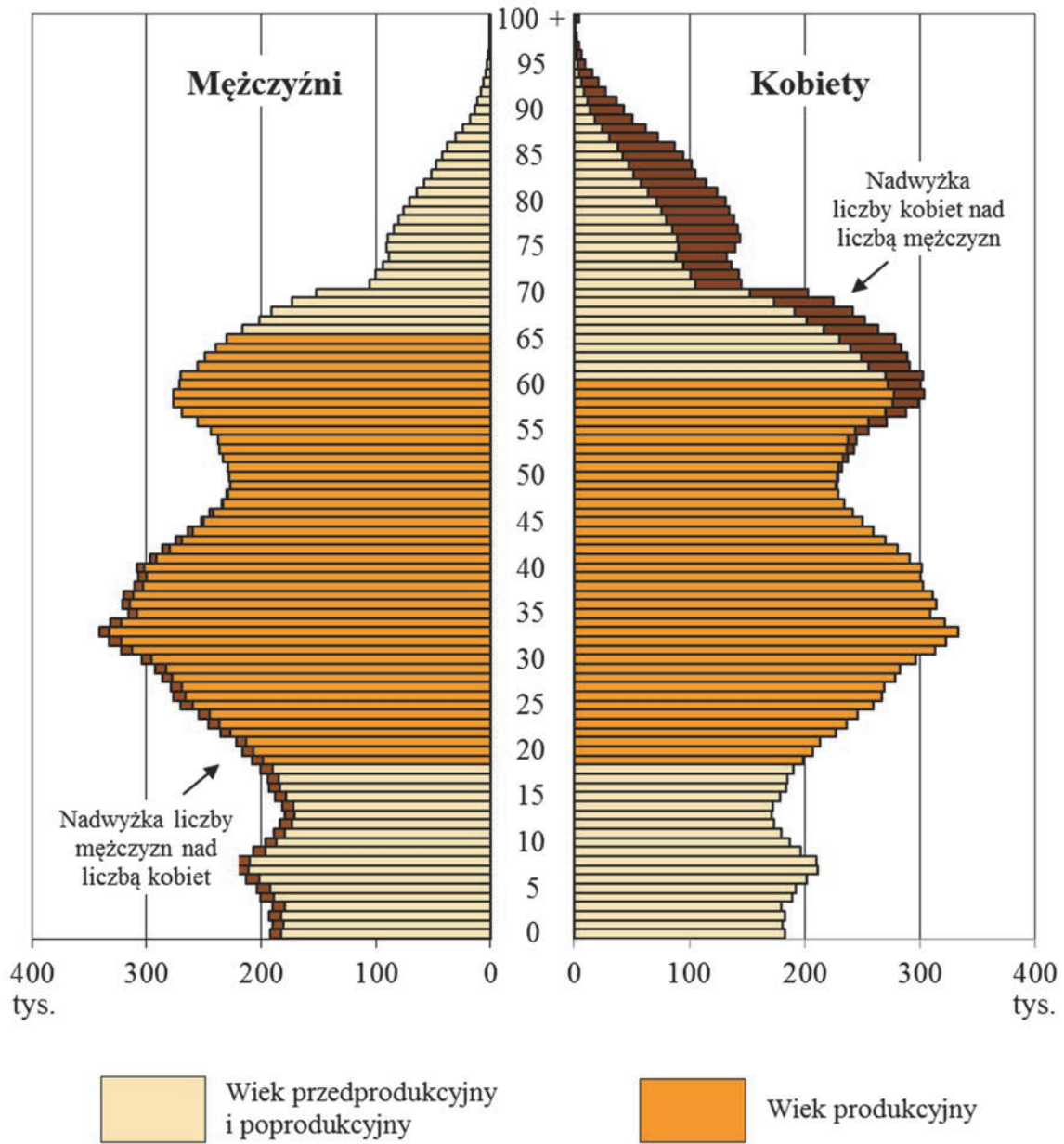
---

¹³ Współczynnik feminizacji dla lat 2005–2016 obliczono na podstawie danych tabl. 1.5., dla 2017 r. według danych GUS.

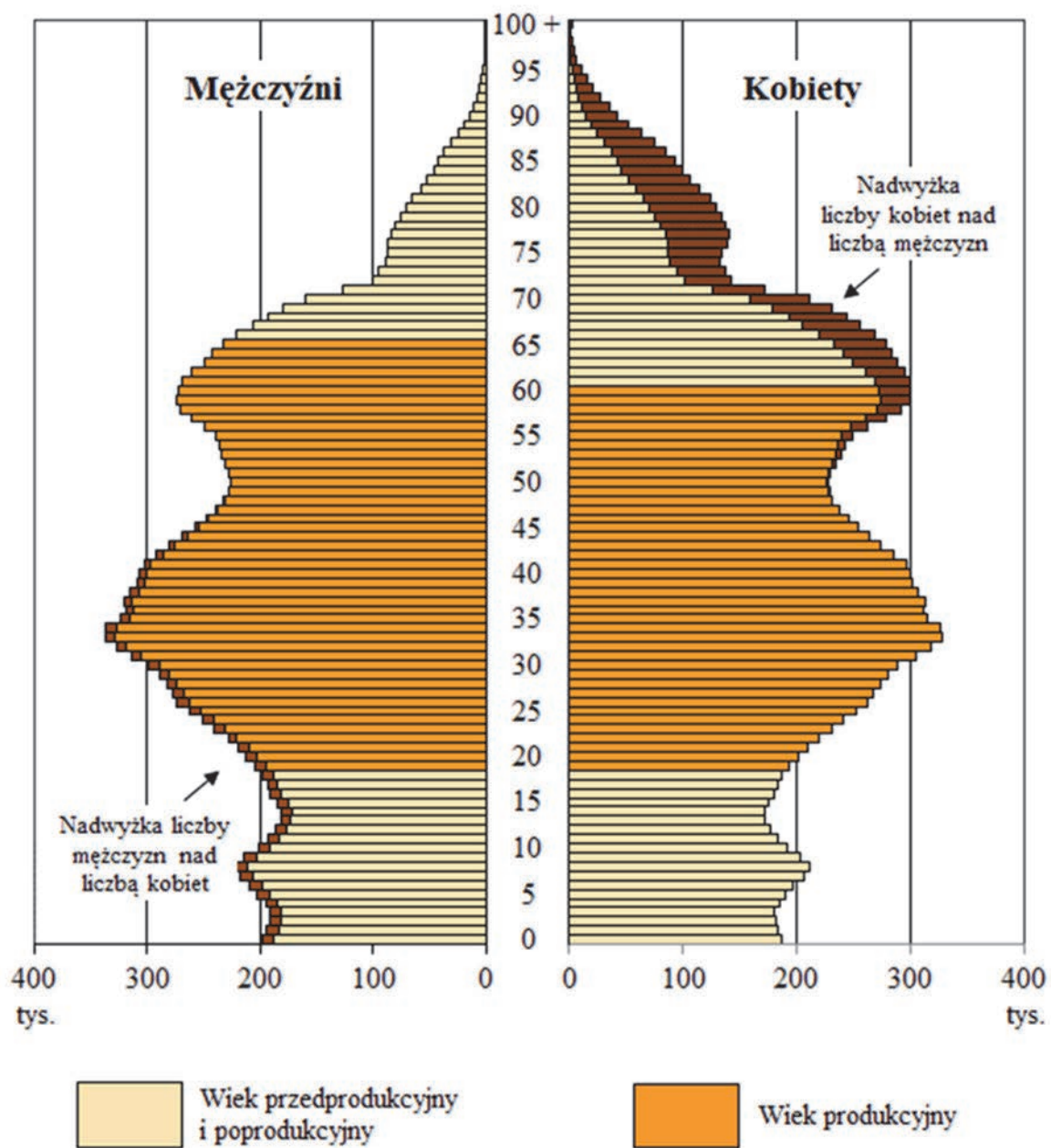
¹⁴ Obliczono na podstawie tabl. 1.1. i 1.5.

¹⁵ *Tamże.*

Ryc. 1.1. Piramida wieku ludności (stan w dniu 31.12.2016 r.)

Ryc. 1.2 Piramida wieku ludności (stan w dniu 30.06.2017 r.)

i młodzieży obserwuje się wyraźną przewagę liczebną płci męskiej. Wyższa umieralność chłopców niż dziewcząt sprawia, że istniejąca przewaga liczebna chłopców – w miarę dochodzenia do coraz to starszych grup wieku – stopniowo się wyczerpuje i wreszcie zanika, po czym liczniejszą populacją stają się kobiety.

Jak wynika z danych tablicy 1.6, poziom współczynników feminizacji w poszczególnych grupach wieku jest wyraźnie zróżnicowany. W Polsce zarówno w 2005 r., jak i w 2016 r. w populacjach, które nie osiągnęły jeszcze 45. roku życia, **na 100 osób płci męskiej** przypadało około **95–99 osób płci żeńskiej**. Warto zaznaczyć, że w Polsce najbardziej zbliżoną do siebie liczbę mężczyzn i kobiet obserwowano: w 2005 r. w grupie wieku 40–44 lata, tu bowiem współczynnik feminizacji (liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn) wynosił 99,2, zaś w 2016 r. – w kolejnej, starszej grupie wieku 45–49 lat, w której współczynnik ten stanowił 99,5 (tabl. 1.6). Tej wartości współczynniki feminizacji **nie występują ani w młodszym, ani w starszym 5-letnich grupach wieku.**

Tablica 1.6. Ogólny i cząstkowe współczynniki feminizacji (na 100 mężczyzn przypada kobiet) w Polsce w latach 2005, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Grupa wieku	Ogółem			Miasta			Wieś		
	2005	2015	2016	2005	2015	2016	2005	2015	2016
Ogółem	106,1	106,7	106,7	110,7	110,9	110,9	100,9	100,6	100,6
0–4 lata	94,6	94,5	94,6	94,4	94,5	94,7	94,9	94,6	94,6
5–9	95,0	95,0	94,9	94,9	95,1	94,9	95,1	94,9	95,0
10–14	95,6	94,9	94,9	95,6	94,9	94,9	95,7	95,0	94,9
15–19	95,6	95,1	95,1	96,5	96,3	96,2	94,3	93,8	93,9
20–24	96,6	96,2	96,2	98,7	96,9	96,7	93,2	95,4	95,6
25–29	97,2	96,7	96,5	100,2	99,5	99,4	92,0	92,7	92,6
30–34	97,5	97,4	97,3	99,5	99,7	99,7	94,2	93,3	93,4
35–39	97,8	97,5	97,6	101,2	99,7	99,7	92,9	94,0	94,2
40–44	99,2	98,2	98,1	106,2	100,7	100,7	89,5	94,4	94,3
45–49	102,4	99,5	99,5	111,4	104,1	103,6	88,3	93,4	94,1
50–54	106,5	102,4	101,8	115,1	109,8	109,0	91,2	91,9	92,4
55–59	111,5	107,3	107,1	117,4	117,0	116,6	100,3	92,9	93,3
60–64	121,0	114,7	114,0	124,7	124,0	123,6	114,1	98,9	98,0
65–69	133,8	124,8	124,6	138,7	131,3	131,7	125,8	112,7	114,4
70–74	149,1	142,1	140,3	151,7	145,7	143,9	145,0	135,5	133,5
75–79	178,1	167,4	166,0	179,9	170,6	169,5	179,9	161,9	159,9
80–84	226,4	198,5	197,6	234,3	196,5	196,5	216,3	201,9	199,7
85 lat i w.	277,0	267,0	262,9	301,8	260,0	254,8	247,6	278,7	276,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31 XII 2005r.*, ed. cit.; *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2015 r. Stan w dniu 31 XII.*, ed. cit.; *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2016 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2017.

W grupie wieku 45–49 lat (w 2005 r.) i w grupie wieku 50–54 lata (w 2016 r.) przewagę liczebną nad mężczyznami miały już kobiety, przy czym im starsza grupa wiekowa, tym przewaga ta jest wyższa (tabl. 1.6). W 2016 r. w przedziale wieku 65–69 lat współczynnik feminizacji wynosił 124,6, a w grupie wieku 80–84 lata 197,6. Najwyższy poziom współczynnika feminizacji dostrzega się w populacji wieku 85 i więcej lat – wynosił on 262,9

(tabl. 1.6). Jest to skutek nie tylko różnic w przeciętnej długości trwania życia kobiet i mężczyzn, lecz także negatywnych następstw II wojny światowej. Chodzi tu o duże straty wśród młodych mężczyzn w czasie okupacji hitlerowskiej, spowodowane bezpośrednimi działaniami na polach bitew, w walkach partyzanckich, w obozach pracy, w więzieniach itp. Wielu mężczyzn zginęło także w pierwszych latach po II wojnie światowej w walkach o cele i ideały społeczno-politycznego ustroju powojennej Polski. Ci co pozostali przy życiu – wówczas w młodym wieku – obecnie znajdują się w najstarszych grupach wieku poprodukcyjnego i w stosunku do liczby kobiet w tych samych grupach wieku stanowią zbiorowość mniej liczną.

Relacje liczbowe mężczyzn i kobiet w poszczególnych grupach wieku kształtują się inaczej w mieście i na wsi. W miastach w 2016 r. przewaga liczebna mężczyzn utrzymywała się począwszy od 0–4 lata aż do przedziału wiekowego 35–39 lat. W tej też grupie wystąpił najkorzystniejszy współczynnik feminizacji wynoszący 99,7, świadczący o bardzo zbliżonej liczbie mężczyzn i kobiet.

Na wsi w 2016 r. przewagę liczebną mężczyzn nad liczbą kobiet obserwuje się przez znacznie większą ilość grup wiekowych, bo aż do grupy 60–64 lata włącznie; w tej grupie zanotowano też najkorzystniejszy współczynnik feminizacji – wynosił on 98,0. Oznacza to, że **w środowisku wiejskim – aż do wieku około 65 lat – mamy do czynienia z przewagą liczebną nie kobiet, lecz mężczyzn.**

W kolejnych, coraz to starszych grupach wieku przewaga liczebna kobiet – w obu omawianych środowiskach – stale się zwiększa. W 2016 r. współczynniki feminizacji dla populacji w wieku 85 i więcej lat osiągnęły bardzo wysokie wartości: w miastach 254,8, na wsi 276,8 (tabl. 1.6).

1.4. Liczba i struktura ludności według wieku

Dla aktualnego i perspektywicznego rozwoju społeczno-gospodarczego, a także i demograficznego ważne znaczenie ma nie tylko dynamika liczby ludności, zmiany w jej strukturze według płci, lecz także zmiany w strukturze według wieku. Szczególną uwagę przywiązuje się tu do wzajemnych relacji liczbowych między populacją dzieci i młodzieży, zbiorowością ludzi dorosłych i ludnością w starszym wieku. Z relacji tych wynikają bowiem ważne – bieżące i przyszłe – zadania dla wielu dziedzin życia społeczeństwa.

Struktura ludności według wieku w danym kraju nie jest stała, lecz – podobnie jak struktura ludności według płci – **zmienia się w czasie i jest zróżnicowana w przestrzeni.** Kształtują ją trzy czynniki: liczba urodzeń, liczba zgonów oraz liczebność i struktura migrantów. Ten ostatni czynnik może powodować zarówno starzenie się, jak i odmładzanie społeczeństwa w zależności od tego, w jakim wieku jest migrująca ludność. W migracjach częściej uczestniczy ludność młodsza, dlatego też migracje wpływają na odmłodzenie społeczeństw tych terenów, na które przybywają migranci, i starzenie się ludności obszarów, z których migranci wyjeżdżają.

Jeśli chodzi o zgony, ich wpływ na odmładzanie czy starzenie ludności sprowadza się do problemu, w jakich grupach wieku – dziecięcych i młodzieżowych czy w starszych – pozostaje przy życiu więcej osób dzięki zmniejszeniu się poziomu umieralności.

Głównym czynnikiem powodującym przekształcenia w strukturze ludności według wieku są jednak urodzenia; to dzięki wysokiej częstości urodzeń rośnie szybko liczba dzieci i zwiększa się ich udział procentowy w ogólnej liczbie ludności, i odwrotnie, spadek poziomu urodzeń zmniejsza liczbę dzieci, a tym samym powiększa względny udział populacji w starszym wieku.

1.4.1. Zmiany w liczbie i strukturze według biologicznych grup wieku

Aby ocenić zmiany w strukturze ludności według wieku, musimy ją podzielić (w zależności od potrzeb badawczych) na małe lub duże grupy wiekowe. Wyodrębniając określone grupy wiekowe, możemy kierować się właściwościami biologicznymi danej populacji i stosować podział ludności **według biologicznych grup wieku** lub właściwościami ekonomicznymi i stosować **podział ludności według ekonomicznych grup wieku**. Obok wymienionych podziałów wyodrębnia się także **edukacyjne grupy wieku** na potrzeby oświatowo-wychowawcze.

Dokonując szerokiego podziału ludności **według wieku typu biologicznego**, wyodrębnia się najczęściej trzy grupy wieku: 0–14 lat, 15–64 oraz 65 i więcej lat. Podział ten pozwala określić, jaki odsetek ogółu ludności stanowią dzieci (umownie określane jako wnukowie), jaki ludność dorosła (umownie określana rodzicami), a jaki ludzie starzy (umownie określani dziadkami) i w konsekwencji wskazać **stopień zaawansowania demograficznej starości** ludności danego kraju lub regionu.

Wymienione wcześniej czynniki spowodowały w Polsce w latach 2005–2016 głębokie przekształcenia struktury ludności według wieku. Wyrażają się one w znacznym spadku liczby dzieci i dużym wzroście populacji w starszym wieku (tabl. 1.7). **Zbiorowość dzieci w wieku 0–14 lat zmalała** w wymienionym okresie z 6189,2 tys. do 5773,4 tys., tj. o –415,8 tys., czyli o –6,7%, przy czym w mniejszym stopniu w miastach, bo o –3,6%, w większym zaś na wsi – o –10,5% (tabl. 1.7). Był to rezultat stałego spadku liczby urodzeń, jaki wystąpił w tych środowiskach w omawianym okresie. Zmniejszona liczebność dzieci w wieku 0–14 lat zmieniła radykalnie ich **udział względny** w ogólnej liczbie ludności. Zmalał on z 16,2% w 2005 r. do 15,0% w końcu 2016 roku. Zwraca uwagę wyższy w końcu 2016 r. udział względny populacji w wieku 0–14 lat na wsi (16,3%), mniejszy natomiast w miastach (14,1%) – tablica 1.8.

Kolejna, znacznie liczniejsza **populacja w wieku 15–64 lata**, obejmująca aż 50 roczników, umownie określana ludnością dorosłą, liczyła w 2005 r. 26 892,1 tys. osób i stale zwiększała się do około 2010 roku. Lata 2012–2016 charakteryzowała odmienna tendencja, wyrażająca się co roku nieznacznym spadkiem jej stanu liczebnego. W dniu 31 XII 2016 r. liczyła ona 26 356,2 tys. osób i w stosunku do 2005 r. skurczyła się o 535,9 tys. osób, czyli o 2,0% (tabl. 1.7.).

Tablica 1.7. Rozwój liczebny ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku lat			
		0–14	15–64	65 i więcej	
		w tysiącach			
Ogółem	2005	38 157,1	6 189,2	26 892,1	5 075,8
	2010	38 529,9	5 855,8	27 483,7	5 190,4
	2015	38 437,2	5 754,6	26 606,3	6 076,4
	2016	38 433,0	5 773,4	26 356,2	6 303,4
Miasta	2005	23 423,7	3 397,3	16 948,2	3 078,3
	2010	23 429,1	3 250,0	16 919,0	3 260,1
	2015	23 166,4	3 251,0	15 971,2	3 944,3
	2016	23 129,5	3 273,3	15 745,6	4 110,6
Wieś	2005	14 733,3	2 791,9	9 943,9	1 997,5
	2010	15 100,8	2 605,8	10 564,6	1 930,4
	2015	15 270,8	2 503,6	10 635,1	2 132,1
	2016	15 303,5	2 500,0	10 610,7	2 192,8

Tablica 1.7. Rozwój liczebny ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII (dok.)

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku lat		
		0–14	15–64	65 i więcej
w tysiącach				
Przyrost, ubytek (–) ludności				
W okresie 31 XII 2005– –31 XII 2016r.: ogółem:				
w tysiącach	275,9	–415,8	–535,9	1 227,6
w procentach	0,7	–6,7	–2,0	24,2
Miasta				
w tysiącach	–294,2	–124,0	–1 202,6	1 032,3
w procentach	–1,3	–3,6	–7,1	33,5
Wieś				
w tysiącach	570,2	–291,9	666,8	195,3
w procentach	3,9	–10,5	6,7	9,8

Źródło: jak w tabl. 1.1 i obliczenia własne.

Udział względny populacji w wieku 15–64 lata w końcu 2016 r. wynosił 68,6% ogółu ludności; w stosunku do 2005 r. zmalał o 1,9 punktu procentowego. Udział względny współczynników omawianej grupy wieku w mieście i na wsi w 2016 r. nieznacznie się różnił: był nieco niższy w miastach (68,1%), wyższy na wsi (69,4%) – tablica 1.8.

Trzecią grupę ludności wyodrębnioną w ramach podziału biologicznego, 65 i więcej lat, charakteryzuje największe tempo przyrostu. Jej liczebność w latach 2005–2015 zwiększyła się o 1227,6 tys. osób, tj. o 24,2%. Zdecydowanie szybszy przyrost liczby ludności starszej miał miejsce w miastach, gdzie stanowił 33,5%, podczas gdy na wsi wyniósł tylko 9,8% (tabl. 1.7). Przedstawiona dynamika przełożyła się na wyraźny wzrost udziału ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej populacji kraju: 31 XII 2005 r. wynosił on 13,3%, natomiast w tym samym dniu 2016 r. – 16,4% (tabl. 1.8).

Tablica 1.8. Zmiany w strukturze ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku lat		
		0–14	15–64	65 i więcej
w procentach				
Ogółem 2005	100,0	16,2	70,5	13,3
2010	100,0	15,2	71,3	13,5
2015	100,0	15,0	69,2	15,8
2016	100,0	15,0	68,6	16,4
Miasta 2005	100,0	14,5	72,4	13,1
2010	100,0	13,9	72,2	13,9
2015	100,0	14,0	69,0	17,0
2016	100,0	14,1	68,1	17,8
Wieś 2005	100,0	18,9	67,5	13,6
2010	100,0	17,2	70,0	12,8
2015	100,0	16,4	69,6	14,0
2016	100,0	16,3	69,4	14,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy 1.7.

Trzeba nadmienić, że wzrost ten był rezultatem głównie procesów demograficznych w miastach, tu bowiem udział populacji w wieku 65 i więcej lat zwiększył się w ciągu jedenastu lat z 13,1% do 17,8%. Tymczasem na wsi udział omawianej zbiorowości w liczbie ludności ogółem tego środowiska zwiększył się z 13,6% w 2005 r. tylko do 14,3% w 2016 r. (tabl. 1.8.).

Szybkie w ostatnich kilkunastu latach tempo wzrostu liczby ludności w wieku 65 i więcej lat, a także stałe zwiększanie się jej udziału procentowego w całej populacji świadczy o **nasilaniu się procesu demograficznego starzenia ludności**. W świetle wymienionych wskaźników struktury obszarem o bardziej zaawansowanym procesie starzenia ludności były w Polsce – w końcu 2016 r. – miasta, a nie wieś (tabl. 1.8.). Taki stan rzeczy to rezultat utrzymującego się od wielu lat wyższego poziomu urodzeń na wsi niż w miastach.

Inną miarą procesu demograficznego starzenia ludności jest **relacja między liczbą dzieci a liczbą ludzi starszych**. Wskazuje ona, ilu ludzi w wieku 65 i więcej lat przypada na 1000 dzieci będących w wieku 0–14 lat. W 2005 r. wskaźnik ten wyniósł 820, a w 2016 r. jego wartość wzrosła do 1092. W tym względzie miasta wyraźnie górowały nad wsią, odpowiednio wskaźniki w 2016 r. wynosiły bowiem 1256 i 877 (tabl. 1.9).

Tablica 1.9. Relacje między liczbą dzieci i liczbą ludzi starszych w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ogółem				Miasta				Wieś			
	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016
Na 1000 dzieci w wieku 0–14 lat przypada osób w wieku 65 lat i więcej	820	886	1056	1092	906	1003	1213	1256	715	741	852	877

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy 1.7.

Z przytoczonych liczb płynnie wniosek: w ciągu jedenastu lat znacznie pogorszyły się relacje międzypokoleniowe między dziadkami i wnukami, babciami i wnuczkami. Należy stwierdzić, że nie tylko rośnie liczba ludności w wieku 65 i więcej lat, lecz także dokonują się istotne zmiany w jej strukturze według wieku. Stały wzrost populacji w wieku 65 i więcej lat w ostatnich kilkunastu latach był spowodowany głównie **powiększaniem się liczby osób w wieku 80 i więcej lat**. Z danych tablicy 1.10 wynika, że w latach 2005–2016 liczba ludzi starych w wieku 65 i więcej lat w Polsce zwiększyła się o 1227,6 tys. osób, tj. o 24,2%, w tym populacja w wieku 65–79 lat tylko o 16,0%, natomiast liczba ludzi w wieku 80 i więcej lat, czyli populacja w sędziwym wieku, o 56,4%.

Niejednakowa dynamika liczby ludności w starszym wieku spowodowała zmiany w jej strukturze wiekowej. Zmalał mianowicie udział względny populacji w wieku 65–79 lat, wzrósł zaś w wieku 80 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności w wieku 65 i więcej lat. W końcu 2005 r. udziały te stanowiły 79,7% i 20,3%, zaś w końcu 2016 r. odpowiednio 74,4% i 25,6% (tabl. 1.11). Liczby te świadczą o nasilającym się procesie starzenia się ludności w wieku 65 i więcej lat. Jest to z jednej strony rezultat stałego wydłużania przeciętnego trwania życia, z drugiej zaś wchodzenia – w ostatnich kilkunastu latach – do grupy wieku 80 i więcej lat licznych generacji urodzonych w latach 1920–1925.

Tablica 1.10. Rozwój liczebny ludności w starszym wieku (65–79 lat) i w sędziwym wieku (80 i więcej lat) w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016 r. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie		Ludność w wieku					
		65 i więcej lat razem	w tym		80 i więcej lat		
			65–79 lat				
		w tysiącach					
Ogółem	2005	5 075,8	4 045,0		1 030,8		
	2010	5 190,4	3 862,4		1 328,0		
	2015	6 076,4	4 509,3		1 567,1		
	2016	6 303,4	4 691,6		1 611,8		
Miasta	2005	3 078,3	2 481,9		596,4		
	2010	3 260,1	2 469,9		790,2		
	2015	3 944,3	2 972,5		971,8		
	2016	4 110,6	3 102,2		1 008,4		
Wieś	2005	1 997,5	1 563,1		434,4		
	2010	1 930,4	1 392,6		537,8		
	2015	2 132,1	1 536,8		595,3		
	2016	2 192,8	1 589,3		603,5		
Przyrost, ubytek (–) ludności							
W okresie 31 XII 2005–31 XII 2016		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Ogółem		1 227,6	24,2	646,6	16,0	581,0	56,4
Miasta		1 032,3	33,5	620,3	25,0	412,0	69,1
Wieś		195,3	9,8	26,2	1,7	169,1	38,9

Źródło: jak w tabl. 1.1. oraz obliczenia własne.

Tablica 1.11. Zmiany w strukturze wiekowej starszej populacji (65 i więcej lat) w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ogółem				Miasta				Wieś			
	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016
Ludność w wieku 65 i więcej lat, w tym w wieku:												
65–79 lat	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
80 i więcej lat	79,7	74,4	74,2	74,4	80,6	75,8	75,4	75,5	78,3	72,1	72,1	72,5
	20,3	25,6	25,8	25,6	19,4	24,2	24,6	24,5	21,7	27,9	27,9	27,5

Źródło: dane tabl. 1.10. oraz obliczenia własne.

W ocenie zmian stopnia starości społeczeństwa znajduje również zastosowanie miara przedstawiająca **wiek środkowy ludności, czyli mediana**¹⁶. W ostatnich kilkunastu latach mediana w Polsce wyraźnie wzrosła. W 2005 r. wynosiła ona 36,7 roku, w 2016 r. zwiększyła się do 40,2 roku, czyli o 3,5 roku. Na wynik tego złożyła się wyraźnie wyższa wartość mediany kobiet (41,9 roku), niższa zaś mężczyzn (38,6 roku). Jest to rezultat dłuższego przeciętnego trwania życia kobiet niż mężczyzn.

¹⁶ Jeśli jej wartość rośnie, oznacza to, że dana populacja się starzeje, jeśli zaś mediana się zmniejsza, świadczy to, że dane społeczeństwo się odmładza.

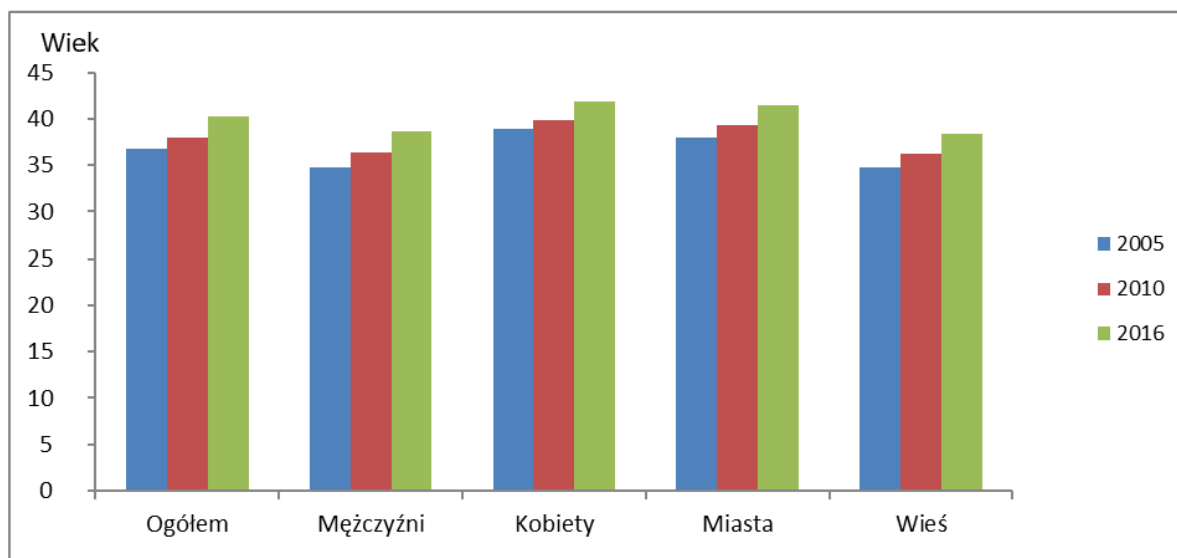
Zauważalne są także różnice wartości mediany w miastach i na wsi. W końcu 2016 r. wynosiła ona w populacji miejskiej 41,4 roku, w wiejskiej natomiast 38,4 roku (tabl. 1.12). Taki stan jest spowodowany wyższym poziomem urodzeń, jaki charakteryzuje środowisko wiejskie od wielu już lat.

Tablica 1.12. Mediana (wiek środkowy) ludności w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016

Wyszczególnienie	Ogółem			Miasta			Wieś		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
2005	36,7	34,7	38,9	38,0	35,5	40,5	34,8	33,6	36,2
2010	38,0	36,3	39,9	39,3	37,0	41,7	36,2	35,2	37,4
2015	39,8	38,2	41,6	41,0	39,0	43,2	38,0	37,0	39,2
2016	40,2	38,6	41,9	41,4	39,4	43,5	38,4	37,4	39,5

Źródło: *Roczniki Demograficzne* za lata: 2008, 2012, 2016, 2017.

Wykres 1.3. Mediana (wiek środkowy) ludności w Polsce w latach 2005, 2010 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Źródło: jak w tabl. 1.11.

Rosnąca wartość mediany w mieście i na wsi mężczyzn i kobiet to kolejny dowód wydłużania przeciętnego trwania życia, a zarazem postępującego procesu starzenia ludności w naszym kraju.

1.4.2. Zmiany w liczbie i strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku

Podział ludności na trzy duże grupy wiekowe typu biologicznego odgrywa dużą rolę w analizie demograficznej ludności według wieku, zwłaszcza w ocenie procesu starzenia ludności. Jest on jednak niewystarczający do oceny aktualnego stanu społeczno-gospodarczego i demograficznego kraju oraz określenia jego perspektyw rozwojowych. Niezbędny jest tu **podział ludności według wieku oparty na przesłankach społeczno-ekonomicznych**, w ramach którego wyodrębnia się trzy duże grupy wiekowe: **wiek przedprodukcyjny** (0–17 lat),

produkcyjny (18–59 lat kobiety, 18–64 lata mężczyźni) i **poprodukcyjny** (60 i więcej lat kobiety, 65 i więcej lat mężczyźni)¹⁷.

Takie ujęcie poznawcze umożliwia przedstawienie liczby osób wkraczających w wiek produkcyjny i liczebności populacji, która wychodzi z tego wieku, a w rezultacie prezentuje potencjalne zasoby rąk do pracy. Te z kolei są nieodzowne w analizie podaży i popytu na rynku pracy.

Populacja w wieku przedprodukcyjnym w dniu 31 XII 2005 r. liczyła w Polsce 7 863,8 tys. osób, a jej udział w ogólnej liczbie ludności stanowił 20,6% (tabl. 1.13. i 1.14.).

Po roku 2005, wskutek bardzo niskiego poziomu urodzeń, liczba ludności w wieku 0–17 lat nadal się zmniejszała i w końcu 2016 r. wynosiła 6895,9 tys. osób. W ciągu jedenastu lat jej stan obniżył się o –967,9 tys. osób, tj. o –12,3%. Spadek ten był nieco mniejszy w miastach (–10,9%), większy na wsi (–14,1%) (tabl. 1.13).

Regres w rozwoju liczebnym ludności w wieku przedprodukcyjnym zmniejszył radykalnie jej **udział w ogólnej liczbie ludności**. W końcu 2016 r. wynosił on w populacji ogółem, miejskiej i wiejskiej odpowiednio: 17,9%, 16,8% i 19,7% (tabl. 1.14). W stosunku do 2005 r. udziały te skurczyły się: w populacji ogółem o 2,6 punktu procentowego, miejskiej o 1,9 punktu, a wiejskiej o 4,0 punktu procentowego. Mimo że wieś wykazała się największym spadkiem udziału procentowego populacji w wieku 0–17 lat, środowisko to nadal ma zdecydowanie wyższy wskaźnik niż miasto.

Tablica 1.13. Rozwój liczebny ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku			
		przedprodukcyjnym (0–17 lat)	produkcyjnym (mężczyźni 18–64, kobiety 18–59 lat) ^a	poprodukcyjnym (mężczyźni 65 i więcej lat, kobiety 60 i więcej lat) ^a	
		w tysiącach			
Ogółem	2005	38 157,1	7 863,8	24 405,0	5 888,2
	2010	38 530,0	7 243,0	24 831,0	6 456,0
	2015	38 437,2	6 901,8	24 002,2	7 533,3
	2016	38 433,0	6 895,9	23 767,6	7 769,5
Miasta	2005	23 423,7	4 354,1	15 450,1	3 619,5
	2010	23 429,0	3 998,0	15 302,0	4 129,0
	2015	23 166,4	3 869,5	14 358,4	4 938,6
	2016	23 129,5	3 881,2	14 142,8	5 105,6
Wieś	2005	14 733,3	3 509,7	8 954,9	2 268,7
	2010	15 101,0	3 245,0	9 529,0	2 327,0
	2015	15 270,8	3 032,3	9 643,8	2 594,7
	2016	15 303,5	3 014,7	9 624,9	2 663,9

¹⁷ W rozdziale podano tradycyjny podział ludności według ekonomicznych grup wieku. Zob. przypis przy tabl. 1.13.

Tablica 1.13. Rozwój liczebny ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII (dok.)

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku		
		przedprodukcyjnym (0–17 lat)	produkcyjnym (mężczyźni 18–64, kobiety 18–59 lat) ^a	poprodukcyjnym (mężczyźni 65 i więcej lat, kobiety 60 i więcej lat) ^a
w tysiącach				
Przyrost, ubytek (–) ludności				
W okresie 31 XII 2005–31 XII 2016 r.				
Ogółem:				
w tysiącach	275,9	–967,9	–637,4	1 881,3
w procentach	0,7	–12,3	–2,6	32,0
Miasta:				
w tysiącach	–294,2	–472,9	–1 307,3	1 486,1
w procentach	–1,3	–10,9	–8,5	41,1
Wieś:				
w tysiącach	570,2	–495,0	670,0	395,2
w procentach	3,9	–14,1	7,5	17,4

^a Stan ludności w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym na dzień 31 XII 2015 r. został przedstawiony według klasyfikacji obowiązującej do dnia 31 XII 2012 r. (zob. *Rocznik Demograficzny 2014, ed. cit.*, s. 159). Tymczasem – zgodnie z ustawą o emeryturach i rentach (Dz. U. z 2012 r. poz. 637) – nowy wiek emerytalny obowiązujący od 1 I 2013 r. wynosił dla mężczyzn: w 2013 r. – 65,25 roku, w 2014 r. – 65,5 roku, w 2015 r. – 65,75 roku, zaś dla kobiet odpowiednio: 60,25, 60,5, 60,75 roku.

Źródło: jak w tablicy 1.1, obliczenia własne oraz dane GUS.

Kolejna grupa wieku oparta na ekonomicznych przesłankach klasyfikacyjnych, ściśle związana z rynkiem pracy, to **populacja w wieku produkcyjnym**. Ludność ta odgrywa ważną rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju czy regionu. **Zjawiska demograficzne najsilniej oddziałują na gospodarkę właśnie przez liczbę i strukturę ludności w tym wieku**. Zbiorowość ta określa wielkość potencjalnych zasobów pracy, te zaś z kolei – rozmiary zatrudnienia. W efekcie ludność w wieku produkcyjnym jest istotnym elementem siły produkcyjnej społeczeństwa.

Granice wieku produkcyjnego są zakreślane dość szeroko. Rozpiętość między najmłodszymi rocznikami tej grupy (18 lat) a najstarszymi liczącymi 59 lat (kobiety) i 64 lata (mężczyźni) wynosi odpowiednio 42 i 47 roczników. Oznacza to, że w wieku produkcyjnym np. w latach 2005–2016 znajdowały się generacje o różnej liczebności; są w tej zbiorowości jeszcze roczniki wyżu urodzeń z pierwszej połowy lat 50., mniej liczne roczniki niżu z lat 60., są tu także stosunkowo liczne generacje, które przyszły na świat w latach 70. itp.

Proces ubytku naturalnego ludności w wieku produkcyjnym, jaki się dokonywał w latach 2005–2016, był rekompensowany nowymi – mniej lub bardziej licznymi – generacjami wywodzącymi się z wyżów bądź niżów urodzeń. Dlatego też obserwuje się niejednakowe tempo przyrostu tej populacji. W pięcioleciu 2005–2010 obserwuje się jeszcze wzrost liczebny ludności w wieku produkcyjnym, ale już w następnym pięcioleciu 2011–2015 miał miejsce jej ubytek. Ubytek ten obserwowano także w 2016 roku.

Tablica 1.14. Zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII, w procentach

Wyszczególnienie	Ogółem	Ludność w wieku		
		przedprodukcyjnym (0–17 lat)	produkcyjnym (mężczyźni 18–64, kobiety 18–59 lat)	poprodukcyjnym (mężczyźni 65 i więcej lat, kobiety 60 i więcej lat)
Ogółem 2005	100,0	20,6	64,0	15,4
2010	100,0	18,8	64,4	16,8
2015	100,0	18,0	62,4	19,6
2016	100,0	17,9	61,9	20,2
Miasta 2005	100,0	18,6	65,9	15,5
2010	100,0	17,1	65,3	17,6
2015	100,0	16,7	62,0	21,3
2016	100,0	16,8	61,1	22,1
Wieś 2005	100,0	23,8	60,8	15,4
2010	100,0	21,5	63,1	15,4
2015	100,0	19,8	63,2	17,0
2016	100,0	19,7	62,9	17,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy 1.13.

W dniu 31 XII 2016 r. omawiana populacja liczyła 23 767,6 tys. osób; w stosunku do 2005 r. zmniejszyła się o 637,4 tys. osób, czyli o –2,6%. Należy zauważyć, że ubytek ludności w wieku produkcyjnym wystąpił tylko w miastach i wyniósł –1 307,3 tys. osób (–8,5%), na wsi natomiast obserwuje się odmienną tendencję – wzrost liczebny tej grupy ludności stanowiący 670,0 tys. osób (+7,5%) – tablica 1.13.

Niejednakowa dynamika liczby ludności w wieku produkcyjnym ogółem oraz w miastach i na wsi w Polsce spowodowała zauważalne zmiany w udziale tej zbiorowości w ogólnej populacji. W 2016 r. udział ten wynosił 61,9%, w stosunku do 2005 r. skurczył się 2,1 punktu procentowego. W miastach omawiany wskaźnik stanowił 61,1% ogółu ludności tego środowiska i w porównaniu z 2005 r. zmniejszył się o 4,8 punktu procentowego. Na wsi udział ludności w wieku produkcyjnym w całej populacji tego środowiska w 2016 r. osiągnął 62,9%, w stosunku do 2005 r. nie zmniejszył się, lecz wzrósł o 2,1 punktu proc. i przewyższał wyraźnie stosowny wskaźnik w miastach (tabl. 1.14).

Wraz z upływem czasu zmienia się nie tylko liczba, ale i **struktura populacji w wieku produkcyjnym**. Młode generacje wstępujące w wiek produkcyjny i najstarsze wychodzące z tej grupy wieku zmieniają relacje między liczbą osób w tzw. wieku mobilnym (18–44 lata) i wieku niemobilnym (45–64 lata mężczyźni i 45–59 lat kobiety). Jeśli w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym rośnie udział względny osób w starszym wieku, co nieuchronnie pociąga za sobą spadek udziału generacji w młodszym wieku, mówi się, że ludność produkcyjna się starzeje. Jeśli obserwujemy zjawisko odwrotne, populacja ta się odmładza.

Rozwój liczebny populacji ogółem w wieku produkcyjnym – mobilnym i niemobilnym – w Polsce w latach 2005–2015, rozpatrywany w dwóch pięcioletnich okresach, pozwala wyodrębnić dwie odmiennie tendencje. W pięcioleciu 2006–2010 w obu grupach dostrzega się wzrost liczby ludności; w kolejnym okresie 2011–2015 zaś odwrotnie – obie grupy zmalały liczebnie. Zmniejszyły się także w 2016 roku.

Wzrost w pierwszym pięcioleciu uwarunkowany był licznymi generacjami urodzonymi w latach 70. i pierwszej połowie lat 80., a także wspomnianą wcześniej korektą GUS podnoszącą ogólną liczbę ludności w 2010 r. (a tym samym i liczbę ludności w wieku produkcyjnym), pomniejszoną następnie ujemnym saldem migracji zagranicznych oraz liczbą zgonów.

Nieduży ubytek liczby ludności w wieku produkcyjnym **mobilnym** w latach 2011–2016 wynikał z wstępowania do tej grupy wiekowej mniej licznych generacji urodzonych po 1990 r., a także z ujemnego salda migracji zagranicznych i zgonów.

Także nieznaczny w tym samym okresie ubytek ludności w starszym wieku produkcyjnym, czyli w wieku **niemobilnym** był spowodowany wchodzeniem do tej grupy generacji urodzonej w latach 60., czyli w okresie niżu demograficznego. Trzeba tu także mieć na uwadze negatywny wpływ ujemnego salda migracji zagranicznych i liczby zgonów.

Niejednakowa dynamika liczby ludności w wieku produkcyjnym – mobilnym i niemobilnym – ogółem oraz w mieście i na wsi (zob. tabl. 1.15) w latach 2005–2016 zmieniła **udział tych zbiorowości w ogólnej liczbie ludności produkcyjnej** omawianych środowisk. Udziały te wyrażone w procentach informują o stanie zaawansowania starości ludności w wieku produkcyjnym. Stosowne wskaźniki przedstawiono w tablicy 1.16.

Tablica 1.15. Rozwój liczebny ludności w wieku produkcyjnym mobilnym i niemobilnym w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ludność w wieku produkcyjnym						
	razem ^a		mobilnym ^b		niemobilnym ^c		
w tysiącach							
Ogółem	2005	24 405,0	15 250,9	9 154,1			
	2010	24 831,0	15 424,0	9 407,0			
	2015	24 002,2	15 153,1	8 849,1			
	2016	23 767,6	15 021,9	8 745,7			
Miasta	2005	15 450,1	9 426,8	6 023,3			
	2010	15 303,0	9 338,0	5 965,0			
	2015	14 358,4	8 997,9	5 360,5			
	2016	14 142,8	8 888,8	5 253,9			
Wieś	2005	8 954,9	5 824,1	3 130,8			
	2010	9 528,0	6 086,0	3 442,0			
	2015	9 643,8	6 155,3	3 488,5			
	2016	9 624,9	6 133,1	3 491,7			
Przyrost, ubytek (-) ludności							
W okresie 31 XII 2005– –31 XII 2016:		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
	Ogółem	-637,4	-2,6	-229,0	-1,5	-408,4	-4,5
	Miasta	-1 307,3	-8,5	-538,0	-5,7	-769,4	-12,8
	Wieś	670,0	7,5	309,0	5,3	360,9	11,5

^a Mężczyźni w wieku 18–64 lata, kobiety 18–59 lat; ^b Mężczyźni i kobiety w wieku 18–44 lata; ^c Mężczyźni w wieku 45–64 lata, kobiety 45–59 lat.

Źródło: jak w tabl. 1.1 oraz obliczenia własne.

Tablica 1.16. Zmiany w strukturze ludności produkcyjnej według wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016 r. Stan w dniu 31 XII, w procentach

Wyszczególnienie	Ogółem				Miasta				Wieś			
	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016
Ludność w wieku produkcyjnym ^a :	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
mobilnym ^b	62,5	62,1	63,1	63,2	61,0	61,0	62,7	62,9	65,0	63,9	63,8	63,7
niemobilnym ^c	37,5	37,9	36,9	36,8	39,0	39,0	37,3	37,1	35,0	36,1	36,2	36,3

^a Mężczyźni w wieku 18–64 lata, kobiety 18–59 lat; ^b Mężczyźni i kobiety w wieku 18–44 lata; ^c Mężczyźni w wieku 45–64 lata, kobiety 45–59 lat.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy 1.15.

Z danych wynika z nich, że w Polsce w 2016 r. wyższy poziom starości demograficznej populacji produkcyjnej notuje ludność miejska, niższy zaś wiejska. Udział ludności produkcyjnej w starszym wieku, czyli w wieku niemobilnym, w ogólnej populacji w wieku produkcyjnym wynosił bowiem w miastach 37,1%, na wsi 36,3% (tabl. 1.16).

Rozważania dotyczące zmian w liczbie i strukturze ludności w wieku produkcyjnym zamyka bilans tej populacji sporządzony dla lat 2005–2016 (tabl. 1.17). Przedstawia on relacje między liczbą ludności wstępującą w wiek produkcyjny (osiągającą 18 lat) i liczbą ludności wychodzącą z wieku produkcyjnego (osiągającą wiek 65 lat mężczyźni i 60 lat kobiety) oraz wynik tej wymiany¹⁸. Pokazują one, że rezultat wymiany generacji – wraz z upływem lat – jest coraz mniej korzystny. W 2005 r. dodatni wynik stanowił 279,0 tys. osób i kurczył się w kolejnych latach – do 16,4 tys. osób w 2011 roku.

Tablica 1.17. Bilans ludności w wieku produkcyjnym w Polsce w latach 2005–2016, w tysiącach

Lata	Stan w dniu 1 I	Ludność osiągająca wiek		Wynik wymiany generacji (+) (-)	Ubytek z powodu zgonów i ujemnego salda migracji zagranicznych	Przyrost (ubytok –) netto	Stan w dniu 1 XII
		produkcyjny (18 lat)	poprodukcyjny (65 lat m.) (60 lat k.)				
Ogółem							
2005	24 239,6	582,4	303,4	+279,0	113,6	165,4	24 405,0
2007	24 481,7	553,6	366,4	+187,2	123,6	63,6	24 545,3
2011	24 831,0	484,3	467,9	+16,4	108,8	-92,5	24 738,5
2012	24 738,5	464,8	487,4	-22,6	110,3	-132,9	24 605,6
2013	24 605,6	436,4	503,6	-67,2	116,3	-183,5	24 422,1
2014	24 422,1	424,1	508,2	-84,1	107,8	-191,9	24 230,2
2015	24 230,2	407,2	526,9	-119,7	108,3	-228,0	24 002,2
2016	24 002,2	390,6	530,3	-139,7	94,8	-234,6	23 767,6
Mężczyźni							
2005	12 429,3	298,3	136,7	+161,6	84,9	76,7	12 506,0
2007	12 567,6	283,1	120,6	+162,5	92,5	70,0	12 637,6
2011	12 982,1	247,6	176,6	+71,0	82,3	-11,3	12 970,8
2012	12 970,8	236,9	194,2	+42,7	83,7	-41,0	12 929,8
2013	12 929,8	222,8	207,8	+15,0	85,4	-70,4	12 859,4
2014	12 859,4	217,4	212,5	+4,9	80,6	-75,7	12 783,7
2015	12 783,7	208,4	222,0	-13,6	81,5	-95,1	12 688,6
2016	12 688,6	200,5	230,1	-29,6	74,7	-104,3	12 584,3

¹⁸ Wykorzystano tradycyjny podział ludności dotyczący wieku produkcyjnego i poprodukcyjnego (zob. uwagi przy tabl. 1.13.).

Tablica 1.17. Bilans ludności w wieku produkcyjnym w Polsce w latach 2005–2016, w tysiącach (dok.)

Lata	Stan w dniu 1 I	Ludność osiągnięta wiek		Wynik wymiany generacji (+) (-)	Ubytek z powodu zgonów i ujemnego salda migracji zagranicznych	Przyrost (ubytok -) netto	Stan w dniu 1 XII
		produkcyjny (18 lat)	poprodukcyjny (65 lat m.) (60 lat k.)				
Kobiety							
2005	11 810,3	284,2	166,7	+117,5	28,8	88,7	11 899,0
2007	11 914,1	270,5	245,8	+24,7	31,2	-6,5	11 907,6
2011	11 848,9	236,7	291,4	-54,6	26,6	-81,2	11 767,7
2012	11 767,7	228,0	293,1	-65,1	26,8	-91,9	11 675,8
2013	11 675,8	213,6	295,8	-82,2	30,9	-113,1	11 562,7
2014	11 562,7	206,7	295,7	-89,0	27,3	-116,3	11 446,4
2015	11 446,4	198,8	304,9	-106,1	26,8	-132,9	11 313,5
2016	11 313,5	190,1	300,2	-110,1	20,1	-130,2	11 183,3

Źródło: Rocznik Demograficzny 2008; Rocznik Demograficzny 2013; Rocznik Demograficzny 2015, Rocznik Demograficzny 2016, Rocznik Demograficzny 2017, Główny Urząd Statystyczny.

W 2012 r. saldo tej wymiany było już ujemne, stanowiąc -22,6 tys.; w kolejnych latach wyraźnie rosło, aby w 2016 r. osiągnąć -139,7 tys. osób (tabl. 1.17).

Jeśli dodatnie lub ujemne saldo wymiany generacji ludności w wieku produkcyjnym zostanie skorygowane liczbą zgonów i liczbą osób ujemnego lub dodatniego salda migracji zagranicznych, które miały miejsce w tej populacji w danym roku, otrzyma się wówczas przyrost netto populacji produkcyjnej. Jak wynika z danych tablicy 1.17, jego wartości dodatnie wynosiły w 2005 r. 165,4 tys. osób, w kolejnych latach stale kurczyły się, aby w 2011 r. wykazywać już wartości ujemne wynoszące -92,5 tys. osób, a w 2016 r. już -234,6 tys. osób.

Z tych liczb płynie jasny wniosek. Rynek pracy w Polsce był zasilany z każdym rokiem coraz mniejszą liczebnie młodą generacją, a w ostatnich kilku latach więcej osób go opuszczało, niż na niego wstępowało. To oznacza, że uwarunkowania demograficzne są obecnie i będą w najbliższych latach **czynnikiem przeciwdziałającym bezrobociu**, kształtując zmiany w podaży rąk do pracy.

Trzecią grupę wieku wyodrębnioną na podstawie kryteriów ekonomicznych stanowi **ludność w wieku poprodukcyjnym**. Zbiorowość tę tworzą kobiety w wieku 60 i więcej lat oraz mężczyźni w wieku 65 i więcej lat. W przeciwieństwie do ludności w wieku przedprodukcyjnym, którą znamionuje malejąca tendencja rozwoju liczebnego, ludność w wieku poprodukcyjnym od wielu już lat stale zwiększa swą liczebność. Obserwuje się podobny proces jak w przypadku ludności w wieku 65 i więcej lat.

W tablicy 1.13 podano, że w 2005 r. zbiorowość w wieku poprodukcyjnym liczyła 5888,2 tys. osób, zaś w końcu 2016 r. - 7769,5 tys., czyli w ciągu jedenastu lat powiększyła się o 1881,3 tys. osób, tj. o 32,0%. Należy zauważyć, że ten wzrost był zdecydowanie większy w miastach (41,4%), mniejszy natomiast na wsi (17,4%) - tablica 1.13.

Udział populacji w wieku poprodukcyjnym w liczbie ludności ogółem wzrósł z 15,4% w 2005 r. do 20,2% w 2016 roku. Omawiany wskaźnik był w 2016 r. znacznie wyższy w środowisku miejskim (22,1%), niższy zaś w środowisku wiejskim (17,4%) - tablica 1.14.

Rosnąca liczba ludności w wieku poprodukcyjnym i związany z tym procesem rozszerzający się udział procentowy tej zbiorowości w ogólnej populacji danego środowiska wywołuje wiele następstw. Przede wszystkim przyczynia się do obciążenia budżetu państwa różnymi formami emerytur i rent, zwiększa zapotrzebowanie na miejsca w domach pomocy spo-

łącznej, stymuluje wzrost zadań z zakresu pomocy społecznej i opieki lekarskiej. Rozszerzeniu będzie musiało ulec poradnictwo, profilaktyka i leczenie geriatryczne. Rozwój infrastruktury i różnego rodzaju usług związanych z obsługą ludzi starszych będzie w nadchodzących latach wciąż pozostawał pod silną presją czynnika demograficznego.

Malejąca liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym i jej wzrost w wieku poprodukcyjnym zmieniły radykalnie **obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym** tymi populacjami. Odpowiednie wskaźniki dla lat 2005, 2010 i 2016 przedstawiono w tabelicy 1.18. Informują one o dużym spadku obciążenia ludności w wieku produkcyjnym populacją w wieku przedprodukcyjnym, znaczącym zaś wzroście obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym.

Tablica 1.18. Obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym w Polsce w latach 2002–2016. Stan w dniu 31 XII

Ludność w wieku	Ogółem				Miasta				Wieś			
	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016	2005	2010	2015	2016
Na 1000 osób w wieku produkcyjnym przypada osób w wieku:												
Przedprodukcyjnym	322	292	288	290	282	261	269	274	392	341	314	313
Poprodukcyjnym	241	260	314	327	234	270	344	361	253	244	269	277
Razem w wieku nieprodukcyjnym	563	552	602	617	516	531	613	635	645	585	583	590

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tabelicy 1.13.

W roku 2005 na 1000 osób w wieku produkcyjnym przypadało 322 osoby w wieku przedprodukcyjnym, zaś w końcu 2016 r. wskaźnik ten obniżył się do 290 osób. W przypadku obciążenia ludności produkcyjnej ludnością w wieku poprodukcyjnym, odpowiednie wskaźniki w tych samych latach wzrosły z 241 osób do 327 osób. Trzeba nadmienić, że wymienione, odmienne tendencje demograficzne w tym względzie zauważa się zarówno w miastach, jak i na wsi (tabl. 1.18).

Nasuwa się tu pytanie, jak przebiegały zmiany w wartościach omawianych współczynników w przypadku łącznego obciążenia ludności produkcyjnej populacją w wieku nieprodukcyjnym (przed i poprodukcyjnym). Wskaźniki zawarte w tabelicy 1.18 informują, że na 1000 osób w wieku produkcyjnym przypadało osób w wieku nieprodukcyjnym: 563 w 2005 r., a 617 w 2016 roku. Trzeba dodać, że ten wzrost obciążenia to wyłącznie efekt procesów demograficznych w miastach, w których stosowne wskaźniki w tym samym czasie wzrosły znacząco: z 516 do 635. Tymczasem na wsi odwrotnie – ma miejsce ich spadek: z 645 do 590 (tabl. 1.18).

Na wsi w 2016 r. dostrzega się zatem nie tylko niższy niż w mieście poziom współczynników obciążenia, ale i odmienną dynamikę kształtowania się ich wartości w czasie. Procesy powyższe będą się objawiać nieco innym nasileniem skutków społeczno-ekonomicznych w tych środowiskach.

1.4.3. Dzieci i młodzież według edukacyjnych grup wieku

Do edukacyjnych grup wieku zalicza się roczniki, które wymagają szczególnej opieki ze strony państwa i społeczeństwa. Mamy tu na uwadze dzieci w tzw. wieku żłobkowym i przedszkolnym, w wieku szkoły podstawowej, gimnazjalnym i licealnym oraz w wieku szkoły wyższej. Zbiorowość ta obejmuje dość dużą grupę wiekową 0–24 lata.

Tablica 1.19. Rozwój liczebny dzieci i młodzieży według edukacyjnych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2013, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Populacja w wieku lat						
	0–2 ^a	3–6	7–12	13–15	16–18	19–24	
w tysiącach							
Ogółem	2005	1 065,8	1 471,7	2 611,5	1 589,4	1 707,9	3 928,3
	2013	1 145,6	1 684,4	2 183,8	1 149,1	1 268,8	3 074,4
	2015	1 106,1	1 633,2	2 294,5	1 097,4	1 177,8	2 834,6
	2016	1 121,5	1 570,3	2 376,8	1 071,1	1 146,6	2 708,7
Miasta	2005	612,9	814,1	1 405,4	870,2	991,6	2 422,5
	2013	664,9	968,5	1 196,5	608,4	681,6	1 697,5
	2015	646,9	943,6	1 274,1	586,5	637,9	1 513,5
	2016	660,1	906,4	1 326,8	575,7	623,0	1 432,7
Wieś	2005	453,0	657,6	1 206,1	719,2	716,3	1 505,7
	2013	480,7	715,9	987,3	540,7	587,2	1 377,0
	2015	459,2	689,6	1 020,4	510,9	539,9	1 321,1
	2016	461,5	663,9	1 050,0	495,5	523,7	1 275,9
Przyrost, ubytek (-) populacji							
W okresie 31 XII 2005–31 XII 2015							
Ogółem							
w tysiącach		55,7	98,6	-234,7	-518,3	-561,3	1 219,6
w procentach		5,2	6,7	9,0	-32,6	-32,8	-31,0
Miasta							
w tysiącach		47,2	92,3	-78,6	-294,5	-368,6	-989,8
w procentach		7,7	11,3	-5,6	-33,8	-37,2	-40,9
Wieś							
w tysiącach		8,5	6,3	-156,1	-223,7	-192,6	-229,8
w procentach		1,9	1,0	-12,9	-31,1	-26,9	-15,3

^a Dzieci w wieku 0–2 lata nie są zaliczane do wieku edukacyjnego.

Źródło: jak w tablicy 1.1. oraz obliczenia własne.

Podział na wąskie grupy wiekowe, prezentowany w tablicy 1.19, został dostosowany do obowiązującego do 2016 r. systemu szkolnictwa. Wyodrębniono w nim subpopulacje: 0–2 lata¹⁹, 3–6, 7–12, 13–15, 16–18, 19–24 lata.

Liczba dzieci w wieku do ukończenia trzeciego roku życia określa wielkość specyficznych potrzeb i wynikających stąd zadań dla instytucji ochrony zdrowia oraz instytucji opieki nad dziećmi do lat trzech. Chodzi tu o: usługi z zakresu pediatrii, wysiłki zmierzające do dalszego obniżania umieralności niemowląt, miejsca w żłobkach dla dzieci kobiet pracujących zawodowo, placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne oraz interwencyjne ośrodki preadopcyjne, a także o urlopy i zasiłki macierzyńskie itp.

Dane tablicy 1.19 wskazują, że w latach 2005–2016 wystąpił nieduży, wynoszący 55,7 tys. wzrost liczby dzieci w wieku 0–2 lata, czyli o 5,2%. Wzrost ten był wyższy w miastach (7,7%) i zdecydowanie niższy na wsi (1,9%) – tablica 1.19. Wynikał on z wyższej częstości urodzeń, głównie w latach 2006–2010 (w porównaniu z latami 2001–2004), oraz z obniżonej umieralności niemowląt.

¹⁹ Dzieci w wieku 0–2 lata nie są zaliczane do wieku edukacyjnego.

Jeśli jednak liczbę omawianej subpopulacji z końca 2016 r. porówna się ze stanem z końca 2013 r., zostanie wykazany nie wzrost lecz spadek liczby dzieci w wieku 0–2 lata o 24,1 tysięcy.

Tablica 1.20. Zmiany udziału edukacyjnych grup wieku w ogólnej liczbie ludności danego środowiska w Polsce w latach: 2005, 2013, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Udział w procentach w wieku lat:					
	0–2 ^a	3–6	7–12	13–15	16–18	19–24
Ogółem 2005	2,8	3,9	6,8	4,2	4,5	10,3
2013	3,0	4,4	5,7	3,0	3,3	8,0
2015	2,9	4,2	6,0	2,9	3,1	7,4
2016	2,9	4,1	6,2	2,8	3,0	7,0
Miasta 2005	2,6	3,5	6,0	3,7	4,2	10,3
2013	2,8	4,1	5,1	2,6	2,9	7,2
2015	2,8	4,1	5,5	2,5	2,8	6,5
2016	2,9	3,9	5,7	2,4	2,7	6,2
Wieś 2005	3,1	4,5	8,2	4,9	4,9	10,2
2013	3,2	4,7	6,5	3,5	3,9	9,0
2015	3,0	4,5	6,7	3,3	3,5	8,7
2016	3,0	4,3	6,9	3,2	3,4	8,3

^a Dzieci w wieku 0–2 lata nie są zaliczane do wieku edukacyjnego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy 1.19.

Zmieniły się nieznacznie udziały względne dzieci w wieku 0–2 lata w ogólnej liczbie ludności. W 2005 r. odpowiedni wskaźnik stanowił 2,8%, w 2013 r. wzrósł do 3,0%, aby w 2016 r. obniżyć się do 2,9% (tabl. 1.20).

Kolejna grupa, w tym przypadku stanowiąca już edukacyjną grupę wieku, to **dzieci w wieku przedszkolnym 3–6 lat**. Podobnie jak dzieci w wieku żłobkowym grupa ta tworzy również popyt na określone dobra i usługi. Wynika on z konieczności zapewnienia tej subpopulacji wszechstronnego rozwoju, m.in. przez właściwą opiekę lekarską, odżywianie, wychowanie w przedszkolach itp.

Subpopulacja ta – podobnie jak poprzednia grupa wieku 0–2 lata – w okresie 2005–2016 charakteryzowała się w pierwszych kilku latach tego jedenastolecia wzrostem, a w latach 2014–2016 – ubytkiem dzieci. Był to skutek stopniowego przechodzenia do grupy wiekowej 3–6 lat, początkowo liczniejszych, a następnie mniej licznych generacji z grupy wiekowej 0–2 lata. Łącznie biorąc subpopulacja w wieku 3–6 lat wzrosła w omawianym jedenastoleciu o 98,6 tys. osób, to jest o 6,7%, przy czym w miastach o 11,3%, na wsi tylko o 1,0% (tabl. 1.19). Jej udział względny w ogólnej liczbie ludności Polski stanowił w 2005 r. 3,9%, w 2013 r. wzrósł do 4,4%, a w 2016 r. obniżył się do 4,1% (tabl. 1.20).

Należy zaznaczyć, że zdecydowanie niższa obecnie niż przed laty liczba dzieci w wieku 3–6 lat stwarza możliwości objęcia wychowaniem przedszkolnym znacznie wyższego odsetka dzieci w tym wieku, niż to było dotychczas. Od 1 września 2015 r. obowiązuje prawo dziecka czteroletniego do wychowania przedszkolnego, a od 1 września 2017 r. dotyczy ono również dziecka trzyletniego, stanowiąc wsparcie dla rodziców w opiece nad dzieckiem poprzez zniesienie barier w upowszechnianiu wychowania przedszkolnego.

Ważne, a zarazem niepokojące wnioski nasuwają się na podstawie analizy rozwoju liczebnej subpopulacji, które znajdują się w pozostałych **starszych grupach wieku eduka-**

cyjnego. Odpowiednie dane prezentuje tablica 1.19. Wskazują one na stałe i znaczące uszczuplanie potencjału demograficznego w tych grupach wieku.

W okresie 31 XII 2005 r.–31 XII 2016 r. subpopulacja w wieku szkoły podstawowej (7–12 lat) zmniejszyła swą liczebność o 234,7,0 tys. osób, to jest o –9,0%, w większym stopniu na wsi (o –12,9%), w mniejszym – w miastach (o –5,6%). Udział tej zbiorowości w ogólnej liczbie ludności skurczył się w omawianych latach z 6,8% do 6,2% (tabl. 1.20.).

Większy – w wymiarze względnym – regres w rozwoju liczebnym wykazuje **subpopulacja w wieku gimnazjalnym** (13–15 lat). Uszczupliła ona swój potencjał o 518,3 tys. osób, czyli o –32,6%. Jej udział w ogólnej liczbie ludności zmalał z 4,2% w 2005 r. do 2,8% w 2016 roku.

Kolejna grupa edukacyjna, **subpopulacja w wieku licealnym** (16–18 lat), zmniejszyła swą liczebność o 561,3 tys. osób w omawianych jedenastu latach. W wymiarze względnym oznacza to ubytek o 32,8%, czyli w takim samym stopniu co poprzednia grupa. Udział tej zbiorowości w ogólnej liczbie ludności wynosił w końcu 2005 r. 4,5%, w końcu 2016 r. zmalał do 3,0% (tabl. 1.20).

Należy zaznaczyć, że spadek liczby dzieci i młodzieży w omawianych trzech grupach edukacyjnych miał miejsce zarówno w mieście, jak i na wsi, choć w niejednakowym wymiarze procentowym (tabl. 1.19).

Duży w okresie 2005–2016 spadek subpopulacji w wieku szkoły podstawowej, w wieku gimnazjalnym i licealnym, objętej przedziałem wieku 7–18 lat został uwarunkowany wstępowaniem do danego typu szkół generacji urodzonych w latach 1995–2005, a więc w okresie bardzo niskiego poziomu urodzeń.

Mniejszy potencjał demograficzny w wymienionych grupach wieku siłą rzeczy musiał zmniejszyć liczbę uczniów w poszczególnych typach szkół, a w konsekwencji przyczynić się do zmniejszenia się liczby szkół i zwolnienia zatrudnionych nauczycieli. Mniejsza liczba uczniów w szkole, a w wielu przypadkach także w klasach szkolnych, powinna być wykorzystana do podniesienia jakości nauczania.

Najstarsza edukacyjna grupa wieku, czyli **populacja w wieku szkoły wyższej** (19–24 lata) w okresie 2005–2016 uszczupliła swoje zasoby także w dużym stopniu, bo o 1219,6 tys. osób, to jest o –31,0% (tabl. 1.19). Przedstawione zmiany w liczbie subpopulacji w wieku 19–24 lata wpłynęły znacząco na obniżenie jej udziału w ogólnej liczbie ludności: z 10,3% w 2005 r. do 7,0% w 2016 r. (tabl. 1.20).

Z malejącej liczby dzieci i młodzieży wynikają określone – doraźne i perspektywiczne – skutki dla polityki edukacyjnej oraz dla wielu innych dziedzin życia społecznego. Skoro już dziś notujemy znacznie większy spadek liczby uczniów w szkołach podstawowych i średnich niż kilka lat temu, to takie samo zjawisko w nadchodzących latach będzie się nasilać w szkołach wyższych. Potęgować się będą znane już dziś negatywne zjawiska związane z niżem demograficznym. Ta sama mniej liczna populacja po ukończeniu szkoły średniej i wyższej będzie podejmować pracę, czyli kształtować negatywne zjawiska na rynku pracy, zwłaszcza w sferze wykwalifikowanych kadr.

Przeciwdziałać temu możemy poprzez stymulowanie wzrostu liczby urodzeń i ograniczanie odpływu młodych ludzi za granicę na pobyt stały i okresowy. Są to istotne wyzwania dla perspektywicznej polityki społecznej i ludnościowej w naszym kraju.

Należy podkreślić, że w ostatnich latach kształtuje się w Polsce przychylny klimat dla aktywnej polityki rodzinnej. W sposób istotny przyczyniły się do tego oceny i wnioski prezentowane na I i II Kongresie Demograficznym oraz na wielu konferencjach i seminariach naukowych wskazujących zagrożenia płynące z regresu demograficznego. Obecne świadczenia państwa na rzecz rodziny znajdujące swój wyraz m.in. w „500+” powinny przyczynić się do zahamowania spadku liczby urodzeń w naszym kraju.

1.5. Ludność rezydująca

W Polsce od kilkunastu lat występują dwie kategorie zamieszkania: według **krajowej** oraz **międzynarodowej** definicji zamieszkania.

A. Według **krajowej definicji zamieszkania** (zob. *Rocznik Demograficzny 2016*, s. 71) „do ludności danej gminy zalicza się osoby tam zamieszkujące (przebywające) przez okres co najmniej 3 miesiące. Oznacza to, że w liczbie ludności danej gminy są ujęci:

- stali mieszkańcy (osoby tam zameldowane lub stale mieszkające bez zameldowania) z wyjątkiem tych mieszkańców, którzy wyjechali na ponad 3 miesiące do innej gminy w kraju;
- osoby przybyłe z innego miejsca kraju na okres ponad 3 miesiące”.

Do ludności gminy nie są zaliczani imigranci przebywający w Polsce czasowo, natomiast stali mieszkańcy Polski przebywający czasowo za granicą (bez względu na okres ich nieobecności) są ujmowani w stanie ludności danej gminy.

B. Według **międzynarodowej definicji zamieszkania** rezydenci (ludność rezydująca) to kategoria zamieszkania ludności opracowana na potrzeby statystyki międzynarodowej zgodnie z rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1260/2013 z dnia 20 listopada 2013 r. w sprawie statystyk europejskich w dziedzinie demografii (Dz. Urz. UE L 330 z 10.12.2013 r., s. 39).

„Do rezydentów gminy zalicza się wszystkie osoby mieszkające lub zamierzające mieszkać w tej jednostce nie krócej niż 1 rok. Oznacza to, że w liczbie rezydentów gminy ujęci są:

- stali mieszkańcy (osoby tam zameldowane lub stale zamieszkujące bez zameldowania), z wyjątkiem tych mieszkańców, którzy wyjechali na okres co najmniej 12 miesięcy do innego miejsca w kraju lub za granicę;
- osoby przybyłe z innego miejsca w kraju lub z zagranicy (imigranci bez karty stałego pobytu) na okres co najmniej 12 miesięcy.”

Zaznacza się, że wszystkie liczby bezwzględne dotyczące ludności rezydującej, prezentowane w tej części opracowania, pochodzą z *Rocznika Demograficznego 2017*. Zgodnie z tym źródłem populacja rezydentów w dniu 31 XII 2016 r. liczyła w Polsce 37 973,0 tys. osób, podczas gdy ludność ustalona według krajowej definicji zamieszkania stanowiła w tym samym roku 38 433,0 tys. osób (tabl. 1.1), była więc o 460,0 tys. osób większa.

W ogólnej populacji rezydentów znajdowało się 18 377,8 tys. mężczyzn i 19 595,2 tys. kobiet. Na 100 mężczyzn przypadało więc 106,6 kobiet. Prawie identyczny współczynnik feminizacji dotyczy liczby ludności określonej zgodnie z krajową definicją zamieszkania (wynosił on 106,7; zob. tabl. 1.6).

Nie dostrzega się także istotnych różnic w strukturze biologicznej ludności według wieku omawianych zbiorowości. W ogólnej liczbie rezydentów poszczególne grupy wiekowe w dniu 31 XII 2016 r. liczyły:

- populacja dzieci 0–14 lat 5 732,3 tys. osób;
- populacja ludności dorosłej 15–64 lata 25 957,0 tys.;
- populacja w starszym wieku 65 i więcej lat 56 283,7 tys. osób.

Stosowne wskaźniki struktury wynosiły odpowiednio: 15,1%, 68,4% i 16,5%. W populacji Polski ustalonej według krajowej definicji zamieszkania odsetek dzieci był prawie taki sam, wskaźnik ludności dorosłej był o 0,2 pkt. prom. wyższy, a odsetek populacji w grupie wieku 65 i więcej lat o 0,1 pkt. niższy od odpowiedniego wskaźnika ludności rezydującej.

1.6. Stan, dynamika i struktura ludności w krajach Unii Europejskiej – porównanie z Polską

Ludność współczesnego świata, jej tempo rozwoju liczebnego oraz struktura według płci i wieku są niezwykle zróżnicowane. Procesy te pozostają bowiem pod wpływem niejednakowej – w czasie i przestrzeni – liczby urodzeń, zgonów oraz strumieni i natężenia migracji, kształtowanych przez różne czynniki.

Istotny wpływ mają tu: poziom rozwoju gospodarczego, w tym nauki i techniki, w danym kraju (regionie), czynniki przyrodnicze sprzyjające działalności człowieka lub ją utrudniające, np. klimat, urodzajność gleby, zasoby naturalne, ukształtowanie terenu, ilość opadów. Nie bez znaczenia jest także ustrój społeczno-polityczny danego kraju oraz metody zarządzania gospodarką, które mogą pobudzić lub ograniczyć inwencję i aktywność społeczno-zawodową ludności. I wreszcie – wymieniony na końcu, co nie świadczy o tym, że mało znaczący – czynnik demograficzny, czyli liczba ludności i jej struktura według płci i wieku, jej wykształcenie i kwalifikacje, poziom kultury, stan zdrowia itp. Wymienione czynniki mogą stymulować lub też opóźniać ilościowy i jakościowy rozwój społeczności ludzkich w skali poszczególnych kontynentów, krajów lub regionów.

1.6.1. Miejsce Europy w rozwoju liczebnym ludności świata według kontynentów

W latach 1960–2016, przyrost ludności świata był stosunkowo duży. W roku 1960 kulę ziemską zamieszkiwało 3038 mln osób, natomiast w 2016 r. 7467 mln²⁰; w ciągu 56 lat populacja świata zwiększyła się o 4429 mln osób, tj. o 146%, podwoiła się więc z nadwyżką. W tym samym okresie tempo przyrostu ludności było niejednakowe na poszczególnych kontynentach.

Największe tempo przyrostu ludności charakteryzowało Afrykę, tu w okresie 1960–2016 populacja wzrosła z 287 mln do 1225 mln, czyli o 327%. Drugie miejsce w tym względzie zajmują Ameryka Południowa i Środkowa, gdzie w latach 1960–2016 – populacja powiększyła się z 220 mln do 639 mln, czyli o 191%. Trzecie miejsce przypada Azji, której ludność w tym samym okresie zwiększyła się z 1708 mln do 4463 mln, czyli o 161%. Liczby te świadczą o tym, że Azja była i jest nadal kontynentem o największym potencjale demograficznym. Choć w tempie przyrostu populacji wyrażonym w procentach zajmuje trzecie miejsce, to w wymiarze liczb absolutnych nie dorównuje jej żaden kontynent. Wskazany uprzednio przyrost rzeczywisty w Azji stanowi aż 62,0% całego przyrostu rzeczywistego ludności kuli ziemskiej, jaki ukształtował się w latach 1960–2016.

Na pozostałych kontynentach o mniejszym potencjale demograficznym tempo przyrostu ludności w latach 1960–2016 było niższe: w Australii i Oceanii 150%, w Ameryce Północnej 76%. W najmniejszym stopniu wzrosła ludność w Europie: z 604 mln do 741 mln, czyli o 23%²¹.

Tak duże różnice w dynamice liczebnej ludności poszczególnych kontynentów wywołują niejednakowe skutki społeczno-gospodarcze i ekologiczne, a w efekcie i różne oceny procesów demograficznych. Analizując rozwój demograficzny w Afryce, Ameryce Południowej i Środkowej czy w Azji, różni autorzy formułują najczęściej pesymistyczne wnioski i wskazują najgorsze następstwa.

Autorzy pracy *Granice wzrostu* zaznaczają, że: „Szybki przyrost ludności i towarzyszące temu procesowi zjawiska: niewystarczająca produkcja żywności, szybka urbanizacja,

---

²⁰ *Rocznik Demograficzny 2017, ed. cit., s. 466.*

²¹ Przyrost liczby ludności na poszczególnych kontynentach obliczono na podstawie *Rocznika Demograficznego 2017, ed. cit., s. 466.*

wyczerpywanie się zasobów naturalnych, degradacja środowiska naturalnego stanowią główną przyczynę niedorozwoju ekonomicznego i nędzy w wielu rejonach świata, zwłaszcza w krajach Trzeciego Świata”²².

Pesymistyczne oceny i wnioski dotyczące przyszłości demograficznej formułuje się także – ale z innego powodu – w odniesieniu do krajów Europy Zachodniej. P.J. Buchman, autor książki pt. *Śmierć Zachodu*²³, stwierdza: „Zachód umiera. Jego narody mają ujemny przyrost naturalny, liczba ludności nie wzrasta, ale się kurczy. Zachodnia cywilizacja nie stała się w obliczu tak poważnego zagrożenia od Czarnej Śmierci – dżumy, która w czternastym wieku zabiła jedną trzecią mieszkańców Europy”. I dalej pisze: „Człowiek Zachodu uwolniony od obowiązku cywilizowania i chrystianizowania ludzkości, pływając się w luksusie i rozpasy, zdaje się tracić wolę życia i najwyraźniej pogodził się z nieuchronnie nadciągającą śmiercią”.

Przebieg niektórych zjawisk demograficznych we wszystkich krajach Europy odnoszący się do ostatnich kilkunastu lat, przedstawiony w *Raporcie RRL 2015–2016* w rozdziale I, pozwala odpowiedzieć, czy cytowane uprzednio poglądy są uzasadnione, czy nie są one zbyt pochopne.

W obecnym *Raporcie RRL 2016–2017* w rozdziale I porównania międzynarodowe ograniczono do krajów Unii Europejskiej (dalej skrót: UE). Wzięto pod uwagę niektóre składniki bilansu ludności w Polsce, porównując je z odpowiednimi składnikami krajów unijnych. Oceniono przyrost rzeczywisty ludności i jego składniki, czyli przyrost naturalny i migracyjny, strukturę ludności według płci i wieku. Odpowiednie liczby bezwzględne i współczynniki dotyczące tych zagadnień zawarto w Aneksie – w siedmiu tablicach oznaczonych liczbami rzymskimi. Niektóre dane z tych tablic wykorzystano w tekście.

1.6.2. Potencjał demograficzny krajów Unii Europejskiej, tempo ich rozwoju liczebnego

Położone na kontynencie europejskim kraje UE pod względem demograficznym nie stanowią monolitu. Różnią się liczbą ludności, tempem jej przyrostu, strukturą według płci i wieku, poziomem urodzeń i zgonów, kierunkami i natężeniem migracji. Procesy powyższe, uwarunkowane – w długim rozwoju historycznym – różnymi czynnikami zarówno demograficznymi, jak i pozademograficznymi ukształtowały obecnie niejednakowy potencjał demograficzny poszczególnych państw.

Wśród 28 państw UE najludniejszym krajem są Niemcy; w dniu 1 I 2016 r. liczyły one 82 175,7 tys. osób, drugie miejsce zajmuje Francja z liczbą ludności 66 760,0 tysięcy. Zbliżoną do Francji populację wykazywała Wielka Brytania, która – notując 65 382,6 tys. osób – zajęła trzecie miejsce. Nieco mniejszą populację wynoszącą 60 665,6 tys. osób miały Włochy, plasując się na czwartym miejscu. Wymienione, największe demograficznie, cztery kraje liczyły na początku 2016 r. łącznie 274 983,9 osób, czyli 53,3% ogółu ludności UE.

Na piątym miejscu, ale już z wyraźnie mniejszą liczbą ludności stanowiącą 46 445,8 tys., ulokowała się Hiszpania, na szóstym zaś Polska. Kraj nasz – według danych GUS – liczył w dniu 1 I 2016 r. 38 437,2 tys. osób²⁴, zaś według danych Eurostatu 37 967,2 tys. osób (tabl. I w Aneksie).

Sześć państw w tym samym roku wykazywało zdecydowanie mniejszą liczbę ludności, mieszcząc się w przedziale: od 20 mln do 10 mln osób. Szeregując te kraje – poczynając

---

²² *Granice wzrostu. Pierwszy raport dla Klubu Rzymskiego*, z ang. przeł. W. Rączkowska i S. Rączkowski, Warszawa 1973, s. 32.

²³ Książka amerykańskiego dziennikarza została opublikowana w języku polskim w roku 2005 (wyd. I) i 2006 (wyd. II) przez Wydawnictwo Wektory, Wrocław.

²⁴ *Rocznik Demograficzny 2017, ed. cit.*, s. 30.

od najludniejszych – wymienić tu trzeba: Rumunię, Holandię, Belgię, Grecję, Czechy i Portugalię (tabl. I w Aneksie).

Siedem krajów, których liczba ludności znajdowała się w przedziale od 10 do 5 mln osób, tworzy na podstawie wielkości populacji następującą kolejność: Szwecja, Węgry, Austria, Bułgaria, Dania, Finlandia, Słowacja. W sześciu państwach ludność mieściła się w granicach od 5 mln do 1 mln osób. Państwa te, ułożone według wielkości populacji, tworzą następujący szereg: Irlandia, Chorwacja, Litwa, Słowenia, Łotwa i Estonia.

Członkami Unii są także bardzo małe – pod względem potencjału demograficznego – kraje liczące poniżej jednego miliona, a nawet poniżej pół miliona ludności. Należą do nich: Cypr (848,3 tys. osób w dniu 1 I 2016 r.), Luksemburg (576,2 tys. osób) i Malta (434,4 tys. osób). Wymienione uprzednio kraje o najmniejszej i największej liczbie ludności świadczą o dużej dyspersji potencjału demograficznego UE.

Trzeba zaznaczyć, że państwa unijne charakteryzują się nie tylko zróżnicowaną wielkością potencjału demograficznego, ale i niejednakowym tempem wzrostu ludności. W badanym okresie 1 I 2005–1 I 2016 r., czyli w ciągu jedenastu lat, stosowne wskaźniki wahały się od znaczącego przyrostu rzeczywistego ludności aż do jej ubytku. Spośród 28 krajów – w 17 miał miejsce przyrost populacji, w 11 zaś jej ubytek (tabl. I w Aneksie).

Zwraca uwagę znaczący – zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i w procentach – przyrost ludności w krajach o większym potencjale demograficznym. W omawianym okresie wyniósł on: w Wielkiej Brytanii 5200,5 tys. osób, co oznaczało wzrost populacji o 8,6%, we Francji stanowił 3987,1 tys., czyli 6,4%, we Włoszech 2790,8 tys., to jest 4,8%.

W mniejszej pod względem liczby ludności Hiszpanii przybyło w tym samym czasie 3149,5 tys. osób, czyli 7,3%. W krajach o średnim potencjale demograficznym znaczący – w wymiarze względnym – przyrost ludności w latach 2005–2016 obserwuje się: w Szwecji (9,3%), Belgii (8,3%) i Austrii (6,0%) (tabl. I w Aneksie).

Duży – w ujęciu procentowym – wzrost liczebny populacji w latach 2005–2016 obserwuje się także w bardzo małych demograficznie krajach. W Luksemburgu wyniósł on 24,9%, na Cyprze 15,7%, a w Irlandii 14,9%. Jak pokazują dane tablicy I w Aneksie, w wartościach bezwzględnych – ze zrozumiałych względów – nie są to duże liczby, jednakże w wymiarze względnym zdecydowanie górują nad podanymi wcześniej wskaźnikami państw o dużym i średnim potencjale demograficznym.

W grupie 17 krajów, które w okresie od 1 I 2005 r. do 1 I 2016 r. notowały ubytek ludności, znalazły się populacje o różnej wielkości. Wśród państw z dużą populacją w największym stopniu zmniejszyła swój stan liczebny Rumunia o 1622,0 tys. osób, czyli o –7,6%. Państwa ze średnią liczbą ludności zmniejszyły – w ujęciu względnym – swoje populacje następująco: Bułgaria –7,0%, Węgry –2,6%, Grecja –1,7%, Portugalia –1,5% (tabl. I w Aneksie). Bardzo duże spadki ludności zarejestrowały małe liczebnie kraje nadbałtyckie: Litwa –13,9%, Łotwa –12,5%. Zdecydowanie mniejszy spadek populacji miał miejsce w Estonii, wyniósł on –3,2% (tabl. I w Aneksie).

Trzeba nadmienić, że kraje o różnym potencjale demograficznym, które charakteryzuje ubytek ludności, to głównie były państwa socjalistycznie. Wśród nich jest Polska, w której spadek liczby ludności w latach 2005–2016 wyniósł –0,5% (–206,6 tys. osób). Za Polską pozostawało dziewięć kolejnych państw z ujemnymi, znacznie większymi wskaźnikami. Krajem z ubytkiem ludności nieco mniejszym niż w Polsce były Niemcy (–0,4%) – tablica I w Aneksie.

Należy w tym miejscu odpowiedzieć na pytanie, czy w badanym okresie – w wyniku przyrostu i ubytku ludności w poszczególnych krajach – UE zwiększyła, zmniejszyła, czy też utrzymała w niezmiennym stanie swoją populację? Sumarycznie dane dotyczące 28 krajów unijnych, wymienionych w tablicy I w Aneksie, według stanu na dzień 1 stycznia pokazują,

że w 2005 r. liczyły one 499 532,9 tys. osób, a w 2016 r. 515 865,3 tys. osób. Oznacza to, że w ciągu jedenastu lat UE zwiększyła liczbę ludności o 16 332,4 tys. osób, to jest o 3,3%.

1.6.3. Przyrost naturalny i wędrowniczy – składnikami przyrostu rzeczywistego ludności

Wcześniej zaznaczono, że o tempie przyrostu liczebnego ludności rozstrzygają: liczba urodzeń i zgonów i wynikający stąd przyrost naturalny oraz przyrost migracyjny (saldo migracji) wynikający z napływu i odpływu ludności.

Procesy urodzeń i zgonów oraz migracji są przedstawione w innych rozdziałach. W rozdziale I zostanie pokazany tylko przyrost naturalny i saldo migracji jako istotne składniki przyrostu rzeczywistego ludności. Nie sposób skomentować ich wpływu w każdym kraju UE. Z konieczności trzeba się ograniczyć tylko do niektórych państw. Przede wszystkim będą wzięte pod uwagę kraje z liczną populacją charakteryzującą się znaczącym przyrostem rzeczywistym.

W pierwszej kolejności trzeba wymienić Wielką Brytanię i Francję. W Wielkiej Brytanii w badanych latach 2005, 2010 i 2016 przyrost naturalny w liczbach bezwzględnych wynosił odpowiednio: 139,9 tys., 245,6 tys. i 177,6 tys. osób, a współczynniki na 1000 ludności przedstawiały się następująco: 2,3, 3,9 i 2,7.

Większą rolę w przyroście rzeczywistym ludności w Wielkiej Brytanii odegrał jednak przyrost migracyjny (dodatnie saldo migracji). Jego bezwzględne wartości wyraźnie przewyższały stosowne wartości przyrostu naturalnego. W wymienionych uprzednio trzech latach saldo to stanowiło odpowiednio: 298,4 tys., 266,7 tys. i 248,4 tys. osób (tabl. III w Aneksie).

Francja przewyższająca liczbę ludności Wielkiej Brytanii notowała także wyższy przyrost naturalny. W wymienionych uprzednio latach w liczbach bezwzględnych wynosił on odpowiednio: 269,6 tys., 282,3 tys. i 198,6 tys. osób. Poziom współczynników – na 1000 ludności – wyrażają liczby: w 2005 r. 4,3, w 2010 r. 4,4 i w 2016 r. 3,0 (tabl. II w Aneksie).

Niższe we Francji – niż w Wielkiej Brytanii – było natomiast dodatnie saldo migracji. Wynosiło ono w latach: 2005, 2010 i 2016 odpowiednio: 187,2 tys., 37,6 tys. i 65,9 tys. osób (tabl. III w Aneksie). Było więc dużo mniejsze i wyraźnie malejące. Oznacza to, że udział zagranicznych migracji ludności w przyroście rzeczywistym ludności Francji w ostatnich kilku latach wyraźnie się skurczył. Wykazany wcześniej przyrost ludności w okresie 2005–2016 Francja zawdzięcza głównie przyrostowi naturalnemu.

Niekorzystne zmiany w składnikach przyrostu rzeczywistego ludności dokonały się w Hiszpanii. W kraju średniej wielkości (jak dla Europy) dodatni przyrost naturalny w latach 2005–2010 i stosunkowo wysoki przyrost migracyjny stopniowo malały. Po kilkunastu latach dodatnie saldo migracji zmniejszyło się (z 633,9 tys. osób w 2005 r. do 89,1 tys. w 2016 r.), przyrost naturalny z wartości dodatnich (79,8 tys. osób w 2005 r.) przekształcił się w wartości ujemne (–0,3 tys. w 2016 r.) (tabl. II w Aneksie). Zdarzenia te w dużym stopniu przyczyniły się do spadku przyrostu rzeczywistego ludności w Hiszpanii w badanych jedenastu latach.

W 11 krajach UE charakteryzujących się w latach 2005–2016 – jak zaznaczono to wcześniej – ubytkiem ludności znalazły się prawie wszystkie były kraje socjalistyczne; jest to głównie skutek ujemnego przyrostu naturalnego ludności. Ważny negatywny wpływ miały tu także migracje zwłaszcza w krajach nadbałtyckich – na Litwie i Łotwie – w których dostrzega się znaczny odpływ ludności do państw Europy Zachodniej, a także części ludności rosyjskojęzycznej do Rosji.

Ubytek rzeczywisty ludności w Polsce w latach 2005–2016, przedstawiony wcześniej, spowodowany był przede wszystkim ujemnym saldem migracji zagranicznych. Przyrost naturalny, wprawdzie bardzo mały, nie zmniejszał potencjału demograficznego naszego kraju do 2012 roku. Dopiero w czterech ostatnich latach – 2013, 2014, 2015 i 2016 – przewaga zgonów nad urodzeniami przyczyniły się do spadku liczby ludności w Polsce (zob. tabl. 1.3).

1.7. Struktura ludności według płci i wieku w krajach Unii Europejskiej; porównania z Polską

1.7.1. Zróżnicowanie relacji liczbowych ludności według płci

Ważnymi właściwościami jednostki ludzkiej, a szerzej ujmując zbiorowości ludzkich, wynikającymi z przesłanek biologicznych jest płeć i wiek. Płeć – jeśli pominie się sporadyczne przypadki – nie zmienia się przez całe życie, wyznacza jednak **odmienne role i funkcje dla mężczyzn i kobiet** w życiu rodzinnym i społeczno-gospodarczym.

Omawiając strukturę ludności według płci w Polsce (podrozdział 1.3.) zaznaczono, że relacje liczbowe mężczyzn i kobiet wraz z upływem czasu mogą przyjmować różne wartości; są one także zróżnicowane przestrzennie. Wskazano także czynniki, które różnicują strukturę ludności według płci. Należy jednak dodać, że przedstawione wcześniej czynniki nie oddziałują w poszczególnych krajach w jednakowym zakresie i z jednakową siłą. Czynnikiem, którego wpływ w tym względzie odczuwają jednocześnie wszystkie kraje, jest znana powszechnie prawidłowość demograficzna – stała przewaga liczby chłopców nad liczbą dziewczynek wśród noworodków. Skutkuje to we wszystkich krajach europejskich niskimi współczynnikami feminizacji w najmłodszych grupach wiekowych populacji.

Jednakże już w przypadku poziomu zgonów mężczyzn i kobiet i wynikającego z nich przeciętnego trwania życia oraz w przypadku migracji ludności według płci rzecz ma się różnie. Natężenie tych procesów w poszczególnych krajach UE nie jest jednakowe, a zatem niejednakowy jest ich wpływ na strukturę ludności według płci, a zarazem na wartość współczynników feminizacji (liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn). W badanych latach 2005 i 2016 ich wartość kształtowała się od nieco poniżej 100,0 do 118,0.

Współczynniki feminizacji – poniżej 100, świadczące o przewadze liczebnej mężczyzn nad kobietami odnotowano w 2016 r. w trzech państwach: Luksemburgu, Malcie i Szwecji.

Odmienny poziom współczynników feminizacji w tym samym roku (od 101,1 do 117,7) świadczący o przewadze liczebnej kobiet nad liczbą mężczyzn obserwuje się zarówno w krajach o bardzo małym, średnim, jak i dużym potencjale demograficznym.

Do pierwszych zaliczyć należy kraje nadbałtyckie: Estonię, Litwę i Łotwę, w których współczynniki feminizacji – w 2016 r. – wynosiły odpowiednio: 113,4, 117,2, 117,7; były to najwyższe wartości w krajach unijnych. Wysokie współczynniki feminizacji notowano także w krajach większych pod względem liczby ludności (liczących powyżej 5 mln osób); wskazać tu trzeba Portugalię (111,0) i Węgry (109,7). Można stwierdzić, że są to państwa o zdeformowanej strukturze ludności według płci.

Należy zauważyć, że wiele państw UE charakteryzuje korzystna relacja liczbowa mężczyzn i kobiet. W 2016 r. w 12 krajach współczynniki feminizacji mieściły się w przedziale 100,0–105,0 (tab. IV Aneks). Wiedząc, że przeciętne trwanie życia kobiet jest dłuższe niż mężczyzn, stwierdzenie to nie powinno budzić zastrzeżeń.

Polska z nieco wyższym współczynnikiem feminizacji stanowiącym w 2016 r. 106,6 pozostaje w grupie państw z mniej korzystną strukturą ludności według płci. Współczynniki feminizacji uszeregowane od najwyższych do najniższych lokują Polskę na siódmym miejscu wśród 28 państw prezentowanych w tabl. IV w Aneksie.

1.7.2. Zmiany w strukturze ludności według wieku

Pamiętając o znaczeniu, jakie ma liczba ludności w procesach rozwoju, trzeba jednocześnie dostrzegać skutki wynikające ze zmian w jej strukturze według wieku. Liczebność populacji w danym kraju może przez dłuższy okres – na przykład przez 15–20 lat – pozostawać niezmienna, co wcale nie oznacza, że w tym samym czasie nie będą się nasilać lub maleć różnorakie skutki wynikające z procesów demograficznych.

W Polsce w latach 1990–2016 liczba ludności zamykała się w granicach 38,1–38,4 mln osób, a w Niemczech od 1995 r. do 2016 r. kształtowała się w przedziale 81,0–82,2 mln osób – obserwowano więc stabilne populacje. Mimo to negatywne skutki demograficzne dla rozwoju wielu dziedzin życia społeczno-gospodarczego są odczuwalne. Taki stan rzeczy wynika z głębokich zmian w strukturze wieku ludności wymienionych krajów, a ściślej mówiąc – z niekorzystnych relacji między liczbą dzieci a liczbą ludności dorosłej i liczbą ludzi starszych.

Zmiany te, jak zaznaczono wcześniej, dokonują się pod wpływem niejednakowej liczby urodzeń i zgonów oraz liczby i struktury migrantów. Natężenie wymienionych czynników w poszczególnych krajach UE – podobnie jak to miało miejsce w przypadku struktury ludności według płci – jest różne, a zatem ich wpływ na przekształcenia w strukturze wieku też jest niejednakowy.

Przedstawione będą zmiany w podziale ludności **według wieku typu biologicznego**²⁵ w latach 2005–2016, w ramach którego wyodrębniono trzy grupy: 0–14 lat, 15–64 lata i 65 i więcej lat. Dane tablicy V w Aneksie informują o dużych zmianach w strukturze ludności według wieku w krajach Unii. Ich wyrazem jest znaczny spadek liczby i udziału procentowego najmłodszej populacji (0–14 lat) w ogólnej liczbie ludności, wzrost zaś ludności w najstarszych grupach wiekowych (65 lat i więcej).

Spadek liczebny najmłodszej populacji nie dotyczył wszystkich państw. Wśród 28 krajów UE liczba dzieci w wieku 0–14 lat zmniejszyła się – w latach 2005–2016 – w 17 państwach. W krajach o znaczącym potencjale demograficznym ubytek ten w ujęciu względnym wynosił: w Rumunii –18,0%, w Niemczech –8,8%. Rekordowy spadek omawianej populacji zanotowano w małym demograficznie kraju – na Litwie (–26,1%) – tablica VI w Aneksie.

W Unii Europejskiej – obok krajów z malejącą liczbą populacji w wieku 0–14 lat – znajdują się państwa, które w latach 2005–2016 charakteryzowała odmienna tendencja rozwojowa, a mianowicie wzrost liczebny dzieci. Takie zjawisko miało miejsce w 11 krajach. Na pierwszym miejscu w tym względzie uplasowała się Irlandia z przyrostem wynoszącym 21,8%, na drugim Hiszpania ze wskaźnikiem 12,2%, na trzecim Luksemburg (10,6%).

Wskaźniki wzrostu omawianych zbiorowości w Belgii, Francji, Słowenii, Szwecji i Wielkiej Brytanii mieściły się w przedziale od 5,3% do 8,4%. Rekordowo niski przyrost populacji w wieku 0–14 lat w latach 2005–2016 wystąpił w Estonii (1,1%) i we Włoszech (1,3%) – tabl. VI w Aneksie. Główna przyczyna zróżnicowanego tempa rozwoju liczebnego dzieci w wieku 0–14 lat tkwi w niejednakowej częstotliwości urodzeń w krajach unijnych.

Druga grupa wyodrębniona w trójdzielnym podziale ludności typu biologicznego to ludność w wieku 15–64 lata nazywana umownie ludnością dorosłą. W zespole 28 krajów, przedstawionych w tablicy VI w Aneksie, tempo rozwoju liczebnego tej populacji w latach 2005–2016 charakteryzuje duża dyspersja. Analiza stosownych wskaźników pokazuje, że w 13 państwach miał miejsce wzrost liczebny ludności w wieku 15–64 lata. Dostrzega się go zarówno w dużych, średnich, jak i małych populacjach. W pierwszej grupie znalazła się Wielka Brytania, gdzie wzrost wyniósł 6,0% (2392,0 tys. osób), mniejszy wzrost odnotowano w Hiszpanii o 2,9% (855,7 tys. osób), Francji 2,6% (1044,3 tys. osób) oraz we Włoszech 1,6% (617,0 tys. osób).

²⁵ Podział ludności według wieku typu ekonomicznego został pominięty.

W grupie państw o średnim jak na warunki europejskie potencjale demograficznym, ale z dodatnim – w okresie 2005–2016 – przyrostem liczby ludności w wieku 15–64 lata, pozostały: Belgia (6,9%), Szwecja (5,3%), Austria (4,8%). Rekordowe wskaźniki wymienionej populacji zanotowały dwa bardzo małe kraje: Luksemburg 28,7% i Cypr 16,4% (tabl. VI w Aneksie).

Ubytek ludności w wieku 15–64 lat dotyczył: Łotwy (–16,7%), Litwy (–14,9%), Bułgarii (–11,4%), Rumunii (–9,3%), Estonii (–7,6%), Grecji (–5,1%) – tablica VI w Aneksie. W pozostałych krajach spadek liczebny omawianej populacji mieścił się w przedziale od –0,7% w Finlandii do –4,8% na Węgrzech, przy czym w Niemczech i w Polsce stanowił –2,2%.

W przypadku ludności w wieku 15–64 lata podstawową przyczyną niejednakowej dynamiki były różne wartości salda migracji. Porównania stosownych wskaźników w tablicach III i V w Aneksie prowadzą do wniosku, że kraje o znaczącym przyroście ludności dorosłej notowały także dodatnie salda migracji zagranicznych. I odwrotnie – państwa, które charakteryzował ubytek ludności w wieku 15–64 lata, rejestrowały także ujemne salda.

Rozwój liczebny dwóch poprzednio omówionych populacji: dzieci i ludności dorosłej w poszczególnych krajach UE charakteryzowały współczynniki w jednych latach o wartościach dodatnich, w innych – ujemnych. Właściwością trzeciej zbiorowości w wieku 65 i więcej lat jest jednokierunkowy, stały, dodatni wzrost jej liczby. W okresie 2005–2016 obserwuje się go we wszystkich 28 krajach. Zróznicowane jest jednak tempo tego przyrostu. Wśród krajów o dużej i średniej liczbie ludności w UE obszar rozproszenia wyznaczały: Niemcy ze wskaźnikiem przyrostu 12,6% i Francja ze wzrostem 22,7%. W przedziale tym znajdują się państwa z liczną populacją i dużymi wskaźnikami przyrostu ludzi w starszym wieku. Wymienić tu trzeba Wielką Brytanię (22,4%), Hiszpanię (21,3%), Włochy (18,3%) i Polskę (20,7%).

Trudno nie zauważyć wskaźników informujących o rekordowym w okresie 2005–2016 tempie przyrostu ludności w wieku 65 i więcej lat w kilku bardzo małych krajach. Chodzi tu o Maltę (wzrost o 54,3%), Cypr (45,2%) – tablica VI w Aneksie.

Niejednakowe tempo rozwoju populacji w wymienionych trzech grupach wieku w jedenastoletnim okresie 2005–2016 musiało wpłynąć na proces kształtowania się **struktury wieku**, inaczej mówiąc **na zmiany udziału względnego** dzieci, ludzi dorosłych i zbiorowości w starszym wieku w ogólnej liczbie ludności poszczególnych państw UE.

W okresie 2005–2016 udział względny dzieci w wieku 0–14 lat w liczbie ludności ogółem wśród 28 krajów zmalał aż w 21 krajach, w sześciu państwach wzrósł minimalnie (poniżej 1 pkt. proc.), a w Irlandii powiększył się o 1,2 pkt. proc. (tabl. VII w Aneksie). W 2016 r. **najniższy udział względny dzieci** notowały: Niemcy (13,2% ogółu ludności), Włochy (13,7%), Bułgaria (14,0%), zaś **najwyższe** obserwuje się w Irlandii (21,9%) i Francji (18,5%). W Polsce omawiany wskaźnik wynosił 15,0% (tabl. VII w Aneksie).

Przedstawione wcześniej duże tempo przyrostu ludności w wieku 65 i więcej lat przełożyło się na znaczący wzrost udziału względnego tej populacji w liczbie ludności ogółem. W okresie 2005–2016 udziały te zwiększyły się w każdym kraju UE wprawdzie w różnym stopniu, wahały się bowiem od 1 do 5 punktów procentowych.

Opierając się na omawianym wskaźniku można przewidzieć, że krajem **najstarszym demograficznie są Włochy**. Tu w 2016 r. udział populacji w wieku 65 i więcej lat wynosił 22,0%, na drugim miejscu lokuje się Grecja (21,3%), na trzecim Niemcy (21,1%), na czwartym Portugalia (20,7%). **Polska** z udziałem ludności w wieku 65 i więcej lat, wynoszącym 16,0%, **plasuje się pod względem zaawansowania starości demograficznej na 24. miejscu** wśród 28 badanych krajów europejskich (tabl. VII w Aneksie).

***

Prezentowane rozważania oraz dane statystyczne świadczą o tym, że Europa znalazła się na początku XXI wieku w regresie ludnościowym, uwarunkowanym nie tylko czynnikami demograficznymi, lecz przede wszystkim wieloma czynnikami pozademograficznymi. Regres

ten jest stosunkowo głęboki w byłych krajach socjalistycznych. Wyjście z niego wymaga dużych nakładów materialnych i dużego wysiłku intelektualnego władz oraz organizacji pozarządowych w urzeczywistnianiu skutecznej polityki ludnościowej.

Trzeba także stwierdzić, że Europa Zachodnia pozostaje nadal w trudnej sytuacji demograficznej, ale jeszcze nie umiera, jak głosi tytuł wspomnianej książki *Śmierć Zachodu* i z pewnością odrodzi się pod względem demograficznym. Aby ten cel mógł być spełniony, szerszy zasięg i większe znaczenie musi mieć polityka ludnościowa, zwłaszcza polityka rodzinna, migracyjna i senioralna.

ANEKS

Tablica I. Rozwój liczebny w krajach Unii Europejskiej w latach 2005–2016

Kraje	Ludność. Stan w dniu 1 I, w tysiącach			Przyrost, ubytek (–) w okresie 2005–2016	
	2005	2010	2016	w tys.	w %
Austria	8 201,4	8 351,6	8 690,1	488,7	6,0
Belgia	10 445,9	10 839,9	11 311,1	865,3	8,3
Bulgaria	7 688,6	7 421,8	7 153,8	–534,8	–7,0
Chorwacja	4 310,9	4 302,8	4 190,7	–120,2	–2,8
Cypr	733,1	819,1	848,3	115,3	15,7
Czechy	10 198,9	10 462,1	10 553,8	355,0	3,5
Dania	5 411,4	5 534,7	5 707,3	295,8	5,5
Estonia	1 358,9	1 333,3	1 315,9	–42,9	–3,2
Finlandia	5 236,6	5 351,4	5 487,3	250,7	4,8
Francja	62 772,9	64 658,9	66 760,0	3 987,1	6,4
Grecja	10 969,9	11 119,3	10 783,7	–186,2	–1,7
Hiszpania	43 296,3	46 486,6	46 445,8	3 149,5	7,3
Holandia	16 305,5	16 575,0	16 979,1	673,6	4,1
Irlandia	4 111,7	4 549,4	4 724,7	613,0	14,9
Litwa	3 355,2	3 142,0	2 888,6	–466,7	–13,9
Luksemburg	461,2	502,1	576,2	115,0	24,9
Łotwa	2 249,7	2 120,5	1 969,0	–280,8	–12,5
Malta	402,7	414,0	434,4	31,7	7,9
Niemcy	82 500,8	81 802,3	82 175,7	–325,2	–0,4
Polska	38 173,8	38 022,9	37 967,2	–206,6	–0,5
Portugalia	10 494,7	10 573,5	10 341,3	–153,3	–1,5
Rumunia	21 382,4	20 294,7	19 760,3	–1 622,0	–7,6
Słowacja	5 372,7	5 390,4	5 426,3	53,6	1,0
Słowenia	1 997,6	2 047,0	2 064,2	66,6	3,3
Szwecja	9 011,4	9 340,7	9 851,0	839,6	9,3
Węgry	10 097,5	10 014,3	9 830,5	–267,1	–2,6
Wielka Brytania	60 182,1	62 510,2	65 382,6	5 200,5	8,6
Włochy	57 874,8	59 190,1	60 665,6	2 790,8	4,8
Unia Europejska (28 państw)	499 532,9	508 382,3	515 865,3	16 332,4	3,3

Źródło: Baza danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dane dostępne z dnia 07.07.2017 r.) oraz obliczenia własne.

Tablica II. Przyrost naturalny w krajach Unii Europejskiej w latach 2005–2016

Kraje	2005	2010	2016	2005	2010	2016
	w tysiącach			na 1000 ludności		
Austria	3,0	1,5	7,0	0,4	0,2	0,8 ^p
Belgia	16,3	24,9	13,8	1,6	2,3	1,2
Bułgaria	-42,3	-34,7	-42,6	-5,5	-4,7	-6,0
Chorwacja	-9,3	-8,7	-14,0	-2,2	-2,0	-3,4
Cypr	2,8	4,7	4,0	3,8	5,7	4,7 ^p
Czechy	-5,7	10,3	4,9	-0,6	1,0	0,5
Dania	9,3	9,0	8,8	1,7	1,6	1,5
Estonia	-3,0	0,0	-1,3	-2,2	0,0	-1,0
Finlandia	9,8	10,1	-1,1	1,9	1,9	-0,2
Francja	269,6	282,3	198,6	4,3	4,4	3,0 ^p
Grecja	2,5	5,7	-26,0	0,2	0,5	-2,4 ^{ep}
Hiszpania	79,8	105,0	-0,3	1,8	2,3	0,0 ^p
Holandia	51,5	48,3	23,5	3,2	2,9	1,4
Irlandia	33,1	47,2	33,5	8,0	10,4	7,1 ^{bep}
Litwa	-14,3	-11,4	-10,5	-4,3	-3,7	-3,7
Luksemburg	1,8	2,1	2,1	3,8	4,2	3,6 ^b
Łotwa	-10,9	-10,3	-6,6	-4,9	-4,9	-3,4
Malta	0,7	0,9	1,1	1,8	2,1	2,6 ^p
Niemcy	-144,4	-180,8	-150,0	-1,8	-2,2	-1,8 ^e
Polska	-3,9	34,8	-5,8	-0,1	0,9	-0,2
Portugalia	1,9	-4,6	-23,4	0,2	-0,4	-2,3 ^e
Rumunia	-41,1	-47,5	-68,1	-1,9	-2,3	-3,5 ^{ep}
Słowacja	1,0	7,0	5,2	0,2	1,3	1,0
Słowenia	-0,7	3,7	0,7	-0,3	1,8	0,3
Szwecja	9,6	25,2	26,4	1,1	2,7	2,7
Węgry	-38,2	-40,1	-31,7	-3,8	-4,0	-3,2
Wielka Brytania	139,9	245,6	177,6	2,3	3,9	2,7
Włochy	-13,3	-25,5	-141,8	-0,2	-0,4	-2,3 ^{ep}
Unia Europejska (28 państw)	305,5	504,8	-15,9	0,6	1,0	0,0^{bep}

^b przerwa w serii czasowej, ^e dane szacunkowe, ^p dane tymczasowe.

Źródło: Baza danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dane z dn. 18.09.2017 r.), dane dla 2016 roku ze strony internetowej: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Demographic_balance_2016_\(thousands\).png#filehistory](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Demographic_balance_2016_(thousands).png#filehistory) oraz obliczenia własne.

Tablica III. Saldo migracji w krajach Unii Europejskiej w latach 2005, 2010 i 2016, w tysiącach

Kraje	2005	2010	2016	Kraje	2005	2010	2016
Austria	49,9	22,0	75,8	Luksemburg	6,1	7,7	9,4
Belgia	49,2	86,4	40,9	Lotwa	-11,0	-35,6	-12,2
Bulgaria	-16,9	-17,7	-9,3	Malta	1,6	0,1	4,9
Chorwacja	10,9	-4,3	-22,5	Niemcy	81,6	130,2	774,3
Cypr	8,1	15,9	2,5	Polska*	-12,9	-2,1	1,5
Czechy	30,4	14,3	20,1	Portugalia	15,4	3,8	-8,3
Dania	6,7	16,8	32,7	Rumunia	-84,3	-48,1	-53,9
Estonia	-5,2	-3,7	1,0	Słowacja	-0,7	-4,9	3,9
Finlandia	9,2	13,8	17,1	Słowenia	6,4	-0,5	1,1
Francja	187,2	37,6	65,9	Szwecja	26,7	49,7	117,7
Grecja	32,4	-1,6	-0,5	Węgry	17,3	11,5	-1,2
Hiszpania	633,9	75,5	89,1	Wielka Brytania	298,4	266,7	248,4
Holandia	-22,8	32,5	78,9	Włochy	202,7	200,1	65,7
Irlandia	63,4	-25,8	16,6	Unia Europejska (28 państw)	1 532,8	769,6	1 539,4
Litwa	-51,1	-77,9	-30,2				

* Dane dla Polski pochodzą z *Rocznika Demograficznego 2014, ed. cit* oraz *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2016 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2017.

Źródło: Baza danych Eurostatu: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (dane dostępne z dn.19.09.2017 r.).

Tablica IV. Ludność według płci w krajach Unii Europejskiej w latach 2005 i 2016. Stan w dniu 1 stycznia

Kraje	2005		2016		Współczynnik feminizacji (na 100 mężczyzn przypada kobiet)	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	2005	2016
	w tysiącach					
Austria	3 984,9	4 216,5	4 265,4	4 424,7	105,8	103,7
Belgia	5 111,3	5 334,5	5 569,3	5 741,9	104,4	103,1
Bulgaria	3 744,1	3 944,5	3 477,2	3 676,6	105,4	105,7
Chorwacja	2 072,3	2 238,6	2 022,8	2 167,9	108,0	107,2
Cypr	359,3	373,7	412,7	435,6	104,0	105,6
Czechy	4 970,7	5 228,2	5 186,3	5 367,5	105,2	103,5
Dania	2 677,3	2 734,1	2 837,9	2 869,4	102,1	101,1
Estonia	631,7	727,1	616,7	699,2	115,1	113,4
Finlandia	2 562,1	2 674,5	2 701,5	2 785,8	104,4	103,1
Francja	30 385,9	32 387,0	32 340,0	34 419,9	106,6	106,4
Grecja	5 418,5	5 551,5	5 224,2	5 559,5	102,5	106,1
Hiszpania	21 335,3	21 961,1	22 807,5	23 632,6	102,9	103,5
Holandia	8 066,0	8 239,5	8 417,1	8 562,0	102,2	101,7
Irlandia	2 049,4	2 062,3	2 335,7	2 389,0	100,6	102,4
Litwa	1 562,3	1 793,0	1 329,6	1 559,0	114,8	117,2
Luksemburg	228,2	233,1	289,2	287,1	102,1	99,3
Łotwa	1 032,1	1 217,6	904,3	1 064,7	118,0	117,7
Malta	199,6	203,1	217,6	216,8	101,8	99,7
Niemcy	40 353,6	42 147,2	40 514,1	41 661,6	104,4	103,8
Polska	18 470,3	19 703,6	18 377,0	19 590,2	106,7	106,6
Portugalia	5 053,7	5 441,0	4 901,5	5 439,8	107,7	111,0
Rumunia	10 417,1	10 965,2	9 649,8	10 110,5	105,3	104,8
Słowacja	2 609,0	2 763,7	2 646,1	2 780,2	105,9	105,1
Słowenia	977,1	1 020,5	1 023,3	1 040,9	104,5	101,7
Szwecja	4 466,3	4 545,1	4 931,0	4 920,1	101,8	99,8
Węgry	4 793,1	5 304,4	4 688,5	5 142,0	110,7	109,7
Wielka Brytania	29 419,1	30 763,0	32 224,5	33 158,0	104,6	102,9
Włochy	28 044,2	29 830,5	29 456,3	31 209,2	106,4	106,0
Unia Europejska (28 państw)	240 994,2	253 604,1	249 367,2	260 911,5	105,2	104,6

Uwaga: z powodu zaokrągleń liczb bezwzględnych do wartości tysięcznych dane są mniejsze lub większe o 0,1 tys. osób.

Źródło: Baza danych Eurostatu: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan&lang=en oraz <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00011&plugin=1> (dane dostępne z dn. 19.09.2017 r.)

**Tablica V. Ludność według biologicznych grup wieku w krajach Unii Europejskiej w latach 2005 i 2016.
Stan w dniu 1 stycznia, w tysiącach**

Kraje	Ludność w wieku					
	0–14 lat		15–64 lata		65 lat i więcej	
	2005	2016	2005	2016	2005	2016
Austria	1 323,0	1 245,2	5 570,4	5 839,7	1 307,9	1 605,2
Belgia	1 794,9	1 921,3	6 851,5	7 326,9	1 799,5	2 062,9
Bulgaria	1 053,8	998,2	5 297,4	4 693,8	1 337,5	1 461,8
Chorwacja	686,5	611,5	2 877,2	2 774,3	747,1	804,9
Cypr	146,0	139,5	498,8	580,5	88,3	128,2
Czechy	1 523,1	1 623,7	7 241,6	6 997,7	1 434,1	1 932,4
Dania	1 018,1	960,3	3 580,8	3 672,6	812,5	1 074,4
Estonia	209,0	211,4	924,8	854,2	225,1	250,3
Finlandia	914,6	896,0	3 491,1	3 468,2	830,9	1 123,1
Francja	11 707,9	12 328,8	40 827,1	41 871,4	10 237,8	12 559,8
Grecja	1 654,5	1 556,8	7 309,8	6 934,1	2 005,6	2 292,9
Hiszpania	6 261,7	7 025,4	29 864,8	30 720,5	7 169,9	8 694,2
Holandia	3 008,6	2 799,8	11 008,3	11 094,0	2 288,7	3 085,3
Irlandia	851,1	1 036,9	2 804,0	3 063,4	456,6	624,4
Litwa	573,6	423,7	2 250,5	1 916,3	531,1	548,5
Luksemburg	85,8	94,9	310,4	399,4	65,0	82,0
Łotwa	336,8	300,2	1 538,6	1 282,1	374,3	386,6
Malta	71,1	61,9	278,0	289,8	53,6	82,7
Niemcy	11 924,7	10 881,1	55 208,7	53 994,4	15 367,5	17 300,2
Polska	6 377,2	5 708,9	26 778,3	26 198,9	5 018,3	6 059,5
Portugalia	1 675,8	1 460,8	7 015,5	6 739,7	1 803,4	2 140,8
Rumunia	3 735,9	3 065,0	14 620,3	13 258,9	3 026,2	3 436,4
Słowacja	919,7	832,0	3 825,4	3 810,3	627,6	783,9
Słowenia	286,7	306,4	1 404,4	1 377,7	306,5	380,1
Szwecja	1 583,6	1 717,1	5 873,5	6 186,6	1 554,3	1 947,2
Węgry	1 579,7	1 424,4	6 940,3	6 609,5	1 577,6	1 796,6
Wlk. Brytania	10 922,5	11 587,4	39 677,3	42 069,3	9 582,3	11 725,9
Włochy	8 179,1	8 281,9	38 396,9	39 013,9	11 298,7	13 369,8
Unia Europejska (28 państw)	80 404,7	79 500,7	332 265,6	333 038,0	81 928,0	97 740,0

Źródło: Baza danych Eurostatu: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjanbroad&&lang=en (dane dostępne z dn. 19.09.2017 r.).

Tablica VI. Zmiany w liczbie ludności według biologicznych grup wieku w krajach Unii Europejskiej w latach 2005–2016

Kraje	Przyrost, ubytek (–) ludności w grupie wieku					
	0–14 lat		15–64 lata		65 lat i więcej	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Austria	–77,8	–5,9	269,3	4,8	297,3	22,7
Belgia	126,4	7,0	475,4	6,9	263,4	14,6
Bulgaria	–55,6	–5,3	–603,6	–11,4	124,3	9,3
Chorwacja	–75,0	–10,9	–102,9	–3,6	57,8	7,7
Cypr	–6,5	–4,5	81,7	16,4	39,9	45,2
Czechy	100,6	6,6	–243,9	–3,4	498,3	34,7
Dania	–57,8	–5,7	91,8	2,6	261,9	32,2
Estonia	2,4	1,1	–70,6	–7,6	25,2	11,2
Finlandia	–18,6	–2,0	–22,9	–0,7	292,2	35,2
Francja	620,9	5,3	1 044,3	2,6	2 322,0	22,7
Grecja	–97,7	–5,9	–375,7	–5,1	287,3	14,3
Hiszpania	763,7	12,2	855,7	2,9	1 524,3	21,3
Holandia	–208,8	–6,9	85,7	0,8	796,6	34,8
Irlandia	185,8	21,8	259,4	9,3	167,8	36,7
Litwa	–149,9	–26,1	–334,2	–14,9	17,4	3,3
Luksemburg	9,1	10,6	89,0	28,7	17,0	26,2
Łotwa	–36,6	–10,9	–256,5	–16,7	12,3	3,3
Malta	–9,2	–12,9	11,8	4,2	29,1	54,3
Niemcy	–1 043,6	–8,8	–1 214,3	–2,2	1 932,7	12,6
Polska	–668,3	–10,5	–579,4	–2,2	1 041,2	20,7
Portugalia	–215,0	–12,8	–275,8	–3,9	337,4	18,7
Rumunia	–670,9	–18,0	–1 361,4	–9,3	410,2	13,6
Słowacja	–87,7	–9,5	–15,1	–0,4	156,3	24,9
Słowenia	19,7	6,9	–26,7	–1,9	73,6	24,0
Szwecja	133,5	8,4	313,1	5,3	392,9	25,3
Węgry	–155,3	–9,8	–330,8	–4,8	219,0	13,9
Wielka Brytania	664,9	6,1	2 392,0	6,0	2 143,6	22,4
Włochy	102,8	1,3	617,0	1,6	2 071,1	18,3
Unia Europejska (28 państw)	–904,0	–1,1	772,4	0,2	15 812,0	19,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych tablicy V.

Tablica VII. Zmiany w strukturze ludności według wieku w trójdzelnym podziale typu biologicznego w krajach Unii Europejskiej w latach 2005–2016

Kraje	Udział danej grupy wiekowej w ogólnej liczbie ludności, w procentach							
	ogółem		0–14 lat		15–64 lata		65 i więcej lat	
	2005	2016	2005	2016	2005	2016	2005	2016
Austria	100,0	100,0	16,1	14,3	68,0	67,2	15,9	18,5
Belgia	100,0	100,0	17,2	17,0	65,6	64,8	17,2	18,2
Bulgaria	100,0	100,0	13,7	14,0	68,9	65,6	17,4	20,4
Chorwacja	100,0	100,0	15,9	14,6	66,8	66,2	17,3	19,2
Cypr	100,0	100,0	19,9	16,4	68,0	68,5	12,1	15,1
Czechy	100,0	100,0	14,9	15,4	71,0	66,3	14,1	18,3
Dania	100,0	100,0	18,8	16,8	66,2	64,4	15,0	18,8
Estonia	100,0	100,0	15,4	16,1	68,0	64,9	16,6	19,0
Finlandia	100,0	100,0	17,5	16,3	66,6	63,2	15,9	20,5
Francja	100,0	100,0	18,7	18,5	65,0	62,7	16,3	18,8
Grecja	100,0	100,0	15,1	14,4	66,6	64,3	18,3	21,3
Hiszpania	100,0	100,0	14,5	15,1	68,9	66,2	16,6	18,7
Holandia	100,0	100,0	18,5	16,5	67,5	65,3	14,0	18,2
Irlandia	100,0	100,0	20,7	21,9	68,2	64,9	11,1	13,2
Litwa	100,0	100,0	17,1	14,7	67,1	66,3	15,8	19,0
Luksemburg	100,0	100,0	18,6	16,5	67,3	69,3	14,1	14,2
Łotwa	100,0	100,0	15,0	15,2	68,4	65,2	16,6	19,6
Malta	100,0	100,0	17,6	14,2	69,1	66,8	13,3	19,0
Niemcy	100,0	100,0	14,5	13,2	66,9	65,7	18,6	21,1
Polska	100,0	100,0	16,7	15,0	70,2	69,0	13,1	16,0
Portugalia	100,0	100,0	16,0	14,1	66,8	65,2	17,2	20,7
Rumunia	100,0	100,0	17,5	15,5	68,3	67,1	14,2	17,4
Słowacja	100,0	100,0	17,1	15,3	71,2	70,3	11,7	14,4
Słowenia	100,0	100,0	14,4	14,8	70,3	66,8	15,3	18,4
Szwecja	100,0	100,0	17,6	17,4	65,2	62,8	17,2	19,8
Węgry	100,0	100,0	15,6	14,5	68,8	67,2	15,6	18,3
Wielka Brytania	100,0	100,0	18,1	17,7	66,0	64,4	15,9	17,9
Włochy	100,0	100,0	14,1	13,7	66,4	64,3	19,5	22,0
Unia Europejska (28 państw)	100,0	100,0	16,3	15,6	67,1	65,2	16,6	19,2

Źródło: Baza danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (dane dostępne z dnia 19.09.2017 r.) oraz obliczenia własne.

ROZDZIAŁ II. MAŁŻEŃSTWA I ROZWODY

WPROWADZENIE

Małżeństwo wciąż pozostaje w Polsce ważną instytucją społeczną. Choć utraciło w ostatnim ćwierćwieczu wiele ze swych tradycyjnych wartości (wyznacznik dorosłości, warunek opuszczenia domu rodzicielskiego, jedyne uzasadnienie dla rozpoczęcia życia seksualnego, a zwłaszcza posiadania potomstwa), wciąż jest ważnym wyznacznikiem statusu społecznego, samoidentyfikacji, wyrazem więzi emocjonalnej, trzonem rodziny i gospodarstwa domowego. Zachodzące zmiany społecznego podejścia do małżeństwa zazwyczaj są umieszczane w dwóch odmiennych perspektywach: normatywnej i ekonomicznej.

Pierwsza z nich, wyrażana choćby w koncepcji drugiego przejścia demograficznego, opiera się na założeniu występowania dogłębnych zmian ideału przebiegu życia, wskazując, iż samorealizacja i autokreacja stają się podstawowymi czynnikami oddziałującymi na ludzkie zachowania, w tym i te społeczne. W efekcie zmniejsza się gotowość do poświęcania się dla innych i tworzenia z innymi absorbujących, długotrwałych więzi, co zmniejsza skłonność do kształtowania (a przynajmniej oddziałuje na odroczenie momentu podjęcia) długotrwałych relacji, zwłaszcza tych nakładających na jednostkę silne zobowiązania wskutek oficjalnej rejestracji.

Drugie podejście, łączone najczęściej z *New Home Economics* G.S. Beckera, wychodzi od uznania, iż racjonalnie zachowująca się jednostka w warunkach wzrostu niepewności przebiegu najważniejszych realizowanych przez nią karier, kluczowych dla zapewnienia bytu (przede wszystkim kariera zawodowa, ale również „kariera beneficjenta zabezpieczenia społecznego”), dostosuje się do nowych realiów. W przypadku małżeństwa zachowania jednostek – oprócz wpływu niepewności – są dodatkowo zmodyfikowane przez utratę tradycyjnych korzyści związanych z tą instytucją (np. warunek dostępu do seksu).

Skutki zachodzących zmian można opisać jako: 1) masowe pojawianie się decyzji o niewchodzeniu w intymne, długotrwałe relacje, 2) odraczanie momentu budowania takich relacji, 3) pojawianie się zróżnicowanych odpowiedzi na pytanie, jaką formę owa relacja ma przyjąć (rejestrowaną czy nieformalną), 4) zrozumienie dla decyzji o rozstaniu się w sytuacji niepełnej satysfakcji ze związku.

Zmiany te są o tyle ważne z perspektywy polityk publicznych, iż rodzina – oparta na trwałej, intymnej więzi między dwojgiem zamieszkujących wspólnie dorosłych osób – stanowi wciąż podstawowe źródło zaspokajania potrzeb jednostek w okresie wczesnej i późnej dorosłości. Częstość i moment formowania takich związków, ich forma i trwałość samoczynnie rzutują na możliwość otrzymania pomocy w sytuacjach krytycznych, a zatem pośrednio i na skalę zapotrzebowania na pomoc ze strony instytucji publicznych w takich sytuacjach. Wciąż $\frac{3}{4}$ przychodzących na świat dzieci rodzi się w związkach małżeńskich, zatem częstość formowania tego typu związków i ich trwałość bezpośrednio rzutują na zachowania rozrodcze Polek i Polaków.

Wciąż zdecydowana większość Polaków (85%) uznaje, że człowiekowi potrzebna jest rodzina, żeby rzeczywiście był szczęśliwy¹. Dla ponad połowy (55%) najodpowiedniejszym modelem rodziny jest małżeństwo z dziećmi, a dla nieco więcej niż jednej czwartej (29%) –

---

¹ CBOS, *Rodzina – jej współczesne rozumienie i znaczenie*, BS/33/2013, (http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_033_13.PDF).

życie w rodzinie wielopokoleniowej. Zdecydowanie rzadziej padają odpowiedzi o życiu w pojedynkę (4%), bezdzietnym małżeństwie (4%) lub o związku partnerskim z osobą odmienną płci (4%). Jeszcze rzadziej respondenci wskazywali na rolę rodzica samotnie wychowującego dziecko (1%), osoby w tymczasowym związku partnerskim z osobą odmienną płci (1%) lub w innych formach związku, w tym homoseksualnych (1%). Rodzina stanowi również najistotniejsze źródło zadowolenia z życia, choć jakość kontaktów z dziećmi jest nieco wyżej oceniana niż jakość kontaktów z małżonkiem (odpowiednio 92% i 89% zadowolonych)².

Jednocześnie zmienia się jednak stosunek Polek i Polaków do instytucji małżeństwa. Z badań GfK³ wynika, że zmniejsza się odsetek Polaków uważających, iż małżeństwo ma i będzie mieć duże znaczenie (między 2011 r. a 2014 r. spadek z 79% do 76%). Jednocześnie w 2014 r. 20% badanych uważało, że małżeństwo jest przestarzałą instytucją (17% w 2011 r.). W efekcie znaczący odsetek osób formalnie niezamężnych/nieżonatych żyje w związku niezalegalizowanym – według CBOS⁴ w 2017 r. dotyczy to 41% takich osób dorosłych, z czego 24% mieszka ze swym partnerem/partnerką (związek kohabitacyjny)⁵, zaś pozostałe 17% nie (tzw. związek typu LAT). Co ważne, życie w związku kohabitacyjnym dotyczy aż 1/3 formalnie samotnych osób w wieku 25–44 lat, co samoistnie rzutuje na skalę analizowanego dalej zawierania nowych małżeństw.

Silną społeczną akceptację posiada w opinii Polaków również rozwód (26% zdecydowanie aprobujących, zaś 56% warunkowo, gdy nie ma innego wyjścia)⁶. Akceptacja pojawia się zwłaszcza w pewnych szczególnych sytuacjach: brutalnego traktowania członków rodziny przez jednego z małżonków (95%), opuszczenia rodziny (86%), alkoholizmu męża lub żony (75%), zdrady małżeńskiej (65%) czy niedobrania seksualnego (59%). Również niezgodność charakterów małżonków dla zdecydowanej większości (57%) stanowi wystarczającą okoliczność.

Przedstawione powyżej badania opinii publicznej jednoznacznie wskazują na wciąż dużą wagę życia w trwałym, stabilnym związku – przede wszystkim w formie zarejestrowanego związku małżeńskiego – jako rdzenia rodziny, a jednocześnie na coraz rzadsze utożsamianie owego związku z nierozzerwalnością.

Celem niniejszego rozdziału jest wskazanie najważniejszych cech charakterystycznych dla procesu formowania i rozpadu związków małżeńskich w Polsce w ostatnich latach oraz określenie prawdopodobnych trendów w sferze małżeństwa w najbliższym dziesięcioleciu.

2.1. Małżeństwa

Zgodnie z polskim prawem małżeństwo jest zawierane w chwili złożenia przed upoważnioną do tego osobą (prezydenci miast, burmistrzowie, wójtowie, kierownicy i zastępcy kierowników urzędów stanu cywilnego, kapłani lub urzędnicy wyznaniowi niektórych grup religijnych) dwóch zgodnych oświadczeń woli przez dwie dorosłe osoby odmienną płci niepozostające w innym zalegalizowanym związku. W ciągu kilku ostatnich dekad powyższe wymagania w zasadzie się nie zmieniały, choć dopiero od roku 1999 jest możliwe łączenie ceremonii wyznaniowej i świeckiej, zaś w 1998 r. został obniżony minimalny wiek umożli-

---

² CBOS, *Zadowolenie z życia, Komunikat z badań nr 4/2016* (http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_004_16.PDF).

³ GfK, *Komunikat z badań Święto zakochanych to święto dla handlowców – większość Polaków dostrzega marketingowy wymiar walentynek* (http://www.gfk.com/pl/documents/2014_02_13_komunikat_z_bada%C5%84_valentynki_pl.pdf).

⁴ CBOS, *Osoby niezamężne i nieżonate w polskich rodzinach*, Komunikat z badań nr 93/2017 (http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_093_17.PDF).

⁵ Współgra to z wynikami z 2016 r., kiedy to 10% badanych twierdziło, iż mieszka z partnerem/partnerką, TNS OBOP, *Z kim mieszkamy? Informacja o badaniu* (http://www.tnsglobal.pl/archiwumraportow/files/2016/07/K.044_Z_kim_mieszkamy_O06a-16.pdf).

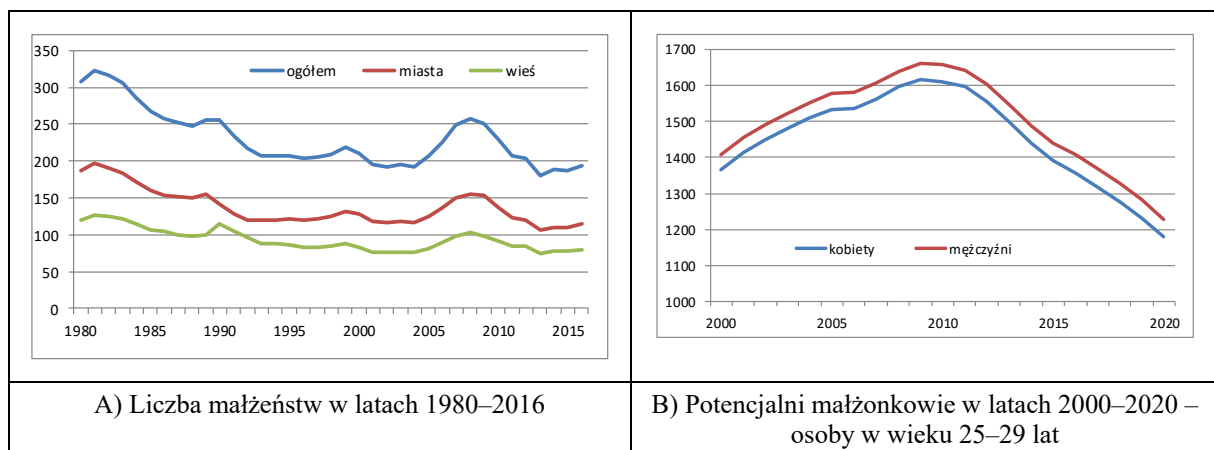
⁶ CBOS, *Polacy o rozwodach*, BS/36/2013 (http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_036_13.PDF).

wiający zawarcie związku małżeńskiego przez mężczyzn z 21 na 18 lat. Zmiany te jednak miały jedynie marginalny wpływ na liczbę zawieranych małżeństw w ostatnich dwóch dekadach⁷.

2.1.1. Ewolucja liczby małżeństw i skłonność do ich zawierania

W ostatnim dziesięcioleciu znacznym zmianom podlegała liczba nowo zawieranych małżeństw (wykres 2.1A), dopiero w ostatnich kilku latach ustabilizowała się ona na poziomie ok. 190 tys. rocznie (193,5 tys. w 2016 r.). Zmiany te z odpowiednim opóźnieniem odzwierciedlają zmienną liczbę urodzeń z przeszłości z lat 70., 80. i 90. XX wieku. Zaskakujący jednak jest nie tyle sam wzrost liczby małżeństw w połowie pierwszej dekady XXI w., będący odbiciem tzw. drugiego powojennego wyżu demograficznego, ile relatywnie krótki okres tego wzrostu, a następnie spadek liczby par rejestrujących związek mimo spodziewanego dalszego utrzymywania się ich liczby na wysokim poziomie.

Wykres 2.1. Liczba małżeństw i liczba potencjalnych nowożeńców w latach 1990–2015 (w tys.)

Źródło: dane GUS.

Powyższe zmiany dokonywały się pod wpływem kilku czynników czysto demograficznych – czynnika kohortowego, skłonności do zawierania związków małżeńskich i modyfikacji wieku wstępowania w związki małżeńskie. Pominięte w niniejszym opracowaniu zostaną inne czynniki zarówno pozademograficzne (wzrost akceptacji i częstości związków nieformalnych⁸, sytuacja na rynku pracy, percepcja stabilności życiowej), jak i demograficzne, związane np. z emigracją młodych ludzi, którzy decydują się na zawieranie związków w nowym kraju.

Przeanalizujemy po kolei powyższe trzy czysto demograficzne czynniki. W pierwszej kolejności przyjrzymy się **wpływowi czynnika generacyjnego** (wykres 2.1B). Jeśli za najlepszy do zawierania związku małżeńskiego uznać wiek 25–29 lat, to widać, jak w analizowanych kilkunastu ostatnich latach czynnik kohortowy zmiennie kształtował potencjalną liczbę nowożeńców. W roku 2009 zanotowano najwyższą liczbę osób w tym wieku, zaś z uwagi na trwały spadek liczby urodzeń w latach 1983–2002 aż do połowy trzeciej dekady

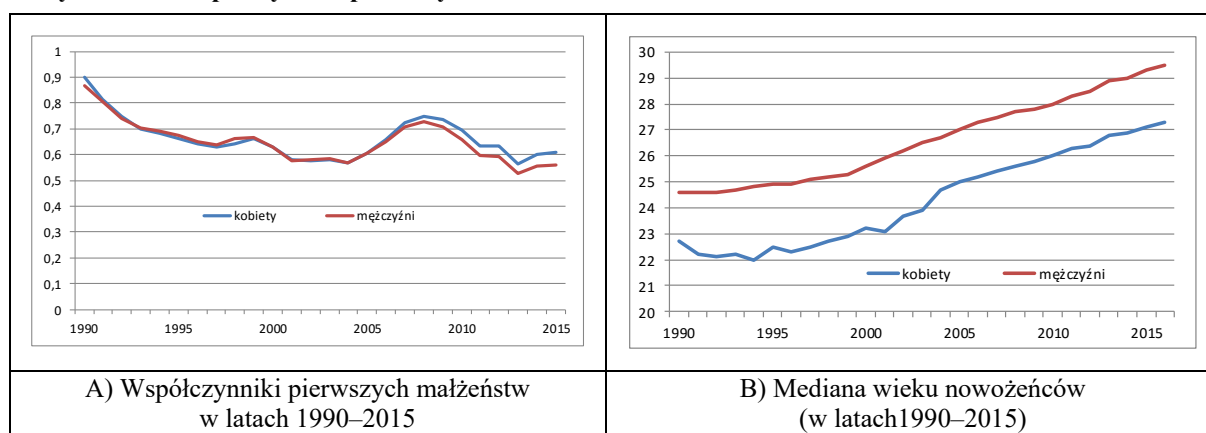
⁷ Bardziej szczegółowe analizy odnośnie do zmian liczby i charakterystyki małżeństw i rozwodów można znaleźć w: *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2014-2015*, RRL, Warszawa 2015 (http://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciowa/publikacje-rzadowej-rady-ludnosciowej/sytuacja_demograficzna_polski_raport_2014_2015.pdf); P. Szukalski, *Małżeństwo. Początek i koniec*, Wyd. UŁ, Łódź 2013 (<http://hdl.handle.net/11089/16165>).

⁸ W 2002 r. jedynie 1,3% ludności w wieku 15 i więcej lat żyło w związkach kohabitacyjnych; w 2011 r. było to już 2%.

bieżącego stulecia zasób potencjalnych nowożeńców będzie się kurczyć. Czynnikiem ten jest opóźnioną konsekwencją kryzysów społecznych dalekiej przeszłości (falowanie demograficzne uruchomione konsekwencjami II wojny światowej).

Drugim czynnikiem jest **skłonność do zawierania związków małżeńskich**, mierzona najczęściej współczynnikiem pierwszych małżeństw. Współczynnik ten określa – opierając się na podejściu przekrojowym, a zatem hipotetycznym, zakładającym utrzymywanie się rozkładu częstości zawierania związków małżeńskich ze względu na wiek w długim okresie – jaka część młodych ludzi obu płci stanęłaby ostatecznie na ślubnym kobiercu, zmieniając swój początkowy stan cywilny. W rzeczywistości zmiany wieku wstępowania w związki małżeńskie zniekształcają powyższe mierniki, stąd też należy je interpretować bardzo ostrożnie. Zmiany wieku (odmłodzenie małżeńskości) odpowiadają bowiem za to, iż czasami współczynniki te przekraczają zdroworozsądkową wielkość 1 (czyli 100% wstępujących w związki małżeńskie). W Polsce taka sytuacja nie następuje, współczynniki pierwszych małżeństw przyjmują od dwudziestu lat wartości z przedziału 0,6–0,7, z niewielkimi odstępstwami poniżej tego przedziału na początku pierwszej dekady XXI w. oraz powyżej – pod koniec tejże dekady (wykres 2.2A). Zakładając utrzymywanie się rozkładu wstępowania w pierwsze związki małżeńskie według wieku, w XXI w. jedynie 2/3 Polaków ostatecznie przestałoby być pannami i kawalerami, przy czym w ostatnich latach wielkość ta oscyluje wokół 0,6. Choć, jak się wydaje, jest to wartość bardzo niska – zwłaszcza w porównaniu z sytuacją z lat 80. – należy sobie zdawać sprawę z tego, że na tle innych państw europejskich populacja naszego kraju odznacza się i tak relatywnie wysoką skłonnością do legalizowania związków (współczynniki pierwszych małżeństw w większości państw UE oscylują wokół wartości 0,5).

Wykres 2.2. Współczynniki pierwszych małżeństw oraz mediana wieku nowożeńców w latach 1990–2016

Źródło: dane GUS, Eurostatu i Council of Europe.

Trzecią demograficzną determinantą liczby nowo zawieranych małżeństw jest **wiek osób, które wstępują w związki**. W tym przypadku – niezależnie czy będziemy wykorzystywać średni wiek, czy medianę – widoczna jest tendencja do odraczania momentu formowania legalnego związku w przebiegu życia (wykres 2.2B). W ostatniej dekadzie mamy do czynienia z bardzo stabilnym tempem podwyższania się mediany wieku nowożeńców – co pięć lat mediana wzrasta o rok, przy czym brak jest wskazówek świadczących o zbliżaniu się do wartości docelowej. W kilku ostatnich latach za podwyższanie się typowego wieku wstępowania w związki małżeńskie częściowo odpowiada wzrost udziału małżeństw powtórnych, ale również w przypadku małżeństw pierwszych mamy do czynienia ze wspomnianą tendencją o takim samym nasileniu – w tym przypadku mediana wieku kawalerów podniosła się

z 26,5 roku w 2005 r. do 28,6 roku w 2016 r., zaś w przypadku panien nastąpił wzrost z 24,6 do 26,6 roku, a zatem ponownie mniej więcej o rok w ciągu kolejnych pięciu lat.

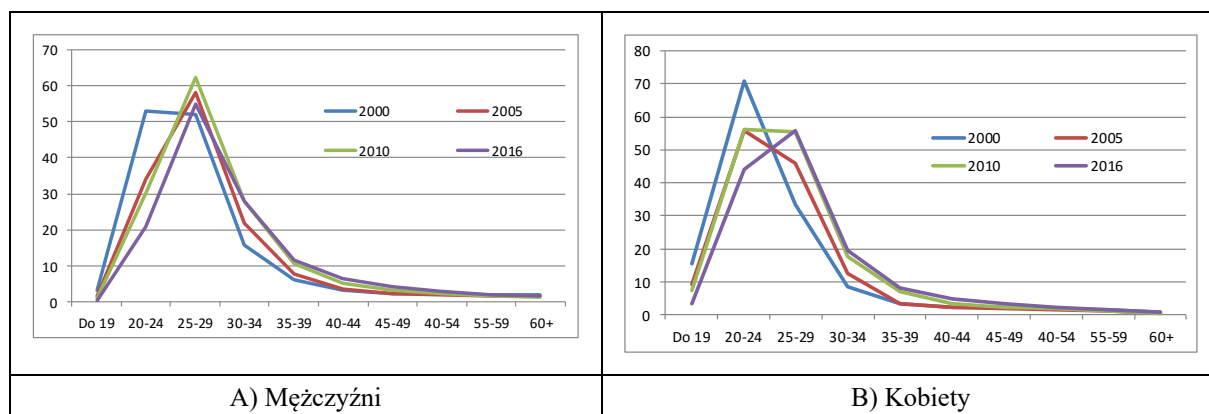
W porównaniu z państwami środkowoeuropejskimi wiek mężczyzn i kobiet należy w Polsce do niskich, zaś w przypadku porównań z Europą Zachodnią wiek ten jest aż o około 4 lata niższy, co może być wskazówką odnośnie do stanu docelowego. Patrząc z tej perspektywy, należałoby oczekiwać – w sytuacji zachowania stałości tempa podwyższania się wieku nowożeńców – przynajmniej dwóch dalszych dekad charakteryzujących się odracaniem decyzji matrymonialnych. Proces ten będzie wzmacniany w nadchodzących latach przez wspomniany czynnik kohortowy – liczne generacje tzw. drugiego powojennego wyżu demograficznego wciąż w dużej części składają się z osób, które nigdy nie zawarły związku małżeńskiego, zaś ich późne stawanie na ślubnym kobiercu samoistnie przełoży się na większy udział starszych nowożeńców, a tym samym i na wyższe parametry typowego wieku w momencie legalizowania związku. Dodatkowo proces ten jest i będzie wzmacniany odnotowanym wzrostem znaczenia małżeństw powtórnych.

2.1.2. Wiek nowożeńców

W ostatnich latach w następstwie podwyższania typowego wieku wstępowania w związek małżeński następowały również znaczące zmiany struktury wieku nowożeńców. Prowadziły one do zmniejszania się wagi (bardzo) młodych nupturientów i wzrostu znaczenia tych po 25. roku życia. Najpopularniejsze trzy pięcioletnie grupy wieku (łącznie 20–34 lata) skupiają zdecydowaną większość nowożeńców – w 2016 r. w wieku 20–24 lata było 13,0% mężczyzn stających na ślubnym kobiercu, w wieku 25–29 – 40,3%, zaś w wieku 30–34 – 23,8% (a zatem łącznie 77,1% nupturientów). Wśród kobiet wielkości te wynosiły odpowiednio: 26,4%, 39,7% i 16,1% (łącznie 82,2%).

Stan taki prowadził do zmiany rozkładu natężenia nowo zawieranych małżeństw, przede wszystkim przesuwania się na coraz wyższy wiek dominanty wieku nowożeńców, a także do wyraźnego ograniczania preferencji do wczesnego stawania na ślubnym kobiercu (wykres 2.3).

Wykres 2.3. Nowożeńcy według wieku w latach 2000–2016
(na 1000 ludności danej płci i wieku)

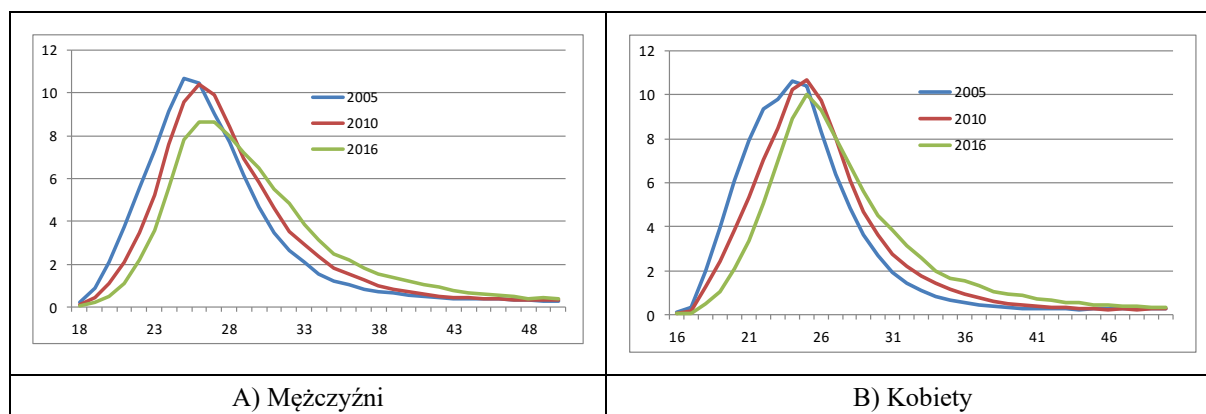

Źródło: dane GUS.

Najczęstszym wiekiem wstępowania w związki małżeńskie dla obu płci jest przedział 25–29 lat, przy czym w przypadku kobiet największa liczba małżeństw była zawierana w 2016 r. przez kobiety w wieku kolejno: 25, 26 i 24 lata, podczas gdy w przypadku mężczyzn dominanta wieku wynosi 27 lat, zaś następne według liczby małżeństw są te zawierane przez 26- i 28-latków. W 2005 r. dominanta wieku u kobiet wynosiła 24 lata, a u mężczyzn 25 lat, zaś drugi co do popularności wiek to odpowiednio 25 i 26 lat.

Zmieniał się zatem w efekcie i rozkład nowożeńców według wieku (wykres 2.4). Ograniczając się jedynie do nupturientów mających do 50 lat (w roku 2016 nowożeńcy starsi stanowili jedynie 6,0% mężczyzn i 4,2% w przypadku kobiet, choć w ostatnich latach był to szybko rosnący odsetek), widoczny jest wyraźny wzrost ważności małżeństw zawieranych po 28. roku życia w zbiorowości mężczyzn i po 27. roku życia wśród kobiet.

Wykres 2.4. Rozkład nowożeńców według płci i wieku w latach 2005–2016 (jako % ogółu nowożeńców)

Źródło: dane GUS.

Równocześnie bardzo szybko zmniejszała się w trakcie ostatniego ćwierćwiecza frakcja małżeństw zawieranych przez bardzo młodych nupturientów (tabl. 2.1). Zjawisko to należy oceniać pozytywnie, ponieważ w warunkach konieczności zdecydowanie dłuższego przygotowywania się do potrzeb rynku pracy (dłuższa skolaryzacja) oraz niepewności w pierwszych latach aktywności zawodowej (prekariat) później pojawia się moment ekonomicznej samodzielności umożliwiający pełne rozpoczęcie życia rodzinnego i podjęcie obowiązków rodzicielskich.

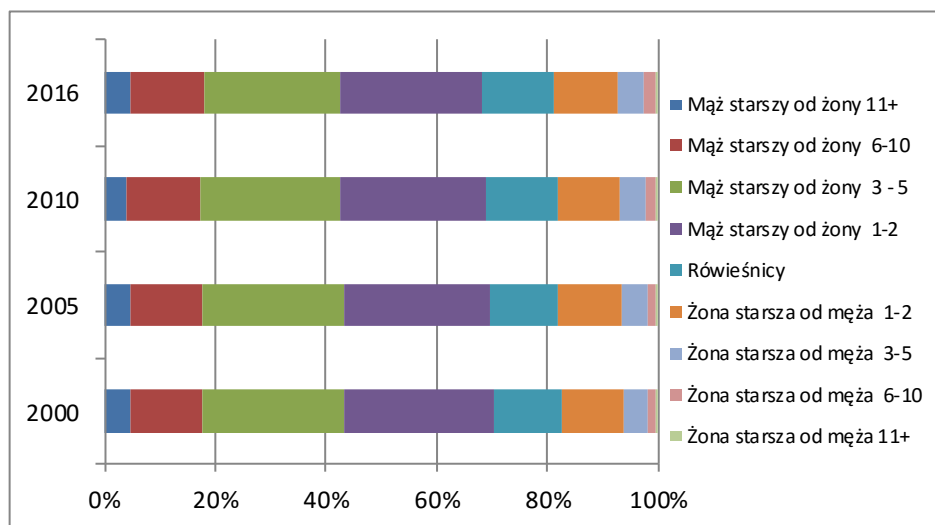
Tablica 2.1. Małżeństwa zawierane przez młodych nowożeńców w latach 1990–2016

Rok	% panien młodych w wieku 16–17 lat	% panien młodych mających mniej niż 20 lat	% panów młodych mających mniej niż 20 lat	% małżeństw, w których oboje nowożeńcy mają mniej niż po 20 lat
1990	2,6	21,8	4,4	3,1
1995	1,7	17,7	3,2	2,1
2000	1,1	12,2	2,6	1,7
2005	0,5	6,5	1,1	0,6
2010	0,2	3,9	0,6	0,4
2015	0,1	2,0	0,3	0,2
2016	0,1	1,6	0,3	0,2

Źródło: dane GUS.

Jak wskazywałyby choćby dane o medianie wieku nowożeńców (wykres 2.2B), małżeństwa najczęściej zawierane są przez pary, w których mężczyzna jest starszy od swej partnerki (jedynie 18,6% w 2016 r. stanowią przypadki przeciwne, a 13,1% sytuacje, gdy małżeństwo tworzą rówieśnicy) – wykres 2.5. Dominują niewielkie różnice – przypadki, iż mężczyzna jest starszy o 1–2 lata (25,8%) lub 3–5 (24,3%). Przedstawiony rozkład różnic wieku nowożeńców jest stabilny w czasie.

Wykres 2.5. Rozkład różnic wieku między małżonkami w latach 2000–2016

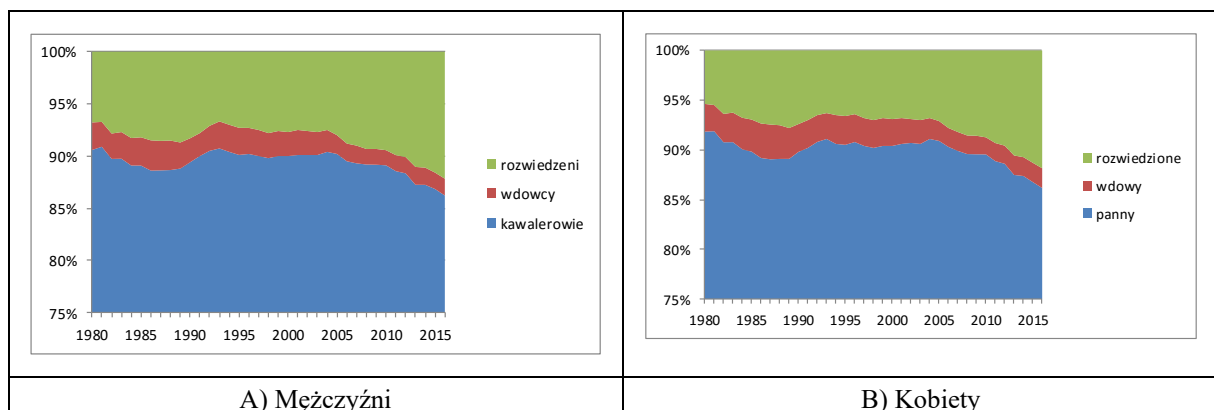
Źródło: dane GUS.

Jednakże z uwagi na czynnik kohortowy – szybko zmniejszającą się liczbę potencjalnych nowożeńców – należy oczekiwać wzrostu częstości związków charakteryzujących się większą różnicą wieku, a zwłaszcza sytuacją, gdy mężczyzna jest starszy od swej wybranki. Pojawiać się będzie narastająca nierównowaga na rynku małżeńskim między liczbą kobiet i mężczyzn we „właściwym” wieku, będzie bowiem występować niedobór młodszych kobiet w sytuacji, gdy każdy kolejny rocznik wchodzący w wiek najwyższej skłonności do formowania sformalizowanych związków jest o 2–4% mniejszy liczebnie od poprzedniej generacji.

2.1.3. Struktura nowożeńców według stanu cywilnego i małżeństwa powtórne

Zdecydowana większość nowożeńców w Polsce to osoby, które pierwszy raz stają na ślubnym kobiercu. Jednakże w ostatnich latach następuje wzrost frakcji takich panien i panów młodych, którzy mają już za sobą doświadczenia małżeńskie (wykres 2.6). Jest to możliwe, o ile dotychczasowe małżeństwo ustało lub zostało rozwiązane.

Wykres 2.6. Stan cywilny osób zawierających małżeństwa w Polsce w latach 1990–2016

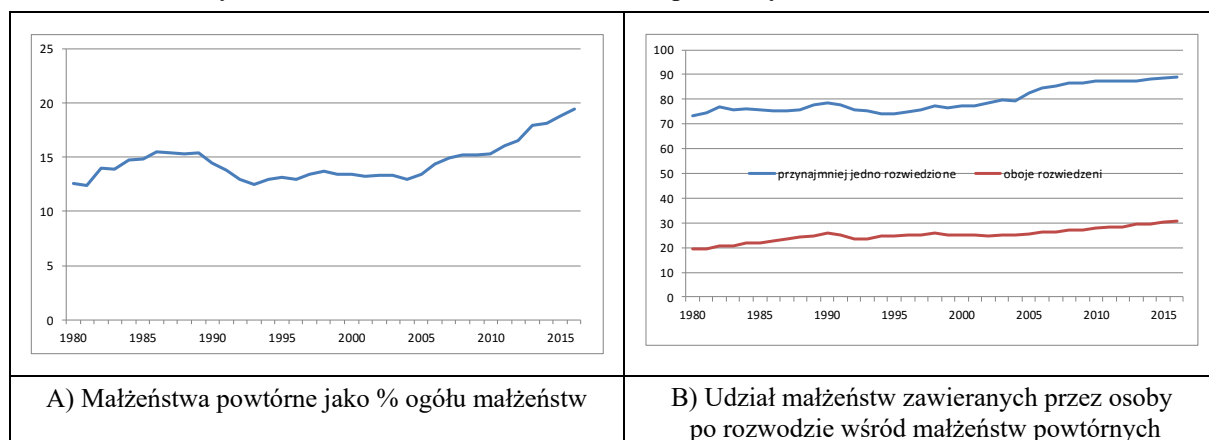
Źródło: dane GUS.

Mimo obniżania się poziomu umieralności w ostatnich latach udział wdów i wdowców wśród nowożeńców nie obniża się, a okresowo nieco się podnosi. Z kolei w efekcie utrzymywania się dużej liczby rozwodów w ostatnim dziesięcioleciu, po długim okresie sta-

bilnego udziału małżeństw powtórnych (tj. zawieranych przez przynajmniej jedną osobę posiadającą już małżeńskie doświadczenia) frakcja ta zaczęła szybko rosnąć, osiągając w 2016 r. 19,5% (wykres 2.7A).

Wykres 2.7. Udział i struktura małżeństw powtórnych w latach 1990–2016

Źródło: dane GUS.

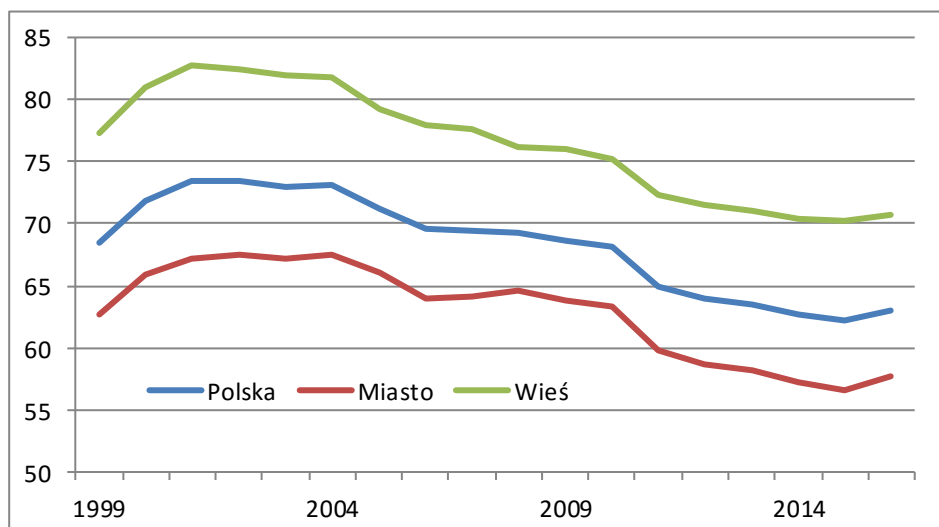
Zdecydowanie przeważają wśród tych związków te zawierane przez osoby po rozwodzie; aż 88,8% małżeństw powtórnych w 2016 r. zostało bowiem zawartych przez nowożeńców, spośród których przynajmniej jedno było rozwiedzione. Znaną prawidłowością w przypadku zawierania związków małżeńskich jest tendencja do formowania związków przez osoby o podobnych cechach, takich jak: poziom wykształcenia, wyznanie, religijność, miejsce zamieszkiwania, wiek, czyli homogamia. Homogamia występuje również ze względu na stan cywilny i w przypadku małżeństw powtórnych przejawia się wysokim udziałem związków tworzonych przez dwoje nowożeńców po rozwodzie (30,7% w 2016 r. – wykres 2.7B). Małżeństwa powtórne są zjawiskiem częstszym wśród ludności miast (26,1% par formowanych przez oboje nowożeńców pochodzących z miast wobec 14,0% w przypadku obojga mieszkańców wsi).

2.1.4. Małżeństwa wyznaniowe

Od listopada 1999 r. polskie prawo umożliwia wyznawcom 11 kościołów i związków wyznaniowych zastępowanie urzędnika stanu cywilnego przez kapłana lub urzędnika danej gminy wyznaniowej przy składaniu przez nowożeńców dwóch zgodnych oświadczeń woli o chęci zawarcia związku. W trakcie tych blisko 20 lat zdecydowana większość polskich nowożeńców decydowała się na połączenie ceremonii wyznaniowej i cywilnej, aczkolwiek udział ten podlegał dużym fluktuacjom (wykres 2.8). Początek XXI w. był okresem maksymalnej frakcji małżeństw wyznaniowych, zaś ostatnie dziesięciolecie jest okresem powolnego obniżania się odsetka takich związków (z wyjątkiem 2016 r.). W efekcie obecnie jest ich o 10 pkt. proc. mniej niż w okresie ich najwyższej popularności (63,0% w 2016 r. wobec 73,4% w latach 2001–2002).

Wykres 2.8. Małżeństwa wyznaniowe w latach 1999–2016 (jako % ogółu małżeństw)

Źródło: dane GUS.

Występują przy tym stałe i bardzo duże różnice (z reguły ok. 15 pkt. proc.) między skłonnością ludności miast i wsi w zakresie wykorzystywania małżeństw wyznaniowych do rejestracji związków. Różnice te odzwierciedlają nie tylko odmienny poziom religijności wspomnianych subpopulacji, ale również czynnik strukturalny, przede wszystkim odmienną częstość występowania małżeństw powtórnych; w przypadku części z nich nawet chętni do dokonania rejestracji związku nie mogą tego uczynić w sytuacji, gdy ich poprzedni związek zakończył się rozwodem, a jednocześnie ich status nie został uregulowany zgodnie z wymogami ich związku wyznaniowego, przede wszystkim przez uznanie małżeństwa za nieważne zgodnie z prawem kanonicznym Kościoła katolickiego. Liczba przypadków uznania małżeństwa przez sądy kościelne za nieważne wzrasta dynamicznie w ostatnich latach. O ile w roku 2001 orzeczono w II instancji, kończącej drogę sądową, 1291 unieważnień, w 2006 r. było to 1692, w 2010 r. – 1813, w 2015 r. – 2609⁹. W porównaniu z liczbą orzekanych w ostatnich latach rozwodów wciąż jest to jednak znikoma wielkość.

Ponad 99% wszystkich małżeństw wyznaniowych w Polsce to te zawierane zgodnie z zasadami Kościoła katolickiego. Dominuje on we wszystkich regionach, aczkolwiek w przypadku dwóch województw ta przewaga jest mniej widoczna. W przypadku Podlasia wyraźnie widoczny jest kilkuprocentowy udział wyznawców prawosławia wśród nowożeńców, podczas gdy na Górnym Śląsku jest widoczne – choć o kilkakrotnie mniejszej skali – występowanie wyznawców protestantyzmu. W efekcie analiza przestrzennego zróżnicowania częstości związków wyznaniowych umożliwia odtworzenie skupisk wyznawców innych niż dominujących wyznań w naszym kraju. Należy jednak zdawać sobie sprawę, iż na tej podstawie nie można odtworzyć mapy wyznaniowej współczesnej Polski; w przypadku wielu związków wyznaniowych kwestia formy zawierania małżeństwa jest pozostawiona prywatnej decyzji nowożeńców w sytuacji, gdy ceremonia taka nie jest uznawana za sakrament, lecz jedynie za prywatną umowę.

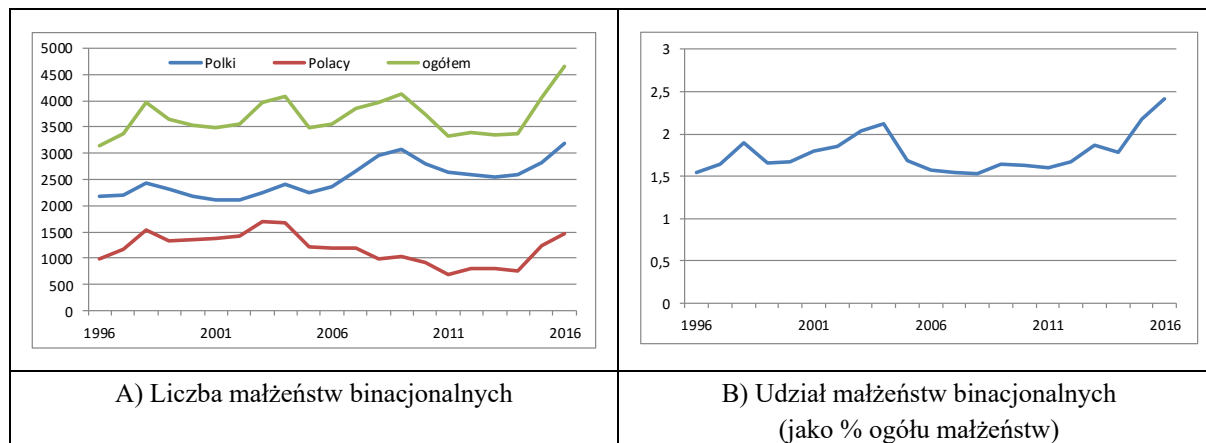
2.1.5. Małżeństwa binacjonalne

Wciąż duża skala długotrwałej, o ile niestałej emigracji, zapoczątkowana po wejściu Polski do UE i stopniowym otwieraniu przez kolejne kraje ich rynków pracy, prowadzi do konieczności uwzględniania – we wszelkich analizach demograficznych – małżeństw bina-

⁹ <http://www.iskk.pl/kosciolnaswiecie/78-malzenstwa.html>

cyjonalnych, czyli tych zawieranych przez obywateli dwóch różnych państw. W przypadku małżeństw zawieranych na terenie Polski nie jest to szczególnie ważna kategoria, małżeństwa tego typu stanowią bowiem w ostatnich latach 3,5–4,5 tys. nowo rejestrowanych związków (wykres 2.9A), czyli ok. 2% ogółu (2,4% w 2016 r.) – wykres 2.9B.

Wykres 2.9. Małżeństwa binacjonalne w latach 1996–2016

Źródło: dane GUS.

W ostatnich dwóch latach liczba tego rodzaju małżeństw wzrosła znacząco: z 3367 do 4662, tj. o 37,8%. Zmiana ta była widoczna przede wszystkim w przypadku małżeństw zawieranych przez Polaków. Mężczyźni z polskim obywatelstwem z reguły odpowiadają za zdecydowaną mniejszość nowo zawieranych małżeństw binacjonalnych, ale od połowy lat 90. XX wieku początkowo ich frakcja rosła, osiągając 43,1% w 2003 r., po czym malała, osiągając minimum w roku 2011 (20,8%). W ostatnich latach nastąpił ponownie wzrost liczby małżeństw zawieranych przez Polaków, zaś najważniejszą tego przyczyną jest szybki wzrost liczby małżeństw zawieranych z obywatelkami Ukrainy (298 małżeństw w 2011 r., 424 w 2013 r., 573 w 2015 r. i 782 w 2016 r.).

Ukrainki, a po nich Rosjanki i Białorusinki (w 2016 r. odpowiednio: 782, 107 i 99) to obywatelki państw najczęściej wybierane jako żony przez Polaków. Z kolei Brytyjczycy (675), Niemcy (322), Włosi (239) i Ukraińcy (184) są najczęściej wybierani jako małżonkowie przez Polki. Warto zwrócić uwagę na szybki wzrost liczby małżeństw zawieranych pomiędzy obywatelami Polski i Ukrainy, przekładający się w przypadku związków Polek na szybkie podwyższanie się wagi takich związków wśród ogółu małżeństw binacjonalnych.

W przypadku małżeństw binacjonalnych jedynie ich część jest zawierana w Polsce. Te osoby, które decydują się na rejestrację związku małżeńskiego w kraju pochodzenia małżonka lub w kraju faktycznego zamieszkiwania, „umykają” polskim statystykom. Bardziej dokładna analiza tego typu związków, dokonana w *Raporcie 2014–2016*¹⁰, wskazuje, iż małżeństw binacjonalnych zawieranych poza granicami RP jest z reguły 3–4-krotnie więcej niż tych w kraju. Stąd też należy pamiętać o tym, iż skala analizowanej grupy małżeństw jest w rzeczywistości znacznie większa od opisanej powyżej.

2.2. Rozwody

Małżeństwo obejmuje analizę nie tylko procesu zawierania związków małżeńskich, ale również ich rozpadu. Szczególną rolę w tym przypadku odgrywają rozwody. Choć odpowiadają one tylko za 30% rozwiązywanych związków małżeńskich – najważniejszą przyczy-

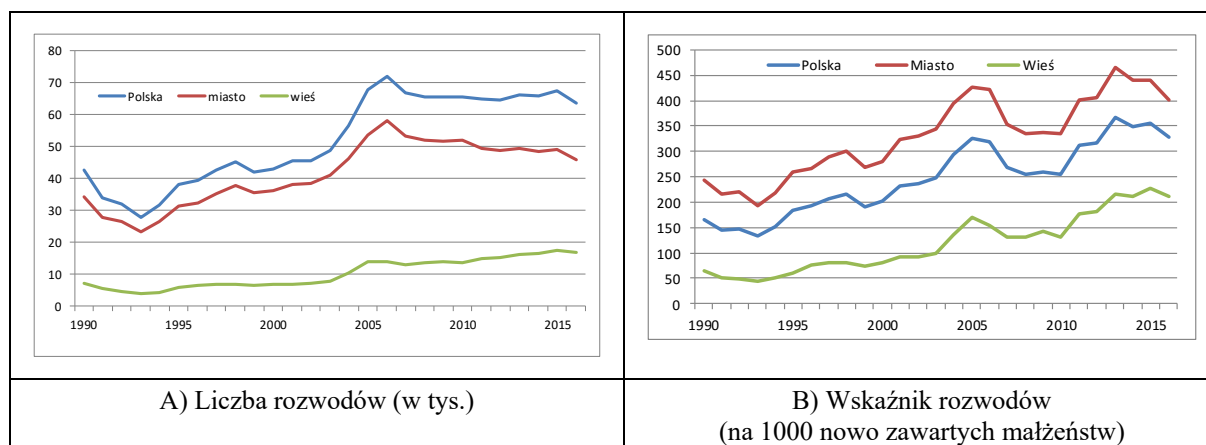
¹⁰ *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2014–2015*, RRL, Warszawa 2015, s. 103–106.

ną jest bowiem zgon męża, zaś trzecią co do częstości po rozwodach przyczyną jest zgon żony – występują z reguły na zdecydowanie innym niż zgon etapie życia, przyczyniając się do powstawania niepełnych rodzin wychowujących i utrzymujących potomstwo, jak i do występowania małżeństw powtórnych. Przyjrzyjmy się zatem najważniejszym charakterystykom par rozwodzących się w ostatnich latach.

2.2.1. Częstość występowania rozwodów

Częstość występowania rozwodów można oceniać w różny sposób: z jednej strony za pomocą analizy liczby bezwzględnej takich zdarzeń, z drugiej zaś za pomocą liczb względnych. W tym drugim przypadku najczęściej wykorzystywany jest wskaźnik liczby rozwodów, orzeczonych w danym roku w przeliczeniu na 1000 małżeństw zawartych w tym samym roku, interpretowany jako informacja o prawdopodobieństwie rozpadu związku wskutek rozwodu. Interpretacja taka z definicji jest błędna, jest bowiem oparta na założeniu o utrzymywaniu się w długim okresie stałego porządku rozpadu małżeństw i niezmienności liczby zawieranych małżeństw. Niemniej jednak wskaźnik ten często jest wykorzystywany.

Wykres 2.10. Podstawowe informacje o częstości występowania rozwodów w latach 1990–2016

Źródło: dane GUS.

O ile liczba bezwzględna rozwodów w ostatnich dziesięciu latach jest ustabilizowana (wykres 2.10A) i kształtuje się na poziomie 63–67 tys. rocznie (63,5 tys. w 2016 r.), o tyle z uwagi na nieco obniżającą się w tym czasie liczbę nowo zawieranych małżeństw współczynnik określający „prawdopodobieństwo” rozpadu związku rósł (osiągając wprawdzie w ostatnich latach ustabilizację, a później spadek) dopiero w ostatnich latach. Zgodnie z wartościami tego współczynnika prawie jedna trzecia małżeństw kończy się rozwodem (32,8%), aczkolwiek występują w tym względzie duże różnice między miastami (40,0%) a wsią (21,1%) (wykres 2.10B). Co więcej, widoczna jest zasada, iż z im większym skupiskiem ludzkim mamy do czynienia, tym wyższe prawdopodobieństwo rozpadu związku małżeńskiego wskutek rozwodu.

Na tle innych państw europejskich wartość współczynnika rozwodów w przeliczeniu na 1000 nowo zawartych małżeństw nie jest wysoka; wartości odnotowane w Polsce należą – wraz z tymi obserwowanymi w niektórych krajach o silnym wpływie religii na sferę obyczajowości (Irlandia, Włochy, Rumunia) – do wartości niskich. Dominują bowiem obecnie państwa, w których rozpada się połowa par małżeńskich.

2.2.2. Przyczyny rozwodów

Od lat utrzymuje się prawidłowość, że zdecydowaną większość (ponad 2/3) spraw rozwodowych uruchamiają żony wnoszące powództwo. Nie inaczej było w ostatnich latach, choć w ostatniej dekadzie był widoczny powolny wzrost częstości powództwa mężczyzn (w 2016 r. udział mężczyzn wyniósł 33,2%).

Choć zdecydowana większość rozwodów jest orzekana bez jednoznacznego stwierdzenia, kto jest winien rozwodu (75,2% w 2016 r.), to w przypadku wydania takiego orzeczenia blisko pięciokrotnie częściej jako winny jest wskazywany mąż w porównaniu z orzeczeniem winy żony. Częściej niż na wyłączną winę żony sąd wskazuje na winę obu stron (tabl. 2.2). Powyższa różnica jest widoczna zwłaszcza w przypadku wniesienia powództwa przez kobietę, kiedy to mężczyzna jest wskazywany jedenastokrotnie częściej jako winien rozpadu związku niż jego życiowa partnerka.

Tablica 2.2. Informacje o orzeczeniach sądu o tym, kto jest winien rozwodu, według powództwa w 2016 r. (jako procent orzeczeń z danego powództwa)

Kategoria	Orzeczenie o winie			
	wina męża	wina żony	wina obu stron	bez orzeczenia o winie
Ogółem	16,2	3,8	4,9	75,2
Powództwo męża	10,8	7,4	6,6	75,1
Powództwo żony	18,9	1,9	4,0	75,2

Źródło: dane GUS.

Fakt, iż zdecydowanie przeważają związki, w przypadku których nie orzeczono o winie którejś ze stron, pozostaje w ścisłym powiązaniu z głównymi przyczynami rozwodów. Dominującą przyczyną, odpowiedzialną za ponad 40% rozwodów, jest bowiem niezgodność charakterów, czyli powód trudny do jednoznacznego wskazania jego symptomów, wskazujący na występowanie różnorodnych nieporozumień wynikających ze sposobu myślenia i postępowania obu stron. Co więcej, w ostatnich dekadach wyraźnie wzrasta ważność tej przyczyny, która w 2016 r. figurowała jako powód wniesienia pozwu w 26,0 tys. przypadków, podczas gdy następne co do ważności przyczyny rozwodów miały znaczenie o połowę mniejsze (13,9 tys. – niedochowanie wierności, 10,6 tys. – alkoholizm, 4,7 tys. – nieporozumienia na tle finansowym).

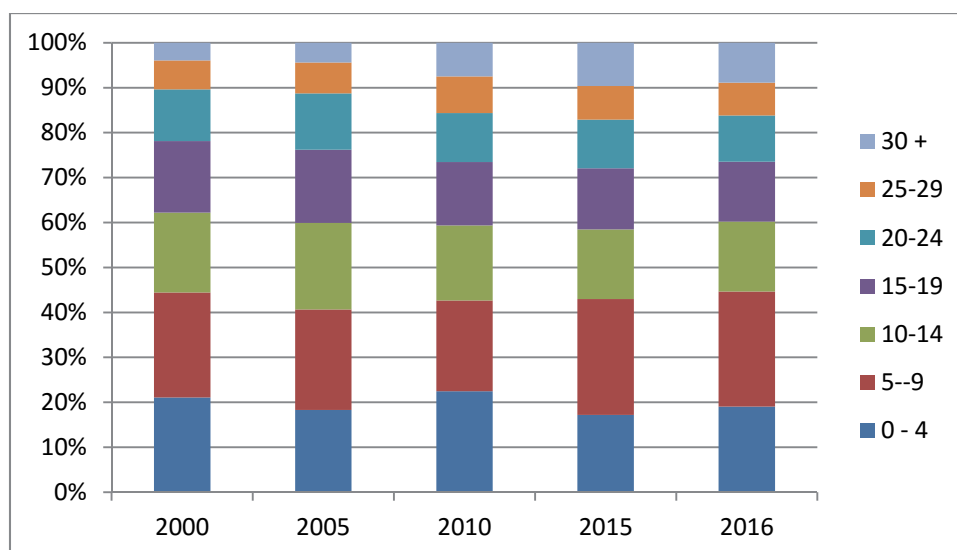
Znaczenie niezgodności charakterów zwiększało się mimo wzrostu ważności małżeństw z relatywnie długim pożyciem – w przypadku tych par zdecydowanie rzadziej ta przyczyna wpisywana jest do pozwów. Występuje duża różnica między typowymi przyczynami rozstawania się par niedługo będących małżeństwem i tych z długim stażem.

Wraz z wydłużaniem się stażu małżeńskiego zmniejsza się znaczenie niezgodności charakterów i nieporozumień na tle finansowym, narasta natomiast ważność „jednoznacznych” powodów do rozstania się – nadużywania alkoholu, niedochowania wierności i dłuższych nieobecności.

2.2.3. Długość trwania małżeństwa rozwodzących się par

Wśród rozwodzących się par cały czas wzrasta udział małżeństw o relatywnie długim (ponad 15 lat) stażu małżeńskim, co po części jest wynikiem czynnika kohortowego (wysoka liczba małżeństw zawieranych 20–30 lat temu). Okazuje się, iż w wielu przypadkach, w których dzieci były głównym spoiwem niezbyt udanego związku, usamodzielnienie się potomstwa najprawdopodobniej wyzwala gotowość do rozstania się, gdy ma się już świadomość, iż nie krzywdzi to nikogo.

Wykres 2.11. Rozkład rozwodzących się par według długości trwania związku małżeńskiego w latach 2000–2016

Źródło: dane GUS.

2.2.4. Potomstwo rozwodzących się par

Rozstanie się dwojga dorosłych osób wzbudza różne uczucia, zaś czynnikiem silnie różnicującym ocenę takiego zdarzenia jest posiadanie przez rozstającą się parę niesamodzielnego potomstwa. Stąd też szczególne znaczenie w analizach rozwodów przypisywane jest kwestii posiadania nieletniego potomstwa.

Zdecydowana większość rozwodzących się małżeństw posiada dzieci na utrzymaniu, choć widoczne jest w tym przypadku powolne obniżanie się tej frakcji (tabl. 2.3). Za proces ten odpowiada wspomniany już wzrost odsetka par o długim stażu małżeńskim, umożliwiającym „odchowanie” potomstwa.

Tablica 2.3. Podstawowe informacje o małoletnich dzieciach doświadczających rozvodu rodziców w latach 1980–2015

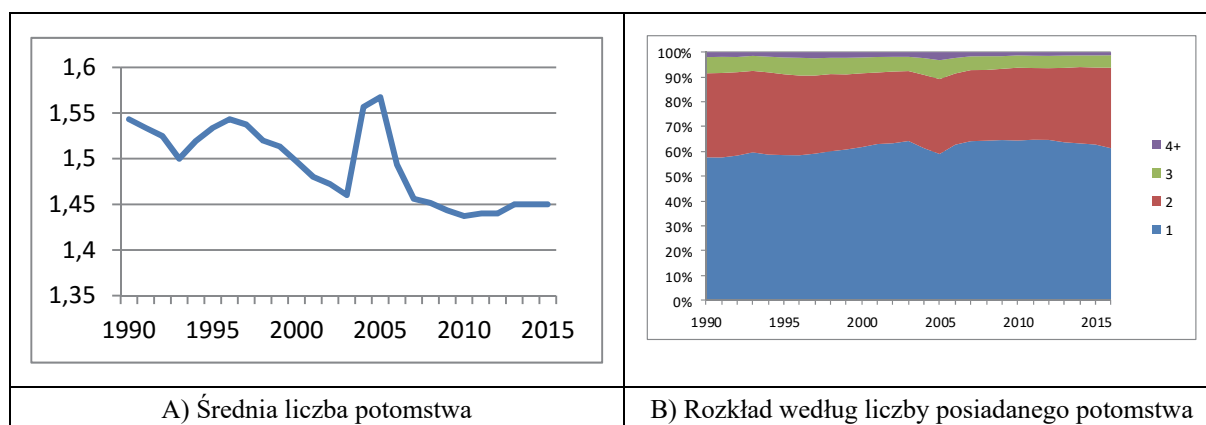
Rok	% małżeństw rozwodzących się posiadających dzieci	Liczba małżeństw rozwodzących się posiadających dzieci	Liczba dzieci rozwodzących się rodziców	Rozwodzące się pary z dziećmi według liczby dzieci			
				1	2	3	4+
1990	68,9	29 229	45 105	16 831	9 909	1 914	575
1995	69,5	26 496	40 636	15 500	8 642	1 787	567
2000	64,9	27 776	41 580	17 153	8 265	1 775	583
2005	67,6	45 695	71 623	26 944	13 801	3 488	1 462
2010	59,2	36 298	52 165	23 373	10 655	1 805	4 65
2015	58,2	39 144	56 796	24 581	12 149	1 914	500
2016*	58,7	37 288	54 706	22 853	12 101	1 881	453
Miasta	57,4	26 339	37 840	16 567	8 380	1 149	243
Wieś	63,2	10 550	16 320	6 021	3 600	719	210

* W podziale na miasta i wieś; nie uwzględniono rozwodów osób mieszkających za granicą.

Źródło: dane GUS.

Niemniej jednak liczba małoletnich dzieci – z definicji pozostających na utrzymaniu swych rodziców i wymagających pewnego wsparcia wychowawczego i opiekuńczego – wciąż jest znaczna. Corocznie w ostatnich latach po pięćdziesiąt kilka tysięcy dzieci doświadcza rozvodu swych rodziców. Dominuje wyraźnie sytuacja jednodzietności (w 2016 r. 61,3% ogółu rozwodzających się małżeństw z małoletnimi dziećmi), aczkolwiek jedynacy stanowią mniejszość wszystkich dzieci dotkniętych rozstaniem rodziców (41,8% w 2016 r.). Dzieje się tak, ponieważ typowa rozstająca się para posiadająca potomstwo wychowuje blisko 1,47 dziecka, przy czym pary zamieszkujące wieś odznaczają się nieco wyższą dzietnością (1,44 w miastach i 1,55 na wsi w 2016 r.) – wykres 2.12A).

Wykres 2.12. Podstawowe dane o rozwodzających się parach posiadających małoletnie potomstwo w latach 1990–2016

Źródło: dane GUS.

Co więcej, w ostatnich latach wzrasta udział par posiadających dwoje dzieci (w ciągu 10 lat wzrost o 2,5 pkt. proc.), choć ten proces jest kompensowany spadkiem frakcji par wielodzietnych (wykres 2.12B).

Jednocześnie trzeba zauważyć, iż w ostatnich latach wyraźnie zmienia się struktura wieku dzieci doświadczających rozvodu rodziców – w latach 2005–2016 udział dzieci w wieku 3–6 lat wzrósł z 23,2% do 29,4%, podczas gdy w przypadku innych kategorii wieku następował niewielki spadek wskaźników struktury, największy w ujęciu względnym w przypadku nastolatków (16–17 lat). Zmiana ta może budzić niepokój; dzieci w wieku przedszkolnym nie potrafią bowiem określić przyczyny rozstania rodziców i często mają skłonność do obwiniania się o spowodowanie takiego rozstania. Równocześnie dzieci z rozwiedzionych rodzin stykają się z ograniczeniem opieki – i bardzo często zasobów materialnych – w okresie rozpoczynania edukacji, a zatem na jednym z najbardziej krytycznych etapów życia.

W sytuacji rozvodu sądy w większości przypadków w ostatnich latach powierzają władzę rodzicielską matkom, w następnej kolejności wspólnie obojgu rodziców i ojcom. Jednakże rok 2016 był pod tym względem rokiem znaczącej zmiany, powyższe wielkości przyjęły bowiem wartości odpowiednio: 46,7%, 47,6% i 4,0%. Przełom XX i XXI w. był okresem szybkiego zmniejszania się częstości obdarzania władzą rodzicielską matek i zdecydowanie większego uwzględniania w tym przypadku roli ojca. Ten pozytywny trend został w ciągu kilku lat po 2005 r. odwrócony, a następnie nastąpiła swoista stagnacja, jednak rok 2016 był okresem powrotu do wspomnianych pozytywnych zmian.

2.3. Przemoc w rodzinie

Jedną z najczęściej wymienianych przyczyn rozwodów był naganny stosunek do członków rodziny. Język prawa tak ogólnie nazywa wszelkie agresywne zachowania nieza-

leżnie od tego, czy mamy do czynienia z agresją werbalną, czy jej bardziej brutalnymi przejawami. Z problematyką tą bezpośrednio jest powiązana kwestia przemocy w rodzinie, aczkolwiek – z definicji – jest to zagadnienie szersze niż to wspomniane przy okazji omawiania przyczyn rozwodów. Przemoc w rodzinie to „jednorazowe lub powtarzające się umyślne działania bądź zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób najbliższych (lub innych osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą” (art. 2 pkt. 2 Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2015 r. poz. 1390) oraz Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r. Nr 125, poz. 842).

Zmiana sposobu gromadzenia informacji przez Komendę Główną Policji, jaka miała miejsce z początkiem 2012 r., uniemożliwia prowadzenie długookresowych analiz odnoszących się do ewolucji skali tego zjawiska¹¹. Do roku 2011 były wykorzystywane informacje pochodzące nie tylko bezpośrednio z interwencji Policji, ale również przekazywane przez inne podmioty zajmujące się tą problematyką, upoważnione do wystawiania „Niebieskich Kart”. Procedura „Niebieskie Karty” obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nakłada obowiązek prowadzenia procedury „Niebieskich Kart” na przedstawicieli jednostek organizacyjnych: pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, Policji, oświaty i ochrony zdrowia. Od roku 2012 publikowane przez Komendę Główną Policji dane są oparte wyłącznie na bezpośredniej interwencji Policji, bez danych z działalności innych podmiotów, upoważnionych do zwalczania przemocy domowej.

W niniejszym rozdziale ograniczono się do przedstawienia danych z pięciu ostatnich lat, odnośnie do których istnieje pełna porównywalność danych. Szczegółowe omówienie skali przemocy analizowane na podstawie wcześniejszego podejścia, uwzględniającego informacje płynące od większej liczby podmiotów wyznaczonych do prowadzenia „Niebieskich Kart”, znajduje się w poprzednich edycjach *Raportu RRL* (za rok 2015 i za lata wcześniejsze), dostępnych na stronie internetowej Rady.

Znajdujące się tam dane, oparte na pełnym dostępie do „Niebieskich Kart”, wskazywały na zmienną liczbę ofiar przemocy (w latach 2001–2011 liczba ta zmieniała się w przedziale 113,5–157,9 tys.) odznaczającą się najpierw wzrostem, a później powolnym i niesystematycznym spadkiem. Kobiety stanowiły zdecydowaną i rosnącą większość ofiar przemocy w rodzinie. Udział dzieci się obniżał, co zapewne po części odzwierciedlało zmniejszającą się liczbę dzieci i frakcję rodzin posiadających potomstwo. Rósł natomiast udział dorosłych mężczyzn, którzy stali się ofiarą przemocy.

W przypadku omawianej bazy dane wskazują na dużą zmienność liczby ofiar (tabl. 2.4). Znaleźć można natomiast jednoznaczne tendencje odnośnie do rodzaju ofiary. Zmniejszyła się waga małoletnich dzieci, rosły natomiast w zbliżonym tempie frakcje dorosłych kobiet i mężczyzn.

---

¹¹ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>

Tablica 2.4. Ofiary przemocy domowej w latach 2012–2016

Ofiary przemocy	2012		2013		2014		2015		2016	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Ogółem	76 993	100,0	86 797	100,0	105 332	100,0	97 501	100,0	91 789	100,0
Kobiety	50 241	65,3	58 310	67,2	72 786	69,1	69 376	71,2	66 930	72,9
Mężczyźni	7 580	9,8	9 233	10,6	11 491	10,9	10 733	11,0	10 636	11,6
Małoletni	19 172	24,9	19 254	22,2	21 055	20,0	17 392	17,8	14 223	15,5

Źródło: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>

W przypadku sprawców wcześniejsze statystyki wskazywały na ewolucję ich liczby zbliżoną do ewolucji przypadków zanotowania przemocy (choć z reguły o ok. 35% niższą z uwagi na sprawstwo przemocy wobec więcej niż jednej ofiary przez jednego sprawcę). Odnotowane przez Policję w latach 2012–2016 dane w tym przypadku tylko częściowo zgadzały się z powyższymi tendencjami. Obecnie dostępne statystyki wskazują na dużą stabilność podstawowych charakterystyk sprawców przemocy domowej (tabl. 2.5).

Tablica 2.5. Sprawcy przemocy domowej w latach 2012–2016

Ofiary przemocy	2012		2013		2014		2015		2016	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Ogółem	51 531	100,0	61 450	100,0	78 489	100,0	7 6034	100,0	74 155	100,0
Kobiety	3 522	6,8	4 440	7,2	5 301	6,8	5 244	6,9	5 461	7,4
Mężczyźni	47 728	92,6	56 755	92,4	72 791	92,7	70 484	92,7	68 321	92,1
Małoletni	281	0,5	255	0,4	397	0,5	306	0,4	373	0,5

Źródło: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html>

Zdecydowanym wyzwolicielem agresji wobec bliskich był alkohol, zdecydowana i wzrastająca większość sprawców przemocy rodzinnej znajdowała się bowiem pod jego wpływem (60,9% w 2012 r. i 62,8% w 2016 r.), przy czym zdecydowanie największą część sprawców płci męskiej w chwili interwencji Policji znajdowała się pod wpływem alkoholu (w 2016 r. 65,1%), podczas gdy w przypadku kobiet i małoletnich alkohol odnosił się do mniejszości tego typu przypadków (odpowiednio 36,5% i 12,1%).

Na tle rosnącej liczby odnotowywanych aktów przemocy w rodzinie pocieszający jest fakt zmniejszającej się liczby dzieci umieszczonych po zanotowaniu aktu agresji w niezagrażającym im miejscu, takim jak: rodzina zastępcza, dalsza rodzina, placówka opiekuńcza. Wielkość ta sukcesywnie malała: z 527 w 2012 r., 426 w 2013 r., 346 w 2014 r., do 275 w 2015 roku. W roku 2016 liczba ta jednak drastycznie wzrosła do 598.

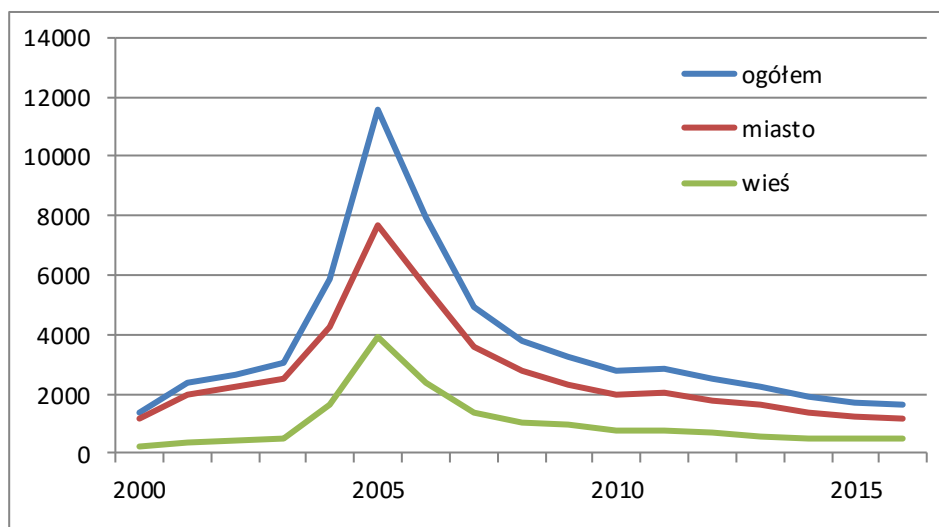
2.4. Separacje

Gdy rozkład pożycia nie jest zupełny, albo jest zakwestionowana jego trwałość, sąd rodzinny może orzec o separacji. Separacja to instytucja prawa rodzinnego wprowadzona w grudniu 1999 roku. Liczba orzeczonych separacji jest – w porównaniu z orzekanymi rozwodami – niewielka, lecz zmienna (wykres 2.13). Dynamiczny wzrost widoczny w pierwszych latach po wprowadzeniu separacji odzwierciedlał, z jednej strony, „przepustowość” sądów, z drugiej zaś – coraz większą znajomość tej instytucji prawa rodzinnego wśród zainteresowanych. Szczyt, odnotowany w roku 2006, współbrzmiał z rekordowymi zanotowanymi

wówczas liczbami rozwodów, mając prawdopodobnie tę samą przyczynę – ustawę o świadczeniach rodzinnych.

Wykres 2.13. Liczba separacji w latach 1999–2016

Źródło: dane GUS.

W ostatnich latach liczba orzekanych separacji utrzymuje się na niskim i stale zmniejszającym się poziomie; jeszcze w 2010 r. odnotowano ich 2,8 tys., a w 2016 r. jedynie 1,6 tysięcy. Separacje są zjawiskiem typowo miejskim, w całym analizowanym okresie prawie $\frac{3}{4}$ z nich orzeczono w stosunku do mieszkańców miast (w 2016 r. 70,8%). W przypadku znacznej części związków następuje naprawa zepsutych relacji łączących partnerów, w związku z czym sądy orzekają o zniesieniu separacji – w roku 2016 takich przypadków było 228, co oznacza zniesienie ok. $\frac{1}{7}$ orzeczonych separacji.

Separowane pary początkowo częściej w porównaniu z parami rozwodzającymi się posiadały potomstwo na utrzymaniu, jednak w ostatnich latach ponad połowa z nich odznacza się bezdzietnością (51,2% w 2016 r.). W przypadku tych par, które posiadają małoletnie dzieci na utrzymaniu, średnia jest jednak nieco wyższa w porównaniu z osobami rozwodzającymi się (w 2016 r. wynosiła 1,67, podczas gdy w przypadku rozwodzających się było to 1,47). W przypadku osób posiadających potomstwo zdecydowanie przeważały pary z jednym dzieckiem (49,8%), jednak znaczący jest także udział par posiadających przynajmniej troje dzieci (12,3%), a zatem par wielodzietnych.

2.5. Małżeństwo w Polsce z perspektywy europejskiej

W celu umiejscowienia Polski na mapie Europy w zakresie małżeństwa poniżej zostaną zaprezentowane podstawowe dane odnoszące się do przemian wzorca zawierania związków małżeńskich i ich rozpadu wskutek rozwodu w państwach Unii Europejskiej.

Zachodzące w Polsce przemiany odzwierciedlają – jak na to zwracano uwagę – bardziej ogólne trendy obserwowane w krajach rozwiniętych, a mianowicie: 1) późniejsze osiągnięcie samodzielności ekonomicznej, a w konsekwencji późniejsze dochodzenie do momentu uzyskania stabilności własnego statusu ekonomicznego i zawodowego tradycyjnie wymaganego w chwili ożenku/zamążpójścia, 2) zmniejszanie się udziału osób zainteresowanych zawieraniem małżeństw zarówno wskutek mniejszej atrakcyjności życia w związku, jak i więk-

szego przyzwolenia na życie w związkach nieformalnych¹². Oba te trendy są widoczne także w Polsce, gdzie i tak wiek wstępowania w związki małżeńskie należy do najniższych w państwach UE, zaś skłonność do zawierania związków małżeńskich, mierzona współczynnikiem pierwszych małżeństw, jest na poziomie przeciętnym (tabl. 2.6).

Tablica 2.6. Średni wiek wstępowania w związki małżeńskie, współczynnik pierwszych małżeństw według płci oraz współczynniki rozwodów w przeliczeniu na 1000 nowo zawartych małżeństw w krajach UE w latach 2005 i 2015

Kraj	Wiek nowożeńców				Współczynnik pierwszych małżeństw				Współczynniki rozwodów na 1000 nowo zawartych małżeństw	
	Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni		Kobiety		2005	2015
	2005	2015	2005	2015	2005	2015	2005	2015		
Austria	31,2	:	28,6	:	0,50	:	0,53	:	497	.
Belgia	30,5	:	28,1	:	0,45	:	0,47	:	715	.
Bułgaria	29,1	30,4	25,6	27,0	0,50	0,49	0,54	0,57	438	378
Chorwacja	29,4	30,7	26,2	27,9	0,65	0,63	0,67	0,67	221	303
Cypr	29,9	:	27,3	:	0,82	:	0,82	:	257	297
Czechy	29,4	31,6	26,4	28,8	0,45	0,48	0,49	0,54	604	541
Dania	33,4	34,3	30,9	31,9	0,72	0,60	0,74	0,61	423	566
Estonia	29,1	31,9	26,4	29,3	0,44	0,49	0,45	0,54	662	496
Finlandia	31,5	33,4	29,4	31,0	:	0,49	:	0,55	457	564
Francja	31,8	:	29,6	:	0,55	:	0,56	:	548	.
Grecja	32,0	33,2	28,3	30,1	0,62	0,65	0,68	0,71	221	.
Hiszpania	31,6	34,9	29,4	32,7	0,50	0,42	0,55	0,46	353	579
Holandia	31,8	33,3	29,2	30,8	0,49	0,46	0,52	0,46	449	532
Irlandia	32,4	33,7	30,5	31,9	0,59	0,61	0,60	0,59	159	.
Litwa	27,3	28,9	25,0	27,5	0,64	0,87	0,65	0,91	557	426
Luksemburg	31,5	34,8	28,9	32,1	0,44	0,36	0,49	0,38	515	655
Łotwa	28,0	31,0	25,8	28,5	0,54	0,70	0,56	0,75	506	378
Malta	:	:	:	:	:	:	:	:	.	124
Niemcy	31,9	33,6	29,1	30,9	0,52	0,57	0,56	0,61	519	408
Polska	27,7	29,3	25,3	26,9	0,60	0,56	0,61	0,61	327	356
Portugalia	28,5	31,9	26,3	30,2	0,53	0,40	0,57	0,42	470	722
Romania	28,8	30,3	25,1	26,8	0,69	0,78	0,73	0,88	234	251
Słowacja	:	31,1	:	28,2	:	0,58	:	0,64	442	340
Słowenia	31,5	32,3	28,7	30,0	0,34	0,40	0,37	0,45	459	377
Szwecja	34,6	36,2	31,7	33,6	0,53	0,58	0,60	0,58	451	476
Węgry	29,4	32,0	26,7	29,2	0,44	0,53	0,47	0,58	561	440
Wielka Brytania	:	:	:	:	:	:	:	:	.	.
Włochy	32,3	:	29,1	:	0,53	:	0,58	:	190	424

Źródło: dane Eurostatu, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_nind&lang=en

¹² W wielu krajach dochodzi trzeci powód – istnienie formalnych związków nie będących małżeństwami. Związki partnerskie (w wielu krajach omawiana instytucja prawna posiada taką właśnie nazwę) charakteryzują się mniejszą ochroną prawną (łatwiejsze rozstanie się) i z reguły dają mniejsze przywileje, nakładając jednocześnie mniejsze obowiązki. Z reguły tego typu związki mogą być zawierane przez pary jedнопłciowe.

Z kolei w przypadku rozwodów trudno jest znaleźć widoczne we wszystkich państwach tendencje. Patrząc z perspektywy tego wskaźnika, Polska na tle innych państw UE jest państwem o silnym poczuciu więzi małżeńskiej, skoro rozpada się 1/3 małżeństw, podczas gdy w większości państw UE, przede wszystkim w krajach starej UE, rozwodem kończy się około połowy zawieranych małżeństw. W efekcie w krajach zachodnioeuropejskich zdecydowanie większy jest także zakres małżeństw powtórnych w sytuacji dużej częstości rozwodów i zawierania kolejnych związków.

Podsumowanie – małżeństwa i rozwody w przyszłości

Najważniejsze trendy, jakie można przewidywać w nadchodzącym dziesięcioleciu na podstawie dostępnych danych, znajomości tendencji występujących w innych krajach europejskich i przy założeniu występowania konwergencji zachowań w sferze małżeńskości (tj. zmniejszania się różnic między zachowaniami w Polsce i innych państwach UE), to:

1. Zmniejszanie się liczby nowo tworzonych małżeństw w nadchodzących latach wskutek dochodzenia do wieku odznaczającego się najwyższą częstością zawierania formalnych związków; liczba osób w wieku 25–29 lat będzie się zmniejszać: z 2,760 mln osób w 2016 r., do 2,407 mln w 2020 r. i 1,971 mln w 2025 roku. W rezultacie należy oczekiwać zmniejszonego zapotrzebowania ze strony nowożeńców na mieszkania oraz na inne dobra i usługi niezbędne do powstania i prowadzenia samodzielnego gospodarstwa domowego. Być może w kilku najbliższych latach działania rządowe w ramach pakietu „Mieszkanie+” (stanowiącego podstawowy pakiet Narodowego Programu Mieszkaniowego) oraz poprawa sytuacji na rynku pracy mogą zachęcić niezamężną/nieżonatą część dwudziestokilku-, trzydziestokilkulatków do formalizacji związków.

2. Spadek liczby nowo zawieranych małżeństw będzie częściowo rekompensowany wzrostem liczby związków nieformalnych, jednak brak jest jakichkolwiek racjonalnych przesłanek, umożliwiających budowanie sądów na temat skali takiej substytucji.

3. Nowo formowane małżeństwa będą charakteryzować się coraz wyższym wiekiem nowożeńców. Nawet i nowożeńcy po raz pierwszy stający na ślubnym kobiercu będą się odznaczać wyższym wiekiem, zaś wszelkie przesłanki wskazują, iż w ciągu kolejnej dekady wiek typowego nowożeńca wzrośnie o kolejne dwa lata. Będzie się to przekładać na dojrzałsze decyzje małżeńskie, zakładanie rodzin na etapie życia związanym z nieco lepszą sytuacją na rynku pracy, a równocześnie na podwyższanie się wieku wydawania na świat potomstwa.

4. Brak jest przesłanek wskazujących na obniżenie się częstości występowania rozwodów¹³. Należy zatem liczyć się z wciąż ich dużą liczbą w najbliższych latach, zapewne bliską tej odnotowywanej ostatnio (65–70 tys. rocznie). Utrzymywac się będzie wysoki udział małżeństw o długim pożyciu jako rezultat dużej – w porównaniu z ostatnimi latami – liczby związków formowanych przed ćwierćwieczem.

5. W rezultacie dużej liczby rozwodów należy oczekiwać wysokiego – zapewne w ciągu kilku lat wciąż rosnącego – odsetka małżeństw powtórnych, który zapewne w ciągu kilku lat osiągnie wzorem innych krajów udział dwudziestokilkuprocentowy. Wzrost liczby małżeństw powtórnych, w przypadku których nowożeńcy są średnio starsi niż w związkach zawieranych po raz pierwszy, wzmocni dodatkowo proces podwyższania się wieku w chwili wydawania na świat potomstwa. Duża część małżeństw powtórnych, zawieranych przez trzydziestolatków, będzie bowiem chciała scementować związek wspólnym dzieckiem.

6. Rosnąca liczba małżeństw powtórnych, zwłaszcza jeśli małżeństwa te masowo będą się decydować na wydanie potomstwa, będzie oznaczać wzrost kłopotów z wypełnianiem

---

¹³ Być może program „500+”, obniżając kłopoty finansowe rodzin, przyczyni się do wzmocnienia ich trwałości.

obowiązków alimentacyjnych przez rodziców niezamieszkujących z dziećmi z poprzedniego związku. Nowy związek, a zwłaszcza nowe dziecko – jak wskazuje i literatura demograficzna i życie – są bowiem traktowane, przede wszystkim w przypadku mężczyzn, priorytetowo w stosunku do dzieci pochodzących z poprzedniego związku.

7. W efekcie wysokiej liczby rozwodów będzie powstawać wciąż duża liczba rodzin niepełnych w sytuacji, gdy około 60% rozwodzących się par posiada małoletnie potomstwo.

8. Przestrzenne zróżnicowanie – w podziale zarówno na miasta–wieś, jak i regionalnym – skłonności do zawierania związków małżeńskich i do korzystania z rozwodu w przypadku nieudanego pożycia będzie się wciąż utrzymywać w nadchodzących latach. Nieco będzie się zmniejszać zapewne różnica między miastami a wsią w wyniku procesu suburbanizacji i urbanizacji w znaczeniu socjologicznym (przejmowanie wzorców życia miejskiego). Brak jest przesłanek wskazujących na zmniejszanie się różnic między poszczególnymi województwami. Generalnie sytuacja będzie bardziej korzystna w tych województwach, w których w latach 90. i na początku XXI w. z opóźnieniem wystąpił proces obniżania się dzietności.

9. Należy oczekiwać dalszego wzrostu znaczenia małżeństw binacjonalnych w konsekwencji znaczącego napływu cudzoziemców (przede wszystkim pochodzących z Ukrainy) do Polski. Z reguły skutki takiego napływu widoczne są po 3–4 latach od rozpoczęcia imigracji – zatem dopiero nadchodzące lata pokażą jej efekty na rynku matrymonialnym.

ROZDZIAŁ III. URODZENIA I PŁODNOŚĆ W POLSCE Z PERSPEKTYWY EUROPEJSKIEJ

Wprowadzenie i rekomendacje

Celem niniejszego rozdziału jest ukazanie kształtowania się urodzeń i płodności w Polsce w latach 2000–2016 w przekroju miasta–wieś. Sytuację w 2016 r. ujęto jako rezultat zmian zachodzących w badanym okresie. W punkcie 3.1 zaprezentowano trendy liczby urodzeń żywych i ich natężenia ogółem oraz według kolejności urodzeń. Punkt 3.2 poświęcono zagadnieniom związanym z kształtowaniem się płodności. Zwrócono uwagę na zmiany wzorca płodności i jej poziomu. Oceniono zastępowalność pokoleń. W punkcie 3.3 przedstawiono zachowania prokreacyjne z uwzględnieniem kolejności urodzeń opisane za pomocą wzorców płodności oraz współczynników dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń. Miejsce Polski wśród krajów europejskich ze względu na urodzenia i płodność przedstawiono w punkcie 3.4. Rozdział zamyka podsumowanie.

Biorąc pod uwagę bardzo niski poziom płodności oraz dominującą spadkową tendencję zarówno liczby urodzeń, jak i współczynników dzietności teoretycznej, rekomendowana jest efektywna polityka demograficzna. Szczególną uwagę należy zwrócić na populację, która rozpoczyna karierę rodzinną. Wskazane są działania mające na celu ułatwienie godzenia powinności wobec rodziny z pracą zawodową oraz wzmocnienie wsparcia instytucjonalnego (żłobki, przedszkola, urlopy wychowawcze). Konieczne jest rzetelne zbadanie uwarunkowań, które przyczyniły się do korzystnych zmian, jakie pojawiły się w 2016 roku. Ocena ta powinna obejmować sytuację na rynku pracy, możliwości korzystania z elastycznego czasu pracy i wykonywania pracy w domu, wprowadzenie urlopów dla ojców, preferencje dla dużych rodzin oraz wpływ programu „500+” na dzietność i rynek pracy. Bez odpowiednich działań wzrost płodności i liczby urodzeń żywych w 2016 r. może okazać się tylko krótkookresowym odchyleniem od ogólnego trendu.

3.1. Urodzenia żywe i ich natężenie

3.1.1 Dynamika liczby i natężenia urodzeń żywych

Liczba urodzeń żywych stanowi wyjściową informację do badania zachowań prokreacyjnych oraz do określenia zastępowalności współczesnych pokoleń przez następne generacje. Jest także czynnikiem kształtującym demograficzną strukturę populacji. Na wielkość tę mają wpływ trzy elementy, a mianowicie: liczebność populacji, jej struktura według wieku i płci oraz postawy i zachowania prokreacyjne ludności. Tendencje rozwojowe liczby urodzeń żywych dla całej Polski oraz z podziałem na miasta i wieś w latach 2000–2016 przedstawiono w tabelicy 3.1 i na wykresie 3.1. Liczba urodzeń w miastach była wyższa niż na wsi. Jest to rezultat większej liczby mieszkańców miast. W kontekście kształtowania się liczby urodzeń szczególnie

znacząca jest różnica w wielkości populacji w wieku rozrodczym. Liczba ludności w wieku 15–49 lat w miastach w 2016 r. była wyższa o 3 239 078 niż na wsi.

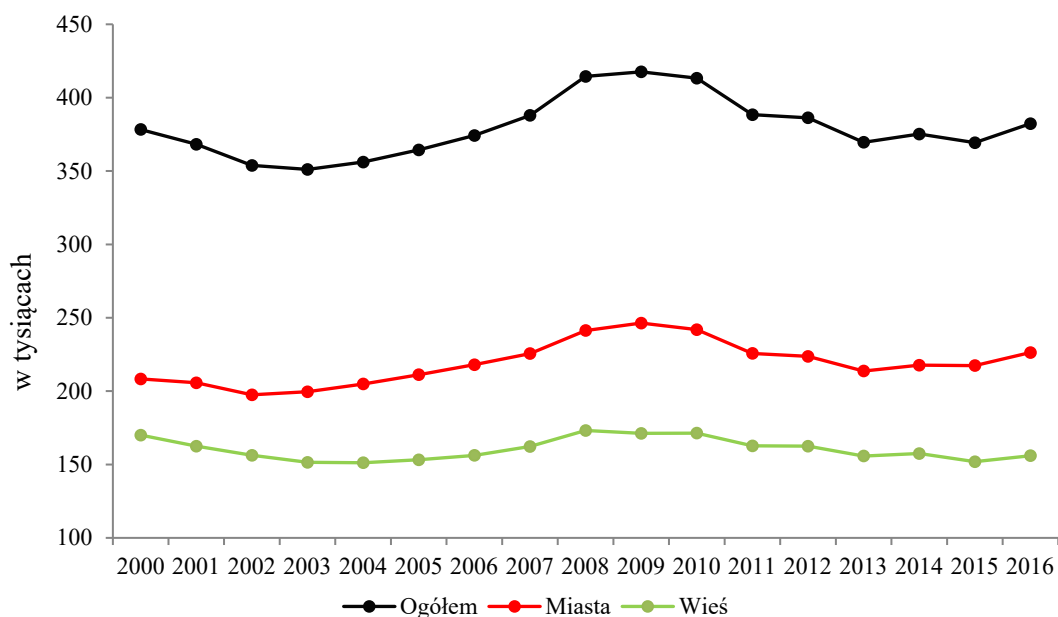
Tablica 3.1. Liczba urodzeń żywych oraz surowe współczynniki urodzeń w Polsce w latach 2000–2016

Rok	Liczba urodzeń żywych			Surowe współczynniki urodzeń		
	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
	w tysiącach			na 1000 mieszkańców		
2000	378,3	208,3	170,0	9,9	8,9	11,6
2001	368,2	205,7	162,5	9,6	8,7	11,0
2002	353,8	197,5	156,3	9,3	8,4	10,6
2003	351,1	199,6	151,5	9,2	8,5	10,3
2004	356,1	204,9	151,2	9,3	8,8	10,2
2005	364,4	211,2	153,2	9,6	9,0	10,4
2006	374,2	218,0	156,2	9,8	9,3	10,5
2007	387,9	225,6	162,3	10,2	9,7	10,9
2008	414,5	241,3	173,2	10,9	10,4	11,6
2009	417,6	246,4	171,2	11,0	10,6	11,4
2010	413,3	241,9	171,4	10,7	10,3	11,4
2011	388,4	225,7	162,7	10,1	9,6	10,8
2012	386,3	223,7	162,5	10,0	9,6	10,7
2013	369,6	213,7	155,8	9,6	9,2	10,2
2014	375,2	217,7	157,5	9,7	9,4	10,3
2015	369,3	217,4	151,9	9,6	9,4	10,0
2016	382,3	226,3	156,0	10,1	10,0	10,2

Źródło: Baza Demografia www.stat.gov.pl (data dostępu: 9.10.2017) oraz dane udostępnione przez GUS.

Dynamikę liczby urodzeń w latach 2000–2016 charakteryzują okresy wzrostu i spadku. Trend rosnący obserwowano w Polsce ogółem w latach 2004–2009, w miastach w latach 2003–2009, a na wsi w okresie 2005–2008. W kolejnych latach obserwowano tendencję spadkową (z odchyleniem w 2014 r.). W 2016 r. odnotowano wzrost liczby rodzeń żywych we wszystkich rozważanych przekrojach. W Polsce ogółem przekroczyła ona poziom z lat 2013–2015, w miastach przewyższyła liczbę urodzeń z okresu 2011–2015, a na wsi była większa niż w latach 2013 i 2015.

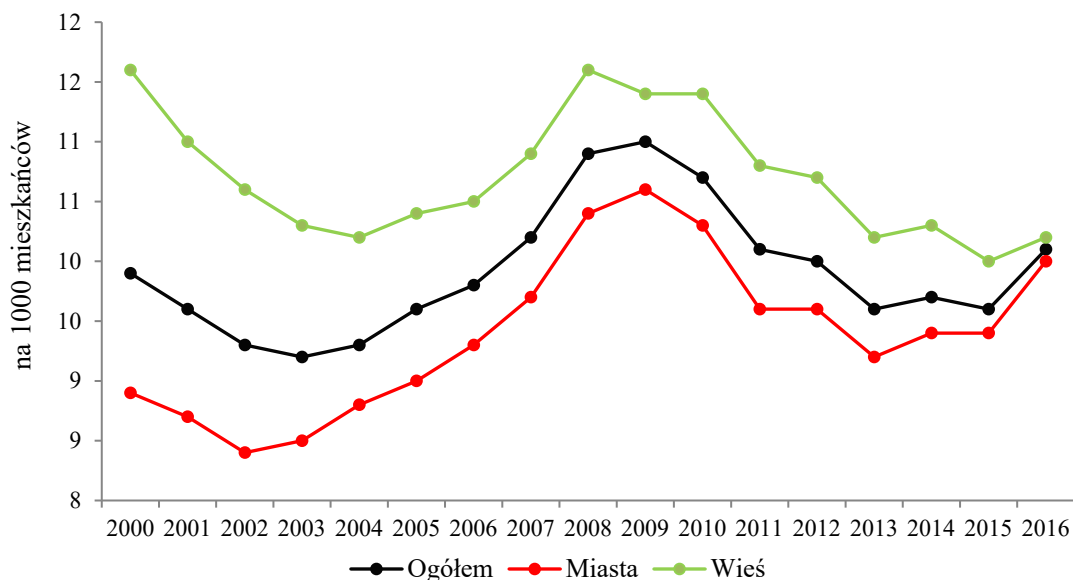
Wykres 3.1. Liczba urodzeń żywych w Polsce w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.1.

W celu zniwelowania wpływu ogólnej liczby ludności na poziom urodzeń posłużono się surowym współczynnikiem urodzeń (liczba urodzeń żywych na 1000 mieszkańców). Wykres 3.2 przedstawia trendy tego miernika¹.

Wykres 3.2. Surowe współczynniki urodzeń w Polsce w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.1.

W rozważanym okresie natężenie urodzeń żywych na wsi było wyższe niż w miastach. Kierunki zmian były podobne do trendów liczby urodzeń żywych. W 2016 r. natężenie

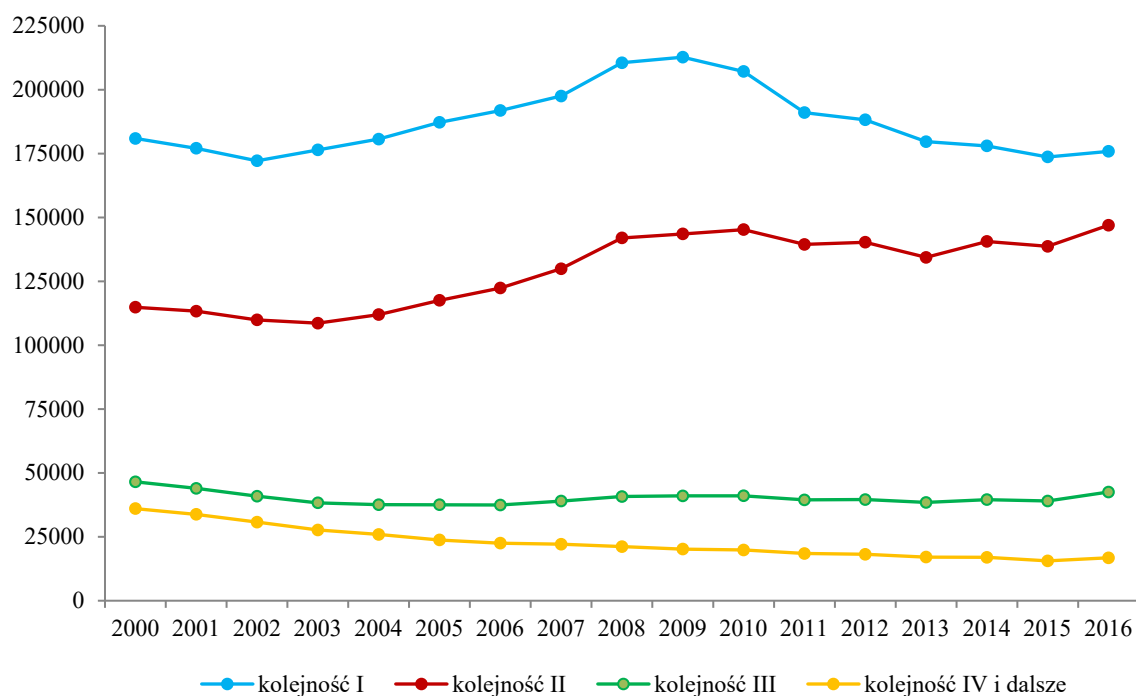
¹ Różnice w wartościach surowego współczynnika urodzeń odzwierciedlają oddziaływanie struktury populacji i wzorca płodności.

urodzeń w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w Polsce było większe niż w latach 2012–2015. W miastach przewyższało poziom z okresu 2013–2015, a na wsi tylko z 2013 roku.

3.1.2. Urodzenia żywe według kolejności

Trendy liczby urodzeń żywych z uwzględnieniem ich kolejności² można prześledzić na wykresie 3.3. Wzrost ogólnej liczby urodzeń żywych w pierwszej dekadzie XXI wieku był rezultatem wzrostu liczby urodzeń kolejności pierwszej i drugiej (2005–2010) oraz trzeciej (2007–2010). Wzrost liczby urodzeń w 2014 r. wystąpił za sprawą zwiększonej liczby urodzeń kolejności drugiej i trzeciej. Zmniejszona liczba urodzeń w 2015 r. była rezultatem mniejszej niż w poprzednim roku liczby urodzeń wszystkich kolejności.

Wykres 3.3. Liczba urodzeń żywych według kolejności w Polsce w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.1.

W 2016 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, zwiększyła się liczba urodzeń żywych wszystkich kolejności. W przypadku kolejności pierwszej zaobserwowany wzrost jednak nie przekroczył poziomu z lat poprzednich (z wyjątkiem 2002 r.). Liczba urodzeń drugiej kolejności w 2016 r. przewyższała wielkości obserwowane w latach 2000–2015. W przypadku kolejności trzeciej liczba ta była wyższa niż w latach 2003–2015. Liczba urodzeń kolejności przynajmniej czwartej w 2016 r. przewyższyła poziom tylko z roku poprzedniego. Zatem do wzrostu ogólnej liczby urodzeń żywych w 2016 r. w największym stopniu przyczyniły się urodzenia dzieci drugich i trzecich.

3.1.3 Urodzenia pozamałżeńskie

Charakterystyczną cechą współczesnych zachowań demograficznych jest ciągły wzrost udziału urodzeń pozamałżeńskich w ogólnej liczbie urodzeń. Tendencję obserwowaną

² W strukturze tej nie uwzględniono urodzeń o nieokreślonej kolejności.

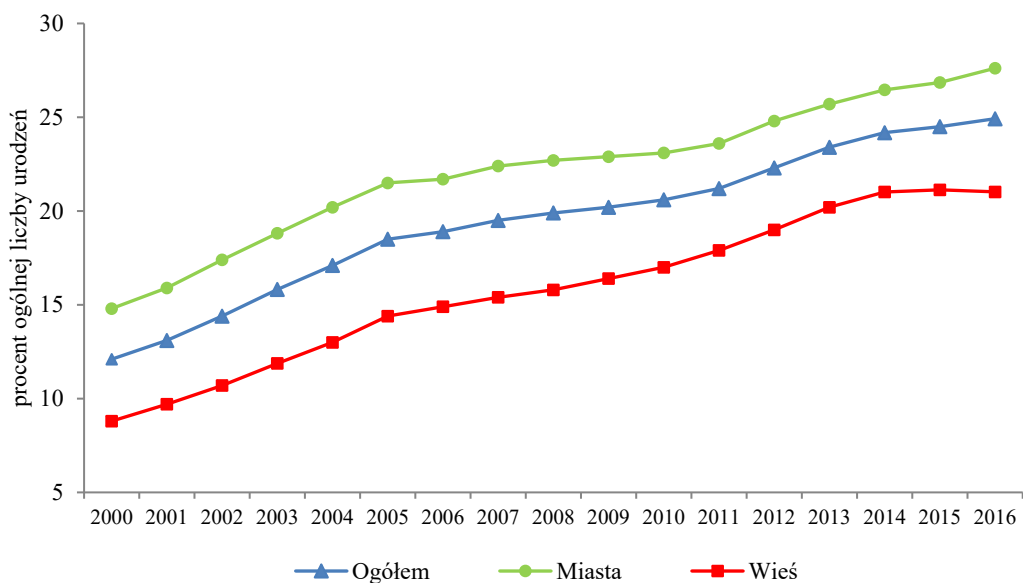
w Polsce w latach 2000–2016 (z podziałem na miasta i wieś) odzwierciedlają dane zawarte w tabelicy 3.2. Graficznie zaprezentowano je na wykresie 3.4.

Tabela 3.2. Urodzenia żywe pozamałżeńskie w Polsce w latach 2000–2016

Rok	Ogółem	Miasta	Wieś	Ogółem	Miasta	Wieś
	w % ogółu urodzeń			przyrost w stosunku do 2000 r. (w punktach procentowych)		
2000	12,1	14,8	8,8			
2001	13,1	15,9	9,7	1,00	1,10	0,90
2002	14,4	17,4	10,7	2,30	2,60	1,90
2003	15,8	18,8	11,9	3,72	4,01	3,08
2004	17,1	20,2	13,0	5,00	5,40	4,20
2005	18,5	21,5	14,4	6,40	6,70	5,60
2006	18,9	21,7	14,9	6,80	6,90	6,10
2007	19,5	22,4	15,4	7,40	7,60	6,60
2008	19,9	22,7	15,8	7,80	7,90	7,00
2009	20,2	22,9	16,4	8,10	8,10	7,60
2010	20,6	23,1	17,0	8,50	8,30	8,20
2011	21,2	23,6	17,9	9,10	8,80	9,10
2012	22,3	24,8	19,0	10,20	10,00	10,20
2013	23,4	25,7	20,2	11,30	10,90	11,40
2014	24,2	26,5	21,0	12,08	11,66	12,22
2015	24,5	26,9	21,1	12,40	12,05	12,33
2016	24,9	27,6	21,0	12,82	12,81	12,22

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bazy Demografia www.stat.gov.pl (data dostępu: 9.10.2017) i danych udostępnionych przez GUS.

Wykres 3.4. Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce w latach 2000–2016 (w % ogółu urodzeń żywych)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.2.

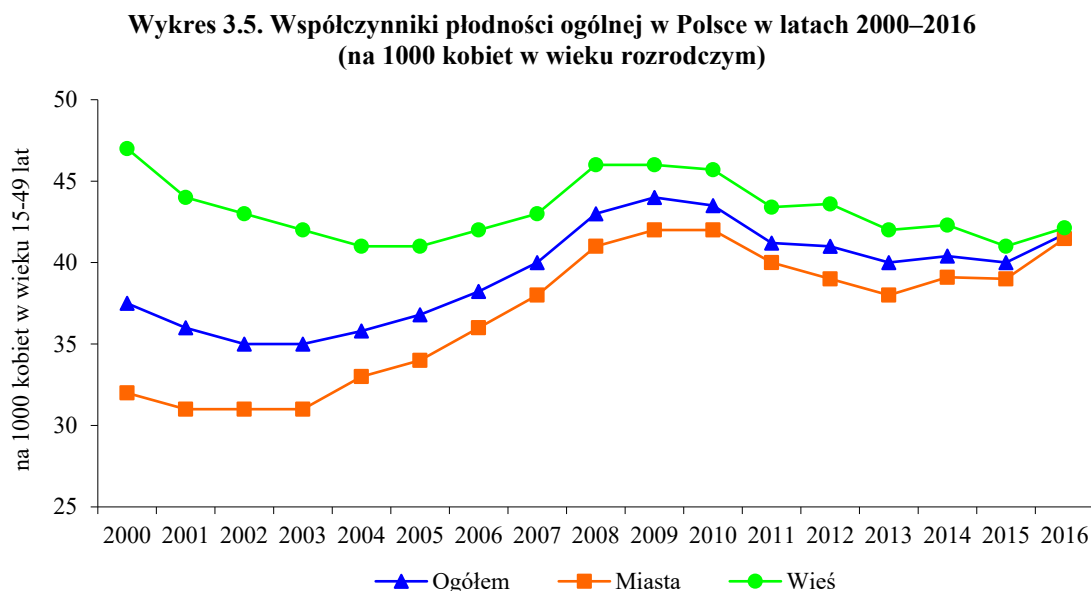
W 2016 r. liczba urodzeń pozamałżeńskich w porównaniu z 2000 r. była wyższa (w pkt. proc.) odpowiednio: ogółem w Polsce o 12,82, w miastach o 12,81 i o 12,22 na wsi. W stosunku do roku poprzedniego (2015) liczba urodzeń pozamałżeńskich w Polsce była wyższa o 0,42, w miastach o 0,76, a na wsi niższa 0,11 punktu procentowego.

3.2. Przemiany płodności kobiet

Płodność jako zjawisko demograficzne jest ujmowana przez natężenie urodzeń żywych w populacji w wieku rozrodczym, którą najczęściej stanowią kobiety w wieku 15–49 lat³. Takie podejście zastosowano w niniejszej części Raportu. Przeprowadzono analizę w ujęciu przekrojowym w skali makro. Posłużono się odpowiednimi miarami, które opisują poziom płodności (współczynnik płodności ogólnej, współczynniki dzietności teoretycznej) oraz wzorzec płodności (cząstkowe współczynniki płodności według wieku matek).

3.2.1. Poziom płodności ogólnej

Współczynnik płodności ogólnej podaje liczbę dzieci żywo urodzonych w danym okresie kalendarzowym w przeliczeniu na 1000 kobiet w wieku rozrodczym. Na wykresie 3.5 przedstawiono dynamikę tego miernika w latach 2000–2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bazy Demografia www.stat.gov.pl (data dostępu: 9.10.2017) i danych udostępnionych przez GUS.

W latach 2000–2003 poziom płodności ogólnej się obniżał. Wzrost pojawił się w okresie 2004–2009. W następnych latach nastąpił powrót do trendu spadkowego (z odchyleniem w 2014 r.). W roku 2016 liczba urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 kobiet w wieku 15–49 lat w Polsce ogółem i w miastach przewyższała poziom zaobserwowany w latach 2000–2015. Wyjątkiem pod tym względem były w przypadku Polski lata 2009–2011, a w miastach 2010–2011. Na wsi płodność w 2016 r. była wyższa niż w latach 2005–2006 i w 2015 roku.

³ W badaniach prowadzonych w skali mikro obserwacji mogą podlegać także zachowania par w wieku rozrodczym, a za takie uważa się związki, w których kobieta nie przekroczyła pięćdziesiątego roku życia. Badania zachowań prokreacyjnych w odniesieniu do populacji mężczyzn w wieku rozrodczym są rzadko podejmowane, trudniej jest bowiem uzyskać odpowiednie dane. Ponadto granice okresu rozrodczego mężczyzn nie są tak wyraźnie określone jak dla kobiet. W przypadku urodzeń pozamałżeńskich ojciec może nawet pozostać niezany.

Oceniając omówione wyżej trendy należy wziąć pod uwagę to, że na wartość omawianego współczynnika wpływają zmiany dwóch elementów, a mianowicie wzorca płodności (częstkowe współczynniki płodności według wieku matek) i struktury populacji kobiet w wieku 15–49 lat.

3.2.2. Zmiany wzorca płodności

Przystępujemy do bardziej szczegółowej analizy płodności. Jej podstawą są zmiany częściowych współczynników płodności według wieku matek oraz współczynników dzietności teoretycznej w latach 2000–2016. Wartości tych miar nie zależą ani rozmiarów populacji, ani od jej struktury według wieku. Odzwierciedlają one zachowania prokreacyjne w danym okresie. Odpowiednie dane zamieszczono w tabelicy 3.3. Wykresy 3.6–3.8 przedstawiają rozkłady częściowych współczynników płodności według wieku matek (wzorce płodności) dla Polski ogółem oraz dla miast i wsi. Dla lepszej przejrzystości zaprezentowano na nich tylko niektóre lata z rozważanego okresu.

Tablica 3.3. Charakterystyki wzorca płodności w Polsce w latach 2000–2016

OGÓŁEM									
Rok	Urodzenia żywe na 1000 kobiet w grupach wieku							Współczynnik dzietności (na 1000 kobiet)	Średni wiek matek
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49		
2000	17,0	83,3	94,6	51,7	21,4	4,8	0,2	1367	27,36
2001	15,9	76,0	92,3	52,4	21,5	4,8	0,2	1315	27,55
2002	15,2	68,4	88,8	51,8	21,4	4,7	0,2	1249	27,71
2003	14,5	64,1	88,1	52,9	20,9	4,6	0,2	1222	27,83
2004	13,8	60,9	89,1	55,5	21,9	4,8	0,2	1227	28,03
2005	13,5	58,7	90,3	59,2	22,7	4,8	0,2	1243	28,18
2006	13,9	57,7	91,1	62,8	24,0	4,9	0,2	1267	28,30
2007	14,8	58,2	91,7	67,0	25,9	5,2	0,2	1306	28,40
2008	16,3	61,0	96,2	72,5	28,2	5,5	0,2	1390	28,44
2009	16,3	58,8	96,0	74,4	29,9	5,8	0,3	1398	28,59
2010	15,3	56,1	94,4	75,1	31,3	6,1	0,2	1376	28,76
2011	13,9	51,3	89,1	70,9	30,0	6,1	0,3	1297	28,86
2012	14,2	50,8	89,2	70,8	30,6	6,2	0,3	1299	28,88
2013	13,7	48,4	85,8	69,4	29,5	6,2	0,3	1256	28,93
2014	13,1	47,8	88,0	73,0	31,3	6,0	0,3	1290	29,06
2015	12,30	47,20	87,50	74,30	31,50	6,60	0,30	1289	29,17
2016	11,91	48,27	92,19	79,20	34,09	7,01	0,30	1357	29,29
MIASTA									
Rok	Urodzenia żywe na 1000 kobiet w grupach wieku							Współczynnik dzietności (na 1000 kobiet)	Średni wiek matek
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49		
2000	15,3	68,2	85,7	48,2	18,6	3,9	0,2	1201	27,48
2001	14,5	62,4	84,6	49,6	19,1	4,0	0,2	1171	27,70
2002	13,7	55,8	80,8	49,3	19,2	3,9	0,2	1110	27,88

Tablica 3.3. Charakterystyki wzorca płodności w Polsce w latach 2000–2016 (dok.)

OGÓŁEM									
Rok	Urodzenia żywe na 1000 kobiet w grupach wieku							Współczynnik dzietności (na 1000 kobiet)	Średni wiek matek
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49		
MIASTA (dok.)									
2003	13,2	52,9	81,8	51,7	18,8	3,9	0,2	1107	28,01
2004	12,8	50,7	83,1	54,8	20,4	4,1	0,2	1124	28,22
2005	12,6	49,2	84,2	59,3	21,6	4,2	0,2	1149	28,40
2006	12,8	48,3	85,4	63,2	23,5	4,3	0,2	1179	28,55
2007	13,8	49,0	85,3	67,2	25,4	4,6	0,2	1216	28,64
2008	15,2	51,4	89,9	72,6	28,1	5,0	0,2	1300	28,70
2009	15,6	50,1	91,1	75,3	30,3	5,3	0,2	1330	28,83
2010	14,6	47,4	89,1	75,4	31,7	5,9	0,2	1309	29,03
2011	12,8	41,0	82,2	71,8	30,5	5,9	0,3	1211	29,24
2012	13,5	40,9	82,0	71,6	31,0	6,0	0,2	1212	29,22
2013	13,3	39,5	78,9	69,7	30,3	6,0	0,3	1176	29,25
2014	12,0	39,9	81,0	73,0	32,0	6,6	0,3	1217	29,42
2015	11,90	41,50	82,00	75,70	32,00	6,70	0,30	1240	29,41
2016	11,70	44,12	87,76	80,64	35,12	7,30	0,32	1324	29,50
WIEŚ									
Rok	Urodzenia żywe na 1000 kobiet w grupach wieku							Współczynnik dzietności (na 1000 kobiet)	Średni wiek matek
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49		
2000	19,6	110,0	109,4	57,5	26,1	6,6	0,3	1652	27,22
2001	17,9	99,8	105,4	56,9	25,5	6,4	0,3	1564	27,38
2002	17,4	90,3	102,8	55,9	25,0	6,2	0,3	1488	27,51
2003	16,5	83,2	99,2	54,8	24,3	6,1	0,3	1421	27,62
2004	15,1	77,6	99,9	56,6	24,4	6,1	0,3	1400	27,81
2005	14,8	73,7	101,5	59,0	24,4	6,0	0,3	1399	27,92
2006	15,4	72,1	101,7	62,0	24,9	5,8	0,3	1409	27,99
2007	16,1	71,7	103,3	66,4	26,6	6,2	0,3	1449	28,11
2008	17,6	74,7	107,3	72,2	28,4	6,2	0,3	1528	28,13
2009	17,2	70,3	104,2	72,9	29,0	6,5	0,3	1496	28,28
2010	16,1	67,6	103,1	74,5	30,5	6,5	0,3	1486	28,44
2011	15,3	66,1	100,6	69,2	28,9	6,3	0,3	1427	28,38
2012	14,9	64,5	101,0	69,5	29,8	6,5	0,3	1427	28,47
2013	14,1	60,1	97,0	68,9	28,4	6,5	0,3	1370	28,56
2014	13,8	57,6	98,9	73,0	29,8	6,3	0,3	1390	28,71
2015	12,7	54,0	96,0	72,0	29,9	6,4	0,3	1350	28,84
2016	12,17	53,03	98,66	76,73	32,32	6,57	0,26	1393	29,01

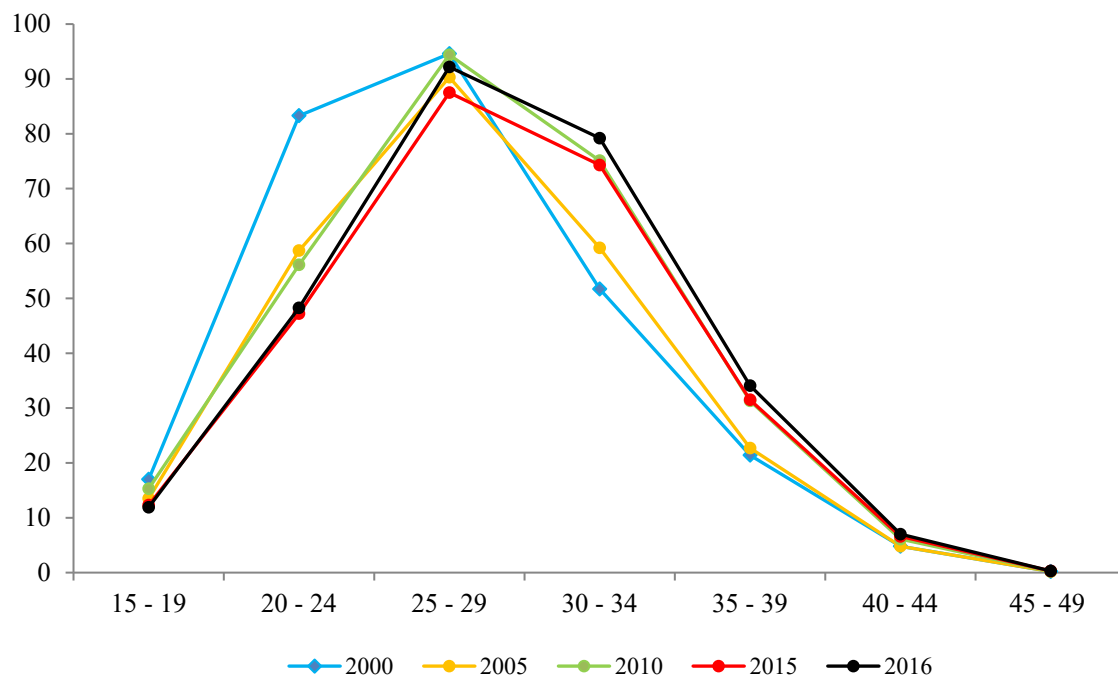
Źródło: Baza Demografia www.stat.gov.pl (dostęp 9.10.2017) oraz informacje udostępnione przez GUS.

Jako typowe cechy obserwowanych zachowań prokreacyjnych można wskazać najwyższy poziom płodności wśród kobiet w wieku 25–29 lat oraz wyższe wartości cząstkowych współczynników płodności na wsi niż w mieście. Bardziej szczegółowe zmiany odnotowane w Polsce były następujące:

1. Współczynniki płodności kobiet w wieku 20–24 lata obniżały się w okresie 2000–2015 (z odchyleniem w latach 2007–2008). W 2016 r. płodność w tej grupie wzrosła. Osiągnięty poziom był wyższy niż w latach 2014 i 2015.
2. W rozważanym okresie dynamika płodności kobiet w wieku 25–29 lat była zmienna. W latach 2000–2003 odnotowano jej spadek. Wzrost zapoczątkowany w 2004 r. utrzymywał się przez 5 lat, tzn. do 2008 roku. W latach 2009–2015 występował trend spadkowy (z odchyleniem w 2014 r). W 2016 r. płodność kobiet w rozważanej grupie wieku wzrosła. Przewyższyła ona poziom z lat 2002–2007 i 2010–2015. Poziom płodności wyższy niż w 2016 r. wystąpił tylko w latach 2000–2001 i 2008–2010.
3. Wzrostowa tendencja natężenia urodzeń wśród kobiet w grupach wieku 30–34 lata i 35–39 lat rozpoczęła się w 2003 r. i utrzymywała się do 2010 roku. Ponowny wzrost odnotowano w ostatnim trzyletnim okresie obejmującym lata 2014–2016. Mamy zatem do czynienia z realizacją odraczanych urodzeń.

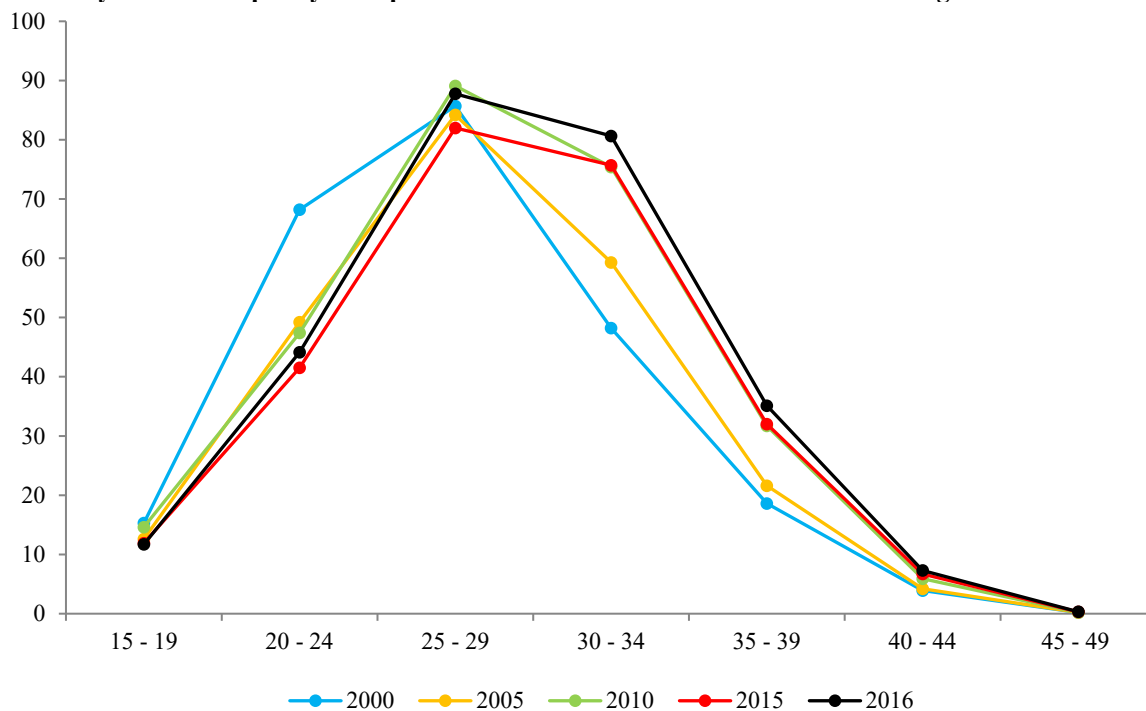
Podobne zmiany obserwowano w przekroju miasta–wieś z niewielkimi przesunięciami momentów, w których zmieniał się kierunek tendencji rozwoju. Różnice dotyczyły także poziomu płodności, który jest wyższy na wsi. W 2016 r. zarówno w miastach, jak na wsi odnotowano wzrost cząstkowych współczynników płodności wśród kobiet w wieku 25–39 lat. Obniżenie wartości omawianego miernika wystąpiło w grupach wieku 15–24 lata.

Wykres 3.6. Współczynniki płodności w Polsce w latach 2000–2016 według wieku matek

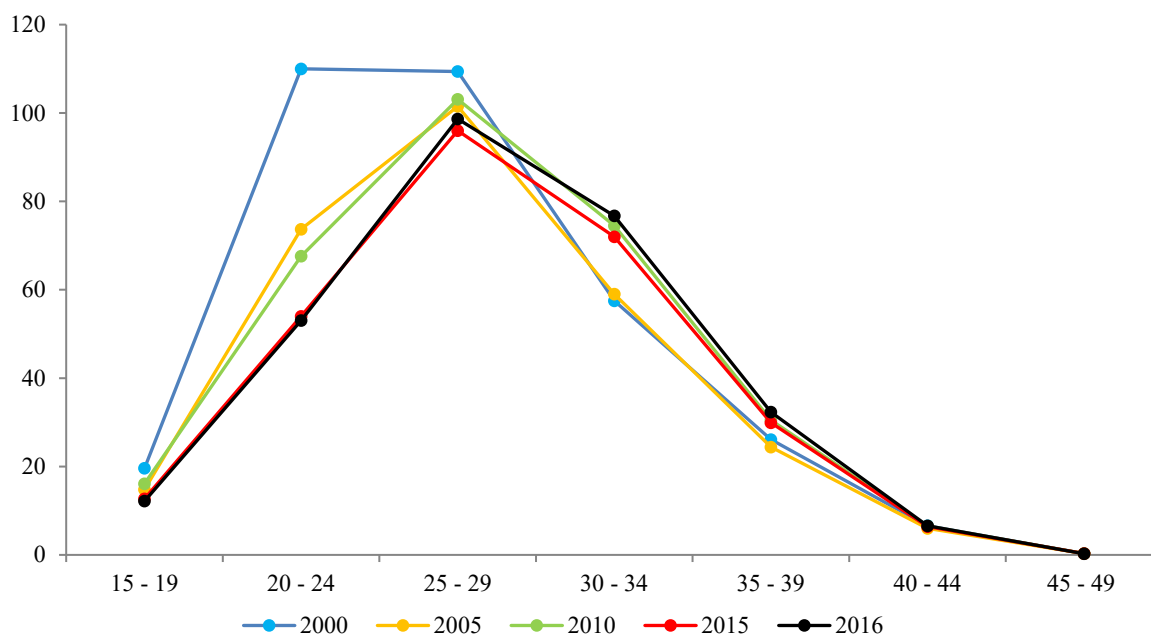
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych tablicy 3.3.

Wykres 3.7. Współczynniki płodności w miastach w latach 2000–2016 według wieku matek

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych tablicy 3.3.

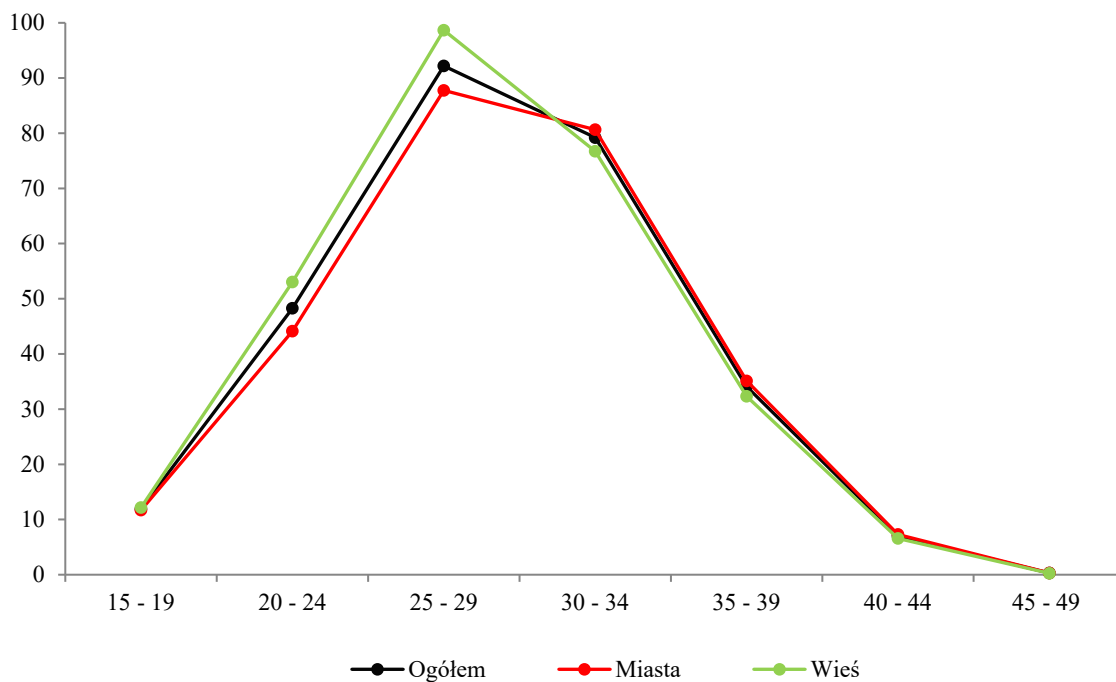
Wykres 3.8. Współczynniki płodności na wsi w latach 2000–2016 według wieku matek

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.3.

Wykres 3.9 pozwala na porównanie wzorców płodności w Polsce, w miastach i na wsi w 2016 roku. Mieszkanke miast w wieku 15–29 lat charakteryzowały się niższą płodnością od mieszkanek wsi. Z kolei natężenie urodzeń wśród kobiet w wieku 30–44 lata było wyższe w miastach niż na wsi.

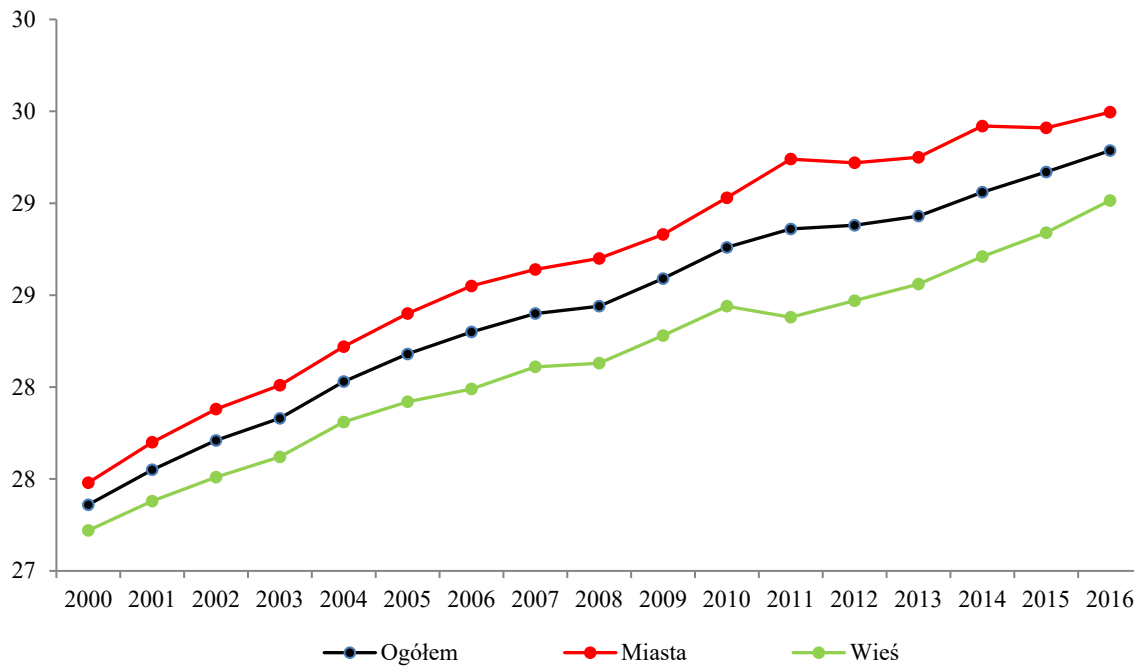
Wykres 3.9. Współczynniki płodności w 2016 r. według wieku matek

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.3.

Zmiany wzorca płodności kształtują średni wiek matek w chwili rodzenia. W rozważanym okresie następował jego wzrost (tabl. 3.2 i wykres 3.10). Przy niskim poziomie płodności tendencja ta świadczy o odraczaniu urodzeń.

Wykres 3.10. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci w Polsce w latach 2000–2016

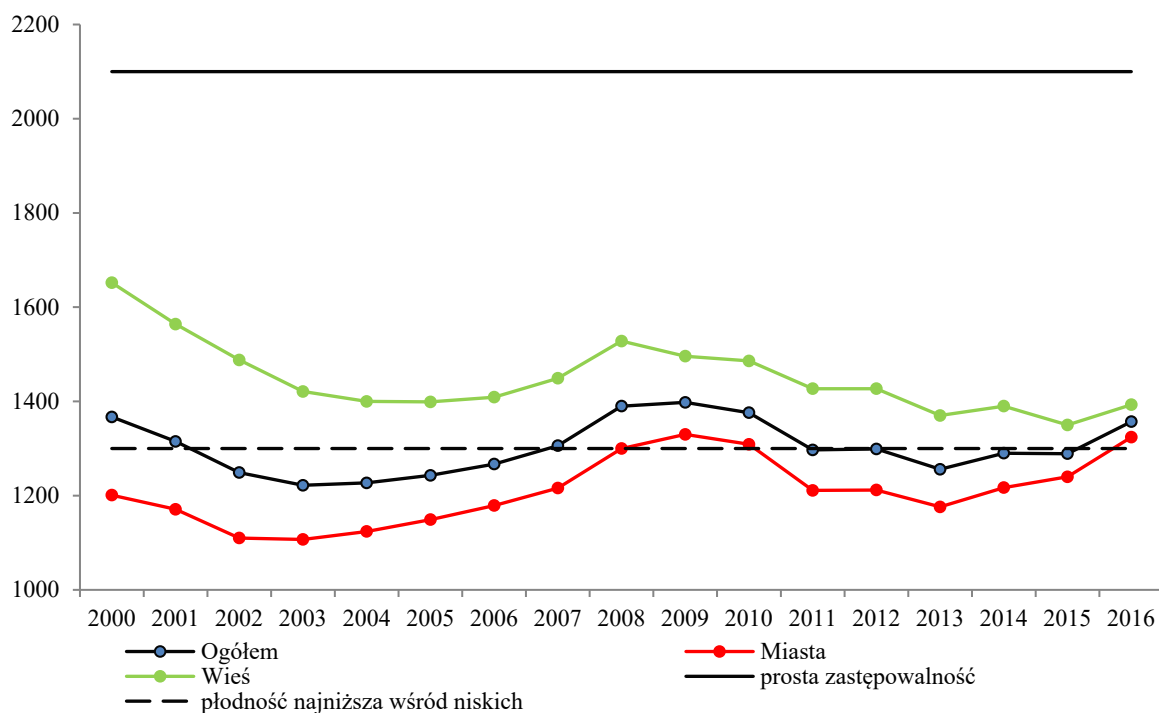
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.3.

3.2.3. Dynamika współczynników dzietności teoretycznej i zastępowalności pokoleń

Opisane wyżej zmiany wzorca płodności według wieku ujmujemy syntetycznie za pomocą współczynnika dzietności teoretycznej, który informuje, jaką średnią liczbę dzieci urodziłaby kobieta w okresie rozrodczym przy rozkładzie cząstkowych współczynników płodności (wzorcu płodności) takim jak w danym roku kalendarzowym oraz przy braku umieralności. Trendy tej miary w latach 2000–2016 ogółem w Polsce oraz w miastach i na wsi przedstawiono na wykresie 3.11.

W całym rozważanym okresie poziom płodności w miastach był znacznie niższy niż na wsi. We wszystkich układach występowały podobne tendencje rozwojowe. Lata 2000–2003 były okresem obniżania się płodności. W latach 2004–2009 odnotowano wzrost wartości współczynnika dzietności teoretycznej. Od 2010 r. występowały krótkie okresy spadków (2010–2011 i 2013) i wzrostów (2012 i 2014). W 2015 r. tylko w miastach poziom płodności był wyższy (o 23 urodzenia na 1000 kobiet) niż w 2014 roku. Dość znacznie obniżył się on na wsi (o 41 urodzeń na 1000 kobiet) i w rezultacie płodność w Polsce wzrosła tylko nieznacznie (o 1 urodzenie na 1000 kobiet). W 2016 r. wystąpił wzrost wartości współczynnika dzietności teoretycznej we wszystkich rozważanych przekrojach. W Polsce i w miastach miernik ten przewyższył poziom z okresu 2011–2015, a na wsi z lat 2014 i 2015.

Wykres 3.11. Współczynniki dzietności teoretycznej w Polsce w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.3.

Na podstawie współczynników dzietności teoretycznej można ocenić zastępowalność pokoleń, to znaczy uzyskać odpowiedź na pytanie, czy żyjące współcześnie generacje zostaną zastąpione przez przyszłe pokolenia, pod warunkiem że wzorzec płodności z danego okresu pozostanie stały. Przy aktualnej umieralności prosta zastępowalność generacji może być osiągnięta przy współczynniku dzietności teoretycznej równym 2100 (na 1000 kobiet). Na wykresie 3.11 zastępowalność tę wyznacza czarna linia na górze wykresu. Zatem poziom płodności w Polsce znacznie odbiega od prostej zastępowalności. Na omawianym wykresie zaznaczono także poziom dzietności teoretycznej równy 1300 urodzeń w przeliczeniu na 1000 kobiet (linia przerywana). Jest on określany jako najniższy wśród niskich. Utrzymywanie się takiej

dietności przez długi czas grozi wejściem w tzw. pułapkę niskiej płodności, z której wyjście jest bardzo trudne⁴. W latach 2000–2015 tylko na wsi płodność była wyższa od najniższej wśród niskich. W miastach natomiast współczynniki dietności teoretycznej były nieznacznie wyższe od granicznej wartości 1300 (odpowiednio 1330 i 1309) tylko w latach 2009–2010. W Polsce ogółem płodność najniższa wśród niskich występowała w latach 2002–2006 i 2011–2015, a w latach 2000–2001 oraz 2008–2010 była od niej wyższa. Pod tym względem sytuacja uległa poprawie w 2016 roku. Płodność podniosła się ponad poziom najniższy wśród niskich odpowiednio w Polsce o 57 urodzeń, w miastach o 24, a na wsi o 93 urodzenia w przeliczeniu na 1000 kobiet w wieku rozrodczym.

Oceniając zastępowalność generacji na podstawie współczynnika dietności teoretycznej bierzemy pod uwagę urodzenia dzieci obydwu płci. Przyjmujemy też założenie, że umieralność nie występuje. Proces ten jest uwzględniony we współczynniku zastępowalności pokoleń netto (określanym w literaturze demograficznej mianem współczynnika reprodukcji netto), który informuje, jaka jest średnia liczba żywo urodzonych dziewczynek, które przy założeniu ustalonego wzorca płodności i przy stałej umieralności zgodnej z tablicami trwania życia dla danego okresu, osiągną wiek rozrodczy i zastąpią w prokreacji swoje matki. Współczynnik ten wyraża relację między populacją matek i córek. Jeśli jest on (w zależności od przyjętego przelicznika) wyższy od jedności (lub od 1000), to oznacza reprodukcję rozszerzoną; niższy od tej wartości wskazuje, że jest ona zawężona, a równy jedności (lub 1000) oznacza prostą zastępowalność generacji. W tablicy 3.4 podano wartości współczynnika zastępowalności pokoleń netto dla okresu 2000–2016.

Tablica 3.4. Współczynniki zastępowalności pokoleń w Polsce w latach 2000–2016

Rok	Ogółem	Miasta	Wieś
	na 1000 kobiet w wieku 15–49 lat		
2000	653	572	792
2010	663	631	709
2011	623	581	687
2012	625	584	686
2013	605	566	661
2014	620	586	667
2015	622	599	649
2016	661	645	680

Źródło: Baza Demografia www.stat.gov.pl (data dostępu: 9.10.2017) oraz informacje udostępnione przez GUS.

Oceniając sytuację w 2016 r. można stwierdzić, że jeśli umieralność i płodność przez długi czas pozostawałyby na takim poziomie jak w tym roku, to do zapewnienia prostej zastępowalności powinno się urodzić dodatkowo (w przeliczeniu na 1000 kobiet): ogółem w Polsce 339, w miastach 355, a na wsi 320 dziewczynek.

⁴ Pułapka niskiej płodności jest przedstawiona m.in. w pracy: W. Lutz, V. Skirbekk, M.R. Testa, *The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces That May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe*, Vienna Yearbook of Population Research, Vienna 2006.

3.3. Zachowania prokreacyjne z uwzględnieniem kolejności urodzeń

3.3.1. Wzorzec płodności według kolejności urodzeń

Rozważane w punkcie 3.2 zmiany płodności są rezultatem kształtowania się jej struktury według kolejności urodzeń. Rozkłady współczynników płodności według wieku matek dla urodzeń kolejności: pierwszej, drugiej, trzeciej oraz przynajmniej czwartej w rozważanych trzech układach (Polska, miasta, wieś) podano w tabelicy 3.5 i przedstawiono na wykresach 3.12–3.15.

Tablica 3.5. Częstkowe współczynniki płodności według kolejności urodzeń (na 1000 kobiet w grupie wieku) w Polsce w 2016 r.

Wiek	Ogółem				Miasta				Wieś			
	kolejność urodzenia				kolejność urodzenia				kolejność urodzenia			
	I	II	III	IV+	I	II	III	IV+	I	II	III	IV+
15–19	10,73	1,06	0,08	0,01	10,47	1,06	0,09	0,01	11,03	1,05	0,06	0,00
20–24	34,09	11,87	1,91	0,40	31,39	10,52	1,82	0,38	37,20	13,41	2,01	0,41
25–29	51,34	32,67	6,27	1,89	52,74	28,54	4,84	1,61	49,30	38,70	8,35	2,30
30–34	26,72	38,56	10,53	3,36	30,52	38,87	8,59	2,62	20,21	38,03	13,86	4,62
35–39	7,42	14,92	7,92	3,81	8,61	16,29	7,16	3,05	5,40	12,59	9,22	5,10
40–44	1,23	2,14	1,90	1,72	1,50	2,53	1,87	1,40	0,82	1,54	1,96	2,24
45–49	0,04	0,06	0,06	0,12	0,06	0,07	0,08	0,10	0,03	0,05	0,04	0,15

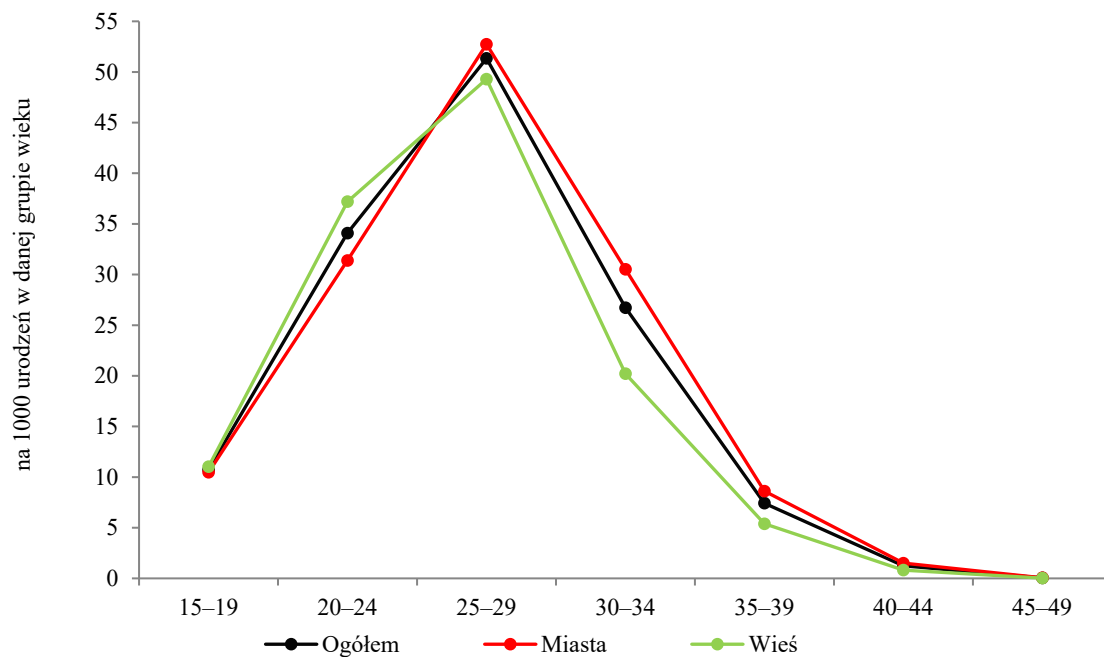
Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy Demografia www.stat.gov.pl (data dostępu: 9.10. 2017) i danych udostępnionych przez GUS.

Rozpatrując urodzenia kolejności pierwszej, można zauważyć (wykres 3.12), że we wszystkich rozpatrywanych przekrojach najwyższa płodność przypadała na wiek 25–29 lat. Wartości współczynników płodności w tej grupie w miastach były nieco wyższe (52,74) niż na wsi (49,30). W młodszym wieku okresu rozrodczego (do 24 lat) płodność na wsi była wyższa niż w mieście, a od 25. roku życia wyższe było natężenie urodzeń w miastach. Największe różnice między miastami i wsią wystąpiły w wieku 30–34 lata.

W przypadku urodzeń kolejności drugiej (wykres 3.13) najwyższe natężenie urodzeń w Polsce i w miastach wystąpiło wśród kobiet w wieku 30–34 lata. Na wsi poziom płodności w wieku 25–29 lat i 30–34 lata był zbliżony (odpowiednio 38,70 i 38,03). Na uwagę zasługuje to, że w grupie wieku 30–34 lata natężenie urodzeń drugiej kolejności było podobne we wszystkich rozpatrywanych przekrojach (zob. tabl. 3.5). Kobiety w wieku 20–29 lat zamieszkałe na wsi charakteryzowały się wyższą płodnością niż mieszkanki miast. Z kolei płodność kobiet w wieku przynajmniej 30 lat była wyższa w miastach niż na wsi.

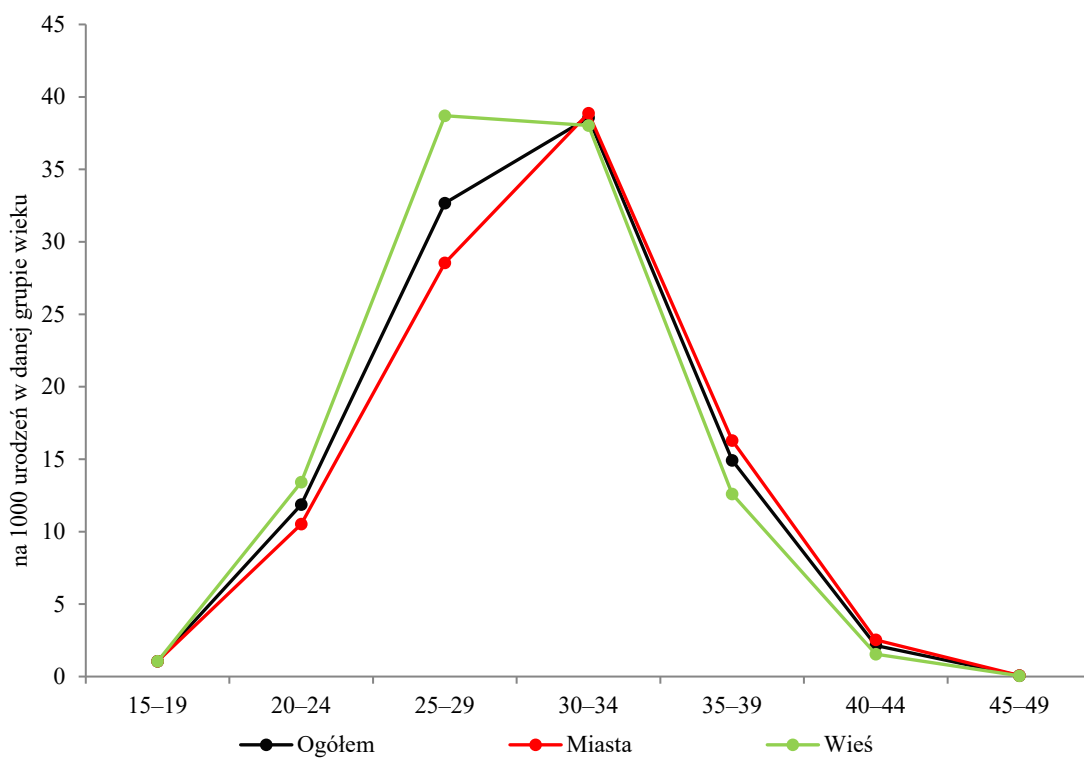
Wzorzec płodności związanej z urodzeniami kolejności trzeciej przedstawia wykres 3.14. Najwyższym natężeniem urodzeń charakteryzują się mieszkanki wsi. Maksymalna płodność we wszystkich rozważanych przekrojach wystąpiła w wieku 30–34 lata.

Wykres 3.12. Współczynniki płodności kolejności pierwszej w Polsce w 2016 r.

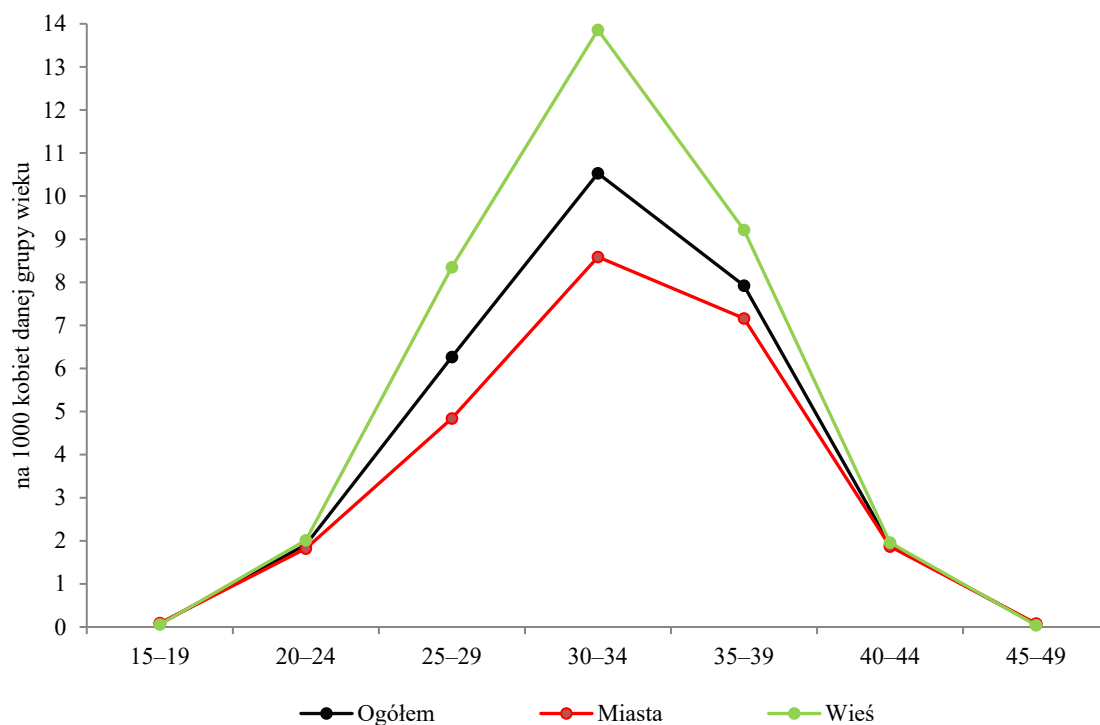
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.5.

Wykres 3.13. Współczynniki płodności kolejności drugiej w Polsce w 2016 r.

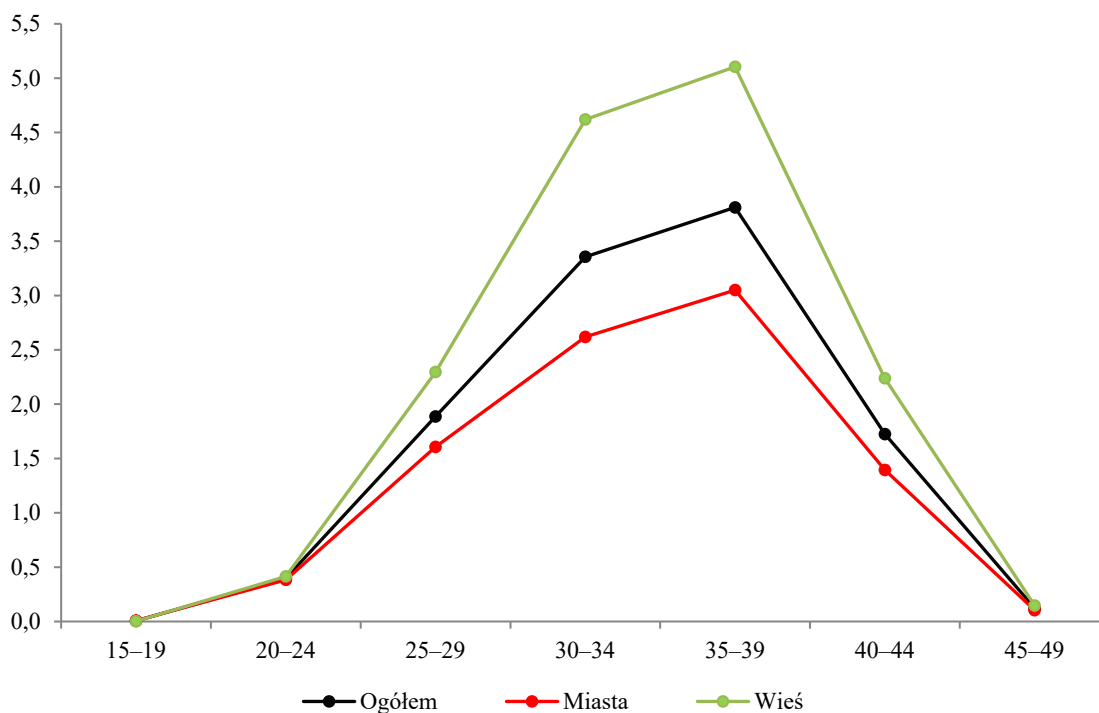
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.5.

Wykres 3.14. Współczynniki płodności kolejności trzeciej w Polsce w 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.5.

Wykres 3.15. Współczynniki płodności kolejności przynajmniej czwartej w Polsce w 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.5.

Wykres 3.15 ilustruje rozkład natężenia urodzeń kolejności czwartej i wyższej. Dla urodzeń kolejności czwartej i wyższych najwyższy poziom płodności przypada na wiek 35–39 lat. Znaczące zróżnicowanie zachowań w rozważanych przekrojach pojawia się począwszy od wieku 25–29 lat. Natężenie urodzeń jest znacznie wyższe na wsi niż w mieście.

3.3.2. Współczynniki dzietności teoretycznej i średni wiek matek według kolejności urodzeń

Tendencje rozwojowe zachowań prokreacyjnych z uwzględnieniem kolejności urodzeń w syntetycznym ujęciu opisano za pomocą współczynników dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń i średniego wieku matek w chwili rodzenia dzieci danej kolejności. Wartości tych miar dla Polski oraz w przekroju miasta–wieś w latach 2000–2016 zamieszczono w tablicy 3.6.

Tablica 3.6. Współczynniki dzietności teoretycznej (WDT na 1000 kobiet)* i średni wiek matek według kolejności urodzeń w Polsce w przekroju miasta–wieś w latach 2000–2016

Kolejność urodzenia dziecka (k)	WDT(k)	Średni wiek matek	WDT(k)	Średni wiek matek	WDT(k)	Średni wiek matek
	ogółem		miasta		wieś	
2000						
I	609,25	24,54	592,67	24,98	652,95	23,85
II	435,52	27,95	415,04	28,63	488,73	27,03
III	175,44	30,88	137,44	31,65	248,74	30,18
IV i wyższa	137,30	33,74	78,57	34,12	239,23	33,63
2005						
I	615,67	25,74	606,00	26,26	629,83	24,90
II	405,39	29,21	375,82	29,87	460,62	28,28
III	136,17	31,93	105,32	32,56	190,95	31,27
IV i wyższa	89,97	34,67	55,19	34,90	149,13	34,45
2010						
I	695,86	26,43	696,17	26,86	682,78	25,75
II	484,02	30,11	461,27	30,68	515,61	29,34
III	141,04	32,58	114,34	33,09	186,43	32,12
IV i wyższa	70,88	34,97	49,26	34,98	107,43	34,92
2011						
I	647,47	26,54	634,02	27,09	658,95	25,68
II	461,54	30,16	435,15	30,79	502,27	29,30
III	133,50	32,63	108,40	33,18	175,65	32,10
IV i wyższa	64,46	34,97	45,14	35,01	96,41	34,89
2012						
I	647,97	26,58	634,80	27,07	658,44	25,83
II	465,53	30,25	438,75	30,81	505,68	29,45
III	133,17	32,77	108,14	33,16	174,92	32,18
IV i wyższa	62,66	35,15	44,57	34,73	92,49	34,86
2013						
I	631,15	26,63	621,68	27,11	640,53	25,95
II	448,13	30,32	423,35	30,89	487,65	29,59
III	128,85	32,70	105,98	33,15	168,29	32,28
IV i wyższa	58,27	34,83	42,99	34,68	84,84	34,94

Tablica 3.6. Współczynniki dzietności teoretycznej (WDT na 1000 kobiet)* i średni wiek matek według kolejności urodzeń w Polsce w przekroju miasta–wieś w latach 2000–2016 (dok.)

Kolejność urodzenia dziecka (k)	WDT(k)	Średni wiek matek	WDT(k)	Średni wiek matek	WDT(k)	Średni wiek matek
	ogółem		miasta		wieś	
2014						
I	637,95	26,81	630,13	27,29	637,62	26,10
II	472,14	30,44	446,27	30,96	508,29	29,76
III	132,36	32,79	110,21	33,20	168,63	32,41
IV i wyższa	57,53	34,79	42,97	34,74	81,60	34,74
2015						
I	635,72	26,97	638,66	27,41	619,53	26,28
II	471,16	30,47	451,74	30,90	496,57	29,91
III	130,73	32,88	111,08	33,11	162,75	32,67
IV i wyższa	52,51	34,75	41,12	34,61	71,40	34,87
2016						
I	657,93	27,12	676,46	27,51	619,86	26,46
II	506,40	30,52	489,45	30,91	526,87	29,99
III	143,36	32,78	122,25	32,99	177,49	32,60
IV i wyższa	56,52	34,68	45,84	34,55	74,11	34,82

* Współczynnik dzietności teoretycznej danej kolejności, uzyskiwany jako suma współczynników urodzeń danej kolejności według wieku matek, informuje, jaką średnią liczbę dzieci danej kolejności urodziłaby kobieta przy cząstkowych współczynnikach płodności (według wieku i kolejności urodzeń), ustalonych na poziomie danego roku kalendarzowego.

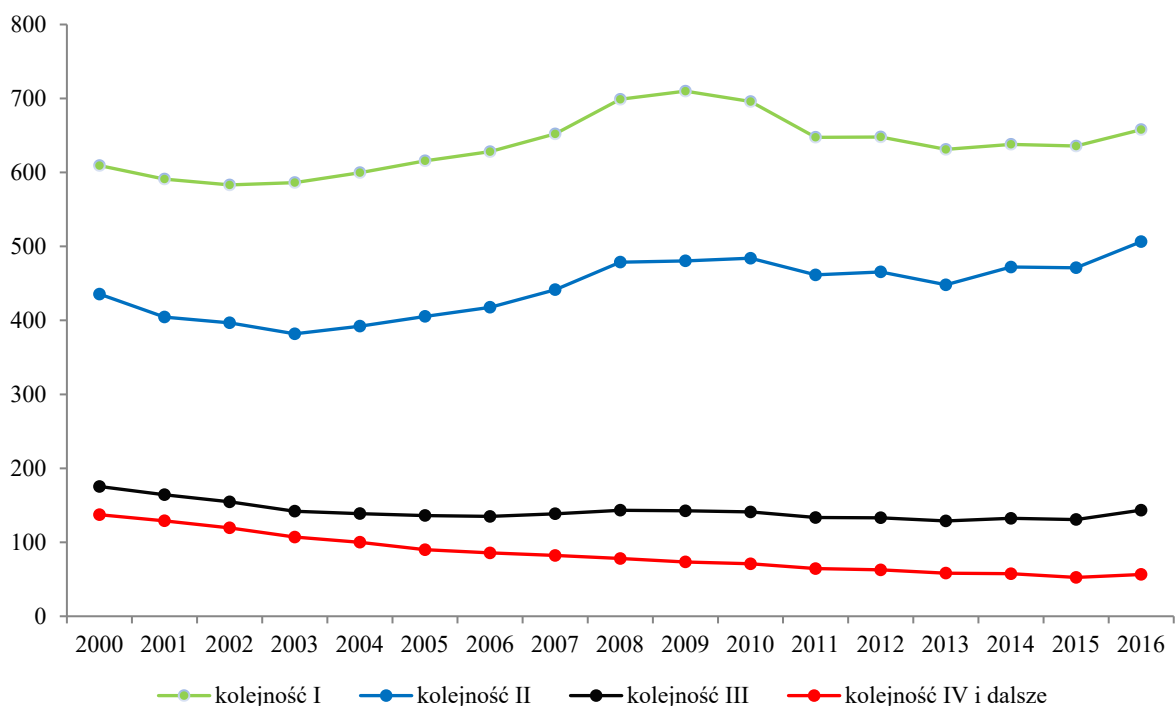
Źródło: obliczenia własne na podstawie: Baza Demografia www.stat.gov.pl (data dostępu: 9.10.2017) i danych udostępnionych przez GUS.

Obserwowane trendy były zróżnicowane w zależności od kolejności urodzenia oraz od miejsca zamieszkania w miastach lub na wsi (zob. wykresy 3.16–3.21). Zmiany w miastach były bardziej intensywne i to one w znacznej mierze kształtowały sytuację w Polsce.

Współczynniki dzietności teoretycznej związane z urodzeniami kolejności pierwszej i drugiej począwszy od 2003 r. charakteryzowały się tendencją wzrostową. Zmiany pojawiły się na początku drugiej dekady XXI wieku. W Polsce ogółem i w miastach lata 2011–2015 charakteryzowały się krótkookresowymi wzrostami i spadkami wartości omawianego miernika. Na wsi dominował trend spadkowy. W przypadku płodności związanej z urodzeniami wysokich kolejności (trzeciej oraz czwartej i wyższych) tendencja spadkowa występowała do 2015 roku. W 2016 r. we wszystkich rozważanych przekrojach odnotowano znaczny wzrost poziomu płodności związanej z urodzeniami wszystkich kolejności. Był on znacznie silniejszy w miastach niż na wsi.

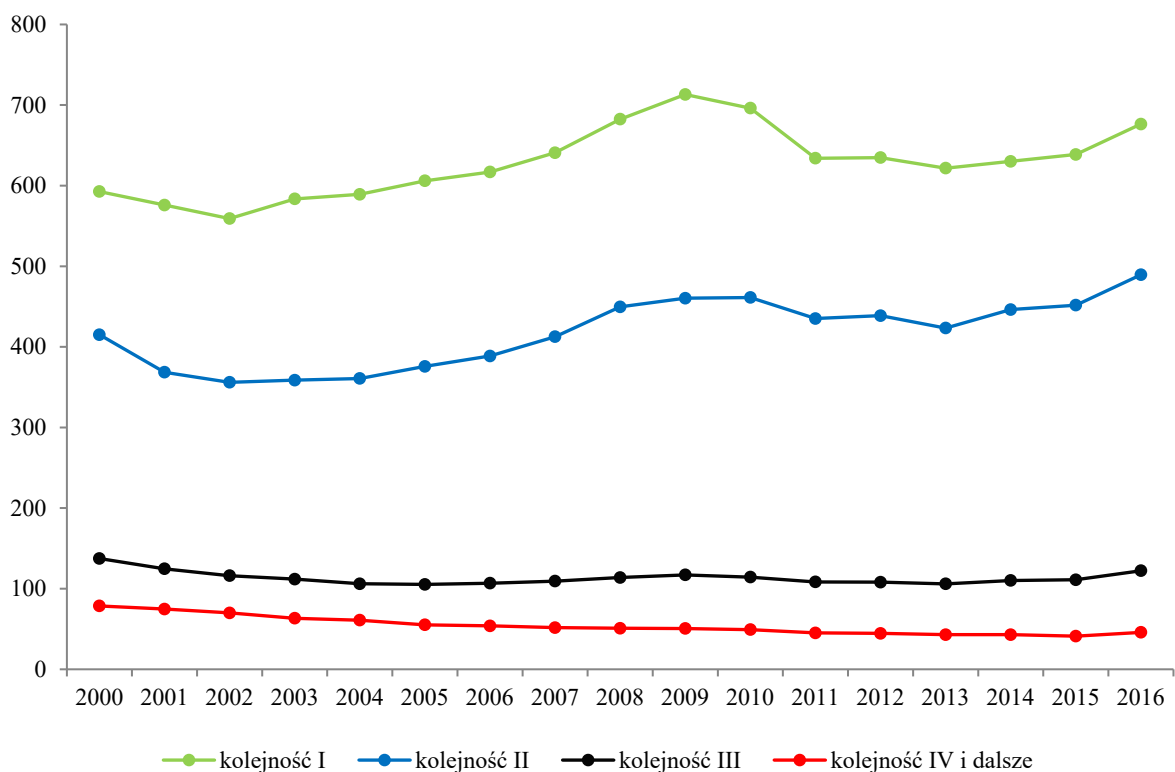
Współczynniki dzietności teoretycznej wszystkich kolejności urodzeń były wyższe na wsi niż w miastach. W latach 2000–2016 we wszystkich rozważanych układach wzrastał średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci wszystkich kolejności. Na uwagę zasługuje przede wszystkim wzrost średniego wieku matek w chwili rodzenia pierwszego dziecka (wykres 3.19). Tendencja ta oznacza opóźnianie urodzeń wszystkich kolejności.

Wykres 3.16. Współczynniki dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń w Polsce w latach 2000–2016

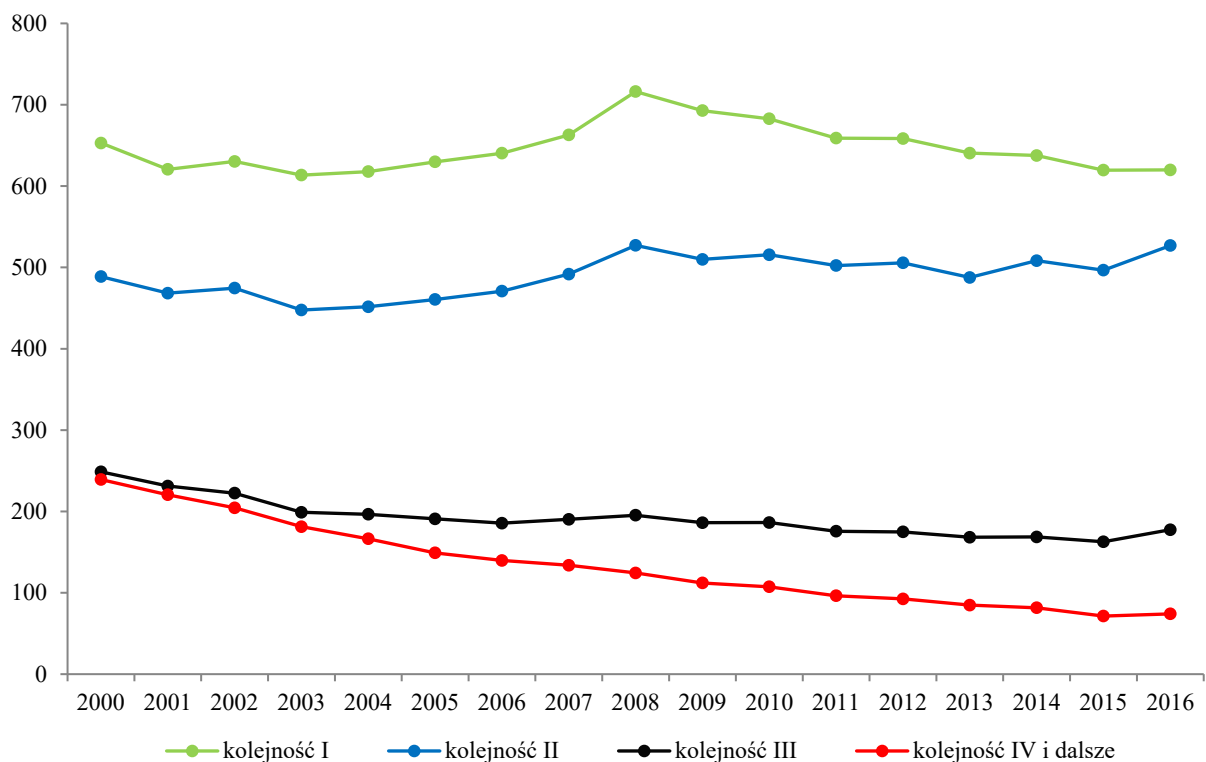
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.6.

Wykres 3.17. Współczynniki dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń w miastach w latach 2000–2016

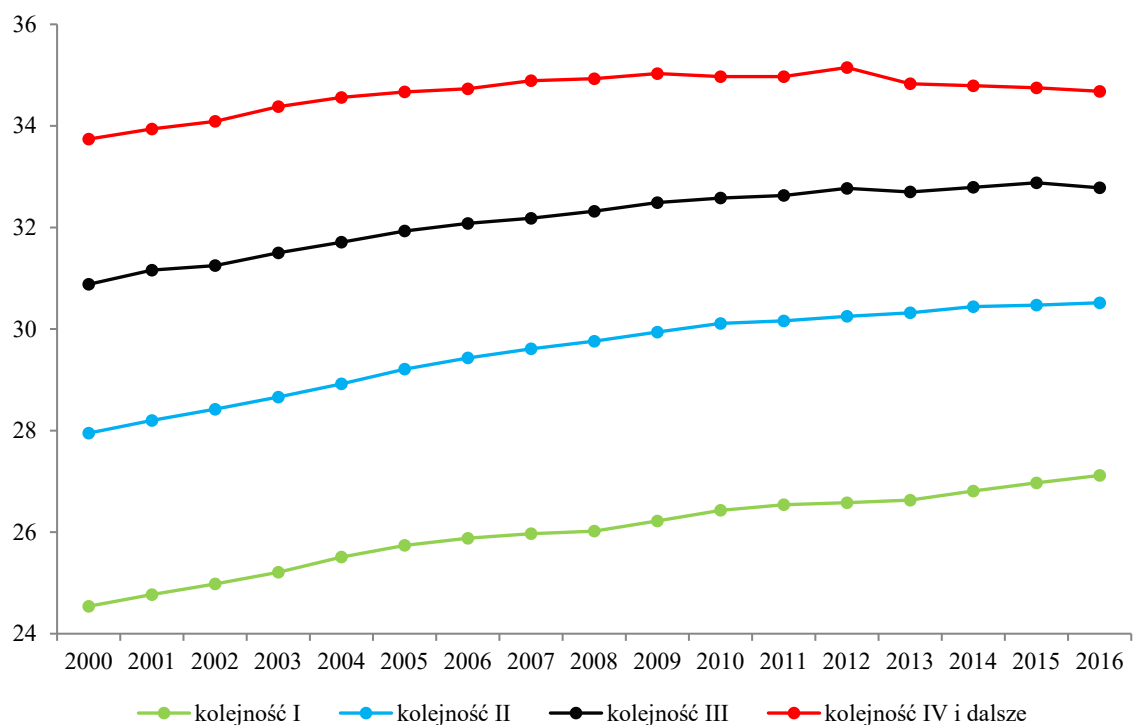
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tabelicy 3.6.

Wykres 3.18. Współczynniki dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń na wsi w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.6.

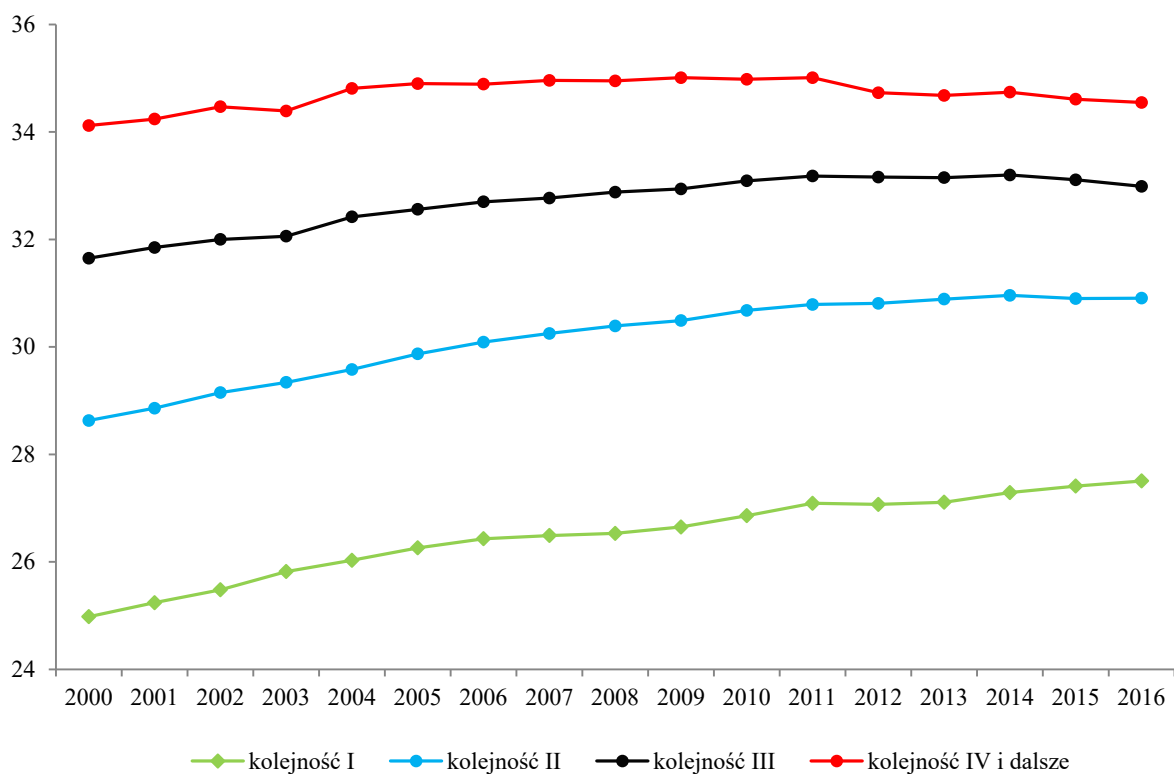
Wykres 3.19. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci według kolejności w Polsce w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.6.

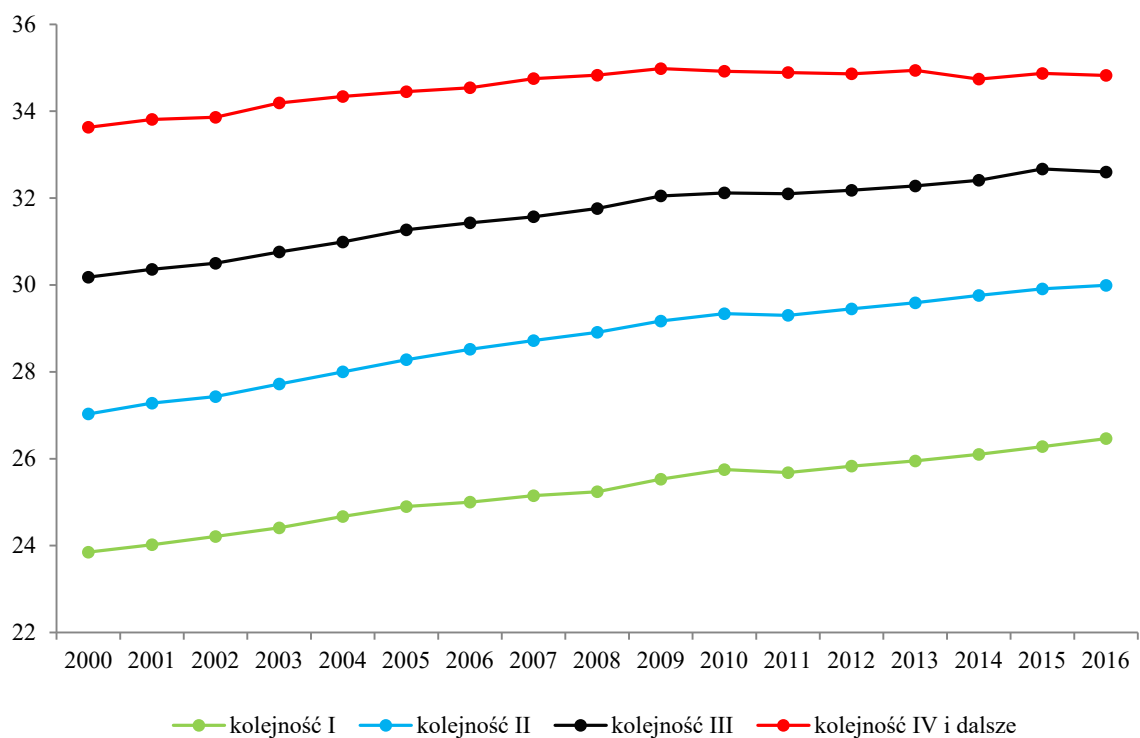

Wykres 3.20. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci według kolejności w miastach w latach 2000–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.6.

Wykres 3.21. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci według kolejności na wsi w latach 2000–2016

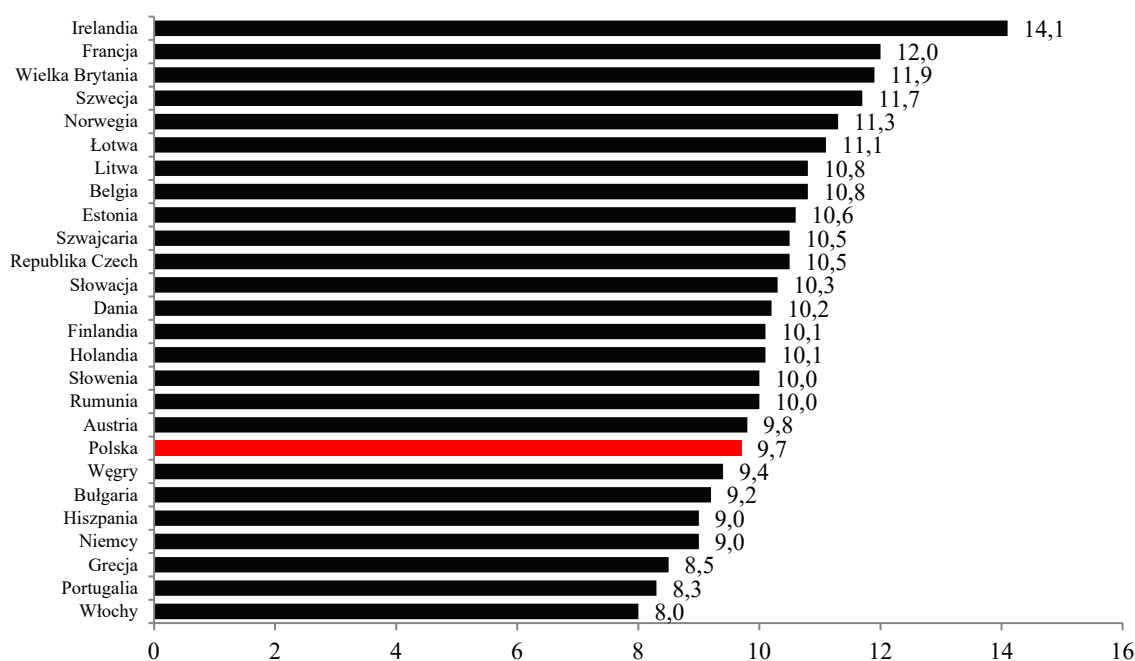
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tablicy 3.6.

3.4. Urodzenia i płodność w Polsce z perspektywy europejskiej

W celu wskazania miejsca Polski wśród krajów europejskich ze względu na natężenie urodzeń i płodność w 2015 r.⁵ wzięto pod uwagę dostępne w bazie Eurostatu następujące miary: surowy współczynnik urodzeń (wykres 3.22), współczynnik dzietności teoretycznej (wykres 3.23), średni wiek matek w chwili rodzenia (wykres 3.24), odsetek urodzeń pozamałżeńskich (wykres 3.25).

Liczba urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców, która w 2015 r. w Polsce była równa 9,7 (surowy współczynnik urodzeń), jest jedną z niższych wśród krajów europejskich (wykres 3.22). Zbliżony do Polski poziom wykazały Bułgaria, Węgry, Austria, Rumunia, Słowenia. Polska należy do krajów o bardzo niskim poziomie płodności, którego miarą jest współczynnik dzietności teoretycznej (wykres 3.23). Występuje w towarzystwie Węgry, Słowacji, Włoch, Hiszpanii, Grecji i Portugalii. Są to kraje Europy Południowej oraz Środkowej i Wschodniej. Wśród krajów europejskich Polska znajdowała się na przedostatnim miejscu, wyprzedzając jedynie Portugalię. Średni wiek matek w chwili rodzenia w Polsce jest relatywnie niski (wykres 3.24). Podobne pod tym względem są: Węgry, Litwa, Łotwa, Słowacja, Rumunia, Bułgaria.

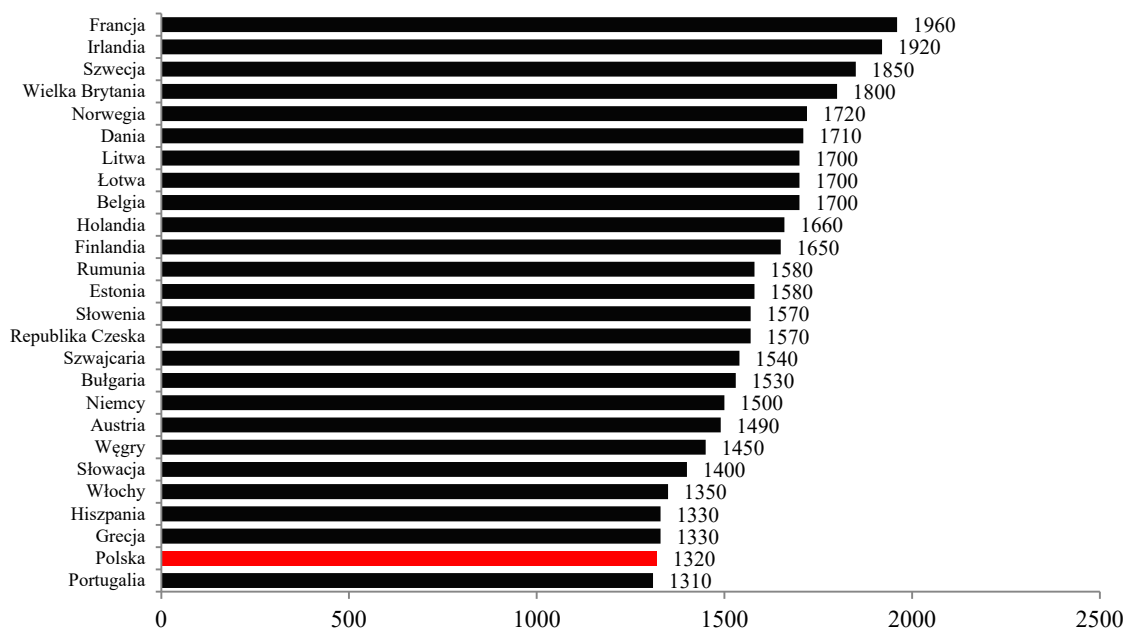
Wykres 3.22. Surowe współczynniki urodzeń (na 1000 mieszkańców) w wybranych krajach europejskich w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (data dostępu: 9.10.2017).

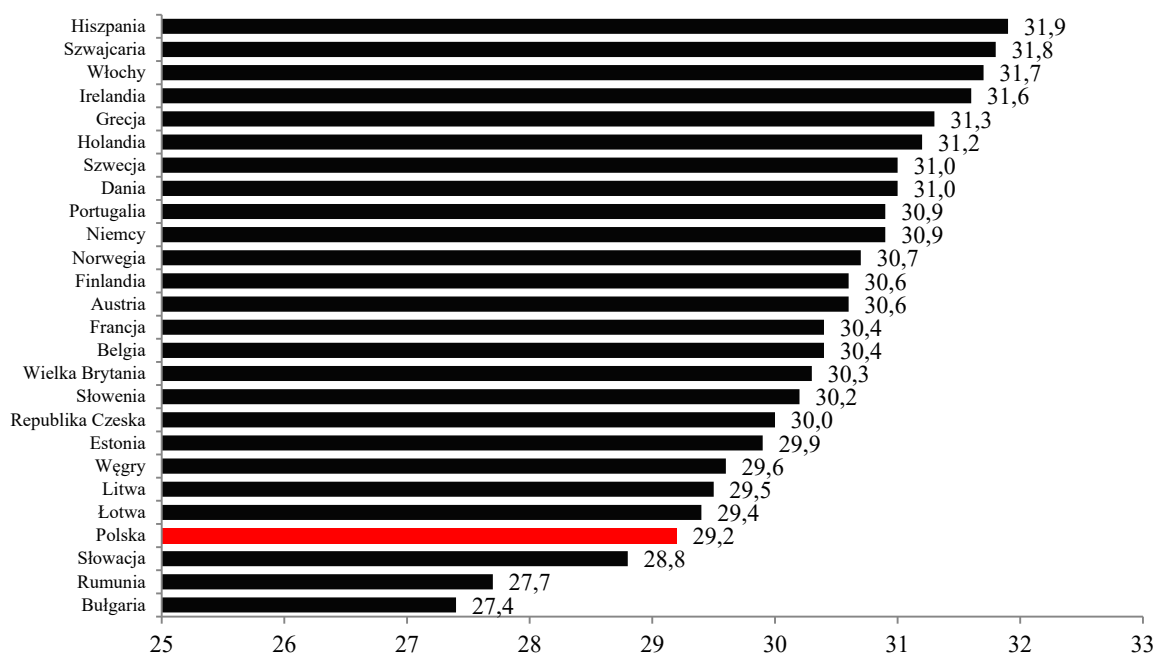
⁵ W bazie Eurostatu są to najbardziej aktualne informacje.

Wykres 3.23. Współczynniki dzietności teoretycznej (na 1000 kobiet w wieku 15–49 lat) w wybranych krajach europejskich w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (data dostępu: 9.10.2017).

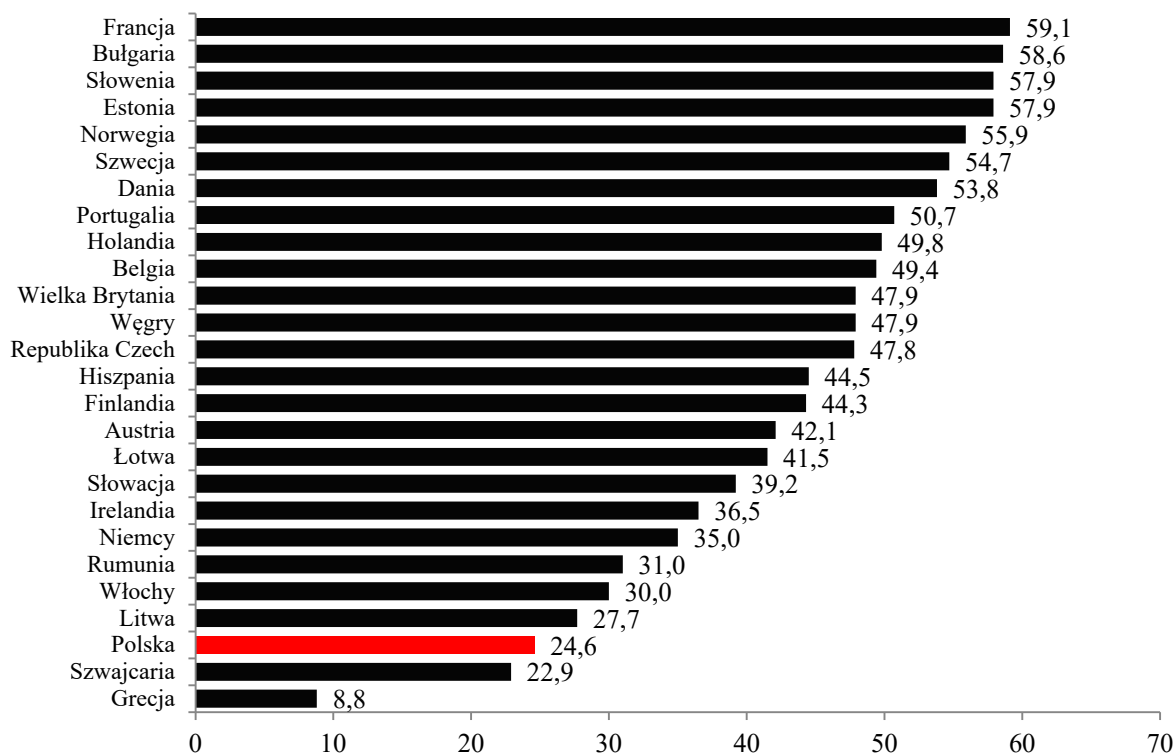
Wykres 3.24. Średni wiek matek w chwili rodzenia w wybranych krajach europejskich w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (data dostępu: 9.10.2017).

Wykres 3.25 ilustruje zróżnicowanie rozważanych krajów ze względu na odsetek urodzeń pozamałżeńskich. Na tle Europy odsetek ten w Polsce jest niski. Podobny poziom wystąpił na Litwie, w Szwajcarii i w Grecji.

Wykres 3.25. Odsetek urodzeń pozamalżeńskich w wybranych krajach europejskich w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (data dostępu: 9.10.2017 r.).

Podsumowanie

W rozważanym okresie kształtowanie się liczby i natężenia urodzeń wykazywało pewne cechy, które należy uznać za typowe. Są to: wyższa liczba urodzeń w miastach niż na wsi oraz wyższe natężenie urodzeń żywych na wsi niż w miastach.

W latach 2000–2016 występowały okresy spadku i wzrostu liczby i natężenia urodzeń żywych. Trend rosnący charakteryzował pierwszą dekadę XXI wieku. Na początku drugiego dziesięciolecia zaczęła dominować tendencja spadkowa. W 2016 r. pojawił się wzrost zarówno liczby rodzeń żywych, jak i ich natężenia we wszystkich rozważanych przekrojach (Polska, miasta, wieś). W porównaniu z rokiem poprzednim zwiększyła się liczba urodzeń wszystkich kolejności, ale do wzrostu ogólnej liczby urodzeń żywych w największym stopniu przyczyniły się urodzenia dzieci drugich i trzecich.

Typowymi cechami wzorca płodności w latach 2000–2016 były: najwyższa płodność wśród kobiet w wieku 25–29 lat oraz różnice w rozkładach cząstkowych współczynników płodności w mieście i na wsi. Mieszkanki miast w wieku 15–29 lat charakteryzowały się niższą płodnością od mieszkanek wsi. Z kolei natężenie urodzeń wśród kobiet w wieku 30–44 lata było wyższe w miastach niż na wsi. W 2016 r. w porównaniu do roku poprzedniego wzrosła płodność kobiet w wieku 20–39 lat. Nieznaczny spadek wystąpił na wsi w grupie 20–24 lata.

Poziom płodności w Polsce należy ocenić jako bardzo niski. W rozważanym okresie występowały lata, gdy był on najniższy wśród niskich (współczynnik dzietności teoretycznej poniżej 1300). Tylko na wsi płodność była wyższa od tej granicznej wartości. Pod tym względem sytuacja uległa poprawie w 2016 roku. Wartość współczynnika dzietności teore-

tycznej wzrosła ponad poziom najniższy wśród niskich we wszystkich rozważanych przekrojach. Wartości współczynników reprodukcji netto wskazują, że zastępowalność generacji jest daleka od prostej.

Tendencje rozwojowe zachowań prokreacyjnych opisane za pomocą współczynników dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń i średniego wieku matek w chwili rodzenia dzieci danej kolejności wskazują na ich zróżnicowanie w zależności od kolejności urodzenia oraz od miejsca zamieszkania w miastach lub na wsi. Zmiany w miastach były bardziej intensywne niż na wsi i to one w znacznej mierze kształtowały sytuację w Polsce. W 2016 r. we wszystkich rozważanych przekrojach odnotowano wyraźny wzrost poziomu płodności związanej z urodzeniami wszystkich kolejności.

W całym rozpatrywanym okresie wzrastał średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci wszystkich kolejności. Przy niskim poziomie płodności jest to rezultat odraczania urodzeń. Na szczególną uwagę zasługuje rosnący średni wiek w chwili rodzenia pierwszego dziecka. Opóźnianie tych urodzeń przyczynia się do późniejszego wydawaniu na świat dzieci dalszych kolejności.

Rozważając miejsce Polski wśród krajów europejskich zwrócono uwagę na to, że należy ona do krajów o bardzo niskim poziomie płodności. Podobna sytuacja występuje w krajach Europy Południowej oraz Środkowej i Wschodniej. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci w Polsce należy do najniższych w Europie. Na tle krajów europejskich Polska charakteryzuje się także relatywnie niskim odsetkiem urodzeń pozamałżeńskich. Ze względu na te dwie ostatnie charakterystyki Polska znajduje się w grupie utworzonej przez kraje, które doświadczyły transformacji systemowej.

ROZDZIAŁ IV. UMIERALNOŚĆ I TRWANIE ŻYCIA W POLSCE I WYBRANYCH KRAJACH EUROPEJSKICH

WPROWADZENIE

Umieralność jest drugim, po urodzeniach, elementem ruchu naturalnego, determinującym stan i strukturę ludności. W Polsce po II wojnie światowej przez wiele lat zmiany tego procesu miały zróżnicowane natężenie i kierunek. Zdarzały się nawet takie lata, gdy umieralność mężczyzn się zwiększała. Dopiero przemiany ustrojowe zapoczątkowały systematyczną poprawę w tym zakresie.

Celem rozdziału jest prezentacja zmian natężenia zgonów, jakie wystąpiły w Polsce oraz w wybranych krajach europejskich w latach 2002–2016. Charakteryzując badany proces, uwzględniono kryteria demograficzne: wiek, płeć, miejsce zamieszkania oraz przyczynę zgonu. Do porównań wykorzystano podstawowe mierniki statystyczne, tj. współczynniki zgonów według wieku (wyrażają natężenie zjawiska w zbiorowości będącej w określonym wieku), standaryzowane współczynniki zgonów (wyrażają natężenie zjawiska w badanej zbiorowości, eliminując wpływ zmian w strukturze ludności według wieku i umożliwiając porównania w czasie i przestrzeni) oraz przeciętne dalsze trwanie życia (syntetycznie ujmuje zmiany umieralności w całej zbiorowości). W analizach wykorzystano dane Głównego Urzędu Statystycznego, Eurostatu oraz WHO.

4.1. Umieralność ogółem

Przez wiele lat liczba zgonów w Polsce się zmniejszała. Tak było do 2002 r., kiedy to zmarło 359,5 tys. mieszkańców kraju. W kolejnych latach liczba zgonów wykazywała tendencję rosnącą, zmniejszającą wahaniami przypadkowymi (tabl. 4.1). Przyczyną tych zmian był ciągły wzrost liczebności populacji ludzi starszych. Liczba osób w wieku 70 i więcej lat zwiększyła się w latach 2002–2016 z 3263,0 tys. do 3969,9 tys. Tym samym udział tej grupy wieku w ogólnej liczbie mieszkańców Polski w latach 2002–2016 wzrósł o 21,7 pkt. proc. O zmianach umieralności świadczy jednak nie liczba zgonów lecz dynamika natężenia zjawiska, która korzystnie się zmieniała. Podstawowa miara natężenia tego procesu – standaryzowany (strukturą ludności z 2002 r.) współczynnik zgonów – pokazuje, że w okresie 2002–2016 natężenie zgonów w Polsce zmalało o 23,4 pkt. proc. (tabl. 4.1). Należy jednak zauważyć, że tempo tych pozytywnych zmian podlegało znacznym wahanom. O ile w latach 2011–2012 współczynnik ten obniżył się o 0,2 pkt. proc., to w 2015 r. wzrósł w porównaniu z 2014 r. o 2,3 pkt. proc., by rok później znów zmniejszyć swoją wartość.

Tablica 4.1. Liczba zgonów (w tys.) oraz ogólne i standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności w wybranych latach okresu 2002–2016

Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Liczba zgonów	359,5	368,3	378,5	375,5	384,8	387,3	376,5	394,9	388,0
Ogólny współczynnik zgonów	962	965	983	975	999	1006	978	1027	1010
Standaryzowany współczynnik zgonów	947	913	818	792	790	777	737	754	726

Źródło: dane GUS oraz obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Tablica 4.2. Zgony ogółem według wieku w wybranych latach okresu 2002–2016 na 100 tys. ludności danej grupy wieku

Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2015	2016	2016
						2002=100
0 ^a	752	642	498	400	398	52,9
1–4	31	27	20	17	16	51,6
5–9	18	16	12	9	9	51,5
10–14	21	17	15	13	11	53,0
15–19	52	47	44	39	35	66,8
20–24	75	69	65	59	56	74,2
25–29	83	79	70	65	65	78,8
30–34	116	108	93	85	89	76,4
35–39	176	178	150	130	129	73,2
40–44	302	291	254	206	201	66,6
45–49	487	500	414	352	347	71,2
50–54	758	753	685	581	564	74,4
55–59	1 078	1 090	1 017	918	897	83,2
60–64	1 586	1 541	1 438	1 384	1 342	84,6
65–69	2 328	2 222	2 047	1 960	1 927	82,8
70–74	3 550	3 337	2 990	2 790	2 700	76,1
75–79	5 607	5 231	4 697	4 249	4 064	72,5
80–84	8 994	8 671	7 838	7 210	6 797	75,6
85 i więcej lat	18 581	18 344	15 956	15 400	14 529	78,2

Uwaga: ^a na 100 tys. urodzeń żywych.

Źródło: dane GUS oraz opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W rozważanym okresie 2002–2016 w największym stopniu obniżyła się umieralność dzieci. Współczynnik zgonów dzieci w wieku 0–14 lat zmniejszył się niemal o połowę. Sytuacja taka jest konsekwencją ciągłej troski o najmłodszych, która przejawia się w działaniach służby zdrowia mających na celu poprawę poziomu opieki nad kobietą w ciąży i dziećmi, a także w rosnącej świadomości przyszłych rodziców dotyczącej zachowań ciężarnych kobiet i wychowania potomstwa.

Oczywiście „korzyści”, jakie z tych pozytywnych zmian czerpały osoby w różnym wieku, były zróżnicowane. Należy przy tym zwrócić uwagę na większe obniżenie natężenia zgonów osób w wieku 40–49 lat niż wśród młodszych mieszkańców Polski w wieku 15–24 lata (tabl. 4.2).

Ważną przyczyną korzystnych zmian umieralności w Polsce jest zmiana stylu życia. Grupa czynników składających się na styl życia w około 50% kształtuje zdrowie człowieka. Pozostałe grupy determinant stanu zdrowia to:

- środowisko fizyczne i społeczne (ok. 20%),
- czynniki genetyczne (ok. 20%),
- organizacja opieki medycznej (ok. 10%)¹.

¹ Zob. Narodowy Program Zdrowia na lata 2007–2015.

Tablica 4.3. Zgony według głównych przyczyn w wybranych latach okresu 2002–2014 (w %)

Grupa przyczyn zgonów	ICD–10*	2002	2005	2010	2013	2014	2015
Ogółem		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Choroby układu krążenia	I00–I99	47,1	45,7	46,0	45,8	45,1	45,7
Nowotwory	C00–D48	25,0	25,4	25,4	25,5	26,6	26,7
Przyczyny zewnętrzne	V01–Y98	7,1	6,9	6,2	5,8	5,7	5,0
Choroby układu oddechowego	J00–J98	4,3	5,1	5,1	5,9	5,4	6,1
Choroby układu trawiennego	K00–K92	4,1	4,5	4,3	4,3	4,1	3,7
Pozostałe przyczyny dokładnie określone		5,9	6,6	6,5	6,3	5,7	6,1
Przyczyny niedokładnie określone	R00–R99	6,5	6,6	6,5	6,4	7,4	6,6
Brak danych o przyczynie zgonu		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1

*ICD – Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób i Przyczyn Zgonów (ICD–9 – Rewizja 9, ICD–10 – Rewizja 10).
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Styl życia obejmuje m.in. zachowania, postawy, działania i ogólną filozofię życiową człowieka, która przejawia w zachowaniach prozdrowotnych, takich jak: aktywność fizyczna, właściwy sposób odżywiania, ograniczona konsumpcja używek. A w tych obszarach nastąpiły w naszym kraju znaczne pozytywne zmiany.

W Polsce i na świecie najważniejszymi przyczynami zgonów są: choroby układu krążenia, nowotwory oraz przyczyny zewnętrzne. Udział zgonów wywołanych tymi grupami chorób w 2015 r. wyniósł 77,4%, czyli tyle samo co w 2014 roku. W okresie 2002–2015 z upływem czasu zmniejszył się udział chorób układu krążenia oraz przyczyn zewnętrznych jako powodów zgonów, przy czym w przypadku chorób układu krążenia w dekadzie 2005–2015 udział ten był stały. Powoli, ale systematycznie wzrastał natomiast udział zgonów spowodowanych nowotworami. Należy także wskazać na wzrost udziału zgonów wywołanych chorobami układu oddechowego

W najważniejszej grupie chorób – chorób układu krążenia – najczęstszymi przyczynami zgonów ciągle są: choroba niedokrwienna serca, choroby naczyń mózgowych oraz miażdżycy. Udział zgonów z tych przyczyn wyniósł w 2015 r. odpowiednio: 10,0%, 7,7% oraz 8,6% i był mniejszy niż w 2014 r., kiedy odsetek zgonów spowodowanych tymi przyczynami wynosił 10,2%, 8,2% i 10,1%. Udział zgonów wywołanych chorobą niedokrwienną w populacji mężczyzn w 2015 r. stanowił 10,4% wszystkich zgonów tej zbiorowości i był mniejszy niż rok wcześniej (10,8%). W populacji kobiet natomiast zmniejszył się z 9,7% w 2014 r. do 9,5% w 2015 roku. Większe różnice według płci występują w przypadku chorób naczyń mózgowych i miażdżycy. W 2015 r. odsetek zgonów kobiet z powodu tych przyczyn wynosił odpowiednio: 9,1% i 11,2%, podczas gdy dla mężczyzn było to: 6,4% i 6,2%.

Najczęstszymi nowotworami powodującymi zgon są nowotwory złośliwe oskrzeli i płuc (6,0% ogółu zgonów w 2015 r.), nowotwór złośliwy jelita grubego (2,0%) oraz nowotwór złośliwy żołądka (1,3%). W przypadku pierwszej z tych przyczyn nastąpił spadek udziału zgonów z 6,2% w 2014 r., a w przypadku dwóch pozostałych wielkości te praktycznie nie różniły się od tych, jakie odnotowano we wcześniejszych latach. Wymienione przyczyny są najgroźniejszymi chorobami nowotworowymi dla mężczyzn. Nowotwory złośliwe oskrzeli i płuc w 2015 r.

spowodowały wśród nich aż 7,9% ogółu zgonów, udział zgonów z powodu złośliwego nowotworu jelita grubego wyniósł 2,1%, a odsetek zgonów wywołanych nowotworem żołądka 1,7%. Dla kobiet najgroźniejsze są nowotwory oskrzeli i płuc, narządów płciowych, a także piersi. Choroby te były przyczyną odpowiednio: 3,9%, 3,6% i 3,3% zgonów kobiet.

Wśród przyczyn zewnętrznych najczęstszymi powodami zgonów w 2015 r. były samobójstwa² (1,4% ogółu zgonów) oraz wypadki komunikacyjne w transporcie lądowym (0,9%). Obie wymienione przyczyny odpowiadają za większy odsetek zgonów w zbiorowości mężczyzn niż kobiet. Udział zgonów wywołanych wypadkami komunikacyjnymi wśród mężczyzn wyniósł w 2015 r. 1,3% wszystkich zgonów, wśród kobiet 0,4%, natomiast jeśli chodzi o samobójstwa, udziały te wynosiły odpowiednio: 2,3% i 0,4%.

W przypadku samobójstw należy zwrócić uwagę na znaczne wahania ich liczby obserwowane w ostatnich latach. W 2002 r. takich przypadków było 5924, a w 2005 r. – 6043. Najwięcej samobójstw zanotowano w roku 2009 – było 6474 takich przypadków. Od tego roku jest ich coraz mniej. W 2010 r. zanotowano 6342 samobójstw, a w 2011 r. – 6112. W 2014 r. liczba ta zmniejszyła się do 5933 przypadków, aby rok później zmniejszyć się jeszcze bardziej – do 5417³. Przy czym w 2015 r. zanotowano 4695 zgonów mężczyzn spowodowanych samobójstwami i 722 zgonów kobiet. W okresie 2014–2015 znacznie zmniejszyła się liczba zgonów będących wynikiem przestępstw. O ile w 2014 r. takich przypadków było 336, to w 2015 r. zanotowano 293 zgony jako efekt przestępstwa. Z tej liczby 205 stanowiły zgony mężczyzn, a 88 zgony kobiet.

Spadek umieralności w Polsce w latach 2002–2015 był spowodowany przede wszystkim obniżeniem natężenia zgonów wywołanych chorobami układu krążenia oraz działaniem przyczyn zewnętrznych. W tym okresie standaryzowane współczynniki zgonów z powodu tych przyczyn znacznie się zmniejszyły (tabl. 4.4)⁴. Przede wszystkim obniżyła się umieralność wywoływana chorobami układu krążenia. Średnioroczne tempo spadku współczynnika zgonów (standaryzowanego strukturą ludności z 2000 r.) w latach 2005–2010 wynosiło 2,6%, co przy bardzo dużym udziale zgonów z tej przyczyny w ogólnej liczbie zgonów znacznie obniżyło natężenie umieralności w Polsce. W kolejnym latach (2010–2015), mimo wahań, standaryzowany współczynnik zgonów z powodu chorób układu krążenia (standaryzowany strukturą ludności z 2010 r.) zmniejszył się o 10,5 pkt. proc.

W rozważanym okresie na ogólny poziom zjawiska pozytywnie wpłynęło też ograniczenie intensywności zgonów wywołanych przyczynami zewnętrznymi. Średnioroczne tempo spadku standaryzowanego współczynnika zgonów z tych powodów wynosiło 2,4% w latach 2005–2010 i w kolejnym latach tendencja ta utrzymała się; spadek współczynnika w 2015 r. w stosunku do 2010 r. wyniósł 19,4 pkt. proc.

Przez wiele lat negatywnie na poziom umieralności wpływały zmiany w oddziaływaniu chorób nowotworowych. Dane zawarte w tabelicy 4.4 wskazują na pewną poprawę sytuacji w tym zakresie. W latach 2005–2010 współczynnik zgonów z powodu chorób nowotworowych zmniejszył się o 5,7%, ale w kolejnym pięcioleciu zanotowano niewielki postęp.

---

² W X rewizji Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych termin „samobójstwa” nie jest stosowany. W jego miejsce jest używane pojęcie „zamierzone samouszkodzenia”.

³ Podane w *Raporcie* dane dotyczące zgonów według przyczyn są opracowywane przez GUS na podstawie kart zgonu wystawianych przez lekarza. Inne liczby zgonów spowodowanych samobójstwami są podawane w statystykach policyjnych. Według policji w 2015 r. takich zgonów było 5688; zob. *Mały Rocznik Statystyczny 2017*, GUS, s. 111.

⁴ Zamieszczone w tabl. 4.4 wartości współczynników były wyznaczone przy zastosowaniu różnych standardowych struktur ludności. W porównaniach dla lat 2002–2014 ważne jest więc utrzymanie tendencji zmian omawianych wielkości.

Tablica 4.4. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności z powodu najważniejszych przyczyn w wybranych latach okresu 2005–2015

Wyszczególnienie	2005 ^a	2010 ^a	2010 ^b	2011 ^b	2012 ^b	2013 ^b	2014 ^b	2015 ^b
Choroby układu krążenia	392,5	343,5	451,8	427,4	433,3	421,4	391,0	404,5
Nowotwory	219,7	207,2	249,4	244,5	246,4	242,2	240,8	247,6
Przyczyny zewnętrzne	63,2	56,1	61,3	61,1	60,2	57,0	53,9	49,4

Uwaga: ^a – współczynniki wyznaczone przy strukturze standardowej z roku 2000, ^b – współczynniki wyznaczone przy strukturze standardowej z 2010 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

4.2. Umieralność według miejsca zamieszkania

W Polsce ciągle utrzymuje się wyższa umieralność mieszkańców wsi niż miast. Ogólny standaryzowany strukturą ludności Polski z 2002 r. współczynnik zgonów dla wsi przekraczał w 2002 r. o ponad 3 pkt. proc. współczynnik dla miast (tabl. 4.5). Z upływem czasu dystans ten wzrósł i w 2016 r. współczynnik dla wsi przekraczał o ponad 30 pkt. proc.

Tablica 4.5. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności według miejsca zamieszkania w wybranych latach okresu 2002–2016

Miejsce zamieszkania	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Miasta	934	892	793	765	768	754	717	735	583
Wieś	967	945	858	831	827	814	770	786	766

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

wartość dla miast. Większa umieralność na wsi niż w miastach to przede wszystkim efekt silniejszego oddziaływania chorób układu krążenia, czyli najważniejszej przyczyny zgonów. W latach 2009–2015 odsetek zgonów z powodu tych chorób stanowił na wsi prawie połowę wszystkich zgonów, podczas gdy w miastach udział ten był niższy (w 2015 r. o ponad 4 pkt. proc.). Mniejszy w miastach był także odsetek zgonów wywołanych przyczynami zewnętrznymi. Natomiast wśród mieszkańców wsi mniejszy był udział zgonów spowodowanych przez choroby nowotworowe, choroby układu trawiennego oraz pozostałe przyczyny. Takie relacje między udziałami zgonów z wymienionych przyczyn w porównywanych populacjach utrzymują się od lat (tabl. 4.6).

Tablica 4.6. Zgony według głównych przyczyn i według miejsca zamieszkania w 2015 r. (w %)

Grupa przyczyn zgonów	ICD–10	Miasta	Wieś
Ogółem		100,0	100,0
Choroby układu krążenia	I00–I99	44,1	48,2
Nowotwory	C00–D48	28,4	24,1
Przyczyny zewnętrzne	V01–Y98	4,6	5,6
Choroby układu oddechowego	J00–J98	6,2	6,1
Choroby układu trawiennego	K00–K92	4,1	3,1
Pozostałe przyczyny dokładnie określone		6,5	5,7
Przyczyny niedokładnie określone	R00–R99	6,1	7,2

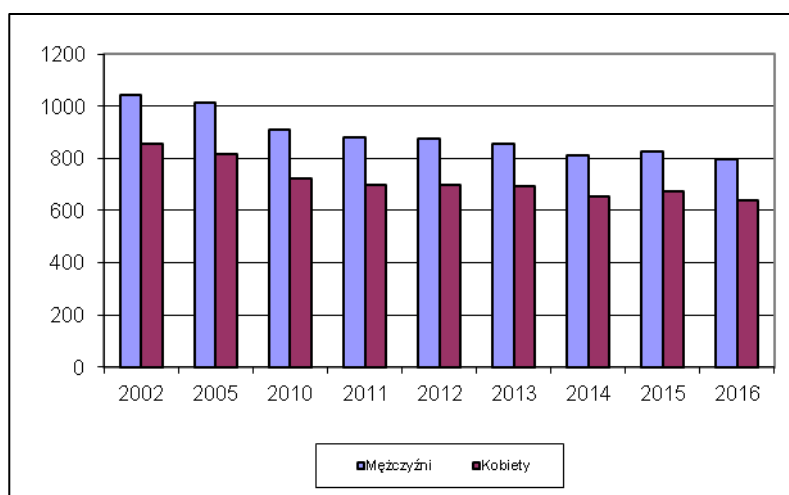
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

4.3. Umieralność według płci i wieku

Zjawiskiem powszechnie obserwowanym są częstsze zgony mężczyzn niż kobiet (tzw. zjawisko nadumieralności). W Polsce natężenie zgonów mężczyzn, mierzone współczynnikiem standaryzowanym, było w 2002 r. o około 22% wyższe niż wśród kobiet, a w roku 2016 prawie o 25 pkt. proc. przekraczało wskaźnik dla kobiet⁵. Widać więc, że dystans dzielący osoby obu płci ciągle się utrzymuje (wykres 4.1).

Zróznicowanie umieralności jest zależne od wieku. Dane zawarte w tabelicy 4.7 pokazują, że najmniejsze różnice w umieralności między osobami płci męskiej i żeńskiej występują wśród dzieci do 15. roku życia⁶ oraz wśród osób mających 75 i więcej lat. Natężenie zgonów mężczyzn w tych przedziałach wiekowych jest o kilkanaście lub kilkadziesiąt procent większe niż dla kobiet, ale dystans nie przekracza 100 pkt. proc. Natomiast dla osób z pozostałych grup wieku różnice te są znacznie większe i nie ulegają dużym zmianom z upływem czasu. W Polsce od wielu lat natężenie zgonów mężczyzn z przedziału wiekowego 20–40 lat ponad trzykrotnie przekraczało natężenie tego zjawiska wśród kobiet. Grupą wieku, dla której te relacje kształtują się szczególnie niekorzystnie, jest od dłuższego czasu wiek 20–24 lata. Mężczyźni w tym wieku umierają w Polsce z natężeniem nawet czterokrotnie większym niż kobiety.

Wykres 4.1. Standaryzowane współczynniki zgonów według płci w wybranych latach okresu 2002–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tablica 4.7. Współczynniki zgonów według wieku dla mężczyzn w procentach współczynników zgonów kobiet w wybranych latach okresu 2002–2016

Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
0*	119,8	118,9	118,8	118	118,5	115,1	121,7	125,8
1–4	131,6	114,7	110	157,7	113,9	94,4	121,6	133,7
5–9	135,1	102,5	133,8	134,7	137,9	111,1	104,5	127,4
10–14	160,0	155,8	150,5	134,2	126,4	108,3	145,4	149,7

⁵ Przyjmując strukturę ludności według płci z 2002 roku.

⁶ Należy zauważyć, że w 2014 r. wystąpiła rzadka sytuacja mniejszego natężenia zgonów chłopców niż dziewczynek w grupie wieku 1–4 lata.

Tablica 4.7. Współczynniki zgonów według wieku dla mężczyzn w procentach współczynników zgonów kobiet w wybranych latach okresu 2002–2016 (dok.)

Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
15–19	258,5	281,7	319,2	283,3	272,9	247,8	258,7	247,5
20–24	396,0	441,0	474,2	429,2	454,1	388,0	413,3	416,4
25–29	425,5	401,4	418,3	436,3	396,7	381,5	458,2	381,8
30–34	354,8	340,1	382,0	348,0	359,1	372,2	376,0	349,0
35–39	298,6	324,0	317,5	343,2	320,7	304,7	322,7	315,8
40–44	294,6	297,7	308,0	293,6	307,8	301,9	285,6	285,0
45–49	272,5	279,1	285,1	280,1	273,1	263,4	271,9	280,3
50–54	260,8	274,4	267,9	261,9	264,6	250,4	264,2	262,2
55–59	254,8	258,5	267,4	253,9	248,8	249,0	249,8	255,2
60–64	270,9	262,3	248,2	242,5	236,8	236,1	236,7	238,9
65–69	238,4	249,0	242,2	229,6	229,5	224,1	228,2	229,9
70–74	201,9	208,6	216,2	210,1	208,2	212,7	209,7	206,7
75–79	166,5	173,2	181,5	182,6	184,0	184,7	184,6	188,1
80–84	143,2	142,0	144,6	150,2	149,6	152,7	153,5	155,5
85 i więcej lat	116,2	115,3	116,7	121,8	119,3	115,1	117,6	117,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wyższa umieralność mężczyzn niż kobiet jest uzasadniana m.in. różnicami biologicznymi, większym obciążeniem pracą, niehigienicznym trybem życia mężczyzn, niższym poziomem ich wykształcenia czy często lekceważącym traktowaniem swojego zdrowia⁷. Jest to wyraźnie widoczne w przypadku dwóch spośród najważniejszych przyczyn zgonów. W przypadku chorób układu krążenia i przyczyn zewnętrznych było tak we wszystkich wyróżnionych w tablicy 4.8 przedziałach wieku. Choroby układu krążenia oddziaływały ze znacznie większym natężeniem na mężczyzn niż na kobiety w populacji osób do 60. roku życia. Standardyzowany współczynnik zgonów dla mężczyzn był w tej zbiorowości 3–4 razy większy niż dla kobiet. Wśród osób starszych, w wieku 60 i więcej lat, zróżnicowanie było znacznie mniejsze. W przypadku zgonów spowodowanych przez choroby nowotworowe obserwowany kierunek zmian był odwrotny. Różnice w umieralności mężczyzn i kobiet rosły (na niekorzyść tych pierwszych) wraz z wiekiem. O ile wartości współczynników zgonów kobiet i mężczyzn w wieku 0–44 lata były zbliżone do siebie, to natężenie zgonów najstarszych mężczyzn niemal dwukrotnie przekraczało natężenie zjawiska wśród kobiet. Należy zwrócić uwagę na fakt, że natężenie zgonów spowodowanych nowotworami wśród kobiet w wieku 0–44 i 45–59 lat znacznie przekraczało umieralność spowodowaną chorobami układu krążenia w tych zbiorowościach, natomiast wśród najstarszych kobiet sytuacja była odwrotna. W zbiorowości kobiet to właśnie choroby nowotworowe były głównym sprawcą umieralności przedwcześnie, tj. zgonów przed 65. rokiem życia.

Szczególnie duża dysproporcja między mężczyznami i kobietami jest widoczna w oddziaływaniu przyczyn zewnętrznych. Wśród mężczyzn w wieku poniżej 60 lat natężenie zgonów z tych powodów przewyższało pięć i sześciokrotnie natężenie zgonów kobiet. W starszej grupie dystans ten był mniejszy.

W przypadku dwóch pozostałych (wymienionych w tabl. 4.8) grup przyczyn zgonów umieralność mężczyzn również przekraczała natężenie zgonów kobiet. Szczególnie duża różnica występowała z powodu chorób układu trawiennego wśród osób do 45. roku życia. Natę-

⁷ Zob. np. Raport Simens 2012 „Zdrowie-męska rzecz”, red. D. Cianciara, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego, Warszawa 2012 czy M. Muszyńska, *Female-Male Gap in Life Expectancy in Poland*, „Studia Demograficzne” 2011, nr 1.

żenie zgonów mężczyzn przekraczało trzykrotnie natężenie zgonów kobiet. Z upływem lat życia dystans ten się zmniejszał. Mniejsze były różnice między mężczyznami i kobietami w przypadku natężenia zgonów wywołanych chorobami układu oddechowego. Ale w przypadku tej przyczyny należy wskazać na niekorzystną stabilizację, a nawet wzrost natężenia zgonów w rozważanym okresie zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet.

Dodatkowych informacji o oddziaływaniu głównych grup przyczyn zgonów dostarcza analiza uwzględniająca bardziej szczegółowy podział skali wieku. Na wykresach 4.2 i 4.3 przedstawiono strukturę zgonów według płci w pięcioletnich grupach wieku dla 2015 roku. Pokazują one wyraźnie zróżnicowane oddziaływanie najważniejszych przyczyn zgonów na osoby młodsze i starsze.

W zbiorowości młodych mężczyzn zdecydowanie najgroźniejszymi przyczynami zgonów są przyczyny zewnętrzne – były i są one najczęstszą przyczyną śmierci osób w wieku 1–49 lat. Szczególnie dużo zgonów (bo 35 i więcej procent) przyczyny te powodują od lat wśród mężczyzn w wieku 10–39 lat, a wśród tych w wieku 15–24 lata odpowiadają za 70% zgonów. W porównaniu z okresem 2010–2014 udział zgonów mężczyzn spowodowanych przyczynami zewnętrznymi w większości grup wieku z przedziału 1–44 lata zmniejszył się w niewielkim stopniu⁸.

Tablica 4.8. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności z powodu przyczyn według płci i wieku w latach 2010 i 2012–2015

Wyszczególnienie	Płeć	0–44 lata				45–59 lat				60 i więcej lat			
		2010	2013	2014	2015	2010	2013	2014	2015	2010	2013	2014	2015
Choroby układu krążenia	Mężczyźni	19,3	16,9	16,2	16,6	325,4	301,7	276,8	281,1	2202,9	2060,5	1915,5	1976,9
	Kobiety	5,7	4,9	5,0	4,6	85,8	80,0	75,6	78,6	1989,4	1850,3	1711,7	1777,6
Nowotwory	Mężczyźni	12,0	10,7	12,0	10,9	280,1	252,1	241,6	240,1	1363,6	1322,2	1309,9	1363,5
	Kobiety	11,9	11,4	11,1	11,2	201,4	189,0	186,0	176,2	731,6	733,5	736,9	771,4
Przyczyny zewnętrzne	Mężczyźni	60,0	54,2	51,7	47,6	154,7	141,1	129,3	115,1	165,6	156,6	152,1	139,2
	Kobiety	9,7	9,1	9,2	7,9	25,2	23,3	20,9	19,3	73,0	71,0	66,6	64,3
Choroby układu trawiennego	Mężczyźni	9,6	9,0	7,9	8,2	80,5	72,5	68,7	71,0	164,2	160,2	147,5	134,9
	Kobiety	2,9	2,8	2,6	2,6	27,5	28,5	25,6	25,6	122,0	119,2	106,6	95,1
Choroby układu oddechowego	Mężczyźni	3,7	4,1	3,6	3,9	36,0	36,1	29,7	34,6	320,1	339,4	292,8	328,4
	Kobiety	1,8	2,0	1,8	2,0	12,9	13,9	10,8	13,0	160,1	185,3	161,2	195,2

Uwaga: do obliczenia współczynników w latach 2010–2015 zastosowano – jako standardową – strukturę ludności z 2010 r., oszacowaną na podstawie NSP 2011.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

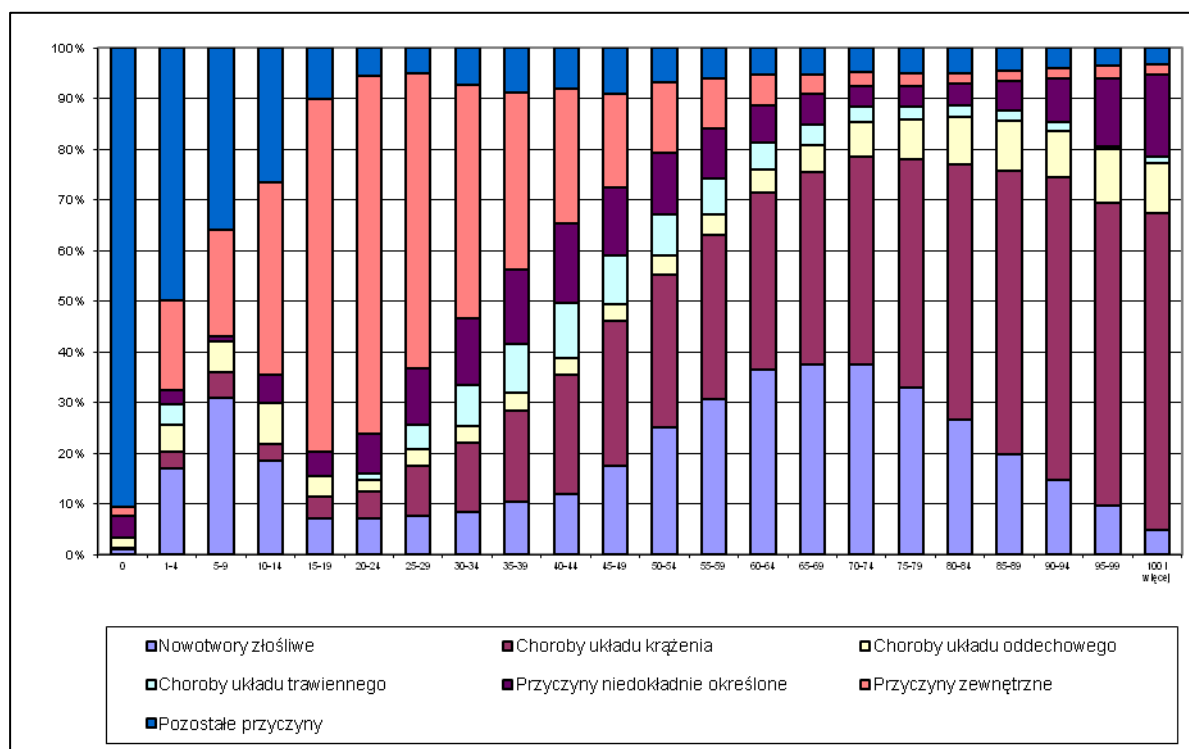
Za stosunkowo dużą liczbę zgonów ujmowanych w grupie przyczyn zewnętrznych odpowiadają samobójstwa (zamierzone samouszkodzenia) – były one przyczyną 4695 zgonów mężczyzn, czyli spowodowały o 427 zgonów mniej niż w 2014 roku. Blisko 88% zgonów (czyli 4117) z tej przyczyny przypada na osoby w wieku 20–69 lat. Najwięcej samobójstw notuje się od lat wśród mężczyzn będących w wieku 55–59 lat. W 2015 r. było takich przypadków 611, a rok wcześniej 670. Poprawę sytuacji widać także wśród osób płci

⁸ Zob. *Sytuacja demograficzna Polski 2014–2015*, RRL, Warszawa 2016; *Sytuacja demograficzna Polski 2015–2016*, RRL, Warszawa 2017.

męskiej w wieku 10–19 lata. W tej zbiorowości w latach 2013–2015 r. miało miejsce odpowiednio: 176, 168 i 147 zgonów w wyniku samobójstw.

Znaczenie przyczyn zewnętrznych jako powodu zgonu maleje wraz z wiekiem osób zmarłych. Mężczyźni w wieku 45 i więcej lat umierają przede wszystkim na choroby układu krążenia. Udział zgonów wywołanych tymi chorobami systematycznie rośnie wraz z wiekiem (wykres 4.2). Taka prawidłowość utrzymuje się w Polsce od wielu lat.

Wykres 4.2. Struktura zgonów mężczyzn według głównych grup przyczyn w Polsce w 2015 r.

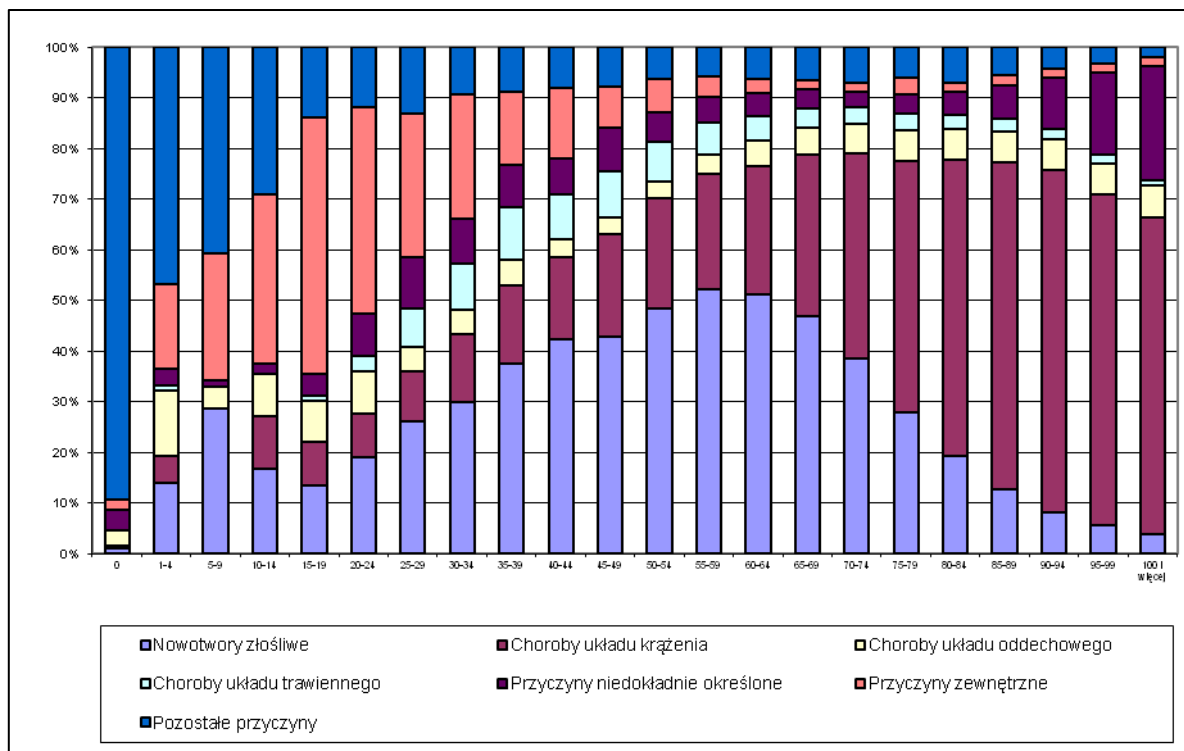
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Choroby nowotworowe nie są wyraźnie dominującą przyczyną zgonów w żadnej grupie wieku mężczyzn; najwięcej zgonów, ponad 30%, powodują wśród osób będących w wieku 55–79 lat. Relatywnie duży (również ponad dwudziestoprocentowy) był w 2015 r. udział zgonów z powodu nowotworów wśród chłopców w wieku 5–9 lat.

Stosunkowo dużo zgonów mężczyzn w porównaniu z innymi chorobami powodują choroby układu trawiennego. Odsetek tych zgonów wśród mężczyzn w wieku 35–49 lat wyniósł w latach 2012–2015 około 10%.

Porównując strukturę zgonów mężczyzn według przyczyn i grup wieku w 2015 r. ze strukturami z lat wcześniejszych, można stwierdzić, że z upływem czasu nastąpiły niewielkie zmiany w tym zakresie.

Wykres 4.3. Struktura zgonów kobiet według głównych grup przyczyn w Polsce w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W populacji kobiet oddziaływanie najważniejszych przyczyn zgonów kształtuje się nieco inaczej niż w zbiorowości mężczyzn. Wśród dzieci i młodych kobiet najczęściej zgonów powodują przyczyny zewnętrzne – w 2015 r. odpowiadały za 20 lub więcej procent zgonów osób będących w wieku 5–34 lata, a wśród tych w wieku 15–19 lat nawet za ponad 50% zgonów (wykres 4.3). Prawie 4% zgonów kobiet z powodu przyczyn zewnętrznych było wywołanych samouszkodzeniami (722 przypadków). A w tej zbiorowości najczęściej samouszkodzeń ze skutkiem śmiertelnym dokonywały kobiety w wieku 50–64 lata (262 przypadki w 2015 r.).

Dla następnych roczników wieku wpływ przyczyn zewnętrznych był coraz mniejszy, a wzrastało oddziaływanie chorób nowotworowych. Te choroby spowodowały około 30% zgonów kobiet w wieku 30–79 lat, a wśród tych w wieku 55–64 lata odpowiadały za ponad połowę wszystkich zgonów. Choroby układu krążenia były najgroźniejszą przyczyną zgonów kobiet będących w wieku 70 i więcej lat, a odsetek zgonów spowodowanych przez te schorzenia wynosił 40–70%.

Struktura zgonów kobiet według najważniejszych przyczyn zgonów i wieku, podobnie jak i w zbiorowości mężczyzn, nie podlegała znacznym zmianom w ostatnich latach.

4.4. Długość życia

W syntetyczny sposób umieralność badanej populacji opisuje przeciętne dalsze trwanie życia osoby w wieku 0 lat, wyrażając średnią liczbę lat, jaką w danych warunkach umieralności ma jeszcze do przeżycia noworodek pochodzący z tej zbiorowości.

Rok 2016 był kolejnym, w którym była kontynuowana wzrostowa tendencja długości życia Polaków. W konsekwencji w latach 2002–2016 przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej zwiększyło się o ponad 3 lata, z 70,42 do 73,9, a w przypadku kobiet na-

stąpił przyrost z 78,78 do 81,9 lat, czyli także o ponad 3 lata. Z danych tablicy 4.9 widać, że w 2015 r. długość życia Polaków zmniejszyła się, ale już kolejne dane wskazują, że można to uznać za efekt działania czynników przypadkowych.

Tablica 4.9. Przeciętne trwanie życia według wieku i płci w wybranych latach okresu 2002–2015

Rok	0		15		30		45		60	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
2002	70,42	78,78	56,23	64,51	42,01	49,77	28,48	33,35	17,19	22,15
2005	70,81	79,40	56,49	65,04	42,23	50,27	28,71	35,84	17,51	22,65
2010	72,10	80,59	57,64	66,10	43,34	51,30	29,67	36,80	18,25	23,47
2011	72,44	80,90	57,97	66,38	43,67	51,61	30,01	37,10	18,52	23,76
2012	72,71	80,98	58,23	66,45	43,92	51,65	30,17	37,13	18,59	23,77
2013	73,06	81,14	58,57	66,61	44,25	51,83	30,45	37,27	18,73	23,86
2014	73,75	81,61	59,21	67,06	44,87	52,28	31,04	37,73	19,17	24,27
2015	73,58	81,57	59,04	66,99	44,69	52,18	30,84	37,62	18,98	24,14
2016	73,90	81,90	59,40	67,30	45,00	52,50	31,20	38,00	19,30	24,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zjawisko większego natężenia zgonów mężczyzn niż kobiet ma swoje konsekwencje w zróżnicowaniu długości życia osób obu płci. W Polsce dystans między długością życia mężczyzn i kobiet (wykres 4.4) ciągle jest znaczny. W latach 2002–2016 zmniejszył się on z 8,36 do 8,00 lat, czyli o mniej niż pół roku. Według obliczeń M. Muszyńskiej, około 50% tej różnicy jest efektem większego spożycia alkoholu i palenia papierosów przez mężczyzn⁹. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest wiele, ale najważniejszą z nich jest różnica w wykształceniu kobiet i mężczyzn, co wpływa na styl życia.

Niwelowanie różnicy w długości życia mężczyzn i kobiet następuje bardzo wolno; w porównaniu z wieloma krajami dystans dzielący mężczyzn i kobiety pod względem długości życia jest w Polsce ciągle bardzo duży (tabl. 4.13).

Z danych tablicy 4.9 wynika, że systematycznie zwiększa się w Polsce długość życia. Nie zawsze wzrost ten oznacza jednak dłuższe życie w dobrym zdrowiu. Zawarte w tablicy 4.10 dane o przeciętnej długości życia bez niesprawności (HLY – *health life years*)¹⁰ pokazują, że stan zdrowia Polaków nie zmieniał się tak korzystnie, jak można byłoby sądzić na podstawie wzrostu oczekiwanej długości życia. W latach 2006–2015 czas ten wzrósł o 1,7 roku dla mężczyzn, a w przypadku kobiet o 0,3 roku, podczas gdy w tym okresie długość życia noworodka płci męskiej zwiększyła się o 2,65, a płci żeńskiej o 1,95 roku.

⁹ M. Muszyńska, *Female-Male Gap in Life Expectancy in Poland*, *Studia Demograficzne* 2011, nr 1.

¹⁰ HLY – oczekiwana długość życia bez niesprawności i ograniczeń w funkcjonowaniu, spowodowanych problemami zdrowotnymi. Jest to jedna z syntetycznych miar stanu zdrowia, oparta na subiektywnych ocenach ograniczeń w codziennej aktywności życiowej spowodowanych problemami zdrowotnymi.

Wykres 4.4. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka według płci w Polsce w latach 2002–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tablica 4.10. Przeciętne trwanie życia bez niesprawności w Polsce według płci w latach 2006–2014

Płeć	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mężczyźni	58,4	57,6	58,5	58,3	58,5	59,1	59,1	59,2	59,8	60,1
Kobiety	62,9	61,5	63	62,5	62,3	63,3	62,8	62,7	62,7	63,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>).

4.5. Umieralność niemowląt

Niemowlęta stanowią zbiorowość, w której spadek umieralności wpłynął bardzo korzystnie na zmiany przeciętnego dalszego trwania życia w Polsce. Natężenie zgonów najmłodszych zmniejsza się systematycznie od wielu lat (wykres 4.5). Z upływem czasu tempo spadku jest jednak coraz mniejsze. W latach 2002–2010 średnioroczne tempo spadku współczynnika zgonów przekraczało 2%, a w latach 2010–2016 zmniejszyło się do 0,96%. Spowolnienie tempa zmian jest zjawiskiem naturalnym, każdy kolejny „sukces w obniżaniu umieralności” jest coraz trudniej osiągnąć. O ile w latach 2009–2010 współczynnik zgonów niemowląt zmniejszył się o ponad 10 pkt. proc., o tyle w okresie 2015–2016 tylko o 0,5 pkt. proc. W 2016 r. nie tylko skala poprawy ogólnej umieralności niemowląt była nieznaczna, ale wzrosło też natężenie zgonów niemowląt płci męskiej.

Mimo znacznych osiągnięć natężenie zjawiska umieralności niemowląt w Polsce ciągle znacznie przekracza wartości notowane w wielu innych krajach (zob. tabl. 4.17).

Tablica 4.11. Zgony niemowląt według płci w Polsce w latach 2002–2016 (na 1000 urodzeń żywych)

Lata	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
2002	7,52	8,18	6,83
2003	7,04	7,66	6,38
2004	6,80	7,43	6,14
2005	6,42	6,96	5,85

Tablica 4.11. Zgony niemowląt według płci w Polsce w latach 2002–2016 (na 1000 urodzeń żywych) (dok.)

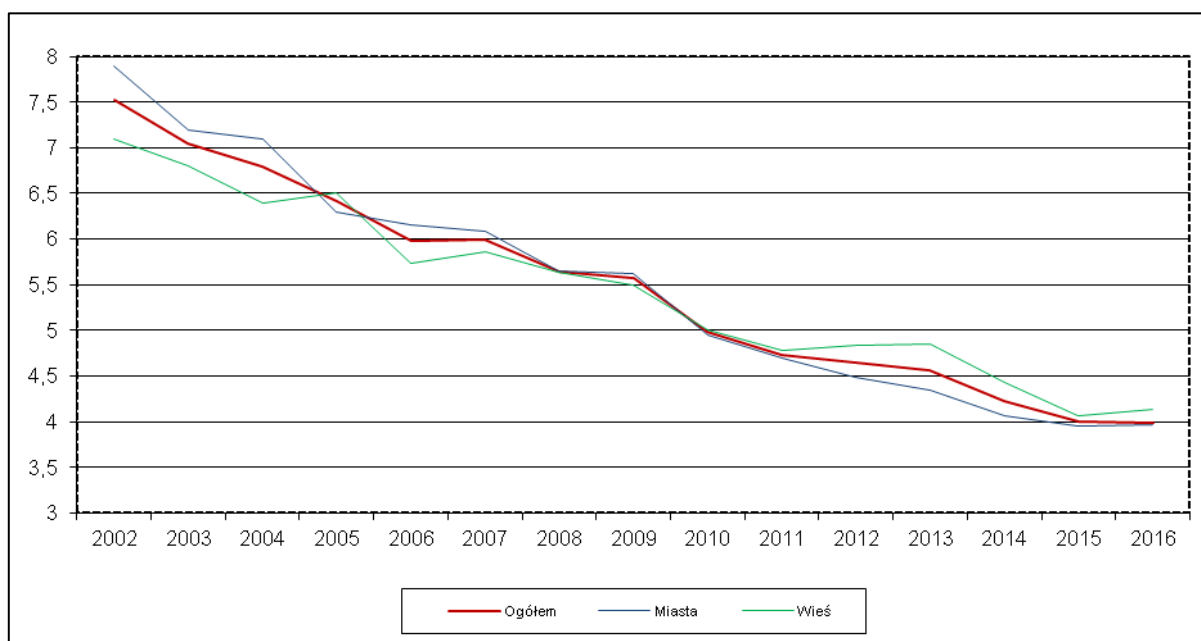
Lata	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
2006	5,98	6,64	5,28
2007	5,99	6,55	5,39
2008	5,64	6,13	5,13
2009	5,57	6,04	5,08
2010	4,98	5,39	4,54
2011	4,73	5,14	4,29
2012	4,64	5,01	4,24
2013	4,56	4,93	4,16
2014	4,22	4,51	3,92
2015	4,00	4,38	3,60
2016	3,98	4,42	3,52

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Natężenie zgonów niemowląt w znacznym stopniu różnicuje płeć zmarłych. Niemowlęta płci męskiej umierają z większą intensywnością niż niemowlęta płci żeńskiej (tabl. 4.11). Zróżnicowanie to podlega wahaniom, ale ma tendencję malejącą. Z upływem czasu wartości współczynników zbliżyły się do siebie. W 2002 r. współczynnik zgonów niemowląt płci męskiej na 1000 urodzeń żywych był większy od współczynnika dla niemowląt płci żeńskiej o 1,35 pkt. prom., a w 2016 r. o 0,90 pkt. promilowego.

W latach 2002–2009 utrzymywało się w Polsce wyższe natężenie zgonów niemowląt w miastach niż na wsi (wykres 4.5). Sytuacja zmieniła się od 2010 r. i natężenie zgonów niemowląt w miastach kształtuje się korzystniej niż na wsi. W 2016 r. umieralność niemowląt w miastach była o 0,17‰ niższa niż na wsi. I była ona korzystniejsza zarówno wśród chłopców, jak i dziewczynek. W miastach współczynnik zgonów niemowląt płci męskiej wyniósł 4,25‰ (na 1000 urodzeń żywych), podczas gdy na wsi było to 4,69‰. W przypadku niemowląt płci żeńskiej natężenie zgonów w miastach wynosiło 3,49‰, a na wsi 3,59‰.

Wykres 4.5. Współczynnik zgonów niemowląt (na 1000 urodzeń żywych) według miejsca zamieszkania w Polsce w latach 2002–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przyczyną zgonów niemowląt są przede wszystkim choroby rozpoczynające się w okresie okołoporodowym. W 2015 r. spowodowały one 783 zgony, z czego 780 to były zgony dzieci w wieku 0 lat, a 3 dotyczyły starszych dzieci. Oznacza to, że te przyczyny wywołały 53,0% wszystkich zgonów niemowląt i odsetek ten był większy niż w latach wcześniejszych. Ponad 80,1% (627) zgonów w tej grupie przyczyn wywołały m.in. czynniki środowiskowe, kulturowe, zakażenia powodujące skrócenie czasu trwania ciąży i małą urodzeniową masę ciała. Choroby rozpoczynające się w okresie okołoporodowym spowodowały 56,5% zgonów wśród niemowląt płci męskiej i 48,6% wśród niemowląt płci żeńskiej.

Drugą pod względem znaczenia grupą przyczyn zgonów najmłodszych dzieci są wady rozwojowe wrodzone, które spowodowały 515 zgonów, czyli 34,9% ogółu zgonów niemowląt. Wady rozwojowe wrodzone odpowiadały w 2015 r. za 32,2% zgonów niemowląt płci męskiej i 38,4% zgonów niemowląt płci żeńskiej. Zmiany te pokazują, że zmniejsza się znaczenie wad rozwojowych wrodzonych, a rośnie znaczenie chorób okresu okołoporodowego jako przyczyn zgonów niemowląt.

Najwięcej niemowląt umiera w pierwszym miesiącu po urodzeniu. W 2016 r. na 1522 zgony niemowląt 1094 miało miejsce w ciągu pierwszych 27 dni życia, czyli w tzw. okresie noworodkowym. Natężenie zgonów tych najmłodszych niemowląt w znacznym stopniu jest determinowane wagą w chwili urodzenia i kolejnością urodzenia dziecka u matki. Szczególnie duże ryzyko zgonu dotyczy noworodków o masie ciała poniżej 1 kg. Spośród tych, które zmarły w 2016 r., prawie 46% stanowiły dzieci ważące mniej niż 1 kg. Zbiorowość ta na szczęście nie jest liczna; w 2016 r. noworodki ważące poniżej 1 kg stanowiły 0,33% wszystkich urodzeń żywych. Najmniejsza umieralność występuje natomiast wśród dzieci, które w chwili urodzenia ważyły od 3 do 5 kg (tabl. 4.12).

Tablica 4.12. Zgony noworodków według wagi urodzeniowej w Polsce w latach 2011–2015 (na 1000 urodzeń żywych danej wagi)*

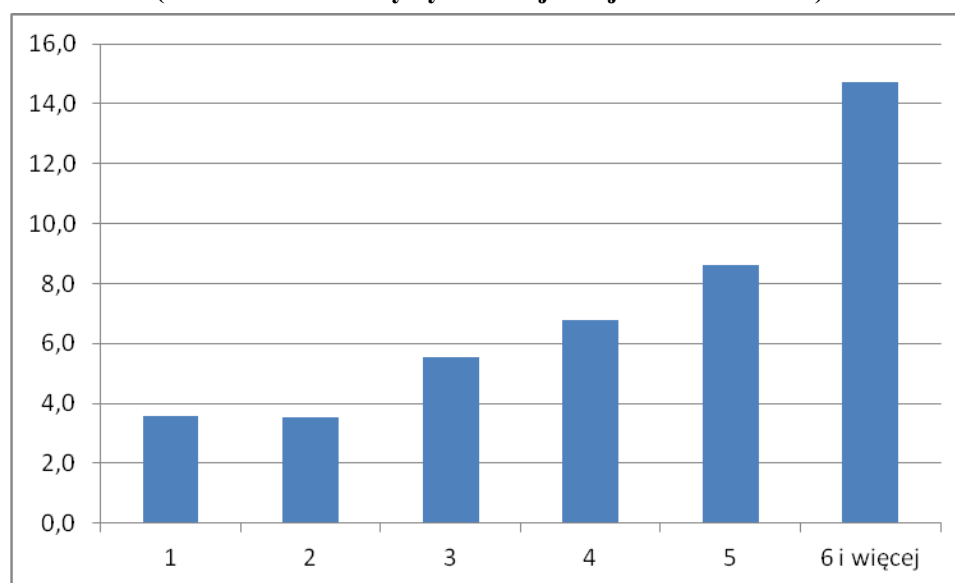
Lata	Waga noworodka w gramach					
	5000 i więcej	4999–4000	3999–3000	2999–2000	1999–1000	999 i mniej
2011	4,0	0,3	0,6	3,4	46,6	388,0
2012	3,9	0,2	0,6	3,1	46,1	409,4
2013	–	0,3	0,6	3,0	39,5	396,1
2014	–	0,4	0,5	2,9	34,9	369,9
2015	2,4	0,3	0,5	3,1	33,4	418,3
2016	4,7	0,4	0,5	2,8	37,6	392,8

* Nie uwzględniono noworodków o nieznannej masie urodzeniowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Odwrotnie przebiegają zmiany natężenia zgonów noworodków w odniesieniu do kolejności urodzenia. Jak pokazano na wykresie 4.6, umieralność zwiększa się wraz ze wzrostem kolejności urodzenia dziecka. Współczynnik zgonów w przypadku dzieci czwartej kolejności jest prawie dwukrotnie większy niż dla dzieci drugiej kolejności. Podobne relacje występowały również w latach wcześniejszych.

Wykres 4.6. Zgony niemowląt według kolejności urodzenia u matki w Polsce w 2016 r. (na 1000 urodzeń żywych danej kolejności urodzenia)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Z analiz przedstawionych w rozdziale III wynika, że w Polsce występuje zjawisko odraczania urodzeń, co przejawia się m.in. w spadku płodności kobiet w młodszych grupach wieku i wzroście płodności w starszych grupach (por. punkt 3.2.2). Zjawisko to nie jest korzystne, gdyż ryzyko zgonów niemowląt zwiększa się wraz ze wzrostem wieku matki. W 2016 r. współczynnik zgonów niemowląt, urodzonych przez kobiety w wieku 30–34 lata, wśród żywo urodzonych niemowląt przez kobiety w tym wieku wynosił 3,3‰, a dla grupy wieku 35–39 lat – 5,2‰. Podobne relacje odnotowano także we wcześniejszych latach.

4.6. Polska na tle wybranych krajów europejskich

Mimo systematycznego i znacznego postępu w obniżaniu umieralności, jaki obserwujemy w ostatnich latach, sytuacja w Polsce w tej dziedzinie ciągle jest znacznie gorsza niż w wielu innych krajach. O ile w 2010 r. przeciętny Polak miał przed sobą życie o około 7,7–8,1 roku krótsze niż mieszkaniec Islandii czy Szwajcarii, to w 2015 r. różnica ta zmniejszyła się do 7,4–7,8 roku. Lepsza jest pod tym względem sytuacja statystycznej Polki, która miała przed sobą tylko o 4–5 lat krótsze życie niż Hiszpanka czy Szwajcarka (tabl. 4.13). Na świecie najdłuższym życiem cieszą się mieszkańcy stosunkowo zamożnych krajów. W Europie dotyczy to przede wszystkim krajów północnej i zachodniej jej części. Krócej żyją mieszkańcy Europy Środkowej, a najgorzej przedstawia się sytuacja w krajach Europy Wschodniej.

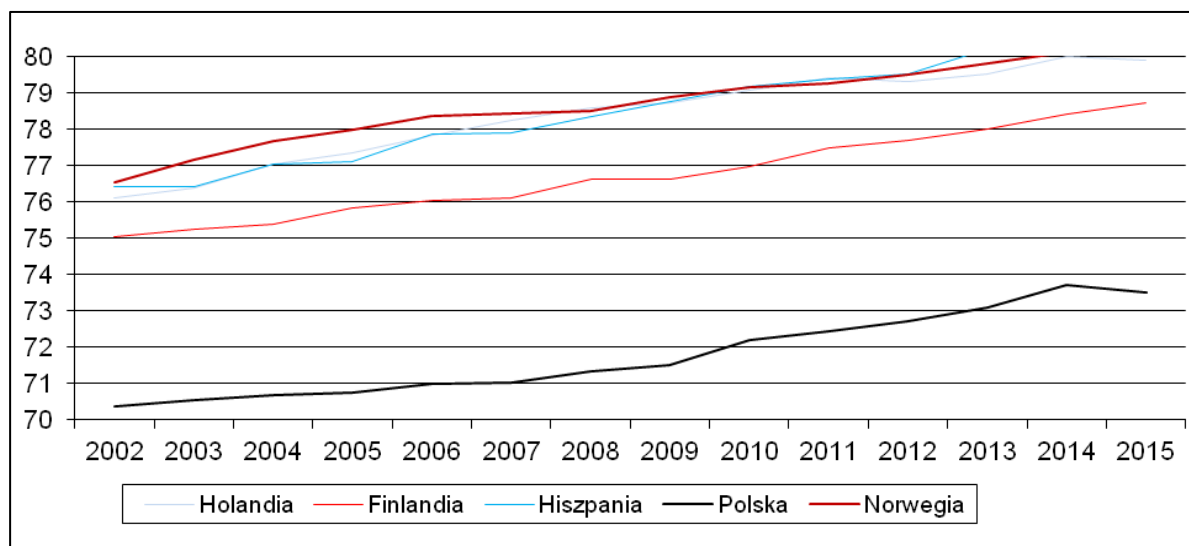
W 2015 r. najdłuższe życie w Europie mieli przed sobą mieszkańcy Hiszpanii (mężczyźni 80,1 roku, kobiety 85,8), Islandii (mężczyźni 81,2 roku, kobiety 83,8), Szwajcarii (mężczyźni 80,8 roku, kobiety 85,1 lat), Szwecji (mężczyźni 80,4 roku, kobiety 84,1). Należy zwrócić uwagę, że w roku 2015 nie tylko w Polsce skróceniu uległa długość życia. Tak stało się m. in. w Czechach, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Islandii czy Szwajcarii.

Porównanie długości życia mężczyzn i kobiet pokazuje, że największe różnice występują w krajach, gdzie mieszkańcy żyją krótko, a najmniejsze – w krajach o długim przeciętnym dalszym trwaniu życia (tabl. 4.13). W 2015 r. różnica ta wynosiła w Islandii 2,6 roku, w Polsce 8,1 roku, a w Rosji ponad 11 lat.

Tablica 4.13. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka według płci w wybranych krajach europejskich w latach 2010–2015

Kraj	Mężczyźni						Kobiety					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Czechy	74,5	74,8	75,1	75,2	75,8	75,7	80,9	81,1	81,2	81,3	82,0	81,6
Finlandia	76,9	77,3	77,7	78,0	78,4	78,7	83,5	83,8	83,7	84,1	84,1	84,4
Grecja	78,4	78,5	78,0	78,7	78,9	78,5	82,8	83,1	83,4	84,0	84,1	83,7
Hiszpania	79,1	79,4	79,5	80,2	80,4	80,1	85,3	85,4	85,5	86,1	86,2	85,8
Holandia	78,9	79,4	79,3	79,5	80,0	79,9	83,0	83,1	83,0	83,2	83,5	83,2
Islandia	79,8	80,7	81,6	80,5	81,3	81,2	84,1	84,1	84,3	83,7	84,5	83,8
Norwegia	79,0	79,1	79,5	79,8	80,1	80,5	83,3	83,6	83,5	83,8	84,2	84,2
Polska	72,1	72,4	72,7	73,1	73,7	73,5	80,7	80,9	81,0	81,1	81,7	81,6
Rosja	62,8	63,1	63,0	63,4	63,4 ^a	64,7	74,7	75,0	75,0	75,2	75,2 ^a	76,3
Szwajcaria	80,2	80,5	80,6	80,7	81,1	80,8	84,8	85,0	84,9	85,0	85,4	85,1
Szwecja	79,6	79,9	79,9	80,2	80,4	80,4	83,6	83,8	83,6	83,8	84,2	84,1

Źródło: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, <http://apps.who.int/gho/data/mode.main.668?lang=en> – VI.2015 za: *Trwanie życia w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015, s. 30 oraz *European Health for All Database*, World Health Organization, Regional Office for Europe, July 2016.

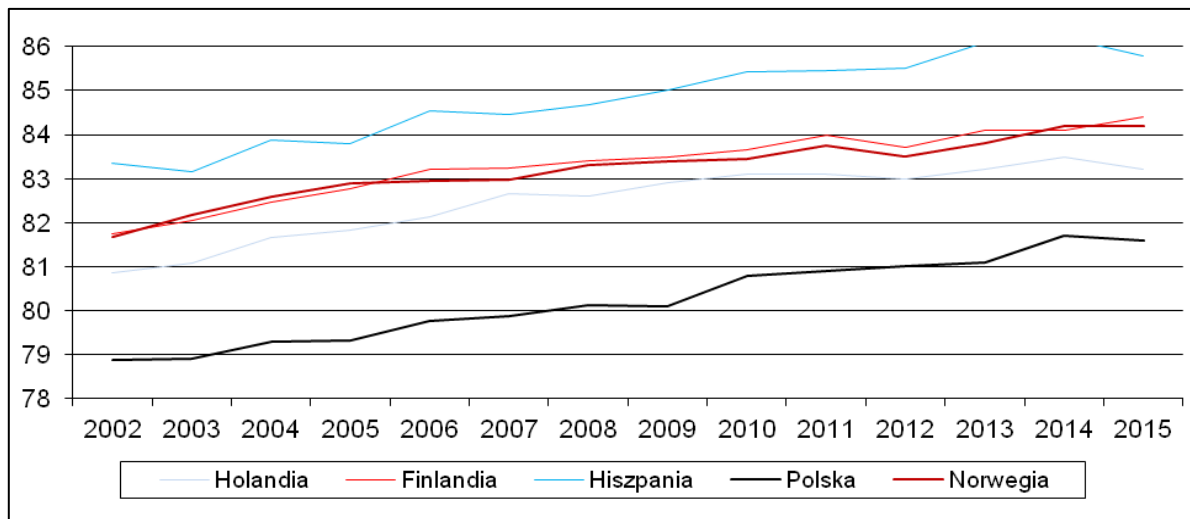
Wykres 4.7. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej w wybranych krajach europejskich w latach 2002–2015

Źródło: <http://ec.europa.eu/eurostat>, oraz *European Health for All Database*, World Health Organization, Regional Office for Europe, July 2016.

Jak widać na wykresach 4.7 i 4.8, zmiany przeciętnego dalszego trwania życia noworodka w Polsce w latach 2002–2015 przebiegały w podobnym kierunku jak w innych krajach, jednak przyrost długości życia w tym okresie wśród polskich mężczyzn, który wyniósł 3,12 roku, był mniejszy niż w: Finlandii (3,68), Hiszpanii (3,69), Holandii (3,79) i Norwegii (3,97). Korzystniejsza była sytuacja w przypadku kobiet. Przyrost długości życia

Polek wyniósł w rozważanym okresie 2,72 roku, a kobiet w Holandii 2,35 roku czy w Norwegii 2,52 roku.

Wykres 4.8. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci żeńskiej w wybranych krajach europejskich w latach 2002–2015

Źródło: <http://ec.europa.eu/eurostat>, oraz *European Health for All Database*, World Health Organization, Regional Office for Europe, July 2016.

Tablica 4.14. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn (na 100 tys.) w wybranych krajach w latach 2002, 2010, 2012–2014

Kraj	Współczynniki dla całych populacji					Współczynniki dla osób w wieku 0–64 lat				
	2002	2010	2012	2013	2014	2002	2010	2012	2013	2014
Finlandia	895,06	754,68	712,12	691,39	677,28	301,44	272,79	246,15	237,88	228,6
Hiszpania	787,36	641,25	624,65	591,78	583,03	268,76	211,05	197,66	189,26	185,21
Holandia	852,07	658,71	636,83	622,28	622,28 ^a	231,76	179,21	173,00	168,41	168,41 ^a
Norwegia	808,44	646,42	620,72	606,32	586,40	230,15	183,72	173,09	169,27	160,82
Polska	1213,3	1059,25	1023,6	1000,32	949,64	504,22	441,72	427,29	410,93	390,25

^a Dane dla 2013 roku.

Źródło: *European Health for All Database*, World Health Organization, Regional Office for Europe, July 2016.

Duży dystans dzielący Polaków od mieszkańców innych krajów pod względem oczekiwanej długości życia jest efektem wyższej w Polsce umieralności osób do 65. roku życia. O ile w 2014 r. standaryzowane współczynniki zgonów dla całej populacji mężczyzn w Polsce były o 40–60% wyższe niż w wybranych krajach (tab. 4.14), to współczynniki dla Polaków w wieku 0–64 lata przewyższały wartości w innych krajach o 70–140%. Podobna sytuacja występuje również w zbiorowości kobiet. Na przykład współczynnik zgonów dla całej zbiorowości kobiet w Polsce był o 25% wyższy niż w Norwegii, a współczynnik dla Polek w wieku 0–64 lata przewyższał jego wartość dla mieszkanki Norwegii o 56% (tabl. 4.15).

Tablica 4.15. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet (na 100 tys.) w wybranych krajach w latach 2002, 2010, 2012–2014

Kraj	Współczynniki dla całych populacji					Współczynniki dla osób w wieku 0–64 lat				
	2002	2010	2012	2013	2014	2002	2010	2012	2013	2014
Finlandia	513,68	429,29	421,8	408,01	407,52	133,45	120,4	116,6	109,96	105,14
Hiszpania	435,92	361,06	356,64	339,31	336,66	109,39	93,29	91,3	90,14	89,10
Holandia	553,99	454,34	452,91	443,49	443,49 ^a	156,55	128,07	127,08	123,06	123,06 ^a
Norwegia	514,46	438,73	434,37	422,26	405,03	138,64	116,72	106	106,91	100,57
Polska	654,91	554,95	538,13	534,02	507,42	193,15	168,77	165,9	163,60	157,08

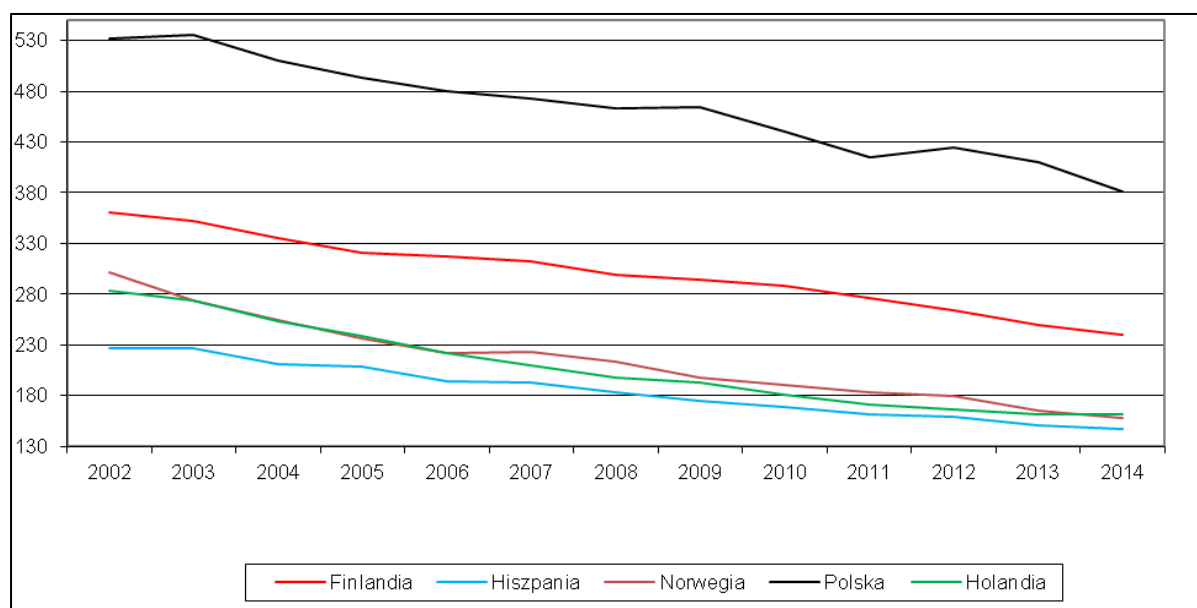
^a Dane dla 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

Znacznie dłuższe niż w Polsce przeciętne dalsze trwanie życia w wielu krajach oznacza, że rezerwy w „walce” o zmniejszenie umieralności są w naszym kraju ciągle duże. Tkwą one przede wszystkim w obniżeniu natężenia zgonów z powodu najgroźniejszych przyczyn, czyli: chorób układu krążenia, nowotworów oraz działania przyczyn zewnętrznych. Wykresy 4.9 i 4.10 przedstawiają sytuację w Polsce w tym zakresie na tle wybranych krajów europejskich. Punkty odniesienia dla naszego kraju stanowią: Finlandia, Hiszpania, Holandia i Norwegia. Różnią się one znacznie od siebie (i od Polski) poziomem zamożności, położeniem geograficznym oraz uwarunkowaniami kulturowymi.

Standaryzowane współczynniki zgonów z powodu chorób układu krążenia zarówno dla mężczyzn, jak i kobiet w Polsce znacznie przekraczają wielkości notowane w wielu krajach europejskich. Taka sytuacja utrzymuje się, jak widać, od wielu lat. Mimo systematycznego spadku natężenia zgonów wywołanych tymi chorobami wartości współczynników zgonów w Polsce są nawet ponad dwa razy większe w porównaniu z wartościami notowanymi w Hiszpanii, Holandii czy Norwegii.

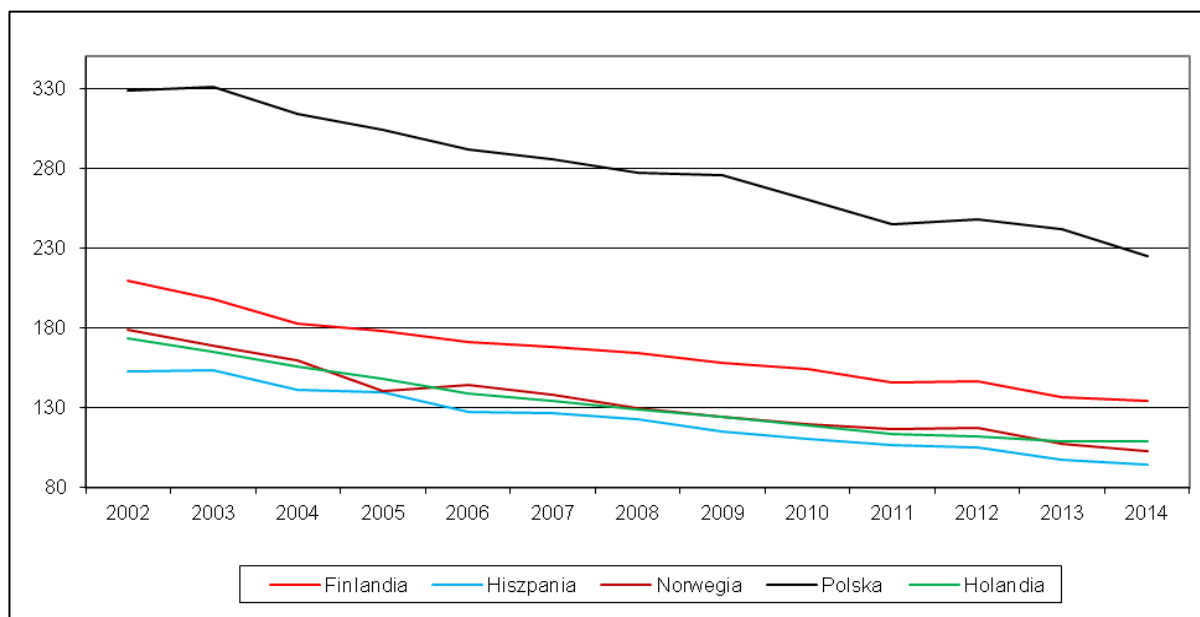
Wykres 4.9. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn z powodu chorób układu krążenia w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)

^a Dla Holandii dane dla 2014 r. dotyczą 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

Wykres 4.10. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet z powodu chorób układu krążenia w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)

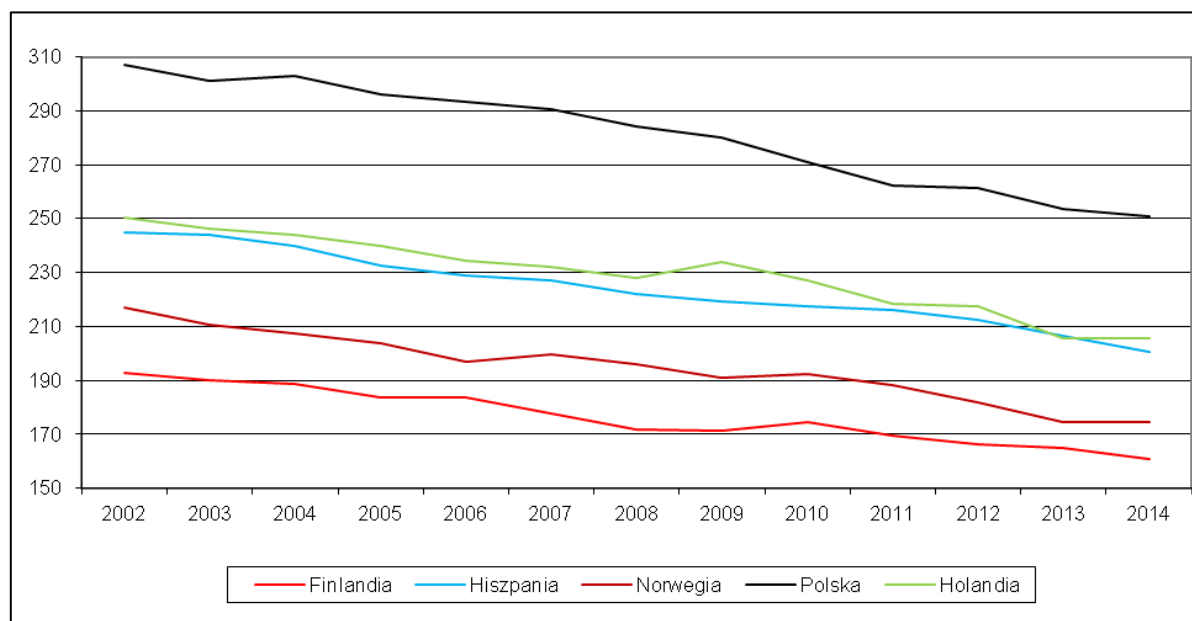

^a Dla Holandii dane dla 2014 r. dotyczą 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

W przypadku nowotworów złośliwych dystans dzielący Polskę od europejskich krajów o najmniejszym natężeniu zgonów z ich powodu jest mniejszy niż przy chorobach układu krążenia. W większości krajów, dla których dane pokazano na wykresach 4.12 i 4.13, wartości współczynników systematycznie malały, gdy tymczasem w Polsce takie zmiany występują dopiero w ostatnich latach. W zbiorowości mężczyzn za korzystne można uznać zmiany notowane w całym omawianym okresie, tj. od 2002 r., a u kobiet od 2007 roku. W latach 2002–2014 średnie tempo spadku natężenia zgonów z powodu nowotworów wynosiło w Polsce 1,68%, a wśród kobiet 0,67% i było niższe niż w pozostałych krajach.

Wykres 4.11. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn z powodu nowotworów złośliwych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)

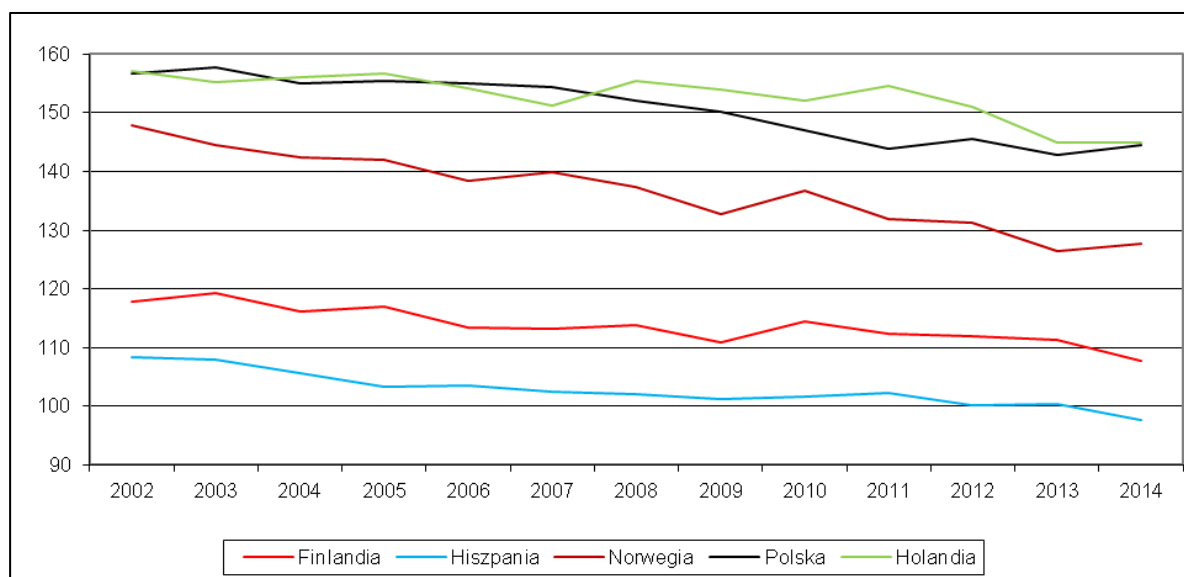

^a Dla Holandii dane dla 2014 roku dotyczą 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14

Wykres 4.12. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet z powodu nowotworów złośliwych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)

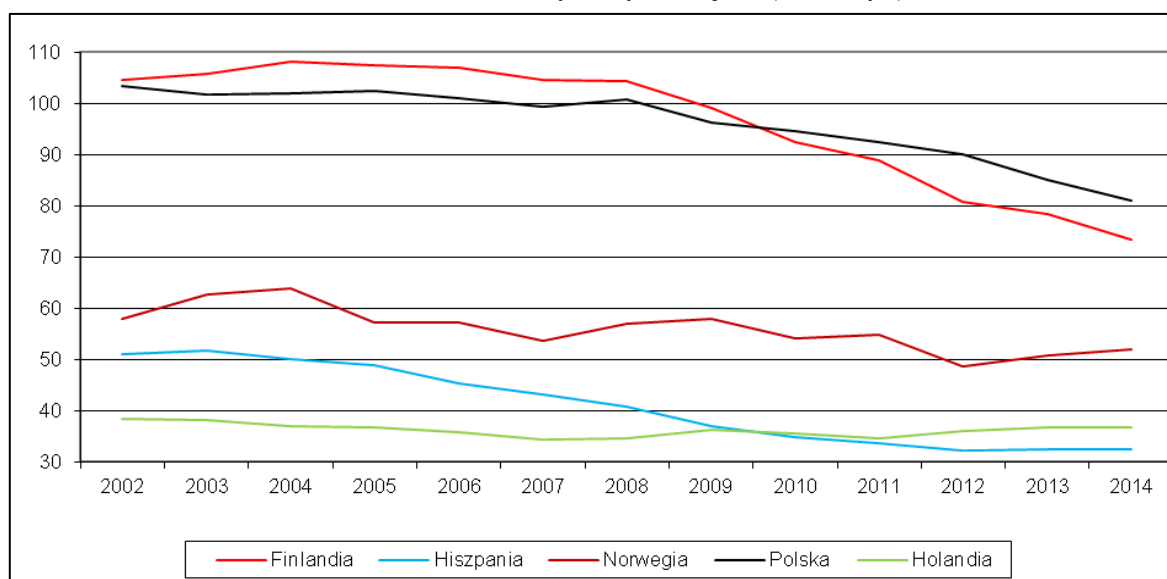
^a Dla Holandii dane dla 2014 r. dotyczą 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

Trzecia z najważniejszych grup przyczyn zgonów – przyczyny zewnętrzne – również oddziałuje na mieszkańców Polski z większym natężeniem niż w wielu innych krajach. Na przykład w Hiszpanii i Holandii umieralność mężczyzn z tych przyczyn była ponad dwukrotnie mniejsza niż w naszym kraju, ale była na poziomie zbliżonym do Finlandii (wykres 4.13).

Znacznie korzystniej w tym przypadku przedstawia się sytuacja kobiet. We wszystkich krajach natężenie zgonów kobiet z powodu przyczyn zewnętrznych jest mniejsze niż mężczyzn, ale znacznie mniejszy jest dystans dzielący Polskę od innych państw (wykres 4.14). Sytuacja kobiet polskich w całym rozważanym okresie była nawet lepsza niż mieszanek Finlandii, a w latach 2004–2013 lepsza niż w Norwegii.

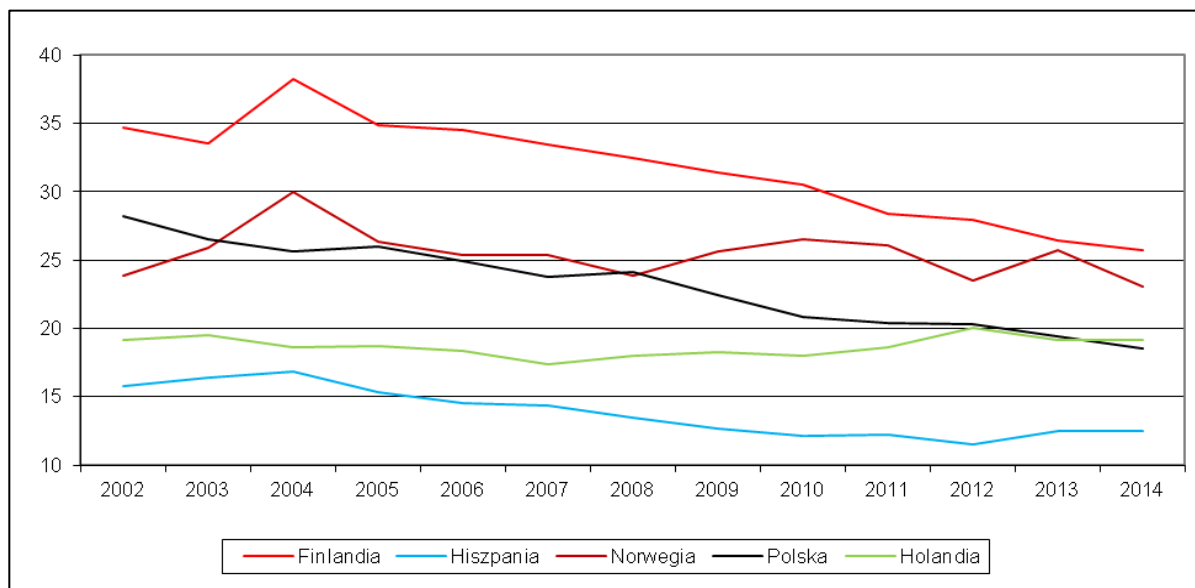
Wykres 4.13. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn z powodu przyczyn zewnętrznych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)

^a Dla Holandii dane dla 2014 r. dotyczą 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

Wykres 4.14. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet z powodu przyczyn zewnętrznych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)

^a Dla Holandii dane dla 2014 r. dotyczą 2013 roku.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

Z analizy danych zamieszczonych na wykresach 4.9–4.14 wynika, że w większości przypadków sytuacja w Polsce w zakresie umieralności z powodu głównych przyczyn zgonów: chorób układu krążenia, nowotworów i przyczyn zewnętrznych jest gorsza niż w krajach przyjętych do porównań. Na zamieszczonych wykresach zawarte są dane o współczynnikach zgonów dla całych populacji. Porównując jednak te dane ze wskaźnikami dla zbiorowości w wieku 0–64 lata, widać wyraźnie, że wymienione przyczyny w tej części populacji odpowiadają za duże natężenie umieralności w Polsce. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet i mężczyzn w wieku 0–64 lata w Polsce przewyższają te wartości w innych krajach w stopniu o wiele większym niż współczynniki wyznaczone dla całych zbiorowości (tabl. 4.16). Szczególnie jest to widoczne w przypadku zgonów spowodowanych chorobami układu krążenia. W roku 2014 współczynnik dla całej populacji mężczyzn w Polsce był ponad dwa razy większy niż współczynniki w Hiszpanii, Holandii czy Norwegii, a dla zbiorowości w wieku 0–64 lata był ponad trzy razy większy. Różnice w natężeniu zgonów Polek i kobiet w wybranych krajach były mniejsze, ale również niekorzystne dla grupy wieku 0–64 lata. Nawet w przypadkach, gdy natężenie zgonów dla całej zbiorowości w Polsce było niższe niż w innym kraju, to dla osób w wieku 0–64 lata było ono wyższe. Tak było w przypadku nowotworów i przyczyn zewnętrznych. Umieralność z tych przyczyn była w 2014 r. wśród kobiet polskich niższa niż w Holandii (lub zbliżona), ale już w zbiorowości w wieku 0–64 lata natężenie zgonów Polek było wyższe.

Tablica 4.16. Standaryzowane współczynniki zgonów z powodu najważniejszych przyczyn dla wybranych populacji według płci w 2014 r. w wybranych krajach (na 100 tys.) (dok.)

Kraj	Mężczyźni		Kobiety	
	współczynniki dla całej populacji	współczynniki dla osób wieku 0–64	współczynniki dla całej populacji	współczynniki dla osób w wieku 0–64
Choroby układu krążenia				
Finlandia	239,88	56,45	134,27	15,51
Hiszpania	147,41	36,22	94,54	11,05
Holandia ^a	161,27	30,73	109,14	13,77
Norwegia	157,57	28,33	102,66	10,22
Polska	381,20	110,20	224,50	32,23
Nowotwory				
Finlandia	160,90	47,95	107,73	40,59
Hiszpania	200,81	74,37	97,55	45,77
Holandia ^a	205,53	63,52	144,89	64,23
Norwegia	174,49	49,26	127,71	49,47
Polska	250,64	98,00	144,52	70,11
Przyczyny zewnętrzne				
Finlandia	73,30	56,98	25,70	17,44
Hiszpania	32,44	23,64	12,49	7,02
Holandia ^a	36,74	24,18	19,12	8,97
Norwegia	52,05	36,77	23,10	12,38
Polska	81,00	70,83	18,49	12,45

^a Dane dla roku 2013.

Źródło: jak do tablicy 4.14.

Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka jest syntetyczną miarą natężenia zgonów, która pokazuje sytuację w Polsce w zakresie umieralności na tle innych krajów. W przypadku wyodrębnionych grup czy roczników wieku istotne jest porównanie współczynników zgonów, szczególnie dla najmłodszych osób. W tym bowiem zakresie dystans, jaki dzieli Polskę od wielu krajów, ciągle jest znaczny. Współczynnik zgonów niemowląt w 2015 r. był w Polsce znacznie większy niż w niektórych krajach europejskich. Na przykład w Finlandii wynosił 1,7 na 1000 urodzeń żywych, a w Norwegii – 2,3 (tabl. 4.17). Ponadto na podstawie porównania wielkości dla lat 2003 i 2015 widać, że efekty uzyskiwane w Polsce w obniżaniu umieralności niemowląt były większe niż w Finlandii, Hiszpanii czy Norwegii. Jeżeli w Polsce utrzyma się trend obniżania umieralności niemowląt, to dystans dzielący nasz kraj od państw o najniższej umieralności szybko się zmniejszy.

Tablica 4.17. Zgony niemowląt w wybranych krajach europejskich na 1000 urodzeń żywych w wybranych latach okresu 2003–2015

Kraj	2003	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Tempo
Polska	7,0	6,4	5,0	4,7	4,6	4,6	4,2	4,0	0,954
Finlandia	3,1	3,0	2,3	2,4	2,4	1,8	2,2	1,7	0,951
Hiszpania	3,9	3,7	3,2	3,1	3,1	2,7	2,8	2,7	0,970
Holandia	4,8	4,9	3,8	3,6	3,7	3,8	3,6	3,3	0,969
Norwegia	3,3	3,1	2,8	2,4	2,5	2,4	2,4	2,3	0,970

Źródło: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Wiadomo jednak, że w populacjach o bardzo niskim poziomie umieralności niemowląt coraz trudniejsze jest dalsze jego obniżanie – podobnie jak było to widoczne przy zmianach długości życia. Wskazują na to wahania wartości współczynnika zgonów niemowląt, jakie są widoczne w wybranych krajach.

Podsumowanie

W latach 2002–2016 były kontynuowane w Polsce korzystne tendencje zmian umieralności zapoczątkowane w latach 90. ubiegłego wieku. W ich efekcie noworodek płci męskiej miał przed sobą w 2016 r. średnio 73,9 roku życia, a noworodek płci żeńskiej 81,9.

Obserwowane pozytywne zmiany w umieralności Polaków to przede wszystkim efekt ograniczania zgonów z tytułu najważniejszych ich przyczyn. Od ponad dwudziestu lat utrzymują się malejące trendy natężenia zgonów z powodu chorób układu krążenia i działania przyczyn zewnętrznych.

Mimo kontynuowania tych pozytywnych zmian ciągle umieralność z powodu chorób układu krążenia jest w naszym kraju dwukrotnie wyższa niż np. w Hiszpanii, Holandii czy Norwegii. Mniejszy dystans dzieli nas od innych krajów w przypadku natężenia zgonów z powodu nowotworów złośliwych. Podobna sytuacja jest widoczna w oddziaływaniu przyczyn zewnętrznych. W Polsce wśród mężczyzn natężenie zgonów z tych powodów jest ponad dwukrotnie większe niż w Hiszpanii czy Holandii.

Oddziaływanie przyczyn zgonów jest znacznie zróżnicowane przez wiek i płeć. W zbiorowości młodych mężczyzn do 44. roku życia najczęstszym powodem zgonów są przyczyny zewnętrzne. Relatywnie mniej zgonów przyczyny te powodują wśród starszych mężczyzn. Mężczyźni powyżej 45. roku życia umierają przede wszystkim na choroby układu krążenia i udział zgonów wywołanych tymi chorobami systematycznie rośnie wraz z wiekiem. Dla młodych kobiet, podobnie jak dla mężczyzn, najgroźniejsze są przyczyny zewnętrzne, ale już wśród kobiet w wieku 35–69 lat najwięcej zgonów powodowały nowotwory. Choroby układu krążenia natomiast są najczęstszą przyczyną zgonów kobiet będących w wieku 70 i więcej lat. Taka struktura zgonów według najważniejszych grup przyczyn utrzymuje się w Polsce od wielu lat.

W 2016 r. w szczególnie ważnej zbiorowości, jaką stanowią niemowlęta, utrzymywał się malejący trend umieralności dziewczynek, a została zakłócona spadkowa tendencja natężenia zjawiska wśród chłopców. W 2016 r. współczynnik zgonów dziewczynek zmniejszył się do 3,52 (z 3,60 w 2015 r.), a współczynnik zgonów chłopców zwiększył się do 4,42 (z 4,38) na 1000 urodzeń żywych. Mimo ogólnie korzystnej tendencji ciągle współczynniki zgonów niemowląt w Polsce znacznie przewyższają ich wartości w przodujących pod tym względem krajach.

W analizowanym okresie zmniejszyła się różnica w natężeniu umieralności chłopców i dziewczynek. O ile w 2002 r. różnica między współczynnikami zgonów niemowląt wynosiła 1,35 na niekorzyść chłopców, to w 2016 r. zmniejszyła się do 0,90. W starszych grupach wieku te różnice są jednak ciągle bardzo duże. Młodzi mężczyźni w wieku 20–24 lata umierali w 2016 r. aż czterokrotnie częściej niż ich rówieśniczki, a ci w wieku 25–39 lat trzy razy częściej. Konsekwencją tej „nierówności wobec śmierci” jest o osiem lat dłuższe przeciętne dalsze trwanie życia kobiet w Polsce, gdy tymczasem w krajach o najniższej umieralności dystans ten wynosi około 3–4 lata.

Mimo systematycznego obniżania umieralności ciągle duży jest dystans dzielący Polaków od mieszkańców krajów europejskiej czołówki. W Islandii czy Szwajcarii mężczyźni mają przed sobą prawie lub ponad 81 lat życia, a kobiety w Hiszpanii czy Szwajcarii ponad 85 lat. Przyczyną takiej sytuacji jest znacznie większy w Polsce poziom natężenia zgonów osób w wieku 0–64 lata niż w krajach wyżej rozwiniętych. Standaryzowane współczynniki zgonów w tej zbiorowości w naszym kraju przewyższają wartości notowane w wymienionych krajach w stopniu o wiele większym niż współczynniki wyznaczone dla całej populacji.

ROZDZIAŁ V. MIGRACJE ZAGRANICZNE

WPROWADZENIE

W niniejszym rozdziale opisano ruch migracyjny w Polsce. Odniesiono się do szerszych uwarunkowań przepływów migracyjnych – w tym do przesłanek historycznych, a także do zdarzeń współczesnych. Przedstawiono istotne zmiany przepisów regulujących przyjazdy imigrantów do Polski.

W pierwszej części rozdziału scharakteryzowano emigrację z Polski, w tym jej rozmiary i kierunki. Szczególną uwagę poświęcono migracjom poakcesyjnym i ich skutkom dla zmiany sytuacji ludnościowej w Polsce. W drugiej części została przedstawiona imigracja do Polski. Opisano uprzywilejowany tryb przyjazdów – tzw. epatriację, jej rozmiary i kierunki osiedlenia w Polsce. Podobnie scharakteryzowano skutki migracyjne przyjazdów posiadaczy Karty Polaka, z uwzględnieniem kraju pochodzenia posiadaczy.

Odrębną część rozdziału poświęcono studentom zagranicznym w Polsce. Ich liczba ustawicznie rośnie, ale jednocześnie polskie uczelnie są atrakcyjne jedynie dla studentów z byłego ZSRS. W rozdziale zamieszczono także informacje o ochronie międzynarodowej udzielanej cudzoziemcom na terytorium RP. Przedstawiono dane statystyczne – w tym kraje pochodzenia cudzoziemców wnioskujących o nadanie statusu uchodźcy.

W dalszej części przedstawiono informacje o małym ruchu granicznym. Kolejna część rozdziału została poświęcona imigracji zarobkowej do Polski. Przedstawiono najistotniejsze dane statystyczne, w tym dane o zezwoleniach na pracę i liczbę zarejestrowanych oświadczeń o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi.

W części poświęconej legalizacji pobytu i nadawaniu obywatelstwa zaprezentowano dane statystyczne dotyczące zezwoleń czasowych na pobyt i koncentracji osób czasowo przebywających według województw. Przedstawiono także dane na temat cudzoziemców stale przebywających w Polsce z uwzględnieniem województwa pobytu. W ostatniej części rozdziału podano informacje o nadaniu obywatelstwa RP. Z danych statystycznych wynika, że od 2006 r. do 2016 r. liczba nadanych obywatelstw spadła o połowę.

W podsumowaniu zamieszczono ogólne wnioski wypływające ze zgromadzonych informacji.

Współczesne masowe ruchy przestrzenne ludności uwarunkowane są dwiema istotnymi przesłankami: petryfikacją procesu globalizacji oraz zmianami demograficznymi w państwach zamożnej „Północy”. Analizując kierunki i natężenie przepływów ludności w Europie można stwierdzić, że są one skutkiem dwóch procesów: ponownej i samoistnej unifikacji obszaru basenu Morza Śródziemnego oraz prób kompensacji deficytów demograficznych w zachodniej części Unii Europejskiej. W okresie po przełomie lat 1989/1990 przez kolejne lata Polska była państwem, z którego emigrowano, natomiast dla cudzoziemców była najczęściej państwem tranzytowym na drodze migracyjnej do zamożniejszych krajów.

Kryzys migracyjny, którego kulminacja miała miejsce latem i jesienią 2015 r., wywołał skutki także w sferze politycznej. Wielotysięczne grupy migrantów z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu maszerujące przez kolejne państwa europejskie spowodowały wysoką polityzację dyskursu na temat migracji. Wzdłuż granic pomiędzy poszczególnymi państwami ustawiono ogrodzenia. Kwestionowanie celowości przyjmowania kolejnych wielotysięcznych grup imigrantów spoza Europy zaczęło się pojawiać w wystąpieniach polityków i urzędników poszczególnych państw członkowskich UE.

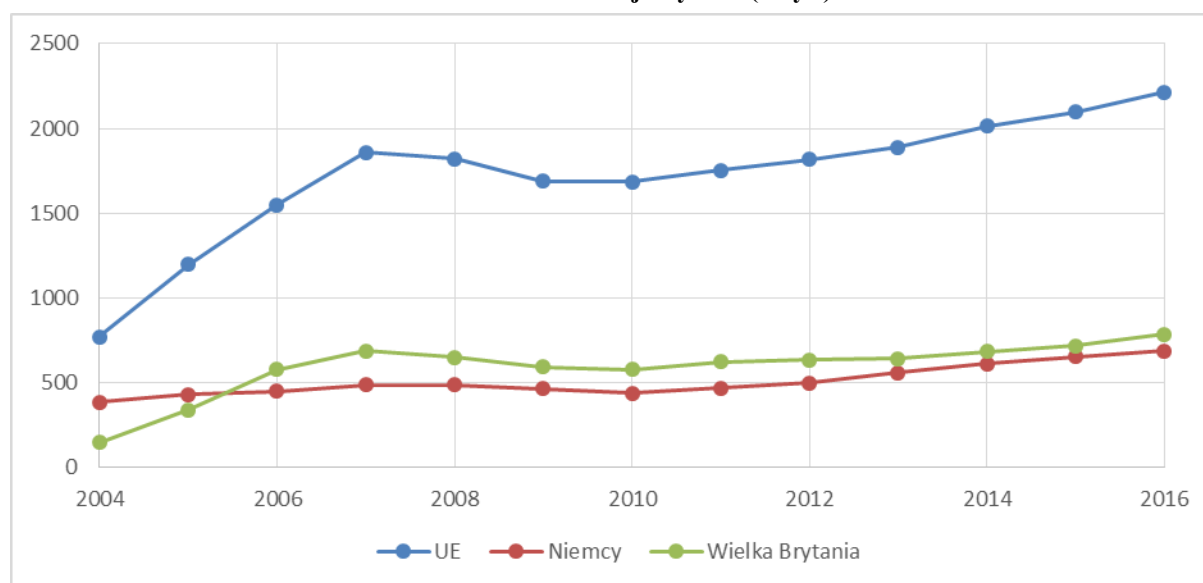
Ze względu na położenie geograficzne Polska nie znalazła się na szlaku masowej migracji w 2015 roku. Jednocześnie z dużą uwagą obserwowano przebieg napływu cudzoziemców z „Południa”, szczególnie analizując kwestie związane z potencjalnymi skutkami dla bezpieczeństwa publicznego. Doświadczenia państw przyjmujących, głównie Niemiec, nie były zachęcające. Prowizoryczne obozowiska dla imigrantów, problemy w ustaleniu tożsamości cudzoziemców, ich ambiwalencja wobec integracji, niska aktywność na rynku pracy i naruszenia przepisów porządkowych – towarzyszące wielotysięcznym migracjom – spowodowały wzrost postaw niechętnych wobec imigracji w społeczeństwach UE. Jednocześnie ze względu na niekorzystne zmiany demograficzne – w przypadku Polski będące także efektem masowego wychodźstwa zarobkowego do Wielkiej Brytanii, Niemiec i Holandii – mające odbicie w sytuacji na rynku pracy, skupiono uwagę na uproszczeniach w przepisach migracyjnych dla obywateli państw byłego ZSRR.

Szczególną uwagę zwrócono na nowelizację przepisów dotyczących imigracji etnicznej Polaków (repatriacji) i osób związanych z Państwem Polskim. Wnikliwej analizie poddano przepisy regulujące czasowe podejmowanie zatrudnienia przez cudzoziemskich pracowników z państw byłego ZSRR (oświadczenia o zamiarze powierzenia pracy). Dokonano zmian w obowiązywaniu umów o małym ruchu granicznym z Ukrainą i Federacją Rosyjską. Przygotowano nowelizację przepisów w zakresie rozpoznawania spraw o udzielenie ochrony międzynarodowej na terytorium Polski. Dużą wagę przywiązywano do przyjmowania przez Polskę zagranicznych studentów.

5.1. Emigracja z Polski

Liberalizacja na przełomie lat 1989/1990 przepisów regulujących wyjazdy z Polski, która nastąpiła po dekadach restrykcyjnej polityki migracyjnej, spowodowała lawinowy wzrost zainteresowania migracjami – przy czym głównie miała ona charakter turystyki zarobkowo-handlowej zarówno do państw Europy Zachodniej, jak też Związku Radzieckiego. W późniejszych latach z Polski wyjeżdżano już głównie w celach zarobkowych i edukacyjnych do Europy Zachodniej, a także do Stanów Zjednoczonych. Jednak największą zmianę jakościową i ilościową w emigracji z Polski spowodowały otwarcie rynków pracy i swoboda osiedlania się na obszarze wybranych państw po akcesji do UE w maju 2004 roku.

Wykres 5.1. Emigracja z Polski do UE w latach 2004-2016, z uwzględnieniem emigracji do Niemiec i Wielkiej Brytanii (w tys.)

Źródło: Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2015, GUS, Warszawa 2016, s. 3.

Ponad połowa emigrantów z Polski przebywała w Niemczech i Wielkiej Brytanii. Republika Federalna Niemiec tradycyjnie stanowiła cel emigracji wielu tysięcy obywateli polskich i to pomimo ograniczeń w podejmowaniu zatrudnienia aż do 1 maja 2011 roku. Jednocześnie od 2004 r. lawinowo wzrosło zainteresowanie emigracją do Wielkiej Brytanii. Ten kierunek okazał się bardzo atrakcyjny dla kolejnych fal wyjazdów. Należy podkreślić, że władze brytyjskie, irlandzkie i szwedzkie otworzyły swoje rynki pracy dla obywateli nowoprzyjętych państw już 1 maja 2004 roku. Warto też podkreślić jakościową zmianę, która dokonała się wraz z akcesją do Unii Europejskiej w środowisku osób decydujących się na emigrację polegającą na zerwaniu z dotychczasowym powszechnym akceptowaniem pracy w szarej strefie. Możliwości legalnego zatrudnienia, szanse na rozwój zawodowy i wsparcie socjalne oferowane imigrantom w tych państwach potęgowały zainteresowanie wyjazdami do tych krajów. W Wielkiej Brytanii pewną zmianę wywołały wyniki referendum przeprowadzonego w sprawie opuszczenia Unii Europejskiej. Istnieje szereg wątpliwości dotyczących dalszego statusu obywateli państw UE przebywających w Wielkiej Brytanii.

Tablica 5.1. Obywatele polscy w wybranych państwach UE i EOG w 2016 roku

Państwo pobytu	Liczba obywateli RP (w tys.)
Irlandia	124,6
Dania	35,3
Holandia	110,9
Norwegia	99,5
Islandia	12,1
Wielka Brytania i Irlandia Północna	931,7
Niemcy	703,8

Źródło: *Main countries of citizenship and birth of the foreign foreign-born population, 1 January 2016 (in absolute numbers and as a percentage of the total foreign foreign-born population)*, Eurostat.

W tablicy 5.1 uwzględniono wybrane państwa UE i EOG, w których emigranci z Polski stanowili liczne grupy imigranckie. Warto podkreślić, że w Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Irlandii, Danii, Holandii, Islandii oraz Norwegii obywatele polscy tworzyli najliczniejsze grupy imigranckie. Imigranci z Polski w Niemczech stanowili mniej liczną zbiorowość od obywateli tureckich i jednocześnie byli liczniejsi w tym państwie niż obywatele Włoch. Podobnie przedstawia się sytuacja w Szwecji, gdzie jedyną liczniejszą od Polaków grupą są obywatele Finlandii. Na uwagę zasługuje też często pomijany fakt wyjazdów obywateli polskich na Słowację i na Litwę – są to nieliczne grupy, niemniej jednak notowane przez tamtejsze urzędy statystyczne jako istotne w stosunku do ogólnej liczby imigrantów¹.

Tak liczne zbiorowości wymagają szczególnej opieki i wsparcia podczas pobytu za granicą, ale też stanowią doskonałą grupę, która mogłaby pełnić funkcję łącznika – w sprawach gospodarczych czy kulturalnych – pomiędzy krajem pochodzenia a krajem pobytu. Ów potencjał zapewne wymaga przygotowania nowych instrumentów wspierających utrzymywanie więzi pomiędzy emigrantami i ich potomstwem – często urodzonym już poza granicami Polski – z krajem pochodzenia. W tym świetle ustawowa zmiana z 2017 r. umożliwiająca wydawanie legitymacji szkolnych przez konsulaty dla dzieci pobierających naukę w języku polskim i uprawnień zniżkowych dla nauczycieli kształcących dzieci polskie za granicą stanowi bardzo korzystną zmianę w stosunku do wcześniejszego okresu, gdy brakowało wizji działań integrujących emigrantów z krajem pochodzenia.

Polscy emigranci w państwach Europy Zachodniej osiedlili się głównie w dużych miastach i ośrodkach przemysłowych. Migranci przede wszystkim wyjeżdżali do miejsc,

¹ *Main countries of citizenship and birth of the foreign foreign-born population, 1 January 2016 (in absolute numbers and as a percentage of the total foreign foreign-born population)*, Eurostat.

gdzie stosunkowo łatwo było znaleźć zatrudnienie, a wynagrodzenie pozwalało na wynajęcie mieszkania. Z czasem powstała „infrastruktura” – sklepy, punkty usługowe, firmy przewoźne i strony internetowe², nakierowane na zaspokajanie potrzeb polskiej grupy. Istotną rolę odgrywali także kapłani, którzy sprawowali opiekę duszpasterską nad przebywającymi za granicą wiernymi.

Odrębne zagadnienie stanowi wzrost napięć między społeczeństwem przyjmującym i imigrantami z Polski, których kulminację stanowiło zabójstwo obywatela polskiego w Harlow w południowo-wschodniej Anglii. Do mniej groźnych, niemniej jednak wynikających z nienawiści etnicznej zdarzeń doszło w Londynie, Huntingdon i Plymouth. Zdarzenia te wywołały reakcję polskich władz, których przedstawiciele udali się na rozmowy bilateralne ze swoimi odpowiednikami w rządzie brytyjskim³.

Poakcesyjna emigracja z Polski jest oceniana niejednoznacznie. Z jednej strony przynosiła i przynosi korzyści w postaci m.in. transferów pieniężnych od emigrantów do rodzin w Polsce⁴ czy zdobycia doświadczenia zawodowego i nawiązania kontaktów zawodowych, jednocześnie z drugiej strony ubytek tak licznej grupy obywateli (porównywalnej z całkowitą populacją województwa łódzkiego) powoduje i będzie powodował skutki w sferze społecznej i gospodarczej. Szczególnie niekorzystne zmiany w strukturze ludności Polski będą wynikiem odpływu osób w wieku produkcyjnym mobilnym i ich potomstwa. Do negatywnych skutków masowej emigracji poakcesyjnej należy także zaliczyć depopulację obszarów o niskim poziomie rozwoju gospodarczego. Wyludnianie się małych miejscowości, w których dominowały osoby utrzymujące się z pracy w rolnictwie staje się faktem⁵.

Warto odnotować także skutki na rynku pracy, które są wynikiem zagranicznych migracji zarobkowych obywateli polskich. Przede wszystkim w ostatnich latach – ze względu na deficyt rąk do pracy wynikający m.in. ze zmiany struktury ludności pod względem wykształcenia oraz emigracji potencjalnych pracowników krajowych do państw UE/EOG – wzrosło zainteresowanie pracownikami zagranicznymi.

5.2. Imigracja do Polski

Przyjazdy cudzoziemców do Polski w okresie powojennym miały niewielkie rozmiary⁶ i ograniczały się głównie do repatriacji, łączenia rodzin lub kontaktów służbowych⁷. Wy-

---

² Dużą popularnością w Wielkiej Brytanii cieszą się strony internetowe: londynek.net, polemi.co.uk, mojawy-spa.co.uk, polishexpress.co.uk czy openmagazyn.pl. Podobnie zainteresowaniem cieszą się także polskojęzyczne portale tematyczne.

³ W rozmowach we wrześniu 2016 r. ze strony polskiej brali udział: m.in. M. Błaszczak (MSWiA) oraz W. Waszczykowski (MSZ).

⁴ Por. I. Chmielewska, *Transfery z tytułu pracy Polaków za granicą w świetle badań Narodowego Banku Polskiego*, Materiały i Studia nr 314, Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2015, s. 15 i nast.; J. Brzozowski, M. Szarucki, *Ekonomiczne skutki transferowania zarobków przez emigrantów*, „Gospodarka Narodowa” 2010, nr 3; *Transfery pieniężne polskich emigrantów i ich znaczenie dla polskiej gospodarki. Transfery pieniężne emigrantów do Polski – niedoceniany wkład w polskie PKB*, Biuro Komunikacji Społecznej Ministerstwa Skarbu Państwa, Warszawa 2012.

⁵ Należy podkreślić, że depopulacja małych miejscowości rolniczych jest także skutkiem niskiej dzietności w porównaniu z wcześniejszymi pokoleniami oraz migracji wewnętrznych do dużych miast w Polsce.

⁶ Ocena ta pomija imigrację kontyngentów wojskowych związanych z wycofywaniem się oddziałów po zakończeniu II wojny światowej, a także późniejsze stacjonowanie Północnej Grupy Wojsk ZSRR.

⁷ W 1949 r. do Polski przybyli Grecy i Macedończycy, którzy wyemigrowali na skutek wojny domowej w Grecji; grupa ta liczyła ok. 12 tys. osób i w późniejszym czasie osiedliła się na Dolnym Śląsku. Zob. M. Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948–1975*, Urząd Wojewódzki, Jelenia Góra 1989. Innym wydarzeniem związanym z przyjazdami cudzoziemców był Festiwal Młodzieży i Studentów, który odbywał się latem 1955 r. w Warszawie; wówczas do stolicy PRL przybyło 26 tys. cudzoziemców ze 114 państw. Zob. A. Krzywicki, *Poststalinowski karnawał radości. V światowy Festiwal Młodzieży i Studentów o Pokój i Przyjaźń-Warszawa 1955 r.*, TRIO, Warszawa 2009.

rażne zwiększenie przyjazdów do Polski nastąpiło dopiero po 1970 r. i wiązało się przede wszystkim ze współpracą gospodarczą.

Przemiany przełomu lat 1989 i 1990 spowodowały zwiększenie zainteresowania przyjazdami do Polski. Przede wszystkim byli to obywatele ZSRS, którzy głównie z pobudek rodzinnych i zarobkowych wjeżdżali na terytorium Polski, obywatele państw EWG oraz Stanów Zjednoczonych, którzy w zmienionych warunkach politycznych byli zainteresowani współpracą gospodarczą. Do Polski przybywali także cudzoziemcy poszukujący ochrony międzynarodowej⁸.

5.3. Repatriacja

Okoliczności związane z II wojną światową i stanowiąca ich konsekwencją zmiana przebiegu powojennych granic Polski spowodowały pozostawanie poza granicami Państwa Polskiego wielomilionowej grupy przedwojennych obywateli. Ze względu na zmiany polityczne i terytorialne znaczna grupa osób zdecydowała się pozostać w dotychczasowych miejscach pobytu – przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej oraz na obszarach wcielonych do ZSRS⁹.

W okresie powojennym zorganizowano dwie masowe akcje przesiedleńczo-repatriacyjne z ZSRS i państw Europy Zachodniej.

Tablica 5.2. Obszar pochodzenia repatriantów w latach 1944–1949 i 1955–1959 (w tys.).

Obszar	Lata 1944–1949	Lata 1955–1959
ZSRS	1507	249
Inne*	ok. 200	ok. 8
Ogółem	1707	257

*Państwa położone na wszystkich kontynentach, poza strefą wpływów ZSRS.

Źródło: K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1974; K. Piesowicz, *Wielkie ruchy migracyjne*, „Studia Demograficzne” 1994, nr 4; M. Latuch, *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955–1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrownych*, PTD, Warszawa 1994.

Pomimo przeprowadzenia dwóch masowych akcji przesiedleńczych, w ZSRS nadal pozostawała licząca ponad milion osób grupa Polaków deklarująca wolę wyjazdu do Polski¹⁰. Na następne 29 lat zablokowano repatriację, co spowodowało żywiołowe zainteresowanie przesiedlaniem się do Polski po 1989 roku. Mimo zmiany uwarunkowań politycznych repatriacja nie nabrała cech masowości. Faktycznie do czasu przyjęcia nowych regulacji prawnych w połowie lat 90. tylko nielicznym udało się uzyskać obywatelstwo RP i osiąść w „historycznej” ojczyźnie.

⁸ Strona polska w 1991 r. ratyfikowała *Konwencję dotyczącą statusu uchodźców sporządzoną w Genewie dnia 28 lipca 1951 r.*

⁹ W zestawieniach statystycznych nie rozróżniano osób deklarujących polską narodowość i posiadających przed 1939 r. obywatelstwo RP od przedwojennych obywateli ZSRS deklarujących narodowość polską. Przed 1939 r. liczebność Polaków w ZSRS szacowano na ponad 630 tys. Pierwszy powojenny spis z 1959 r. odnotowywał obecność 1380 tys. osób narodowości polskiej na terytorium ZSRS. Zob. *Itogi Wsiesojuznoji pieriepisi nasilenia 1959 g.*, Gosstatizdat, Moskwa 1963.

¹⁰ Organa ZSRS nie udzieliły zgody na repatriację do Polski wszystkim zainteresowanym; szczególnie dużo odmów wydano w Litewskiej SRS.

W latach 1996–2000 przybyło 1070 repatriantów i 431 osób będących członkami ich gospodarstw domowych, ale jednocześnie na udzielenie zgody na repatriację oczekiwało 1619 osób¹¹. Wielokrotnie wyrażano wówczas krytyczne opinie o braku zaangażowania instytucji państwowych w akcję przesiedleńczą. Warto też podkreślić, że ówczesne przepisy pozwalały na repatriację z dowolnego państwa powstałego po upadku ZSRS. Ich krytycy podkreślali, że prowadzi to do drenażu środowisk polskiej mniejszości na Łotwie, Litwie, Białorusi i Ukrainie.

W roku 2000 uchwalono Ustawę o repatriacji¹², która porządkowała procedurę repatriacyjną, ale zastosowany w niej mechanizm przeniesienia na samorządy odpowiedzialności za sprowadzenie rodaków do kraju w rzeczywistości skutecznie zahamował przyjazdy tej grupy osób do Polski. Ponadto na uprzywilejowany tryb nabycia obywatelstwa RP mogły liczyć tylko osoby, które do czasu rozpadu ZSRS mieszkały w azjatyckiej części tego państwa¹³.

Na mocy nowych przepisów w latach 2000–2010 osiedliło się 1678 repatrianckich gospodarstw domowych, złożonych z 2901 osób pełnoletnich, 808 dzieci oraz 542 małżonków niepolskiego pochodzenia¹⁴. Ogółem w opisywanym okresie osiedliło się w Polsce 4251 osób, najwięcej w województwach: dolnośląskim, mazowieckim, małopolskim i pomorskim. W kolejnym pięcioleciu wraz z osiedlanymi w Polsce repatriantami przybyło 175 ich niepol-skich małżonków.

Tablica 5.3. Liczba repatriantów osiedlonych w Polsce w latach 2010–2015

Rok	Liczba repatriantów	Liczba gospodarstw domowych repatriantów
2010	147	72
2011	193	97
2012	123	73
2013	163	82
2014	165	85
2015	200	96
ogółem	991	505

Źródło: dane MSWiA.

Dyskusja nad nowelizacją ustawy o repatriacji sięga początków obecnej dekady. Wówczas przedstawiono projekt obywatelski zmian przepisów repatriacyjnych, który odwoływał się do dorobku zespołu ekspertów uczestniczących w pracach zespołu tematycznego w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w latach 2006–2007. Ostatecznie dalsze prace nad projektem wstrzymano.

W ostatnim roku obowiązywania tych przepisów przybyło 239 repatriantów tworzących 121 gospodarstw domowych. Dostrzegalny wzrost liczby repatriantów zapewne nie oddaje rzeczywistego zainteresowania osiedleniem się w Polsce, ponieważ niektóre osoby wstrzymywały procedurę, licząc na korzystniejsze warunki po uchwaleniu nowych przepisów.

¹¹ P. Hut, *Warunki życia i proces adaptacji repatriantów w Polsce w latach 1996–2000*, IPS UW, Warszawa 2002, s. 91.

¹² Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji, Dz. U. z 2014 r., poz. 1392, z późn. zm.

¹³ Regulacja ta wynikała z przyjętego założenia, że osoby mieszkające w azjatyckiej części ZSRS były ofiarami systemowych prześladowań od lat 30. XX wieku.

¹⁴ Dane MSW/MSWiA z lat 2002–2011.

Tabela 5.4. Liczba repatriantów i ich niepolskich małżonków z uwzględnieniem województw w 2016 r.

Województwo osiedlenia	Liczba pełnoletnich repatriantów	Liczba osób niepolskiego pochodzenia (małżonkowie)	Liczba niepełnoletnich repatriantów
Dolnośląskie	24	12	17
Kujawsko-pomorskie	1	0	0
Lubelskie	3	1	0
Lubuskie	0	0	0
Łódzkie	16	1	9
Małopolskie	14	8	4
Mazowieckie	56	14	14
Opolskie	5	1	3
Podkarpackie	4	0	1
Podlaskie	2	1	0
Pomorskie	1	0	2
Śląskie	20	5	5
Świętokrzyskie	2	1	2
Warmińsko-mazurskie	2	0	0
Wielkopolskie	12	0	2
Zachodniopomorskie	11	4	7
Ogółem	173	48	66

Źródło: dane MSWiA.

Zmiany prawne wprowadzone nowelizacją ustawy z 2017 r. są odpowiedzią na potrzeby repatriantów¹⁵. Dotyczy to w szczególności: powołania Pełnomocnika do Spraw Repatriacji i Rady do Spraw Repatriacji oraz zaangażowania instytucji państwowych w osiedleniu się repatriantów na terytorium Polski i ich wsparcia w procesie adaptacji. Pilotażowym programem objęto grupę, która przebywa w ośrodku w Pułtusku k. Warszawy.

Obecnie dostrzegalne jest zainteresowanie przyjazdami repatriantów wśród przedstawicieli samorządów, w których wskutek migracji poakcesyjnych ubyło najwięcej osób. Włodarze gmin próbują jednocześnie spłacać dług moralny wobec rodaków, którzy przez dziesiątki lat pozostawali w ZSRS, ale jednocześnie uwzględniają też uwarunkowania demograficzne w swoich miejscowościach i są zainteresowani przyjazdami młodych repatriantów.

5.4. Karta Polaka

Przyjęcie Ustawy o Karcie Polaka w 2007 r. było odpowiedzią na poszukiwanie modelu współpracy z zagranicznymi rodakami¹⁶. Podobne rozwiązania zostały przyjęte w większości państw Europy Środkowej. Stanowiły one konsekwencję pozostawiania poza państwem narodowym licznych mniejszości, których prawa nie zawsze były dostatecznie respektowane. Karta Polaka miała także podkreślać więzi łączące ojczysty kraj z rodakami

¹⁵ Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o repatriacji oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2017 r. poz. 858.

¹⁶ Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o Karcie Polaka, Dz. U. z 2017 r. poz. 1459, z późn. zm.

w b. ZSRS, którzy – ze względu na ograniczenia terytorialne repatriacji – byli traktowani jak cudzoziemcy na terytorium RP. Pomimo powszechnej krytyki w początkach obowiązywania ustawy – zarówno ze strony środowisk krajowych, jak też litewskich i białoruskich – dokument cieszył się rosnącą popularnością.

Tablica 5.5. Liczba Kart Polaka wydanych w latach 2008–2017*

Rok	Liczba wydanych KP
2008	15 797
2009	23 953
2010	19 366
2011	21 659
2012	23 220
2013	23 683
2014	24 459
2015	24 105
2016	27 458
2017	7 812
Ogółem	21 1512

* dane do 31 marca 2017 r.

Źródło: dane KPRM, MSZ.

Rosnąca liczba wniosków o wydanie Karty Polaka związana była przede wszystkim z ułatwieniami w uzyskaniu polskiej wizy i identycznym traktowaniu studentów posiadających Kartę Polaka ze studentami posiadającymi obywatelstwo RP. Te przesłanki – przy uwzględnieniu sytuacji materialnej środowisk polskich – stanowiły istotne wsparcie materialne dla mniejszości polskiej i Polonii w b. ZSRS.

Tablica 5.6. Liczba Kart Polaka z uwzględnieniem kraju, wydanych w latach 2008–2017*

Kraj wydania	Liczba wydanych KP
Łotwa	1 739
Litwa	6 803
Białoruś	99 858
Ukraina	92 595
Federacja Rosyjska	5 222
Kazachstan	2 632
Pozostałe	2 663
Ogółem	211 512

* dane do 31 marca 2017 r.

Źródło: dane KPRM, MSZ.

Powyższe dane obrazują stosunkowo niewielkie zainteresowanie Kartą Polaka w środowiskach mniejszości polskiej posiadających obywatelstwo państw członkowskich UE i w Kazachstanie, natomiast ogromną popularnością Karta Polaka cieszyła się na Białorusi i Ukrainie.

Należy podkreślić, że przesłanki do wydania Karty Polaka nie mają wyłącznie etnicznego charakteru i była ona wydawana także osobom, które faktycznie wykazały swój związek z Polską¹⁷.

Zwiększone zainteresowanie otrzymaniem Karty Polaka w 2016 r. wynikało z nowelizacji przepisów¹⁸. Przede wszystkim wprowadzono ułatwienia w osiedlaniu się posiadaczy Karty Polaka na terytorium RP oraz przewidziano wsparcie materialne w pierwszym roku pobytu, a także możliwość ubiegania się po roku przebywania w Polsce o uznanie za obywatela polskiego.

5.5. Studenci

W okresie powojennym liczba zagranicznych studentów kształcących się w polskich uczelniach wyższych była symboliczna w stosunku do liczby krajowych studentów. Nie prowadzono też studiów w obcych językach, jednocześnie czynnikiem przyciągającym do studiowania w Polsce były niewielkie koszty utrzymania. Na studia w Polsce decydowali się przede wszystkim obywatele państw bloku wschodniego oraz obywatele państw rozwijających się. W roku akademickim 1990/1991 w polskich szkołach wyższych studiowało ok. 4 tys. cudzoziemców i choć liczba studentów zagranicznych rosła przez całą dekadę, to w roku akademickim 1995/1996 cudzoziemców–studentów było ok. 5,5 tys., a w roku 2000/2001 – ok. 6,5 tys. W kolejnych latach zanotowano dalszy przyrost.

Tablica 5.7. Liczba zagranicznych studentów w Polsce w latach 2006/2007–2015/2016

Rok akademicki	Liczba studentów
2006/2007	11 752
2007/2008	13 695
2008/2009	15 862
2009/2010	17 000
2010/2011	21 474
2011/2012	24 253
2012/2013	29 172
2013/2014	35 983
2014/2015	46 101
2015/2016	57 119

Źródło: dane GUS.

Przynajmniej od dekady podejmowanie nauki przez zagranicznych studentów w Polsce jest traktowane jako kluczowe wyzwanie stojące przed władzami uczelni wyższych w kraju. W młodych cudzoziemcach jest doceniana ich chęć kształcenia się w krajowych uniwersytetach, politechnikach i akademiach, ale uwzględnia się także potencjalne korzyści wynikające z ewentualnego późniejszego osiedlenia się cudzoziemskich absolwentów w Polsce. W celu zachęcenia zainteresowanej studiami w Polsce młodzieży już w roku akademickim 2015/2016 zrezygnowano z konieczności ponoszenia z góry opłaty za pełny tok studiów. Ponadto czesne dla studentów zagranicznych będzie ustalane przez rektorów po-

¹⁷ Zamiarem ustawodawcy było stworzenie możliwości potwierdzenia swoich więzi z Państwem Polskim potomkom obywateli II RP, którzy w okresie międzywojennym nie kontestowali niepodległości Polski.

¹⁸ Ustawa z dnia 13 maja 2016 r. o zmianie ustawy o Karcie Polaka oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2016 r. poz. 753.

szczególnych uczelni. Do innych zachęt należy zaliczyć możliwość podejmowania pracy w trakcie studiów przez studentów i doktorantów studiów stacjonarnych.

Wśród studentów zagranicznych można wyróżnić dwie szczególne grupy: studentów polonijnych i studentów obywateli ukraińskich. Należy podkreślić, że obie zbiorowości mają część wspólną, bowiem z Ukrainy na studia do Polski przybywają także osoby posiadające Kartę Polaka lub stypendium polskiego Rządu. Bezspornym faktem jest, że ponad połowa zagranicznych studentów w Polsce posiada ukraiński paszport. Inną istotną grupą są studenci posiadający obywatelstwo białoruskie, przy czym w większości są to etniczni Polacy.

Eksperti zajmujący się problematyką edukacji podkreślają, że swoistym problemem krajowych uczelni jest ich niski poziom umiędzynarodowienia. Warto jednak zaznaczyć, że ustawicznie od wielu lat wskaźnik umiędzynarodowienia szkół wyższych rośnie. Dzieje się tak dzięki licznym inicjatywom podejmowanym zarówno przez władze centralne – głównie w sferze legislacyjnej, jak również aktywności przedstawicieli władz poszczególnych uczelni – w tym władz uczelni niepublicznych bardzo zainteresowanych pozyskaniem studentów zagranicznych.

Uwzględniając fakt zauważalnego spadku ogólnej liczby studentów w Polsce, można żywić optymizm, że coraz liczniejsi cudzoziemcy decydują się na kształcenie w naszych uczelniach. Jako przykład można wskazać Lublin, w którym wskaźnik umiędzynarodowienia studiów osiągnął bardzo wysokie rozmiary; przy współpracy zarówno władz lokalnych, jak też dzięki inicjatywom licznych w tym mieście uczelni wyższych, a także wykorzystaniu korzystnego położenia geograficznego udało się zachęcić znaczną grupę cudzoziemskich studentów do nauki w tym mieście.

Należy podkreślić, że zagraniczni studenci są grupą pożądaną przez pracodawców. Znający język i uwarunkowania w kraju pochodzenia stanowią wysoko cenionych pracowników. Jednocześnie po studiach w Polsce nie mają problemów językowych i kulturowych. Dla tej grupy wprowadzono szczególne rozwiązania prawne pozwalające na legalizację pobytu cudzoziemskich absolwentów krajowych szkół wyższych.

Na szczególną uwagę zasługuje także wzrost cudzoziemskich uczniów w krajowym systemie oświaty. Jeszcze w roku szkolnym 2012/2013 do szkół w Polsce uczęszczało zaledwie 7311 zagranicznych uczniów¹⁹. W roku szkolnym 2015/2016 było ich 15 299, w roku 2016/2017 już 22 177, a w roku 2017/2018 do krajowych szkół rodzice zgłosili 30 019 cudzoziemskich uczniów. Dynamiczny wzrost liczby zagranicznych uczniów w ciągu ostatniego pięciolecia najpewniej stanowi efekt napływu imigrantów zarobkowych z Ukrainy, którzy coraz trwalej wiążą swoją przyszłość z Polską. Warto nadmienić, że we wrześniu 2017 roku pojawiały się informacje o zorganizowaniu „ukraińskich” klas w szkołach podstawowych na Dolnym Śląsku.

5.6. Ochrona międzynarodowa

Po zakończeniu II wojny światowej władze polskie sporadycznie udzielały azylu cudzoziemcom. Najbardziej znaczącą grupę stanowili Grecy i Macedończycy, którzy przybyli jeszcze w latach 40., a w latach 70. – obywatele Chile. W późniejszym czasie do Polski przybywały mniej liczne grupy cudzoziemców z państw rozwijających się. Szacuje się, że do lat 90. w poszukiwaniu azylu przybyło około 25–30 tys. osób.

Tworzenie współczesnego systemu azylowego nastąpiło dopiero po przełomie lat 1989/1990. W roku 1991 Polska stała się stroną Konwencji Genewskiej z 1951 r.²⁰

---

¹⁹ Dane o liczbie zagranicznych uczniów w krajowym systemie oświaty opracowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

²⁰ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz. U. z 1991 r., poz. 515.

i Protokołu Nowojorskiego z 1967 roku²¹. Istotny napływ cudzoziemców poszukujących na terytorium Polski ochrony międzynarodowej wystąpił dopiero w kolejnych latach.

Na terytorium Polski przybywali głównie poszkodowani w konfliktach zbrojnych toczących się w byłym bloku wschodnim – obywatele Jugosławii i Armenii, a także obywatele Etiopii, Iraku i Libanu. Od połowy lat 90. notowano lawinowy wzrost złożonych aplikacji o nadanie statusu uchodźcy – przede wszystkim przez obywateli Armenii i Somalii, a także Romów posiadających rumuńskie lub bułgarskie obywatelstwo. W pierwszej dekadzie XXI wieku wśród cudzoziemców aplikujących o ochronę międzynarodową dominowali obywatele Federacji Rosyjskiej narodowości czeczeńskiej; wraz z upływem czasu sytuacja ta utrwaliła się i także obecnie jest to najliczniej reprezentowana grupa wnioskodawców.

Tablica 5.8. Liczba osób wnioskujących o udzielenie ochrony międzynarodowej w Polsce z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2007–2017*

Obywatelstwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Federacja Rosyjska	9 239	7 754	5 726	4 795	4 305	6 084	12 849	4 112	7 989	8 994	2 399
Gruzja	31	71	4214	1 082	1 735	3 234	1245	726	394	124	52
Ukraina	55	40	36	45	67	74	46	2 318	2 305	1 306	466
Armenia	43	50	147	107	216	413	206	135	195	344	64
Tadżykistan	1	0	2	0	0	9	5	107	541	882	89
Pozostałe	679	596	462	505	564	939	902	797	901	672	320
Ogółem	10 048	8 511	10 587	6 534	6 887	10 753	15 253	8 195	12 325	12 322	3 390

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

W opisywanym okresie niezmiennie najczęściej z wnioskami o udzielenie ochrony międzynarodowej występowali obywatele Federacji Rosyjskiej, w przeważającej części byli to Czeczeńcy, ale z wnioskami występowali także Dagestańczycy, Ingusze lub Rosjanie. Napływ drugiej licznie reprezentowanej grupy – obywateli Gruzji wynikał z konfliktu zbrojnego i destabilizacji w ich ojczyźnie w latach 2009–2012. Należy jednak pamiętać, że oprócz Gruzynów w grupie tej byli także jazydscy Kurdowie. Obywatele Ukrainy z wnioskami o azyl najliczniej występowali po wybuchu konfliktu zbrojnego z Federacją Rosyjską w latach 2014–2016. Warto zwrócić uwagę na rosnący napływ z Tadżykistanu, którego obywatele coraz częściej przyjeżdżają do Polski i składają wnioski o udzielenie im ochrony międzynarodowej.

Po złożeniu wniosku do Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców cudzoziemcowi wydawana jest decyzja administracyjna: o nadaniu statusu uchodźcy, udzieleniu ochrony uzupełniającej lub udzieleniu zgody na pobyt tolerowany, a także o odmowie udzielenia ochrony międzynarodowej lub umorzeniu postępowania. Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców najczęściej udzielał ochrony międzynarodowej obywatelom Federacji Rosyjskiej narodowości czeczeńskiej.

²¹ Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r., Dz. U. z 1991 r., poz. 517.

Tablica 5.9. Liczba osób, którym nadano status uchodźcy w Polsce, z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2007–2017*

Obywatelstwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Federacja Rosyjska	104	129	100	42	82	48	26	13	21	10	13
Syria	0	0	0	0	0	0	70	115	203	40	12
Białoruś	3	14	20	19	19	24	21	14	14	4	4
Irak	5	28	1	5	16	1	2	8	24	3	5
Ukraina	0	0	0	0	0	0	2	0	0	16	54
Pozostałe	4	15	8	16	36	14	87	112	86	35	21
Ogółem	116	186	129	82	153	87	208	262	348	108	109

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

Status uchodźcy jest szczególną formą ochrony międzynarodowej udzielanej cudzoziemcom zagrożonym w swoich krajach pochodzenia. Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców w 588 przypadkach uznał, że obywatele Federacji Rosyjskiej mogą być narażeni na prześladowania na terytorium Federacji Rosyjskiej. Podobnie rozstrzygnięto wnioski 440 obywateli syryjskich i 156 białoruskich. Przy czym należy uwzględnić także fakt ogólnej „uznawalności” wniosków, bowiem w stosunku do liczby złożonych wniosków przez obywateli danego kraju to właśnie obywatelom syryjskim najczęściej nadawano status uchodźcy.

Cudzoziemcom, który nie spełniali przesłanek do nadania statusu uchodźcy, Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców udzielał ochrony uzupełniającej, w przypadku gdy powrót do kraju pochodzenia mogło narazić ich na rzeczywiste ryzyko doznania poważnej krzywdy przez: orzeczenie kary śmierci lub wykonanie egzekucji; tortury, niehumanitarne lub poniżające traktowanie albo karanie; poważne i zindywidualizowane zagrożenie dla życia lub zdrowia wynikające z powszechnego stosowania przemocy wobec ludności cywilnej w sytuacji międzynarodowego lub wewnętrznego konfliktu zbrojnego i – ze względu na to ryzyko – nie mogli lub nie chcieli korzystać z ochrony kraju pochodzenia.

Drugiej z form – ochrony uzupełniającej najczęściej udzielano obywatelom Federacji Rosyjskiej, a także Ukrainy i Iraku.

Tablica 5.10. Liczba osób, które objęto ochroną uzupełniającą w Polsce, z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2008–2017*

Obywatelstwo	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Federacja Rosyjska	1059	2259	173	128	119	85	107	104	57	35
Ukraina	1	0	3	0	0	5	6	6	51	115
Irak	3	22	5	8	1	0	15	24	15	1
Syria	0	0	0	2	5	20	17	3	3	7
Somalia	0	6	0	0	0	19	3	2	1	0
Pozostałe	14	27	15	15	15	2	22	28	23	16
Ogółem	1077	2314	196	153	140	131	170	167	150	174

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

Trzeciej z form ochrony międzynarodowej – zgody na pobyt tolerowany – Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców udzielał, jeżeli wydalenie cudzoziemca: mogłoby nastąpić jedy-

nie do kraju, w którym zagrożone byłoby jego prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego, w którym mógłby zostać poddany torturom albo nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu lub być zmuszony do pracy lub pozbawiony prawa do rzetelnego procesu sądowego albo być ukarany bez podstawy prawnej w rozumieniu *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*; naruszałoby prawo do życia rodzinnego w rozumieniu *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* lub naruszałoby prawa dziecka; jest niewykonalne z przyczyn niezależnych od organu wykonującego decyzję o wydaleniu oraz od cudzoziemca.

Tablica 5.11. Liczba osób, którym udzielono zgody na pobyt tolerowany w Polsce, z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2007–2017*

Obywatelstwo	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Federacja Rosyjska	2830	1474	48	98	84	223	282	202	91	35	0
Gruzja	1	0	0	14	4	23	65	39	6	0	0
Armenia	1	4	6	19	32	20	22	13	10	5	0
Ukraina	0	1	4	3	5	3	8	11	6	1	0
Białoruś	1	2	1	6	2	3	3	2	0	3	1
Pozostałe	38	14	8	56	43	20	25	28	9	5	2
Ogółem	2871	1495	67	196	170	292	405	295	122	49	3

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

Ochrony uzupełniającej przede wszystkim udzielano obywatelom Federacji Rosyjskiej. Wynikało to z uznania, że sytuacja w Czeczenii była niestabilna i reemigracja cudzoziemców mogła wiązać się z zagrożeniem ich bezpieczeństwa.

W opisywanym okresie Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców, oceniając sytuację osób wnioskujących, w większości przypadków odmawiał udzielenia ochrony międzynarodowej. W latach 2007–2017²² organ rozpoznający sprawy, uznał za bezpodstawne wnioski 26 571 osób, w tym aż 15 126 pochodziło od obywateli Federacji Rosyjskiej.

W tym samym okresie w stosunku do 78 583 osób umorzono postępowania o nadanie statusu uchodźcy. W przeważającej części wynikało to z nielegalnej migracji do zachodnich państw UE i ubiegania się tam o ochronę międzynarodową lub z sytuacji rodzinnych i osobistych cudzoziemców, którzy decydowali się na dobrowolny powrót do kraju pochodzenia.

W postępowaniach o nadanie statusu uchodźcy decyzje mogą być wydawane także po wniesieniu przez cudzoziemca odwołania do Rady do Spraw Uchodźców. Jest to organ wyższego stopnia wobec Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Swoją decyzją Rada może zmienić decyzję organu I instancji i nadać (lub odmówić) cudzoziemcowi: status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zgodę na pobyt tolerowany; najczęściej jednak Rada orzeka o utrzymaniu w mocy decyzji Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców.

²² Dane do 31 lipca 2017 roku.

Tabela 5.12. Liczba cudzoziemców korzystających z różnych form pomocy materialnej w latach 2007–2017*

Rok	Liczba cudzoziemców w ośrodkach dla cudzoziemców	Liczba cudzoziemców korzystających ze świadczeń poza ośrodkiem	Liczba cudzoziemców korzystających wyłącznie z opieki medycznej
2007	6281	854	0
2008	4867	1710	0
2009	3063	1895	0
2010	1652	1772	0
2011	1547	1162	0
2012	1291	1428	0
2013	1955	1440	3
2014	1384	2400	31
2015	1929	2469	0
2016	1947	2268	1
2017	1714	2114	0

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

Na podstawie danych Urzędu do Spraw Cudzoziemców można stwierdzić, że w rzeczywistości na terytorium Polski przebywa grupa około 4 tys. osób, które korzystają z różnych form pomocy. Są to osoby, które zarówno mieszkają w ośrodkach dla cudzoziemców, jak też ci, którzy zdecydowali się samodzielnie zaspokajać potrzeby swojego gospodarstwa domowego przy wsparciu materialnym pozyskiwanym z UdSC. Ponadto na terytorium Polski w połowie 2017 r. przebywało troje małoletnich cudzoziemców, którzy zostali umieszczeni w placówkach opiekuńczo-wychowawczych.

Od czasu przyjęcia przez Polskę Konwencji Genewskiej z 1951 r. obserwowano zjawisko nadużywania procedury azylowej przez cudzoziemców, którzy byli zainteresowani poszukiwaniem lepszych warunków do życia. Ta teza znajduje potwierdzenie m.in. w wydawaniu przez Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców – a wcześniej Prezesa Urzędu do Spraw Cudzoziemców i Repatriacji – oraz Radę do Spraw Uchodźców licznych decyzji odmownych lub umorzeniowych. Proceder deklarowania na przejściu granicznym prześladowań w kraju pochodzenia, a następnie nielegalnej migracji do państw Europy Zachodniej stanowił potwierdzenie faktu, że znaczna część cudzoziemców nie jest zainteresowana skutecznym poszukiwaniem ochrony międzynarodowej, lecz poprawą swojej sytuacji materialnej. Od 2016 r. wnioski składane przez cudzoziemców są wnikliwiej analizowane, a w efekcie osoby, które nie spełniają przesłanek, wskazanych w Konwencji Genewskiej z 1951 r., są odsyłane poza granice Polski. Działania Straży Granicznej doprowadziły do sytuacji, w której na dworcu pasażerskim w Brześciu i okolicznych placach przebywały koczujące rodziny chcące złożyć wnioski azylowe w Polsce. Najbardziej zdeterminowani cudzoziemcy podejmowali wielokrotne próby złożenia wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej – także przy wsparciu przedstawicieli organizacji pozarządowych polskich i białoruskich – niemniej jednak z uwagi na brak przesłanek do udzielenia ochrony międzynarodowej wnioski te nie były przyjmowane przez funkcjonariuszy Straży Granicznej.

5.7. Mały ruch graniczny

Celem umów o małym ruchu granicznym, zawieranych przez państwa członkowskie Unii Europejskiej z graniczącymi państwami trzecimi, było umożliwienie mieszkańcom stref przygranicznych przebywania w strefie przygranicznej Państwa drugiej umawiającej się Stro-

ny ze względów społecznych, kulturalnych lub rodzinnych oraz z uzasadnionych powodów ekonomicznych, które nie są uznawane za działalność zarobkową.

Dotychczas weszły w życie umowy z dwoma sąsiednimi państwami: Ukrainą i Federacją Rosyjską²³. Zainteresowanie uproszczonym trybem przekraczania granicy było wysokie.

Tablica 5.13. Liczba kart małego ruchu granicznego wydanych cudzoziemcom na Ukrainie i w Federacji Rosyjskiej w latach 2009–2017*

Rok	Ukraina	Federacja Rosyjska
2009	26 048	—
2010	36 353	—
2011	46 407	—
2012	57 081	17 882
2013	51 089	176 101
2014	46 734	71 981
2015	52 550	89 301
2016	52 888	32 467
2017	28 266	—

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane MSWiA.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego, była podpisana w Kijowie 28 marca 2008 roku. Na jej mocy mieszkańcy pasa przygranicznego mogą skorzystać z uproszczonego trybu przekraczania granicy²⁴.

Tablica 5.14. Liczba przekroczeń granicy z Ukrainą przez cudzoziemców w ramach małego ruchu granicznego w latach 2009–2017*

Rok	Z Polski	Do Polski	Ogółem
2009	172 455	172 591	345 046
2010	1 798 104	1 798 307	3 596 411
2011	2 520 901	2 520 707	5 041 608
2012	2 984 695	2 984 766	5 969 461
2013	3 731 325	3 731 438	7 462 763
2014	4 207 338	4 207 974	8 415 312
2015	5 367 475	5 367 484	10 734 959
2016	4 910 315	4 910 015	9 820 330
2017	2 205 808	2 209 523	4 415 331

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane Straży Granicznej.

W 2015 r. na polsko-ukraińskim odcinku granicy ogółem odprawiono 18,9 mln cudzoziemców, w tym na zasadach małego ruchu granicznego 10,7 mln obywateli ukraińskich

²³ W 2010 r. podpisano też umowę z Białorusią, nie została ona jednak ratyfikowana przez stronę białoruską.

²⁴ Początkowo planowano poszerzenie strefy małego ruchu granicznego do przedmieść Lwowa.

oraz 2,1 mln obywateli polskich²⁵. W 2016 r. do 20,3 mln wzrosła liczba zrealizowanych na tym odcinku odpraw cudzoziemców oraz do 2,3 mln – obywateli polskich. Natomiast do 9,8 mln zmalała liczba cudzoziemców korzystających z możliwości przekraczania granicy w ramach małego ruchu granicznego. W okresie od 4 lipca do 2 sierpnia 2016 r. umowa była zawieszona przez stronę Polską w części dotyczącej wjazdu i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej mieszkańców strefy przygranicznej Ukrainy²⁶. W pierwszej połowie 2017 r. na polsko-ukraińskiej granicy odprawiono 9,9 mln cudzoziemców, w tym 4,4 mln w ramach małego ruchu granicznego oraz ok. 1,1 mln. obywateli polskich.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o zasadach małego ruchu granicznego, została podpisana w Moskwie 14 grudnia 2011 roku. Umowa umożliwiała korzystanie z ułatwień w przekraczaniu granicy mieszkańcom Obwodu Kaliningradzkiego oraz wybranych powiatów województwa pomorskiego²⁷ oraz warmińsko-mazurskiego²⁸.

Tablica 5.15. Liczba przekroczeń granicy z Federacją Rosyjską przez cudzoziemców w ramach małego ruchu granicznego w latach 2009–2017*

Rok	Z Polski	Do Polski	Ogółem
2009	—	—	—
2010	—	—	—
2011	—	—	—
2012	13 542	13 734	27 276
2013	578 590	580 176	1 158 766
2014	837 945	837 167	1 675 112
2015	659 536	659 414	1 318 950
2016	296 688	296 248	592 936
2017	—	—	—

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane Straży Granicznej.

W 2015 r. ogółem granicę polsko-rosyjską przekroczyło 2,7 mln cudzoziemców, z czego 1,3 mln na zasadach małego ruchu granicznego, jednocześnie za granicę wyjechało 3,4 mln obywateli polskich, w tym 3,1 mln na podstawie kart małego ruchu granicznego²⁹. W pierwszej połowie 2016 r. cudzoziemcy i obywatele Polski rzadziej przekraczali granicę polsko-rosyjską. W tym okresie dokonano 2,6 mln odpraw, w tym 1,2 mln cudzoziemców i 1,4 mln obywateli Polski. Zauważalny był również spadek liczby odpraw osób przekraczających granicę w ramach małego ruchu granicznego. W pierwszym półroczu 2016 r. odprawiono na tej zasadzie 576 tys. cudzoziemców oraz 1287 tys. obywateli Polski. Umowa o małym ruchu granicznym z Federacją Rosyjską została zawieszona w lipcu 2016 r. i w drugiej połowie roku ruch transgraniczny odbywał się na ogólnych zasadach. W tym czasie liczba odpraw zmalała do 1,6 mln, z czego 1,1 mln dotyczyło cudzoziemców i 500 tys. obywateli RP.

²⁵ Na granicy polsko-ukraińskiej mały ruch graniczny ma większe znaczenie dla obywateli Ukrainy niż Polski, gdyż obywatele polscy mogą podróżować i przebywać na terytorium Ukrainy do 90 dni bez konieczności posiadania wiz.

²⁶ Mały ruch graniczny z Ukrainą zawieszono ze względu na Szczyt Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego i Światowe Dni Młodzieży.

²⁷ Powiaty: pucki, gdański, nowodworski, malborski, miasto Gdynia, miasto Gdańsk, miasto Sopot.

²⁸ Powiaty: elbląski, braniewski, lidzbarski, bartoszycki, olsztyński, kętrzyński, mrągowski, węgorzewski, giżycki, gołdapski, olecki oraz miasto Elbląg i miasto Olsztyn.

²⁹ Dane GUS.

W pierwszej połowie 2017 r. przeprowadzono ponad 1,9 mln Odpraw, z czego 1,2 mln dotyczyło cudzoziemców, a przeszło 700 tys. – Polaków.

Mały ruch graniczny spełnił stawiane przed nim oczekiwania i pozwolił na uproszczone przekraczanie granicy z sąsiednim państwem obywatelom polskim i obywatelom Ukrainy oraz Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie posiadacze kart małego ruchu granicznego nie zawsze, wjeżdżając do sąsiedniego państwa, kierowali się przesłankami zawartymi w umowie i instrumentalnie wykorzystywali możliwość pobytu do nabywania towarów objętych akcyzą i wwozu ich na terytorium Polski, jednocześnie – szczególnie obywatele Federacji Rosyjskiej – przebywając w Polsce korzystali z tańszych i lepszych usług, a ponadto zarówno obywatele Federacji Rosyjskiej, jak i Ukrainy dokonywali zakupów artykułów spożywczych i elektroniki³⁰.

5.8. Pracownicy

Liczne wyjazdy obywateli polskich do państw Europy Zachodniej wytworzyły deficyt pracowników na krajowym rynku pracy. Szczególnie wyraźnie zaznaczył się on w grupie pracowników niewykwalifikowanych. Przedsiębiorcy z branży budowlanej i rolnicy, właściciele punktów gastronomicznych i agencje zajmujące się pozyskiwaniem opiekunów do osób starszych na coraz większą skalę zaczęli zatrudniać pracowników zagranicznych. Nie zawsze ich jedynym celem przyjazdu do Polski było poszukiwanie pracy. Trudna do oszacowania część z nich przybyła do Polski na studia lub uzyskała wizę, wskazując na inne powody, i znalazła zatrudnienie w szarej strefie.

W trwającej obecnie debacie na temat celów krajowej polityki imigracyjnej wskazuje się na deficyty na rynku pracy i możliwość pozyskania wysoko wykwalifikowanych pracowników. W świetle danych statystycznych rzeczywista gotowość do podejmowania zatrudnienia przez cudzoziemców o wysokich kwalifikacjach zawodowych jest niewielka.

Tablica 5.16. Zezwolenia na pracę dla cudzoziemców według wybranych grup zawodów w latach 2008–2017*

Rok	Zezwolenia na pracę		
	ogółem	w tym dla informatyków	w tym dla lekarzy
2008	18 022	355	82
2009	29 340	365	72
2010	36 622	290	20
2011	40 808	307	23
2012	39 144	243	12
2013	39 078	333	9
2014	43 663	469	8
2015	65 786	239	15
2016	127 394	2752	25
2017	108177	1681	10

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane MRPiPS.

Charakterystyczne jest bardzo skromne na tle ogólnej liczby zagranicznych pracowników zainteresowanie podjęciem w Polsce pracy przez informatyków i lekarzy. Jednocześnie

³⁰ Dane Służby Celnej za lata 2015 i 2016 oraz Krajowej Administracji Skarbowej za I półrocze 2017 r. Dane obejmujące zwrot VAT cudzoziemcom (*tax free*).

rośnie zainteresowanie cudzoziemskich informatyków pracą w Polsce. Natomiast bez wątpienia Polska nie jest atrakcyjnym miejscem do pracy dla zagranicznego personelu medycznego.

Sytuację przedsiębiorców poprawiała możliwość zatrudnienia pracowników z obszaru postsowieckiego na podstawie oświadczeń o zamiarze powierzenia wykonywania pracy obywatelowi Republiki Armenii, Republiki Białorusi, Republiki Gruzji, Republiki Mołdawii, Federacji Rosyjskiej lub Ukrainy. Oświadczenia musiały być zarejestrowane jeszcze przed podjęciem pracy przez cudzoziemca, a łączny okres wykonywania pracy przez danego cudzoziemca nie mógł przekraczać sześciu miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy. Instytucja oświadczeń powstawała w 2006 r., gdy krajowy rynek pracy coraz silniej odczuwał skutki emigracji poakcesyjnej.

Tablica 5.17. Liczba zarejestrowanych oświadczeń o zamiarze powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi z uwzględnieniem obywatelstwa w latach 2007–2017*

Rok	Ukraina	Białoruś	Mołdawia	Federacja Rosyjska	Gruzja	Armenia	Ogółem
2007	20 260	1 347	—	190	—	—	21 797
2008	142 960	12 606	—	1 147	—	—	156 713
2009	180 133	4 860	2 747	674	—	—	188 414
2010	169 490	3 623	5 912	595	453	—	180 073
2011	239 646	4 370	13 024	963	1 774	—	259 777
2012	223 671	7 636	9 421	1 624	1 384	—	243 736
2013	217 571	5 194	9 248	1 260	2 343	—	235 616
2014	372 946	4 017	6 331	1 227	2 103	774	387 398
2015	762 700	5 599	9 575	1 939	1 366	1 043	782 222
2016	1 262 845	23 400	20 650	3 937	1 698	1 597	1 314 127
2017	904 854	24 216	12 949	2 694	1 980	1 224	947 917

* dane do 31 lipca 2017 r.

Źródło: dane MRPiPS.

Podjęciem pracy byli zainteresowani przede wszystkim obywatele ukraińscy, którzy ze względu na bliskość geograficzną, związki rodzinne czy wysokość wynagrodzeń w swoim kraju korzystali z możliwości znalezienia zatrudnienia w Polsce. Uwagę zwraca także wzrost w ostatnich latach korzystania z procedury oświadczeniowej przez obywateli białoruskich i mołdawskich. Zapewne ogólne zainteresowanie pracą w Polsce jest uwarunkowane wysokością wynagrodzeń w krajach obywatelstwa cudzoziemców. Przeciętne wynagrodzenie jest najniższe na Ukrainie i wynosi ok. 720 zł miesięcznie, a najwyższe w Federacji Rosyjskiej, gdzie osiąga poziom ponad 2,2 tys. zł miesięcznie³¹.

Procedura oświadczeniowa stanowiła udany instrument łagodzenia deficytów na krajowym rynku pracy. Jednocześnie wraz z masowością napływu cudzoziemców poszukujących zatrudnienia coraz wyraźniej zaczęły być dostrzegalne zjawiska niepożądane: fikcyjne oświadczenia składane w urzędach pracy, świadczenie pracy poza ustawowo przewidzianym okresem czy dalsza migracja do państw strefy Schengen. Obecnie są prowadzone prace nad nowelizacją procedury, aby wyeliminować niepożądane zjawiska.

³¹ Obliczenia własne na podstawie materiałów: Dierżawna Służba Statistiki Ukraini oraz Fiederalnaja Służba Gosudarstwiennoj Statistiki.

5.9 Legalizacja pobytu i nadawanie obywatelstwa

Osoby przybywające do Polski mogą zgodnie z obowiązującymi przepisami zalegalizować swój pobyt, powołując się na określone przesłanki – świadczenie pracy, związku rodzinne lub doznawanie przemocy jako ofiary handlu ludźmi. Zainteresowanie legalnym pobytym na terytorium Polski rośnie wraz z coraz większą współpracą zagraniczną, przyjazdami studentów czy nawiązywaniem relacji osobistych z cudzoziemcami. Osoby zamierzające stunkowo krótko przebywać w Polsce mogą wystąpić z wnioskiem o zezwolenie na pobyt czasowy, natomiast cudzoziemcy trwale mieszkający w Polsce występują z wnioskami o zezwolenie na pobyt stały.

5.9.1. Zezwolenie na pobyt czasowy

Cudzoziemiec planujący przebywać w Polsce dłużej niż 3 miesiące może ubiegać się o zezwolenie na pobyt czasowy w Polsce (maksymalnie na 3 lata). Wśród przesłanek do wydania zezwolenia na pobyt czasowy można wskazać m.in.: podjęcie pracy (np. w zawodzie wymagającym wysokich kwalifikacji), prowadzenie działalności gospodarczej, podjęcie studiów, przyjazd do członków rodziny, bycie ofiarą handlu ludźmi, bycie niepełnoletnim dzieckiem cudzoziemca.

Tablica 5.18. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt czasowy w Polsce z uwzględnieniem obywatelstwa (w latach 2007–2017)

Rok	Ukraina	Chiny	Indie	Wietnam	Federacja Rosyjska	Pozostałe	Ogółem
2007	7 381	672	628	1 673	1 273	11 613	23 240
2008	8 307	1 205	977	2 580	1 468	14 328	28 865
2009	8 489	1 963	1 094	2 389	1 366	15 266	30 567
2010	8 428	2 236	1 138	2 198	1 379	15 071	30 450
2011	8 075	2 690	993	1 868	1 308	14 284	29 218
2012	9 845	2 794	1 045	3 813	1 604	15 142	34 243
2013	9 642	2 786	1 048	1 986	1 577	14 581	31 620
2014	17 103	2 962	1 398	2 962	1 894	16 228	42 547
2015	37 835	3 447	1 713	2 793	2 041	17 109	64 938
2016	57 247	3 583	2 691	2 689	2 189	18 210	86 609
2017*	47 980	2 687	2 681	2 272	1 378	13 976	70 974

* dane do 4 września 2017 r.

Źródło: dane UdSC

Największe zainteresowanie pobytami czasowymi wykazywali obywatele ukraińscy, niemniej jednak kolejne pod względem liczebności grupy stanowili imigranci z państw azjatyckich. Należy zatem uznać, że Polska staje się coraz atrakcyjniejszym miejscem pobytu czasowego dla obywateli chińskich, indyjskich oraz wietnamskich.

Tabela 5.19. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt czasowy w Polsce z uwzględnieniem województwa (w latach 2010–2017)

Rok	Województwo																Ogółem
	dolnośląskie	kujawsko-pomorskie	lubelskie	lubuskie	łódzkie	małopolskie	mazowieckie	opolskie	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie	wielkopolskie	zachodniopomorskie	
2010	3 048	642	1 467	450	1 461	2 497	12 602	450	728	468	1 159	1 519	616	422	2 050	871	30 450
2011	2 814	627	1 419	448	1 457	2 597	11 436	456	622	428	1 253	1 608	526	575	1 990	962	29 218
2012	2 759	713	1 588	448	1 727	2 676	15 942	554	574	457	1 174	1 724	473	539	1 925	970	34 243
2013	3 022	698	1 391	473	1 650	3 168	13 069	632	596	396	1 315	1 666	366	407	1 798	973	31 620
2014	3 642	964	1 797	539	2 220	4 345	18 688	875	853	427	1 720	2 085	443	445	2 202	1 302	42 547
2015	5 474	2 174	2 885	1 509	3 235	7 905	24 313	1 607	1 421	622	2 727	3 378	610	726	3 483	2 869	64 938
2016	8 416	2 462	4 254	2 555	3 861	9 939	28 677	2 224	1 813	767	2 683	5 683	1 074	1 204	6 636	4 361	86 609
2017*	5 466	2 205	3 208	1 963	3 591	7 710	22 668	1 798	1 305	908	1 720	4 896	927	1 313	7 683	3 613	70 974

* dane do 4 września 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

Cudzoziemcy najczęściej przebywają na Mazowszu, w Małopolsce i w Wielkopolsce, natomiast najrzadziej w Świętokrzyskiem oraz na Warmii i Mazurach. Oznacza to, że cudzoziemcy chętniej przebywali w regionach, gdzie są duże miasta, dające możliwość znalezienia pracy i uzyskiwania dochodów niezbędnych do zaspokojenia potrzeb ich gospodarstw domowych. Inną przesłanką zapewne było istnienie stosunkowo licznych grup cudzoziemskich w Warszawie, Krakowie czy Poznaniu.

5.9.2. Zezwolenie na pobyt stały

Zezwolenie na pobyt stały jest wydawane na czas nieoznaczony (karta pobytu jest ważna 10 lat). Na podstawie zezwolenia na pobyt stały, wydanego w Polsce, cudzoziemiec może legalnie podjąć pracę, a zezwolenie na pobyt stały uprawnia do podróżowania do innych krajów strefy Schengen. Cudzoziemiec może otrzymać zgodę na pobyt stały, jeśli wcześniej przebywał w Polsce 5 lat. Zgodę otrzymują także dzieci cudzoziemców legalnie przebywających w Polsce oraz osoby, którym udzielono ochrony międzynarodowej i ofiary handlu ludźmi. Możliwość uzyskania zezwolenia na pobyt stały przysługuje także posiadaczom Karty Polaka.

Tablica 5.20. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt stały z uwzględnieniem obywatelstwa (w latach 2007–2017)

Rok	Ukraina	Białoruś	Federacja Rosyjska	Wietnam	Turcja	Pozostałe	Ogółem
2007	1 609	567	224	125	40	559	3 124
2008	1 685	640	255	162	45	838	3 625
2009	1 280	638	146	121	34	719	2 938
2010	1 564	629	146	100	58	802	3 299
2011	1 688	625	232	78	71	970	3 664
2012	1 658	703	205	76	53	988	3 683
2013	1 711	640	204	82	55	977	3 669
2014	3 484	1 147	393	338	99	1 198	6 659
2015	6 730	1 389	351	206	81	1 123	9 880
2016	5 920	1 628	327	196	77	897	9 045
2017	5 526	2 646	295	94	41	549	9 151

* dane do 4 września 2017 r.

Źródło: dane UdSC.

Podobnie jak w pozostałych grupach imigrantów obywatele ukraińscy najczęściej uzyskiwali zgody na pobyt stały. Podobny wzrost w ciągu dekady odnotowano także wśród obywateli białoruskich. Warto odnotować wzrost liczby zgód udzielonych obywatelom ukraińskim od 2015 r. – ogólna sytuacja w tym państwie stanowi czynnik skłaniający do emigracji.

Tablica 5.21. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt stały z uwzględnieniem województwa (w latach 2010–2017)

Rok	Województwo																Ogółem
	dolnośląskie	kujawsko-pomorskie	lubelskie	lubuskie	łódzkie	małopolskie	mazowieckie	opolskie	podkarpackie	podlaskie	pomorskie	śląskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie	wielkopolskie	zachodnio-pomorskie	
2010	300	72	291	73	131	157	1 192	33	176	213	101	180	43	55	131	151	3 299
2011	336	83	311	73	146	243	1 393	50	155	177	119	180	62	56	144	136	3 664
2012	298	55	255	75	164	279	1 359	41	190	231	125	202	60	61	157	131	3 683
2013	386	76	242	67	146	273	1 350	55	130	193	124	205	52	68	178	124	3 669
2014	628	149	540	96	228	579	2 636	84	312	251	223	303	72	72	275	211	6 659
2015	1 124	153	1 085	194	300	901	3 431	199	417	242	334	454	101	256	392	297	9 880
2016	1 113	139	1 033	220	212	774	3 174	184	282	417	238	343	97	254	267	298	9 045
2017	989	123	1 019	92	335	1 007	2 882	199	350	545	480	337	89	100	303	301	9 151

* dane do 4 września 2017 r.

Źródło: dane UdSC

Uwzględniając województwo osiedlenia się cudzoziemców przebywających stale, można dostrzec różnice z pobytem czasowym. O ile osoby przebywające czasowo mieszkają bowiem w dużych miastach, o tyle osoby trwale związane z Polską – m.in. poprzez związki rodzinne – głównie przebywają na Mazowszu, ale także w województwie dolnośląskim i lubelskim. Należy przypuszczać, że w przypadku Dolnego Śląska oraz Lubelszczyzny dużą rolę w osadnictwie cudzoziemców odgrywają więzi mieszkańców z krewnymi z przestrzeni postsowieckiej.

Liczba cudzoziemców uzyskujących zgodę na pobyt stały w latach 2007–2014 była ustabilizowana. Można przypuszczać, że konflikt zbrojny na Ukrainie wywołał wzrost zainteresowania obywateli ukraińskich wyjazdami do Polski. Wzrost był dostrzegalny już w 2014 r., ale od 2015 r. liczba cudzoziemców otrzymujących zgodę na pobyt stały wzrosła aż trzykrotnie.

5.9.3. Obywatelstwo

Cudzoziemiec może być uznany za obywatela polskiego i tym samym stać się obywatelem polskim po spełnieniu określonych kryteriów – przede wszystkim zobowiązany jest do udokumentowania długotrwałego pobytu na terytorium RP i znajomości języka polskiego w stopniu komunikatywnym. Z wnioskami do wojewody o uznanie za obywatela polskiego występują osoby, które wcześniej uzyskały zgodę na pobyt stały.

Tablica 5.22. Liczba cudzoziemców, którzy zostali uznani za obywateli polskich w latach 2006–2016

Rok	Liczba cudzoziemców, którzy uzyskali polskie obywatelstwo
2006	7 973
2007	7 572
2008	3 431
2009	6 336
2010	2 929
2011	3 446
2012	4 230
2013	4 879
2014	4 939
2015	4 374
2016	3 694

Źródło: dane MSWiA.

Liczba cudzoziemców uznawanych przez wojewodów za obywateli polskich zmalała o połowę w ciągu dekady. Za przesłankę takiej sytuacji należy uznać obowiązujące przepisy. Wymóg pobytu na terytorium RP najprawdopodobniej spowoduje sytuację, w której za 5–10 lat cudzoziemcy – głównie obywatele ukraińscy, których napływ jest dostrzegalny we wszystkich grupach imigrantów – zaczną występować z wnioskami o uznanie za obywateli polskich.

Podsumowanie

Procesy migracyjne w ostatniej dekadzie nabrały na znaczeniu, choć Polska w porównaniu z państwami Europy Zachodniej czy Federacji Rosyjskiej pozostaje na uboczu głównych procesów wędrowniczych. Zmiany w strukturze ludności, wywołane emigracją poakcesyjną, należy uznać za niekorzystne, tym bardziej że dane dotyczące trwałego osiedla-

nia się w państwach UE/EOG nie przedstawiają jednak całej złożoności sytuacji. Należy pamiętać, że istnieje trudna do oszacowania liczna grupa osób indywidualnie przebywająca i świadcząca pracę nierejestrowaną za granicą.

Polska nie doświadczyła żywiołowego i masowego napływu imigrantów. Nadal cudzoziemcy głównie z przestrzeni postsowieckiej próbują w Polsce uzyskać ochronę międzynarodową, niemniej jednak w ostatnim czasie wnikliwe badanie przesłanek deklarowanych przez cudzoziemców hamuje większe rozmiary imigracji tej grupy. Do korzystnych zmian należy zaliczyć wzrost zainteresowania studiami w Polsce wśród zagranicznych studentów, przy czym znaczącą część tej grupy stanowią osoby polskiego pochodzenia, natomiast nadal niewielkie rozmiary ma imigracja studentów z dalszych państw.

Skutkiem zmian na rynku pracy był zwiększony napływ cudzoziemców – głównie obywateli ukraińskich, zainteresowanych czasowym podjęciem pracy w Polsce. Grupa ta jest pozytywnie oceniana przez pracodawców, ale też notowane są incydenty zarówno o wydźwięku antypolskim, jak też rzadziej antyukraińskim.

Z różnych przyczyn wielu cudzoziemców ma nieuregulowany status pobytu w Polsce. Przeprowadzane przez Państwową Inspekcję Pracy oraz Straż Graniczną kontrole wykazują obecność osób nieposiadających tytułu pobytowego w Polsce. W 2016 r. zatrzymano 7701 cudzoziemców przebywających nielegalnie w Polsce, a w pierwszej połowie 2017 r. było to już 10,1 tys. osób.

Zainteresowanie przyjazdami rośnie, o czym może świadczyć fakt, że w pierwszej połowie 2017 r. ponad 33,4 tys. cudzoziemców odmówiono wjazdu na terytorium Polski³². Pomimo tego w pierwszej połowie 2017 r. 3,9 tys. cudzoziemców próbowało nielegalnie wjechać do Polski³³, wśród nich dominowali obywatele ukraińscy – 2,2 tys., rosyjscy – 343 oraz białoruscy – 142 osoby.

W obliczu wyżej wskazanych procesów wydaje się pewne, że w najbliższym czasie rozpocznie się debata na temat imigracji do Polski, której głównymi wątkami staną się repatriacja i imigracja zarobkowa. Będzie to wynikało z oczywistej konieczności poszerzenia uprzywilejowanego trybu imigracji dla osób polskiego pochodzenia spoza byłego Związku Sowieckiego oraz poszukiwania nowych grup imigrantów poza przestrzenią postsowiecką.

---

³² Dane Straży Granicznej, wrzesień 2017 r.; w tym 14,1 tys. obywateli ukraińskich, 13,8 tys. rosyjskich i 2,3 tys. białoruskich. W 2015 r. odmów wjazdu wydano 53 tys., a w 2016 r. – 118 tys.

³³ Dane Straży Granicznej, wrzesień 2017. W 2016 r. odnotowano 3,5 tys. takich przypadków.

ROZDZIAŁ VI. PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIA PROCESÓW DEMOGRAFICZNYCH W POLSCE

WPROWADZENIE

W rozdziale zaprezentowano przestrzenne zróżnicowania podstawowych zjawisk i procesów demograficznych występujących w kraju w 2016 roku. Wybrane elementy aktualnej sytuacji w omawianej dziedzinie pokazano także w postaci średnich dla lat 2002–2016 oraz na tle trendów zaobserwowanych w skali ogólnopolskiej w okresie 1947–2016.

Rozdział składa się z kilku wyodrębnionych części, w których kolejno przedstawiono wybrane elementy sytuacji demograficznej w skali: kraju ogółem, województw oraz powiatów. Podobnie jak w analizach dla lat wcześniejszych – w celu zachowania porównywalności ujęć – w każdej części zaprezentowano:

- poziom zjawiska w okresie 1947–2016 r. w skali ogólnopolskiej,
- stan zjawiska w 2016 r. w skali województw,
- średnioroczny poziom zjawiska w okresie 2002–2016 w skali województw (wszędzie gdzie to było celowe).

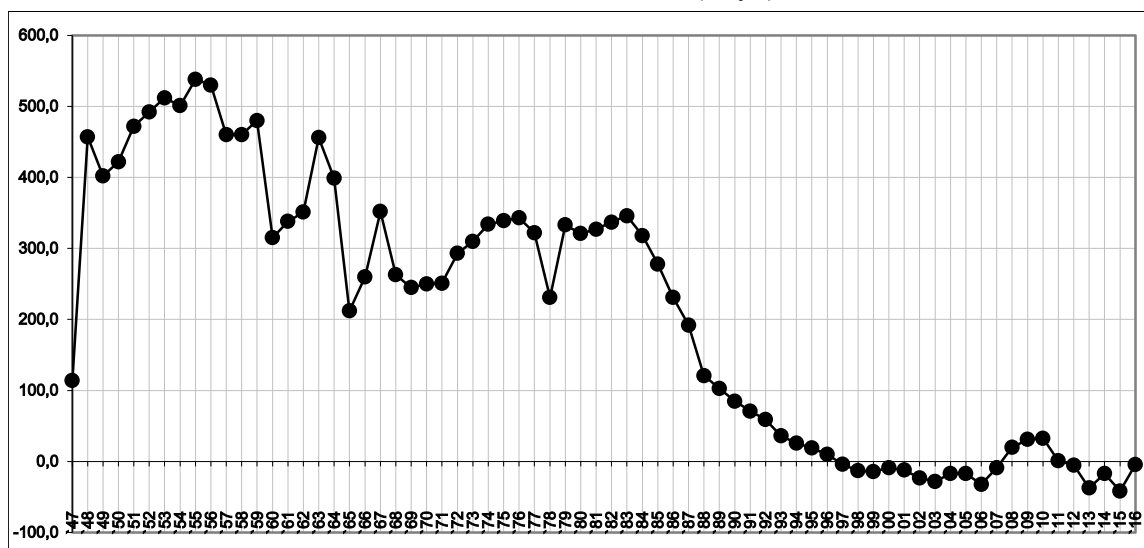
W skali powiatów zróżnicowania przestrzenne wybranych elementów sytuacji demograficznej przedstawiono na kartogramach w dwóch ujęciach: dla badanego 2016 r. oraz średniorocznie dla okresu 2002–2016.

6.1. Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności

Obserwacja przyrostu/ubytku rzeczywistego ludności pozwala „wyodrębnić” obszary wyróżniające się nasileniem i kierunkiem zmian liczby zamieszkującej je ludności. Prezentowana w dalszej kolejności analiza składowych sytuacji demograficznej pozwala zidentyfikować bezpośrednio i pośrednio przyczyny takich zjawisk.

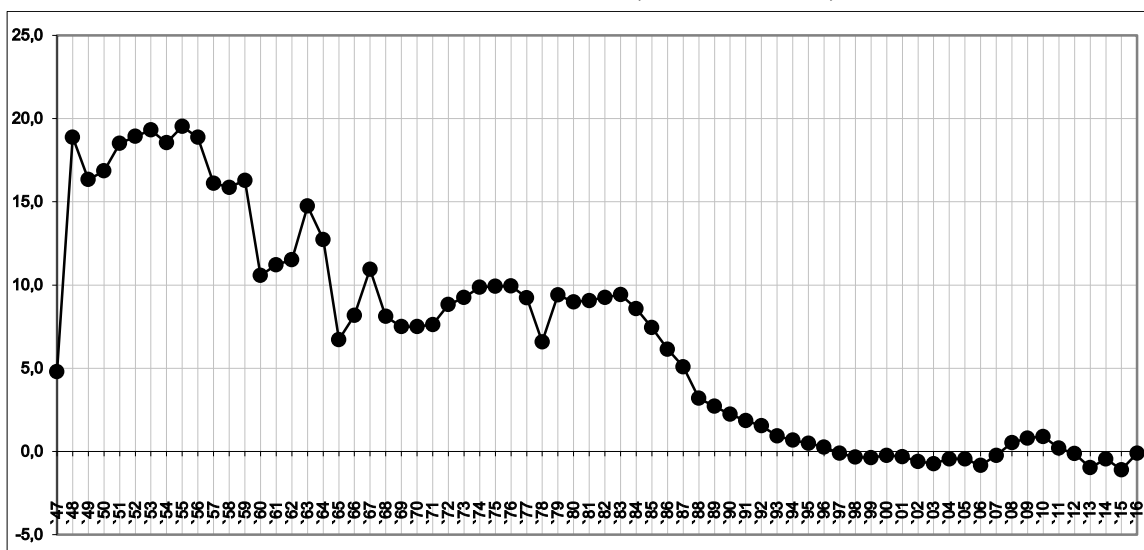
Dane wykresów 6.1 i 6.2 wskazują jednoznacznie, iż bezwzględne i względne rozmiary przyrostu rzeczywistego ludności Polski zaczęły się gwałtownie zmniejszać począwszy od 1983 roku. W końcu lat 90. występował już ubytek ludności. Dopiero w latach 2008–2010 odnotowano przyrost rzeczywisty ludności kraju. Zjawisko to w latach 2011–2013 było w stadium zaniku. Ten proces uległ pewnemu zahamowaniu w 2014 r., w 2015 r. spadek lekko się pogłębił, a w 2016 r. ponownie zmalał. Ostatnie przyrosty i ubytki liczby ludności były na znikomo małym poziomie w zestawieniu z wielkościami osiąganymi w przeszłości (wykresy 6.1 i 6.2).

Wykres 6.1. Przyrost/ubytek rzeczywisty ludności
Polski w latach 1947–2016 (w tys.)

Źródło: opracowanie i układ własne na podstawie danych GUS.

Wykres 6.2. Przyrost/ubytek rzeczywisty ludności
Polski w latach 1947–2016 (na 1000 ludności)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Okres transformacji ustrojowej zaktywizował procesy przemieszczeń potencjału demograficznego stosownie do zachodzących przekształceń gospodarczych. W tym okresie stwierdzone tu stagnacja, ubytek czy przejściowo niewielki przyrost rzeczywistej ludności Polski były wypadkową wyraźnego zwiększania się liczby ludności na jednych obszarach i zmniejszenia się liczby mieszkańców innych terenów. W tabelicy 6.1 przedstawiono przyrost i ubytek rzeczywistej ludności w 2016 r. w układzie województw; w tym roku w 11 odnotowano ubytek ludności, stagnację w jednym, a przyrost tylko w czterech województwach. Najbardziej znaczące zmniejszenie liczby mieszkańców nastąpiło głównie w różnego typu regionach problemowych, tj.: świętokrzyskim, łódzkim, opolskim, lubelskim, śląskim, warmińsko-mazurskim, podlaskim i zachodniopomorskim. Są to głównie regiony „rolnicze” Polski wschodniej i północnej oraz „stare” regiony przemysłowe południowej i centralnej Polski. Znaczący przyrost rzeczywistej ludności zanotowano tylko w regionach, na terenie których są

zlokalizowane rozwijające się największe, wielofunkcyjne aglomeracje (obszary metropolitalne): pomorskie – Trójmiasto, mazowieckie – Warszawa, małopolskie – Kraków i wielkopolskie – Poznań. Odmienne niż w latach poprzednich nie zwiększała się już liczba ludności województw charakteryzujących się tradycyjnie „młodsza populacją”, czyli północnych, północno-zachodnich oraz południowo-wschodnich. Przedstawiona sytuacja w 2016 r. jest – jak się wydaje – wynikiem zanikającej fazy zwiększenia bezwzględnej liczby urodzeń, wynikającego z zakładania rodzin przez roczniki wyżu demograficznego lat 80. Wydaje się, iż ten obraz ulegnie „wyostrzeniu” w ciągu najbliższych kilku lat, chociaż wprowadzenie Programu 500+ już w zauważalny sposób pozytywnie wpłynęło na sytuację w omawianej dziedzinie.

Tablica 6.1. Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności w 2016 r. oraz w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw

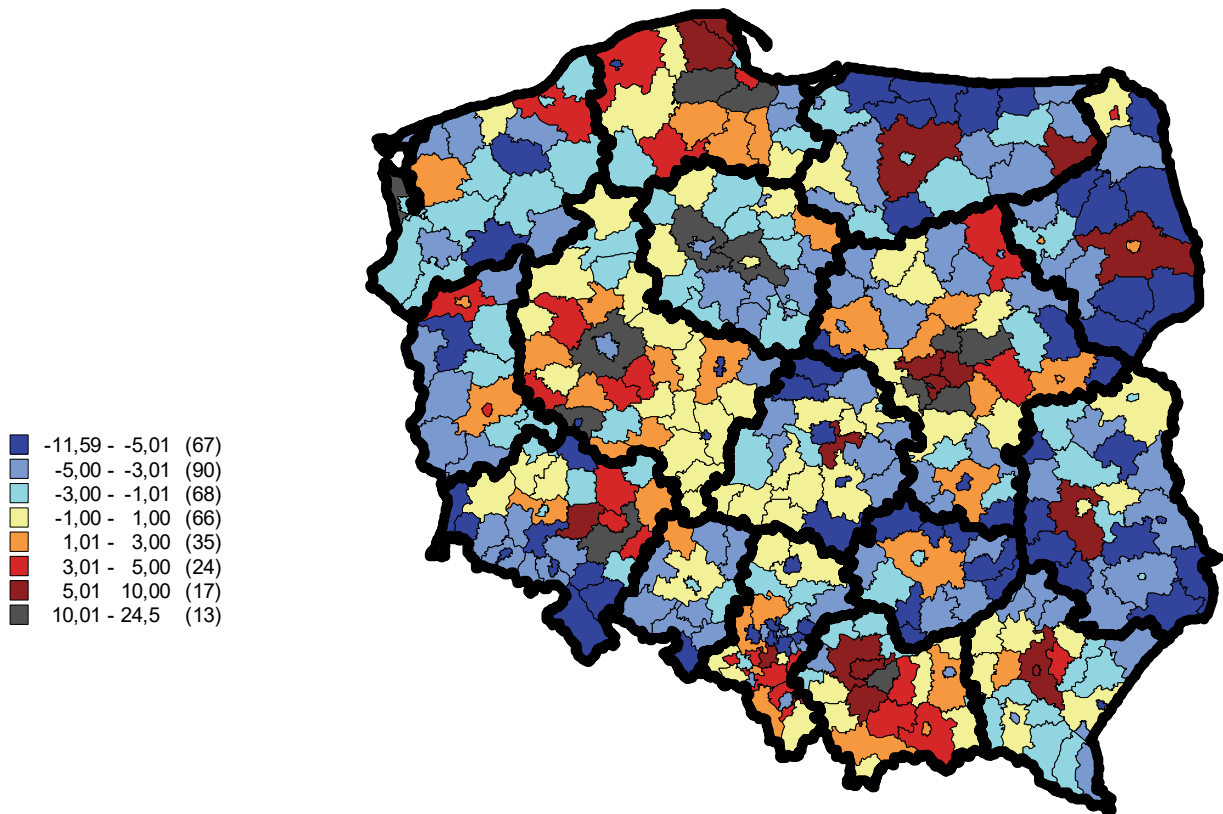
Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	sumarycznie w okresie 2002–2016
Świętokrzyskie	-3,40	Opolskie	-64,06
Łódzkie	-3,32	Łódzkie	-46,81
Opolskie	-2,99	Śląskie	-36,43
Lubelskie	-2,98	Świętokrzyskie	-33,17
Śląskie	-2,56	Lubelskie	-28,97
Warmińsko-mazurskie	-2,30	Podlaskie	-17,45
Podlaskie	-1,83	Dolnośląskie	-0,34
Zachodniopomorskie	-1,35	Warmińsko-mazurskie	5,54
Kujawsko-pomorskie	-1,09	Polska ogółem	5,61
Lubuskie	-0,69	Zachodniopomorskie	6,16
Dolnośląskie	-0,17	Kujawsko-pomorskie	7,13
Polska ogółem	-0,11	Lubuskie	9,11
Podkarpackie	0,00	Podkarpackie	10,74
Wielkopolskie	1,81	Wielkopolskie	37,66
Małopolskie	2,86	Małopolskie	44,80
Mazowieckie	3,14	Mazowieckie	46,26
Pomorskie	3,42	Pomorskie	60,44

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31.XII odnośnych lat.

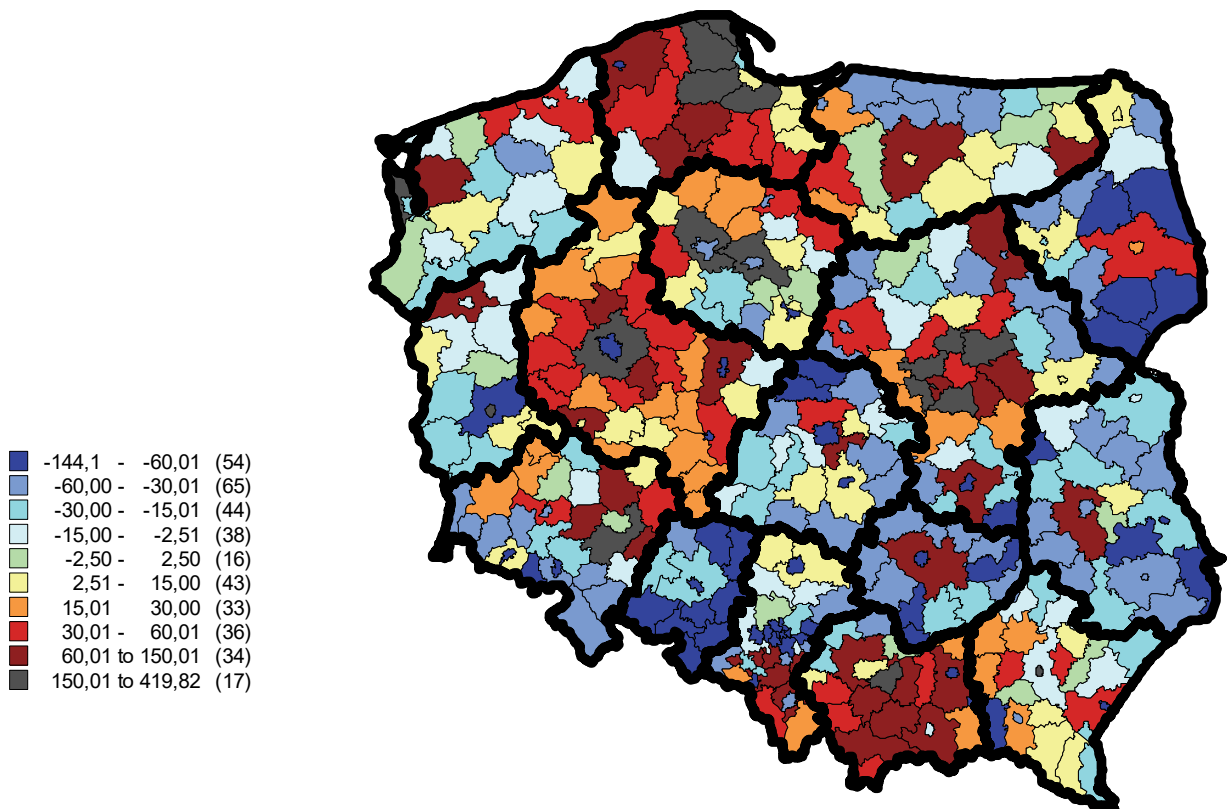
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W tablicy 6.1 pokazano również zsumowany przyrost/ubytek ludności przeliczony na 1000 osób średniego stanu ich ludności dla całego okresu 2002–2016 w skali województw. Zróżnicowania międzyregionalne omawianego zjawiska są tu ogólnie zgodne z sytuacją obserwowaną w 2016 roku. Występuje niemal identyczny jak w 2016 r. skład grup województw o największym zmniejszeniu i wzroście liczby mieszkańców. Porównanie obu ujęć może wskazywać na pojawianie się zjawiska „wzmacniania potencjału demograficznego przez potencjał gospodarczy”: najatrakcyjniejsze osiedleńczo obszary wyraźnie przyciągają ludność, w tym w wieku zakładania rodzin. Skala oddziaływania tego zjawiska na przyrost rzeczywistej ludności w takich województwach (pomorskie, małopolskie, mazowieckie, wielkopolskie) jest większa niż wpływ na przyrost ludności samych tylko cech demograficznych „rodzimej” ludności regionów „młodszych” o wysokiej dzietności (np. podkarpackie, lubelskie).

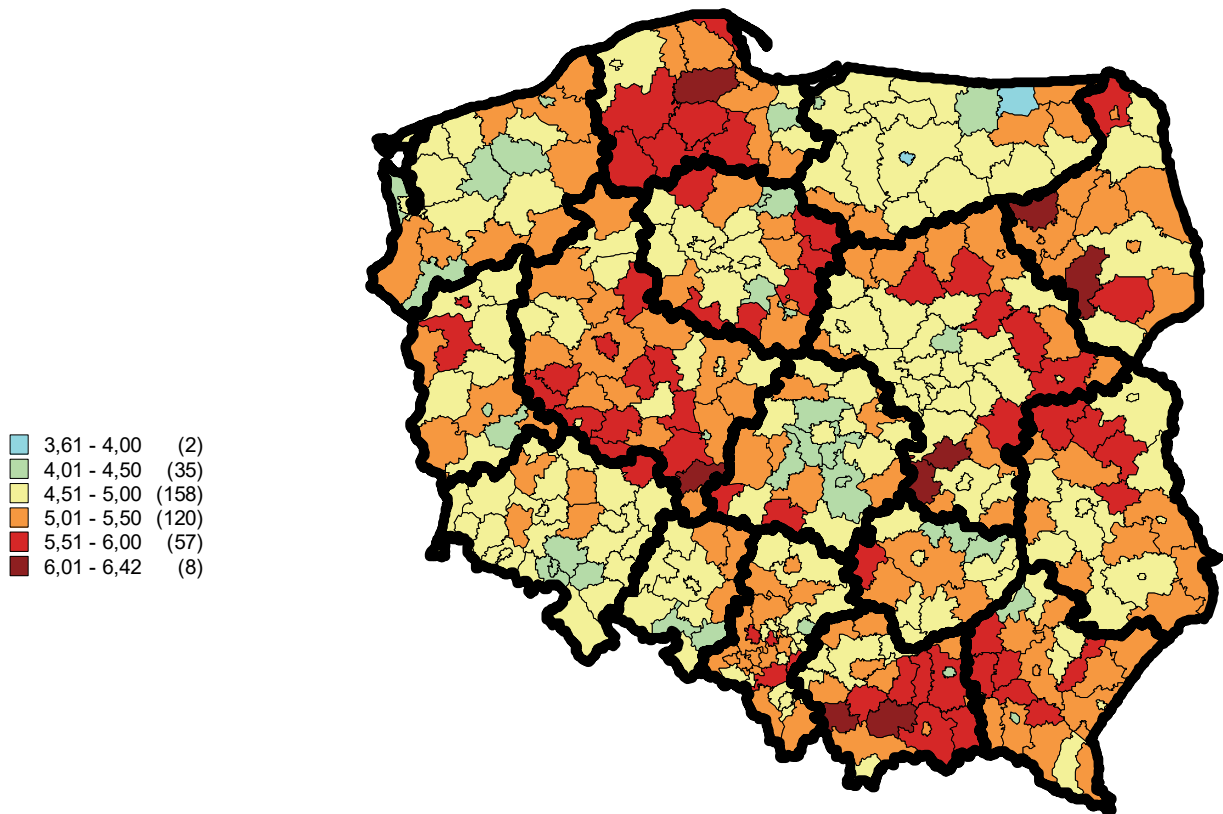
Ryc. 6.1. Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)

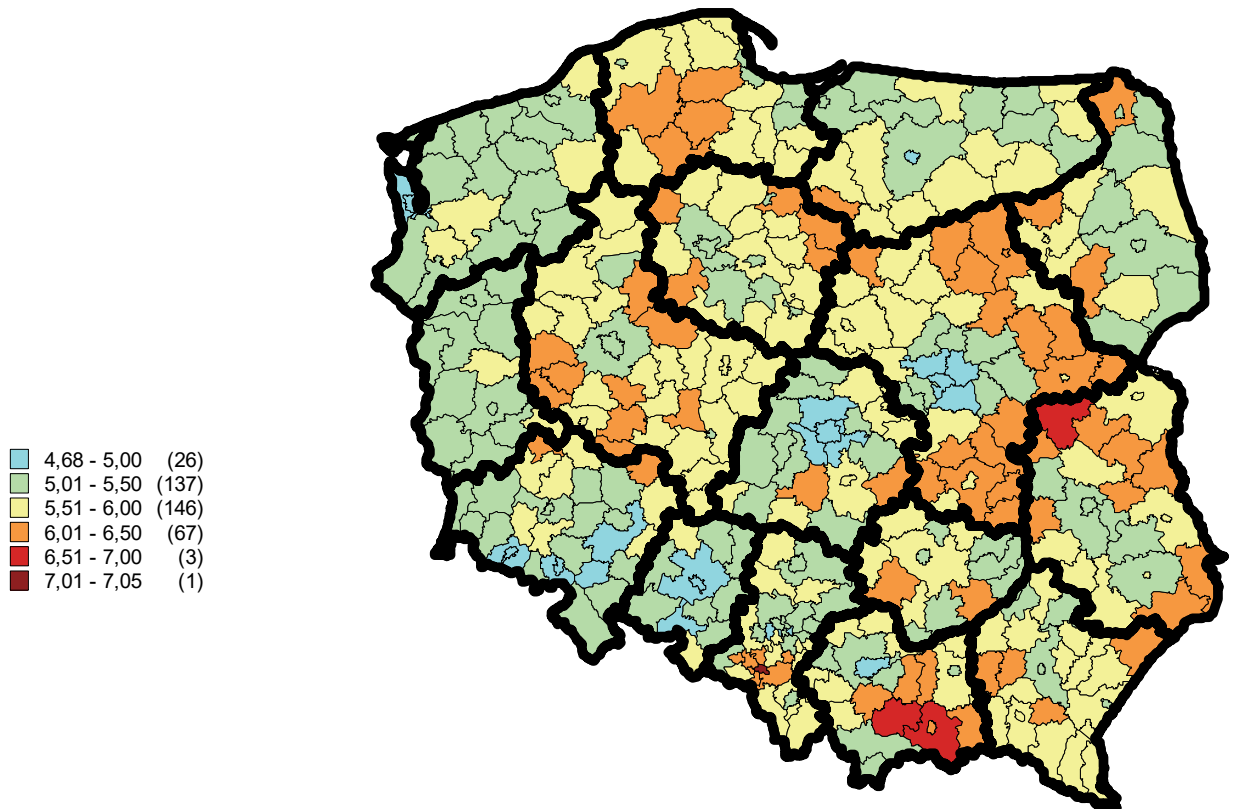
Ryc. 6.2. Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności w okresie 2002-2016
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)

**Ryc. 6.3. Liczba małżeństw zawartych w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

**Ryc. 6.4. Liczba małżeństw zawartych w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

Powyższe stwierdzenia potwierdza obserwacja przyrostu/ubytku rzeczywistego ludności (w przeliczeniu na 1000 mieszkańców) w skali powiatów w 2016 r. – ryc. 6.1 i 6.2. Niemal niezmiennie od wielu lat najwyższym przyrostem ludności charakteryzowały się, niemal bez wyjątku, wszystkie powiaty otaczające największe miasta Polski, w tym szczególnie ośrodki regionalne. Jest charakterystyczne, iż w samych stolicach województw (w większości przypadków) odnotowuje się zmniejszenie lub stagnację liczby ludności. Tradycyjnie największy względny przyrost ludności na obszarach aglomeracyjnych występuje w rejonie Warszawy, Trójmiasta, Poznania, aglomeracji bydgosko-toruńskiej, Wrocławia i Krakowa. Mniejszy przyrost wykazują powiaty otaczające: Szczecin, Olsztyn, Białystok, Lublin, Rzeszów, Łódź i Zieloną Górę. Uogólniając, można stwierdzić, że przyrost rzeczywisty ludności niemal niezmiennie następuje głównie na obszarach podmiejskich dużych miast (stolice regionów, największe ośrodki subregionalne), co prawdopodobnie wpływa na intensyfikację coraz częściej obserwowanego zjawiska tzw. „rozprzestrzeniania” się miast (por. ryc. 6.1). Z kolei zdecydowana większość (zwłaszcza położonych „peryferyjnie”) powiatów północno-wschodniej, wschodniej, południowo-zachodniej, zachodniej oraz centralnej Polski wykazuje w 2016 r. znaczący ubytek rzeczywisty ludności. Przedstawiony obraz zróżnicowań przestrzennych omawianego zjawiska dla roku 2016 znajduje potwierdzenie w obserwacji zróżnicowań występujących w całym okresie 2002–2016 (por. ryc. 6.2). W takim sumarycznym, „długookresowym” ujęciu jeszcze wyraźniej rysuje się przyrost ludności w powiatach związanych z największymi miastami Polski (stolice województw, największe ośrodki subregionalne). Obserwowany w szerszej perspektywie czasowej i przestrzennej przyrost rzeczywisty ludności występował w zasadzie na trzech obszarach:

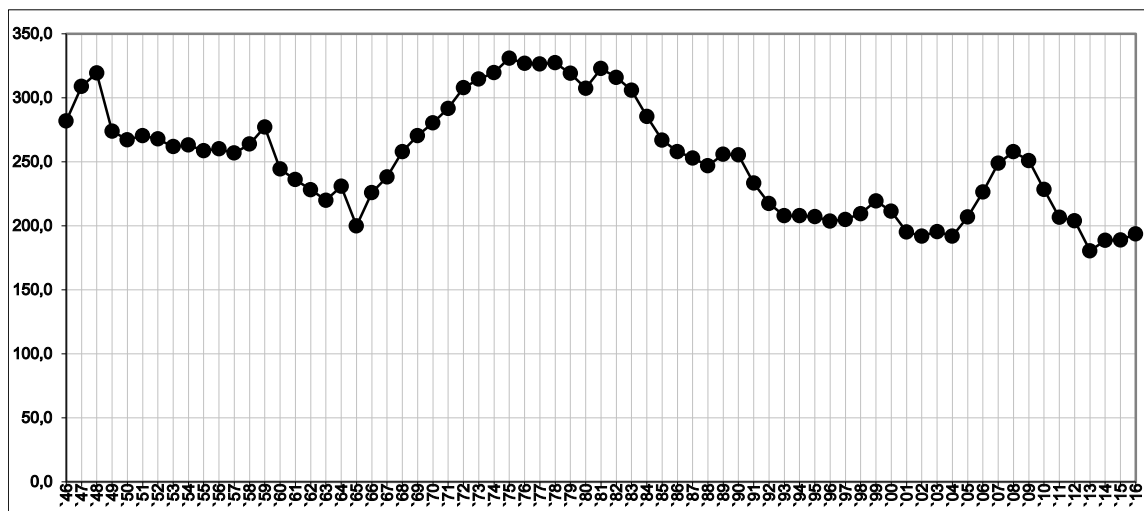
- w całej północno-zachodniej połowie kraju, z wyjątkiem tamtejszych powiatów nadgranicznych (warmińsko-mazurskie, pomorskie, zachodniopomorskie, wielkopolskie, fragmenty kujawsko-pomorskiego, lubuskiego i dolnośląskiego),
- na południowym wschodzie kraju (małopolskie, podkarpackie, fragmenty śląskiego),
- w Polsce centralnej (środkowa część mazowieckiego).

Ubytek rzeczywisty ludności występował w większości powiatów leżących poza wymienionymi terenami.

6.2. Małżeństwa

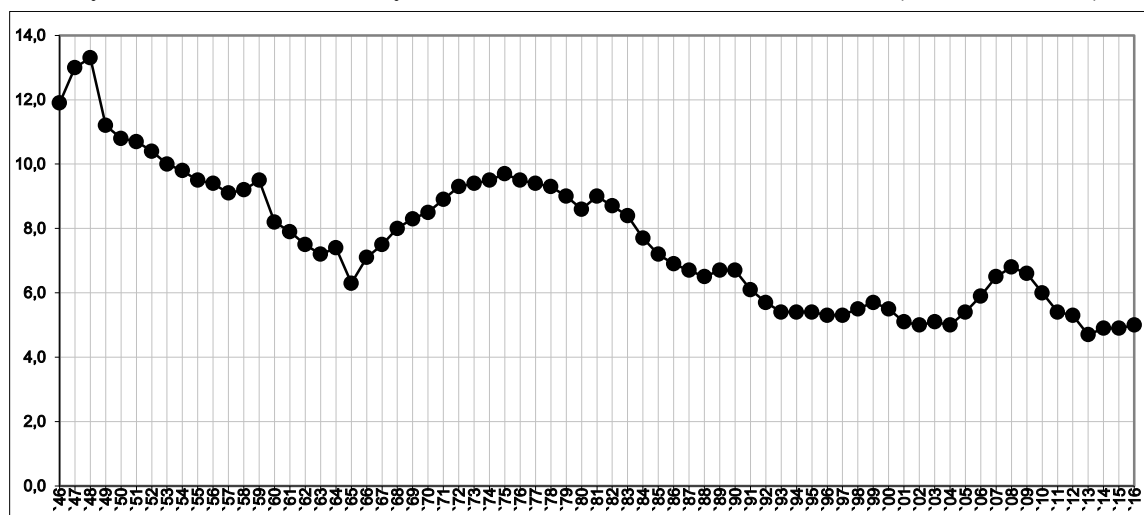
Z oczywistych względów obserwowana w wielkościach bezwzględnych i względnych liczba małżeństw zawieranych w Polsce wykazuje silne powiązania z falami wyżu i niżu demograficznego. Wyraźne zmniejszenie liczby zawieranych małżeństw nastąpiło w Polsce po 1981 roku. Mimo wyhamowania tendencji spadkowej na początku lat 90. wyraźny wzrost w omawianej dziedzinie nastąpił dopiero w latach 2005–2008. W okresie 2009–2013 jest już zauważalny spadek, a w latach 2014–2016 niewielki wzrost omawianej wielkości, która ponownie zbliża się do poziomu z lat 1992–2004. Zmiany te jednak – liczone w wielkościach względnych, tj. na 1000 ludności – dokonują się na poziomie o około 1/4 niższym niż w latach 50. oraz 70. (wykresy 6.3 i 6.4).

Wykres 6.3. Liczba zawieranych małżeństw w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Wykres 6.4. Liczba zawieranych małżeństw w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Tablica 6.2. Liczba małżeństw zawartych w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw

Liczba małżeństw zawartych na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie w okresie 2002–2016
Warmińsko-mazurskie	4,66	Opolskie	5,09
Łódzkie	4,71	Łódzkie	5,23
Dolnośląskie	4,78	Zachodniopomorskie	5,24
Świętokrzyskie	4,78	Dolnośląskie	5,27
Zachodniopomorskie	4,83	Lubuskie	5,31
Opolskie	4,86	Mazowieckie	5,39
Lubuskie	4,97	Warmińsko-mazurskie	5,47
Mazowieckie	4,98	Podlaskie	5,48
Kujawsko-pomorskie	4,99	Polska ogółem	5,50

Tablica 6.2. Liczba małżeństw zawartych w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw (dok.)

Liczba małżeństw zawartych na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie w okresie 2002–2016
Lubelskie	4,99	Śląskie	5,53
Polska ogółem	5,03	Świętokrzyskie	5,58
Śląskie	5,04	Kujawsko-pomorskie	5,60
Podkarpackie	5,22	Małopolskie	5,65
Podlaskie	5,29	Pomorskie	5,67
Wielkopolskie	5,32	Podkarpackie	5,72
Małopolskie	5,32	Wielkopolskie	5,73
Pomorskie	5,36	Lubelskie	5,74

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31 XII odnośnych lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Liczba zawieranych małżeństw jest w znacznej części pochodną wiekowej struktury ludności, ale również specyfiki społecznej określonego obszaru. Na poziomie regionalnym w 2016 r. nie stwierdza się dużych różnic w liczbie zawieranych małżeństw w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Najniższy poziom tego wskaźnika (4,7–4,8) odnotowano w województwach: warmińsko-mazurskim, łódzkim, dolnośląskim i świętokrzyskim. W ujęciu względnym najwięcej małżeństw zawarto w województwach: pomorskim, małopolskim, wielkopolskim, podlaskim i podkarpackim. Podobne zróżnicowania przestrzenne, ogólnie biorąc, występowały w całym okresie 2002–2016 (tabl. 6.2). Średni poziom intensywności zawierania związków małżeńskich w okresie 2002–2016 był wyraźnie wyższy niż w 2016 roku. Wynikało to z wchodzenia (nieco opóźnionego) w wiek zawierania małżeństw roczników wyżowych lat 80. Wzrost ten wyraźnie zanika w latach 2009–2013 i pojawia się ponownie w latach 2014–2016.

Obserwując omawiane zjawisko w skali powiatów (ryc. 6.3 i 6.4), widać wyraźnie, że najmniejszą intensywnością zawierania związków małżeńskich charakteryzowała się większość powiatów należących do regionów południowo-zachodnich, zachodnich i północno-zachodnich kraju (zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie, opolskie) oraz obszary północno-wschodnie (warmińsko-mazurskie, podlaskie). Sytuacja taka była udziałem również większości powiatów grodzkich oraz funkcjonalnie związanych z nimi powiatów ziemskich. Podobny obraz zróżnicowań przestrzennych i częstości zawierania małżeństw stwierdzono średnio w latach 2002–2016 (ryc. 6.4).

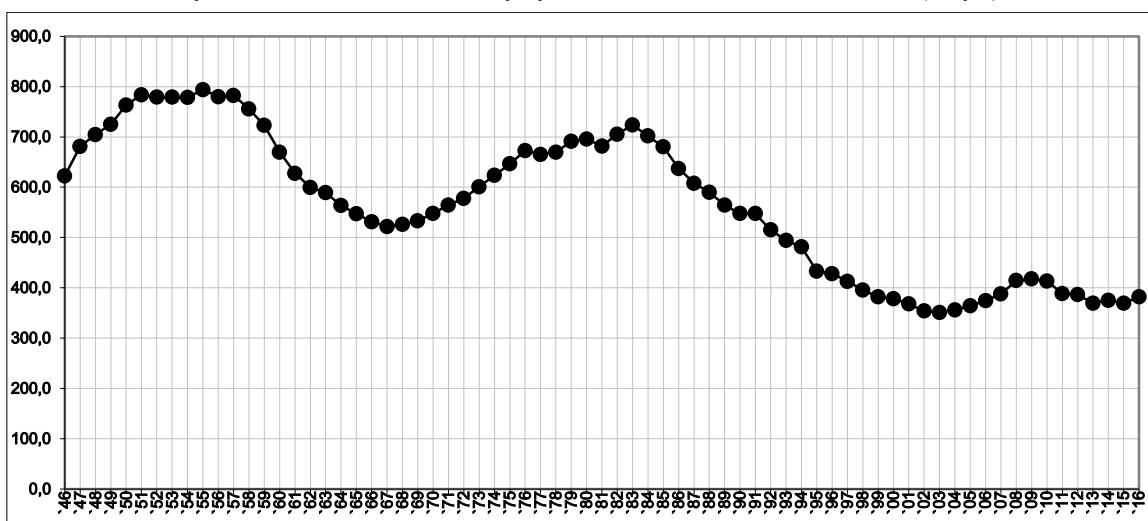
6.3. Urodzenia

Ujmowana zarówno w wielkościach bezwzględnych, jak i względnych liczba urodzeń żywych w Polsce zmniejszała się począwszy od 1984 roku. Odwrócenie tej tendencji, obserwuje się dopiero w okresie 2004–2008, ale lata 2009–2013 przynoszą nie tylko „wygaszenie”, ale i odwrócenie tego trendu wzrostu. Niewiele zmieniło się w tym zakresie w 2014 r., bowiem w 2015 r. zaznaczył się ponownie spadek tej wielkości. Jednak w roku 2016 wystąpił dość wyraźny względny i bezwzględny wzrost liczby urodzeń, co można wiązać bezpośrednio z oddziaływaniem wsparcia finansowego dla rodzin w ramach Programu 500+. Trwałość i siłę tej tendencji trudno ocenić. Przekształcenia te dokonują się jednak (licząc w wielko-

ściach względnych, tj. na 1000 ludności) na poziomie 2–3-krotnie niższym niż w latach 50. oraz 70. i 80. (wykresy 6.5 i 6.6).

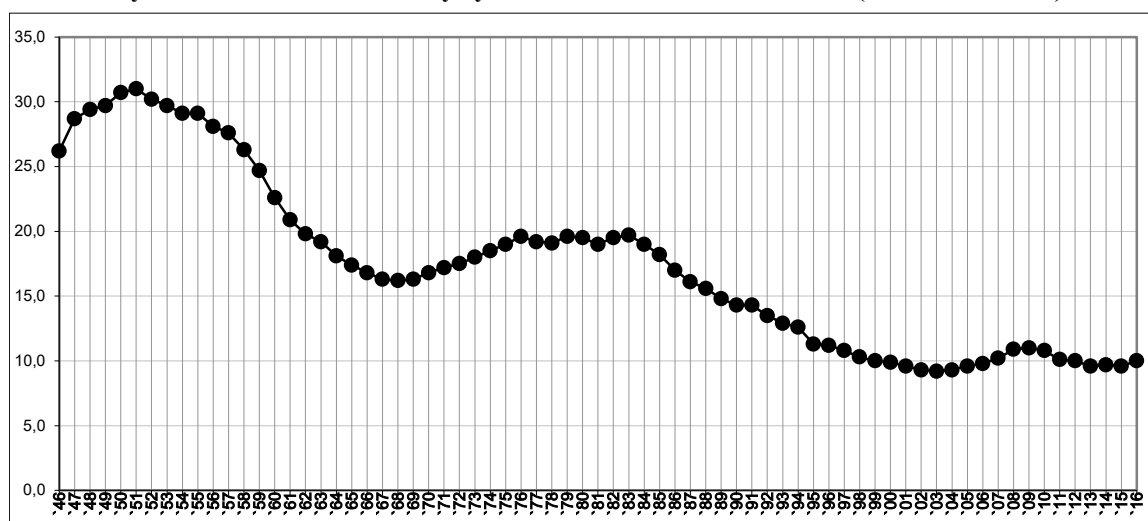
W 2016 r. na poziomie regionalnym najmniej urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (8,5–9,2) stwierdzono w województwach: świętokrzyskim, opolskim, łódzkim oraz zachodniopomorskim. Najwyższy poziom tego zjawiska (10,7–11,2 urodzeń żywych na 1000 mieszkańców) wystąpił w 2016 r. w województwach związanych z obszarami największych rozwijających się aglomeracji (pomorskie, mazowieckie, wielkopolskie i małopolskie). Jest to niemal dokładne przeniesienie omówionej wcześniej sytuacji w zakresie występowania przyrostu rzeczywistego ludności. Obserwacja ta ma w kontekście Programu 500+ jeszcze dodatkowe znaczenie – jak się wydaje najsilniej zareagowały na wsparcie finansowe rodziny w rozwijających się regionach. Taki obraz dla 2016 r. znajduje (z małymi wyjątkami) potwierdzenie w średniorocznym poziomie miernika dla okresu 2002–2016 (tabl. 6.3).

Wykres 6.5. Liczba urodzeń żywych w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)

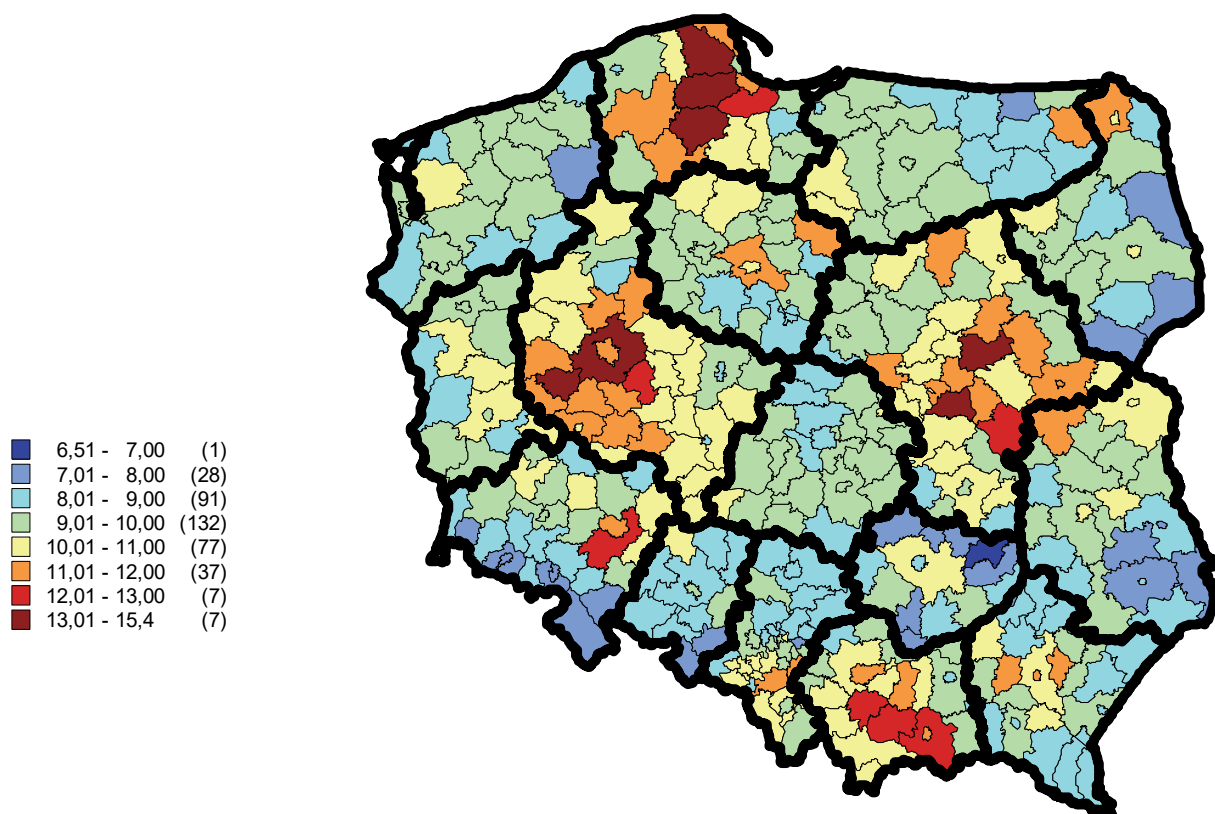
Źródło: jak do wykresu 6.1.

Wykres 6.6. Liczba urodzeń żywych w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)

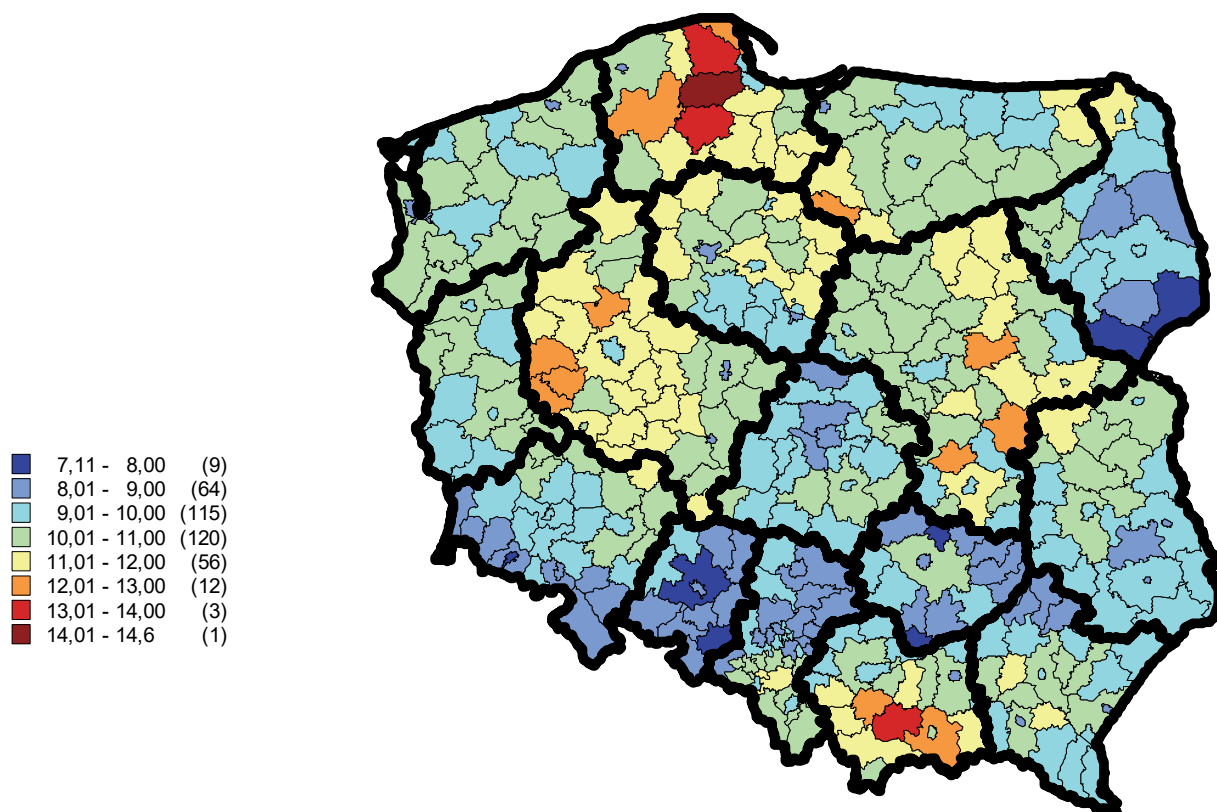

Źródło: jak do wykresu 6.1.

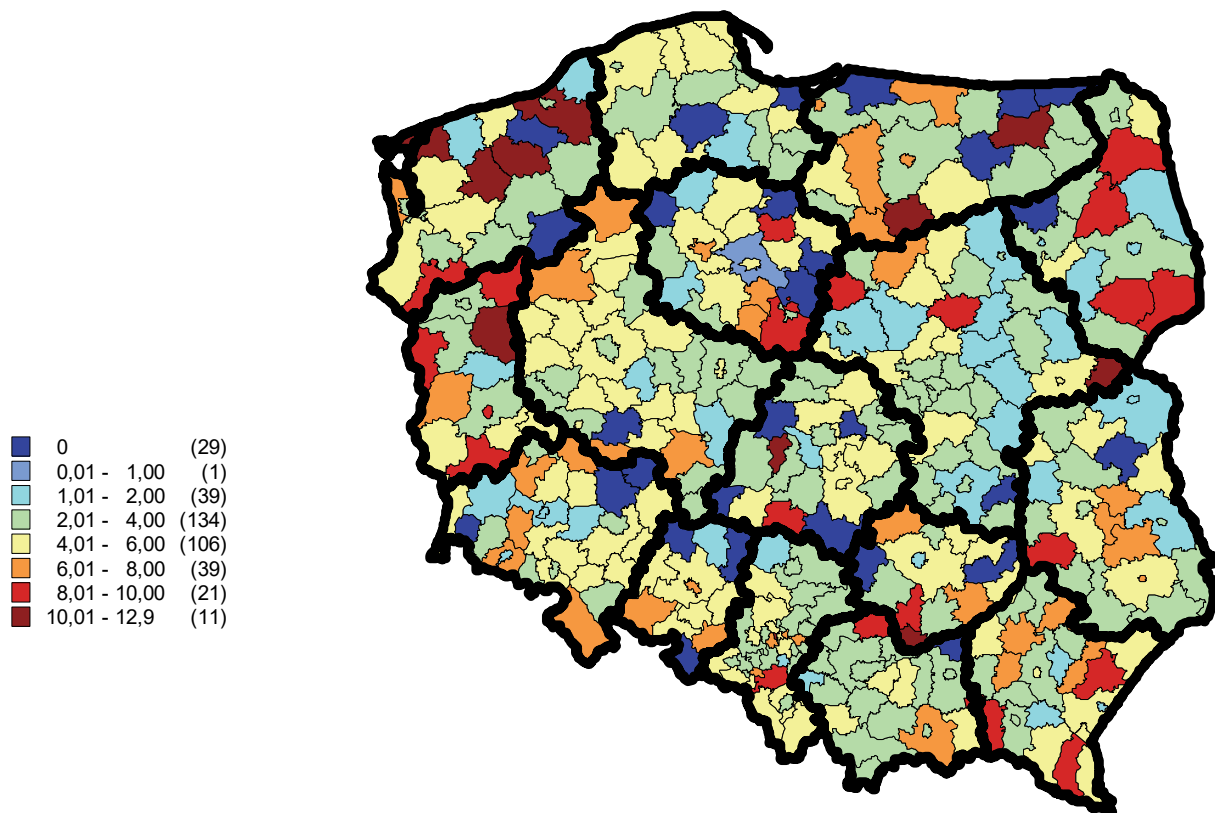
**Ryc. 6.5. Liczba urodzeń żywych w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

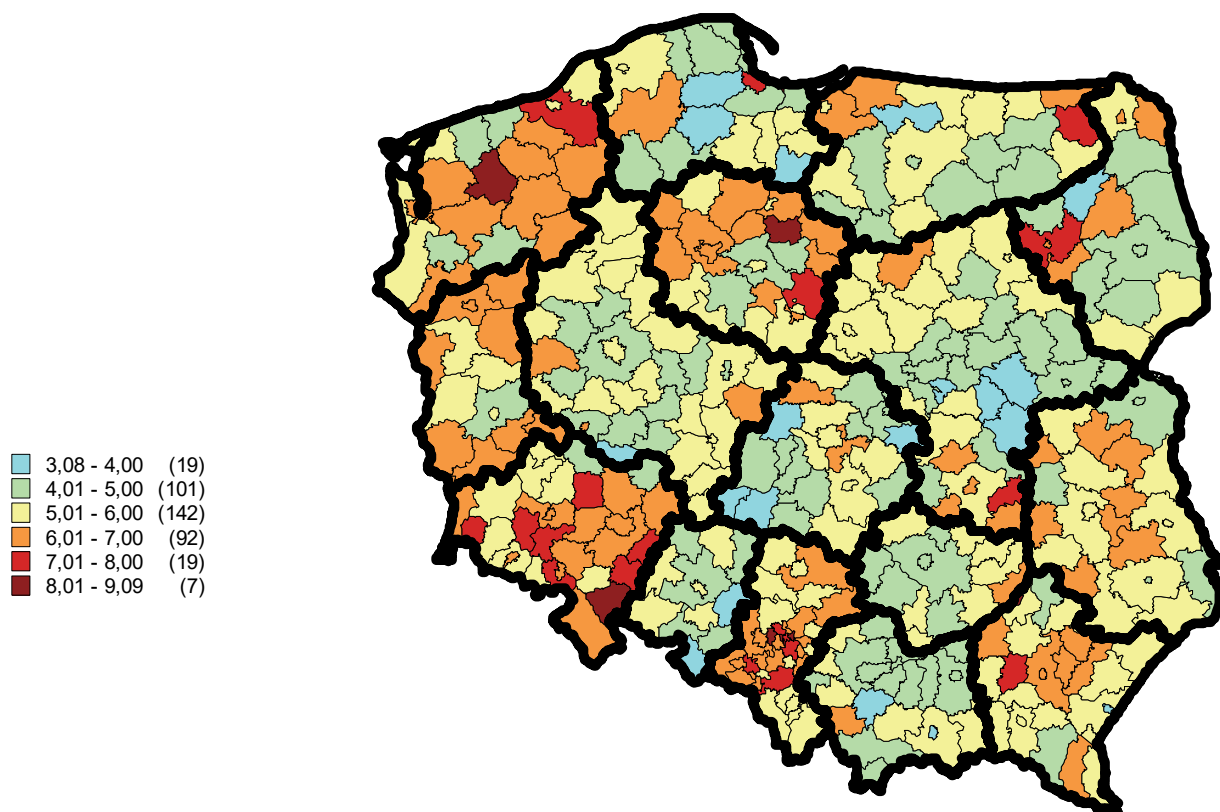
**Ryc. 6.6. Liczba urodzeń żywych w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

**Ryc. 6.7. Liczba zgonów niemowląt w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 urodzeń żywych)**

**Ryc. 6.8. Liczba zgonów niemowląt w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 urodzeń żywych)**

Na rycinach 6.5 i 6.6 przedstawiono liczbę urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w skali powiatów odpowiednio dla 2016 r. oraz średniorocznie dla okresu 2002–2016. Zdecydowanie najniższy poziom miernika występował w powiatach całej wschodniej połowy województwa warmińsko-mazurskiego, przeważającej części podlaskiego i zachodniopomorskiego oraz w ciągłym przestrzennie pasie terenów obejmujących: południe województwa dolnośląskiego, całe opolskie, północną część śląskiego, całe świętokrzyskie i połączenie podkarpackiego z lubelskim. Podobnie niski poziom tego miernika występował w 2016 r. w większości powiatów grodzkich (czyli w największych miastach Polski).

Najwyższy poziom urodzeń w 2016 r. wykazywały tylko niektóre powiaty leżące na terenie województw: pomorskiego, wielkopolskiego, kujawsko-pomorskiego, warmińsko-mazurskiego, mazowieckiego, małopolskiego i lubuskiego. Obraz ten sygnalizuje istotną zmianę w układzie przestrzennych zróżnicowań demograficznej sytuacji Polski: zaczynają być widoczne skutki względnej „młodości” województw zachodnich i północnych, ale również obszarów otaczających największe rozwijające się aglomeracje. Jednocześnie nawet tradycyjnie dynamicznie demograficznie województwa południowo-wschodnie już nie wyróżniają się pozytywnie w omawianej dziedzinie.

Tablica 6.3. Liczba urodzeń żywych w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw

Liczba urodzeń żywych na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie w okresie 2002–2016
Świętokrzyskie	8,47	Opolskie	8,39
Opolskie	8,69	Świętokrzyskie	9,05
Łódzkie	9,17	Łódzkie	9,20
Zachodniopomorskie	9,18	Śląskie	9,30
Lubelskie	9,22	Dolnośląskie	9,30
Warmińsko-mazurskie	9,36	Podlaskie	9,38
Śląskie	9,37	Zachodniopomorskie	9,55
Dolnośląskie	9,45	Lubelskie	9,78
Kujawsko-pomorskie	9,52	Podkarpackie	9,89
Podkarpackie	9,52	Polska ogółem	9,93
Lubuskie	9,57	Lubuskie	10,05
Podlaskie	9,58	Kujawsko-pomorskie	10,05
Polska ogółem	9,95	Warmińsko-mazurskie	10,28
Małopolskie	10,74	Małopolskie	10,41
Wielkopolskie	10,98	Mazowieckie	10,47
Mazowieckie	11,10	Wielkopolskie	10,87
Pomorskie	11,17	Pomorskie	11,03

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono posługując się stanem ludności na 31 XII odnośnych lat.

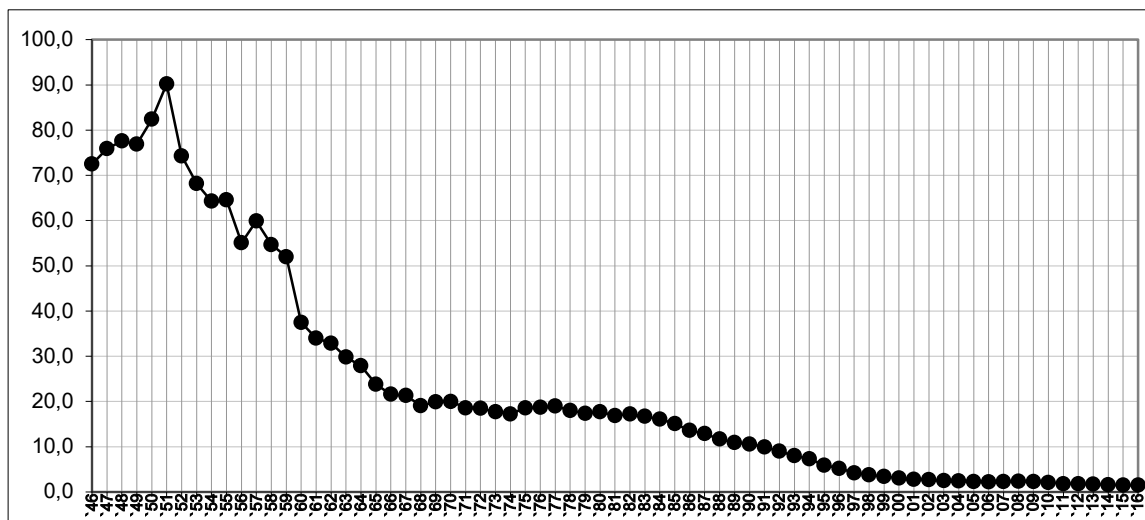
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6.4. Umieralność niemowląt

Już od połowy lat 80. w Polsce występuje proces szybkiego spadku liczby zgonów niemowląt w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych, przy czym najwyraźniejszą poprawę w tym zakresie odnotowano w latach 90. Mimo to poziom zjawiska jest nadal znaczący, a sytuacja w tym zakresie wykazuje już oznaki pewnej stagnacji począwszy od pierwszych lat II dekady XXI wieku (wykresy 6.7 i 6.8).

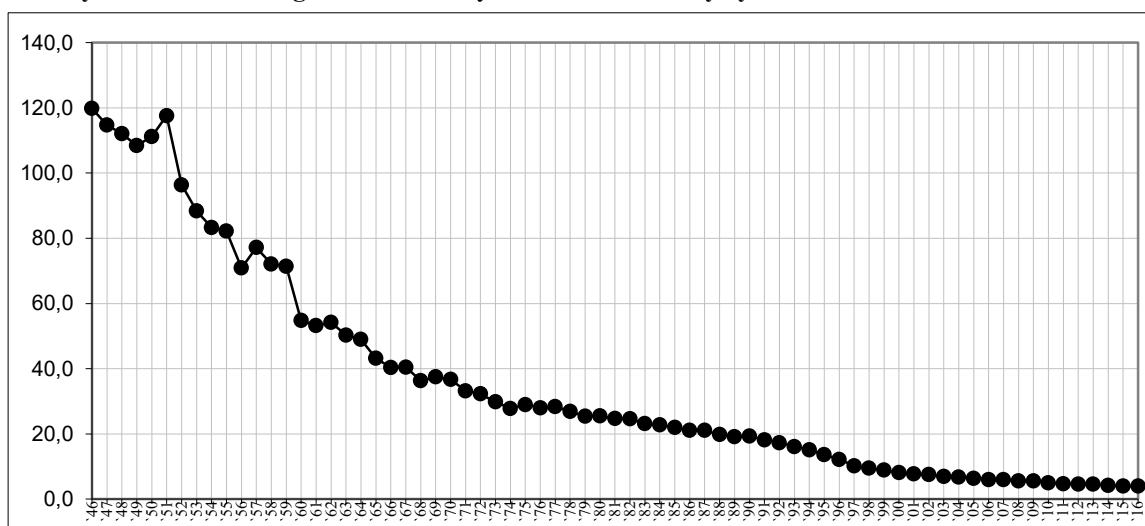
Na takie stwierdzenie pozwalają m.in. zestawienie odpowiednich średnich dla okresu 2002–2016 ze stanem w 2016 r. oraz międzyregionalne i międzypowiatowe porównania.

Wykres 6.7. Liczba zgonów niemowląt w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Wykres 6.8. Liczba zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych w Polsce w latach 1946–2016

Źródło: jak do wykresu 6.1.

W skali regionalnej w Polsce występują ciągle bardzo wyraźne różnice w zakresie zgonów niemowląt (tabl. 6.4). W 2016 r. najmniejszą liczbę zgonów na 1000 urodzeń żywych (3,3–3,7) odnotowano w województwach: mazowieckim, podlaskim, małopolskim, lubelskim oraz pomorskim i łódzkim. Z kolei najwięcej (5,9–4,5) takich zdarzeń zaobserwowano w: lubuskim, warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim, opolskim i podkarpackim. Ze względu na relatywnie niski poziom zgonów niemowląt przy porównaniach dokonywanych w skali rocznej dochodzi często do raczej „przypadkowych” zmian w grupach województw o najwyższym i najniższym poziomie omawianego miernika. Porównując średnioroczny poziom zgonów niemowląt wg województw dla okresu 2002–2016 ze stanem w 2016 r., okazuje się, iż nie występują tu podobne układy zróżnicowań międzyregionalnych. Zmienność roczna składu najlepszej i najgorszej grupy województw nie jest jednak, jak się wydaje, w pełni przypadkowa. W obserwowanym okresie relatywnie najkorzystniejsza sytuacja (4,7–4,9 zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych) występowała w województwach: mazowieckim, małopolskim, opolskim. Średnio biorąc, w tym czasie najgorzej w omawianej dziedzinie (6,0–6,4 zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych) było przede wszystkim w województwach: śląskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim i lubuskim – tabl. 6.4.

Tablica 6.4. Liczba zgonów niemowląt w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych – według województw

Liczba zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie w okresie 2002–2016
Mazowieckie	3,27	Mazowieckie	4,71
Podlaskie	3,34	Małopolskie	4,74
Małopolskie	3,36	Opolskie	4,89
Lubelskie	3,51	Warmińsko-mazurskie	5,08
Pomorskie	3,63	Świętokrzyskie	5,13
Łódzkie	3,77	Pomorskie	5,16
Dolnośląskie	3,82	Podlaskie	5,18
Polska ogółem	3,98	Łódzkie	5,18
Wielkopolskie	4,13	Wielkopolskie	5,29
Świętokrzyskie	4,24	Polska ogółem	5,45
Kujawsko-pomorskie	4,44	Lubelskie	5,63
Śląskie	4,45	Podkarpackie	5,77
Podkarpackie	4,49	Kujawsko-pomorskie	5,92
Opolskie	4,63	Lubuskie	6,03
Zachodniopomorskie	4,91	Zachodniopomorskie	6,05
Warmińsko-mazurskie	4,98	Dolnośląskie	6,36
Lubuskie	5,86	Śląskie	6,38

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono posługując się stanem ludności na 31 XII odnośnych lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

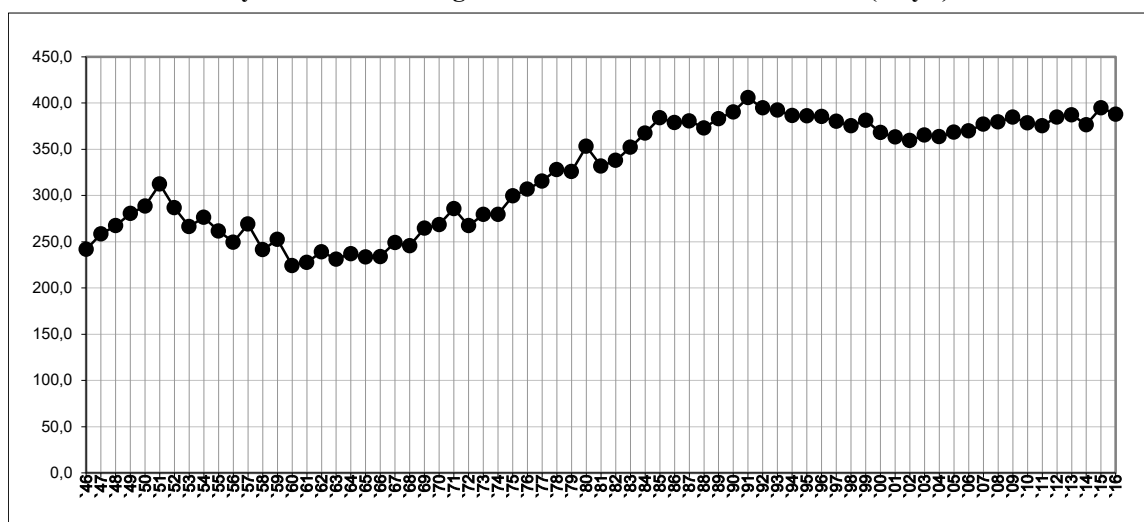
Próba uogólniającej interpretacji przedstawionych zróżnicowań na poziomie regionalnym jest właściwie niemożliwa, ponieważ nasilenie omawianego zjawiska w takiej skali jest wypadkową rozmaitych, często przeciwstawnie oddziałujących lokalnych uwarunkowań. Niższy względny poziom zgonów niemowląt można dostrzec w regionach „ekologicznie czystszych”, a także tych lepiej wyposażonych w infrastrukturę społeczną. Można więc wskazać na domniemany wpływ stanu środowiska (chodzi zwłaszcza o środowisko mieszkalne oraz warunki pracy), a także szeroko rozumianą (realną, a nie formalną) dostępność placówek i wyspecjalizowanej kadry służby zdrowia świadczącej odnośne usługi w ramach ubezpieczeń społecznych. Dotyczy to dostępności przestrzennej, czasowej, a także ekonomicznej i „mentalnej” tych usług, tzn. dostosowanie form opieki do potrzeb i możliwości usługobiorców. Duży wpływ na poziom umieralności niemowląt mają zjawiska tzw. „ryzykownych” zachowań kobiet w okresie rozrodczym, zwłaszcza w okresie ciąży. Występują one względnie częściej na obszarach silnie zurbanizowanych, o dużym udziale ludności migrującej, w warunkach zaniku tradycyjnych więzi społecznych i utrwalania się rozmaitych patologicznych wzorców postępowania itp. Z drugiej strony rzecz ujmując, na takich obszarach zwykle mamy do czynienia z relatywnie lepiej wykształconą ludnością i z lepszym dostępem do placówek służby zdrowia, co w pewnym zakresie nieco zmniejsza wagę wcześniej wskazanych negatywnych zjawisk.

Na wykresie 6.7 przedstawiono – w skali powiatów – liczbę zgonów niemowląt w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych w 2016 roku. W zasadzie nie występują wyraźne prawidłowości przestrzenne w zakresie zróżnicowań nasilenia omawianego zjawiska. Można jednak zauważyć niższy poziom tego miernika w większości powiatów grodzkich, z wyjątkiem leżących na obszarze województwa śląskiego. Do grupy jednostek o relatywnie niższym poziomie wskaźnika należy również znaczna liczba powiatów okalających największe miasta. Niepokojąco wysoki poziom zgonów niemowląt występuje w części województw: zachodniopomorskiego, pomorskiego, lubuskiego i dolnośląskiego oraz warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego i podkarpackiego, a także świętokrzyskiego. Wyższy poziom intensywności zgonów niemowląt zanotowano ponadto w powiatach peryferyjnych niektórych województw, oddalonych od wysoko wyspecjalizowanych form opieki zdrowotnej. W szczególności zwraca uwagę niepokojąca sytuacja na obszarze województwa śląskiego. Mimo wysokiego nasycenia placówkami służby zdrowia oraz ich dobrej dostępności utrzymuje się tam wysoki poziom zgonów niemowląt w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych. Podobny (w ogólnych zarysach) do stwierdzonego w 2016 r. (ale średnio biorąc, jeszcze na poziomie kilkakrotnie wyższym wskutek szybkiej poprawy w ostatnich latach) obraz zróżnicowań przestrzennych nasilenia omawianego zjawiska odnotowuje się w całym okresie 2002–2016 (por. wykres 6.8).

6.5. Umieralność ludności

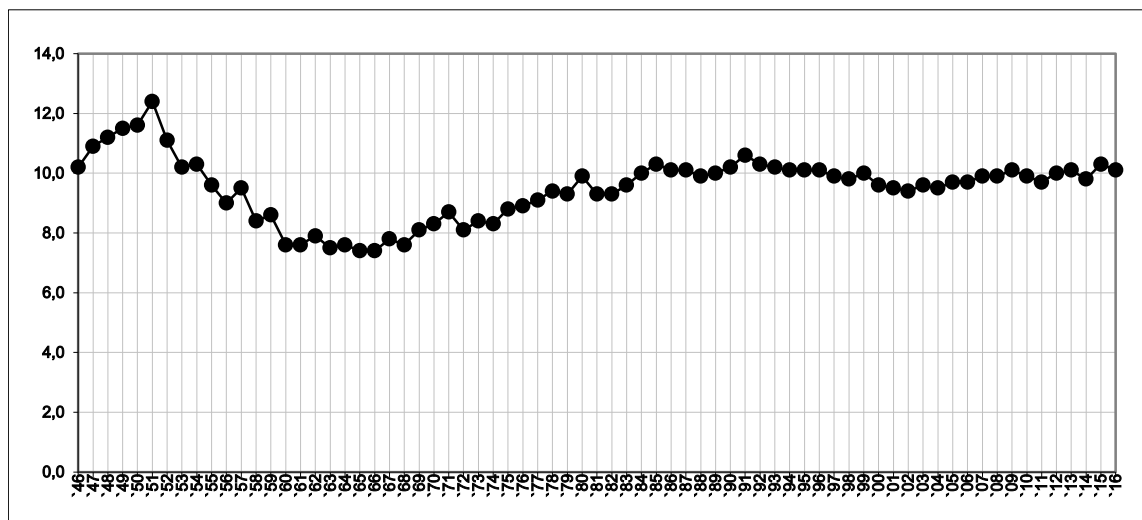
Na wykresach 6.9 i 6.10 zaprezentowano, odpowiednio w ujęciu bezwzględnym i względnym, liczbę zgonów ogółem w Polsce w latach 1946–2016. Widoczny jest w szczególności spadek liczby zgonów w przeliczeniu na 1000 ludności w latach 50., a następnie stopniowy wzrost do początku lat 90. Po roku 1990 poziom omawianego miernika zaczyna się nieco obniżać, aż do początkowych lat XXI wieku, po czym następuje stopniowy (ale nie pozbawiony zmian o charakterze fluktuacji) jego wzrost – wykres 6.9.

Wykres 6.9. Liczba zgonów w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Wykres 6.10. Liczba zgonów na 1000 ludności w Polsce w latach 1946–2016

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Przedstawienie zróżnicowań poziomu umieralności w czasie i przestrzeni wymaga wykorzystania wskaźnika opartego na danych standaryzowanych w celu wyeliminowania wpływu zróżnicowań wiekowej struktury ludności występujących między porównywanymi populacjami. Analogicznie jak we wcześniejszych edycjach *Raportu*, także dla 2015 r. w przeprowadzonej analizie wykorzystano informacje dotyczące liczby zgonów ogółem w grupach: 0 lat, 1–4 lata oraz w kolejnych 5-letnich grupach wiekowych aż do grupy 85 i więcej lat. Podstawą standaryzacji była struktura wieku ludności Polski, do której odniesiono cząstkowe, rzeczywiste współczynniki zgonów obliczone dla poszczególnych grup wieku w skali poszczególnych województw oraz powiatów. W wyniku sumowania cząstkowych, standaryzowanych wskaźników umieralności otrzymano standaryzowany współczynnik zgonów ogółem dla każdego województwa oraz dla każdego powiatu. Analogiczne obliczenia przeprowadzono w przypadku zgonów w następstwie chorób układu krążenia oraz chorób nowotworowych. Ze względu na metodykę gromadzenia odnośnych danych zjawisko umieralności ogółem oraz według ww. przyczyn przedstawiono dla 2015 r. i dla porównania również dla lat 2014 i 2013 (tabl. 6.5).

Poziom zgonów ogółem, ujmowany przez standaryzowany współczynnik umieralności ogółem, wykazywał w Polsce w 2015 r. dość istotne zróżnicowania międzywojewódzkie. Nasilenie tego zjawiska, wyraźnie niższe od średniej ogólnopolskiej (1005,9 na 100 tys. ludności), stwierdzono w województwach: podkarpackim, małopolskim, podlaskim, mazowieckim i pomorskim (od 948,7 do 988,6 na 100 tys. ludności). Są to głównie obszary Polski wschodniej, południowo-wschodniej oraz niektóre z centralnej i północnej części kraju. Na przeciwległym biegunie prezentowanych wielkości znajdują się województwa zachodnie, południowo-zachodnie i północne (śląskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie, wielkopolskie i dolnośląskie) oraz wyjątkowo łódzkie (tabl. 6.5).

Międzywojewódzki zakres zróżnicowań omawianego wskaźnika jest znaczący – wynosi od 949 (minimum) do 1139 (maksimum) zgonów ogółem na 100 tys. ludności. Porównując układ zróżnicowań przedmiotowego zjawiska z roku 2013 i 2014 ze stanem z lat poprzedzających, stwierdza się zwiększenie nasilenia omawianego zjawiska. Występuje to przy zachowaniu układu przestrzennych zróżnicowań – niemal wszystkie województwa, które w 2013 r. i 2014 r. wykazywały niższy poziom omawianego miernika od średniej ogólnokrajowej, były w podobnej sytuacji w latach wcześniejszych. Układ omawianych tu zróżnicowań przestrzennych na poziomie powiatów (standaryzowane współczynniki zgonów ogółem na 100 000 ludności w 2015 r.) przedstawia rycina 6.9.

Tablica 6.5. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności w 2015 r. oraz w 2014 r. i 2013 r. według województw

Standaryzowane współczynniki zgonów ogółem					
Obszar	Wartość w 2013 r.	Obszar	Wartość w 2014 r.	Obszar	Wartość w 2015 r.
Podkarpackie	908,8	Podkarpackie	898,4	Podkarpackie	948,7
Małopolskie	924,0	Małopolskie	902,7	Małopolskie	955,6
Podlaskie	948,5	Podlaskie	923,5	Podlaskie	961,8
Pomorskie	952,1	Pomorskie	949,6	Mazowieckie	979,0
Mazowieckie	963,5	Mazowieckie	951,4	Pomorskie	988,6
Opolskie	1003,0	Opolskie	954,3	Lubelskie	1013,5
Lubelskie	1005,7	Lubelskie	978,2	Opolskie	1017,2
Polska ogółem	1005,9	Polska ogółem	978,2	Kujawsko-pomorskie	1026,0
Dolnośląskie	1016,4	Zachodniopomorskie	981,8	Polska ogółem	1027,0
Świętokrzyskie	1018,5	Świętokrzyskie	981,9	Zachodniopomorskie	1039,7
Wielkopolskie	1022,7	Wielkopolskie	983,0	Świętokrzyskie	1043,4
Kujawsko-pomorskie	1024,9	Warmińsko-mazurskie	994,0	Warmińsko-mazurskie	1048,9
Zachodniopomorskie	1028,1	Dolnośląskie	997,5	Dolnośląskie	1052,4
Lubuskie	1058,3	Kujawsko-pomorskie	1001,0	Wielkopolskie	1054,5
Warmińsko-mazurskie	1058,7	Lubuskie	1005,7	Lubuskie	1065,9
Śląskie	1060,3	Śląskie	1030,0	Śląskie	1085,2
Łódzkie	1126,0	Łódzkie	1078,9	Łódzkie	1139,1
Standaryzowane współczynniki zgonów z powodu chorób układu krążenia					
Podlaskie	392,1	Wielkopolskie	398,7	Podlaskie	404,6
Pomorskie	406,7	Podlaskie	398,8	Pomorskie	411,6
Wielkopolskie	436,6	Lubuskie	399,6	Warmińsko-mazurskie	418,5
Mazowieckie	441,6	Pomorskie	403,1	Wielkopolskie	428,5
Małopolskie	446,1	Kujawsko-pomorskie	405,4	Mazowieckie	436,1
Kujawsko-pomorskie	449,2	Warmińsko-mazurskie	410,7	Łódzkie	468,0
Opolskie	450,5	Podkarpackie	414,3	Polska ogółem	469,0
Warmińsko-mazurskie	456,3	Opolskie	430,3	Lubelskie	474,0
Podkarpackie	458,4	Mazowieckie	436,4	Lubuskie	474,1
Polska ogółem	460,8	Polska ogółem	441,1	Dolnośląskie	474,2
Lubuskie	470,3	Dolnośląskie	449,3	Małopolskie	477,4
Lubelskie	472,4	Małopolskie	450,2	Zachodniopomorskie	484,4
Zachodniopomorskie	476,5	Lubelskie	451,1	Opolskie	494,0
Dolnośląskie	480,9	Zachodniopomorskie	456,4	Kujawsko-pomorskie	497,2
Łódzkie	482,5	Łódzkie	468,2	Podkarpackie	505,2
Śląskie	505,5	Świętokrzyskie	488,6	Śląskie	509,8
Świętokrzyskie	516,5	Śląskie	495,2	Świętokrzyskie	573,0
Standaryzowane współczynniki zgonów z powodu chorób nowotworowych					
Podkarpackie	212,8	Podkarpackie	211,2	Podkarpackie	225,8
Lubelskie	231,9	Podlaskie	229,2	Opolskie	244,3
Świętokrzyskie	238,3	Lubelskie	232,5	Lubelskie	246,8
Podlaskie	239,8	Świętokrzyskie	234,6	Podlaskie	251,2
Małopolskie	244,0	Małopolskie	249,4	Świętokrzyskie	257,8
Mazowieckie	247,4	Opolskie	252,7	Mazowieckie	268,2
Opolskie	256,0	Mazowieckie	254,8	Lubuskie	269,4
Polska ogółem	256,9	Polska ogółem	260,7	Małopolskie	270,9

Tablica 6.5. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności w 2015 r. oraz w 2014 r. i 2013 r. według województw (dok.)

Standaryzowane współczynniki zgonów ogółem					
Obszar	Wartość w 2013 r.	Obszar	Wartość w 2014 r.	Obszar	Wartość w 2015 r.
Dolnośląskie	259,6	Lubuskie	262,9	Polska ogółem	274,3
Wielkopolskie	264,0	Łódzkie	266,6	Kujawsko-pomorskie	278,6
Łódzkie	264,4	Warmińsko-mazurskie	270,0	Wielkopolskie	282,8
Lubuskie	264,4	Wielkopolskie	272,8	Zachodniopomorskie	287,2
Pomorskie	271,7	Dolnośląskie	273,5	Dolnośląskie	287,6
Śląskie	275,3	Zachodniopomorskie	277,2	Łódzkie	287,8
Kujawsko-pomorskie	275,5	Śląskie	277,4	Śląskie	289,8
Zachodniopomorskie	276,5	Pomorskie	282,0	Pomorskie	291,2
Warmińsko-mazurskie	285,8	Kujawsko-pomorskie	284,2	Warmińsko-mazurskie	301,9

Uwaga: województwa uszeregowane w kolejności rosnącej odnośnego współczynnika

Źródło: układ i obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Nasilenie umieralności w następstwie chorób układu krążenia ujmowane przez odnośny standaryzowany współczynnik umieralności wykazywało w Polsce w 2015 r. również istotne międzywojewódzkie zróżnicowania. Na poziomie poniżej średniej ogólnopolskiej (469,0 na 100 tys. ludności) zjawisko to kształtowało się w województwach: podlaskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim, wielkopolskim, mazowieckim i łódzkim (od 404,6 do 468,0 na 100 tys. ludności). Są to głównie obszary północno-wschodniej Polski, ale również niektóre z części centralnej i zachodniej. Najwyższy poziom omawianego miernika stwierdzono w województwach: świętokrzyskim, śląskim, podkarpackim, kujawsko-pomorskim, opolskim i zachodniopomorskim (od 573,0 do 484,4 na 100 tys. mieszkańców) – tablica 6.5.

Zakres zróżnicowań jest tu znaczący – wynosi od 405 (minimum) do 573 (maksimum) zgonów w następstwie chorób układu krążenia na 100 tys. ludności. Porównując układ i poziom zróżnicowań międzywojewódzkich omawianego miernika dla 2015 r. ze stanem z lat poprzednich, stwierdza się wzrost wartości średniej tego miernika. Występuje to przy zachowaniu w ogólnym zarysie układu przestrzennych zróżnicowań w tej mierze. Większość województw, które wykazywały w latach 2014 i 2013 niższy poziom omawianego zjawiska od średniej ogólnokrajowej, była w analogicznej sytuacji w latach poprzednich (wyjątek kujawsko-pomorskie oraz podkarpackie). Układ zróżnicowań przestrzennych poziomu zgonów w następstwie chorób układu krążenia na 100 000 ludności w skali powiatów pokazuje rycina 6.10.

Nasilenie umieralności w następstwie chorób nowotworowych, analizowane przy wykorzystaniu standaryzowanego współczynnika umieralności w 2015 r. również wykazuje występowanie dużych zróżnicowań w skali międzywojewódzkiej. Na poziomie poniżej średniej ogólnopolskiej (274,3 na 100 tys. ludności) zjawisko to występowało w: podkarpackim, opolskim, lubelskim, podlaskim, świętokrzyskim, mazowieckim, lubuskim i małopolskim (od 225,8 do 270,9 na 100 tys. ludności). Jest to niemal w całości południowo-wschodnia połowa kraju. Wyższy od średniej krajowej poziom omawianego miernika stwierdzono w województwach: warmińsko-mazurskim, kujawsko-pomorskim, pomorskim, śląskim, łódzkim dolnośląskim, zachodniopomorskim, wielkopolskim i kujawsko-pomorskim (od 301,9 do 278,6 na 100 tys. mieszkańców) – por. tablica 6.5. Zakres zróżnicowań omawianego miernika wynosi od 226 (minimum) do 302 (maksimum) zgonów w następstwie chorób nowotworowych na 100 tys. ludności. Porównując poziom międzywojewódzkich zróżnicowań omawianego mier-

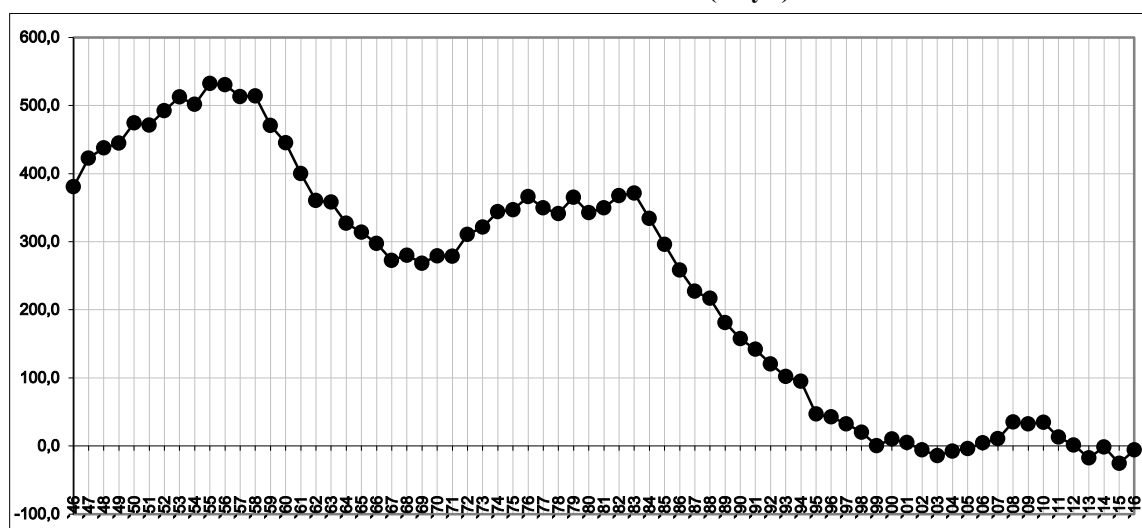
nika z odpowiednimi wartościami z lat 2014 i 2013, stwierdza się zwiększenie rozpiętości miernika przy podwyższeniu jego średniej wartości w skali ogólnopolskiej. Występuje to przy zachowaniu układu przestrzennych zróżnicowań w tej mierze: województwa, które wykazywały w 2015 r. niższy poziom omawianego miernika od średniej ogólnokrajowej, były w podobnej sytuacji w latach wcześniejszych. Układ zróżnicowań przestrzennych poziomu zgonów w następstwie chorób nowotworowych na 100 000 ludności w skali powiatów przedstawia rycina 6.11.

6.6. Przyrost i ubytek naturalny ludności

Przyrost/ubytek naturalny ludności w Polsce pokazuje słabnącą siłę oddziaływania każdego kolejnego wyżu demograficznego. Zmniejszanie się rozmiarów przyrostu naturalnego, ujmowanego zarówno w wielkościach bezwzględnych, jak i względnych, notuje się od początku lat 80. aż do pierwszych lat XXI wieku. Spadek ten miał wręcz dramatyczne rozmiary: przyrost naturalny z poziomu kilkuset tysięcy w latach 80. przeszedł po 2000 r. do stanu ubytku naturalnego ludności. Odwrócenie tej tendencji obserwowano dopiero w okresie 2004–2009, ale poziom tej pozytywnej zmiany był nie tylko niewielki, ale i nietrwały. Ponowne niewielkie zahamowanie spadku przyrostu naturalnego zarysowało się w 2014 r. i ponownie w 2016 roku.

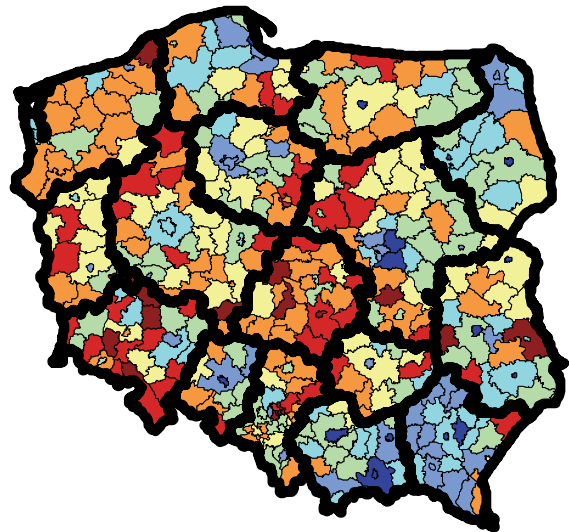
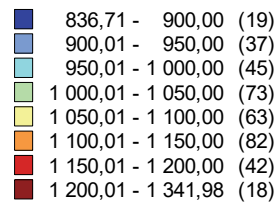
W Polsce w latach 2006–2012 przyrost naturalny wynosił odpowiednio około: 5 tys., 11 tys., 35 tys., 33 tys., 35 tys., 13 tys. i 1,5 tys. osób. W 2013 r. liczba zgonów przewyższała już liczbę urodzeń prawie o 18 tys. osób, w 2014 r. o około 1,3 tys., w 2015 o 25,6 tys., a w 2016 r. tylko o 5,8 tysięcy. Te wygasające „fale” przyrostu naturalnego w Polsce po II wojnie światowej w wielkościach bezwzględnych pokazano na wykresie 6.11, a w wielkościach względnych na wykresie 6.12.

Wykres 6.11. Przyrost/ubytek naturalny ludności w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)

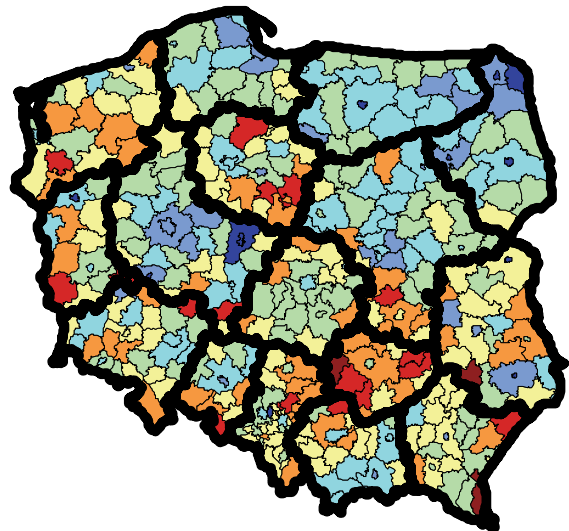
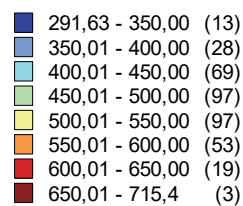

Źródło: jak do wykresu 6.1.

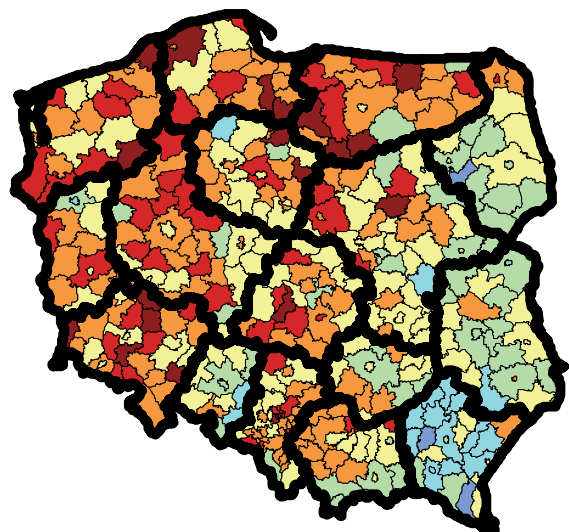
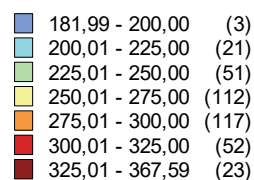
Ryc. 6.9. Standaryzowane współczynniki zgonów ogółem na 100 000 ludności w 2015 r. - według powiatów

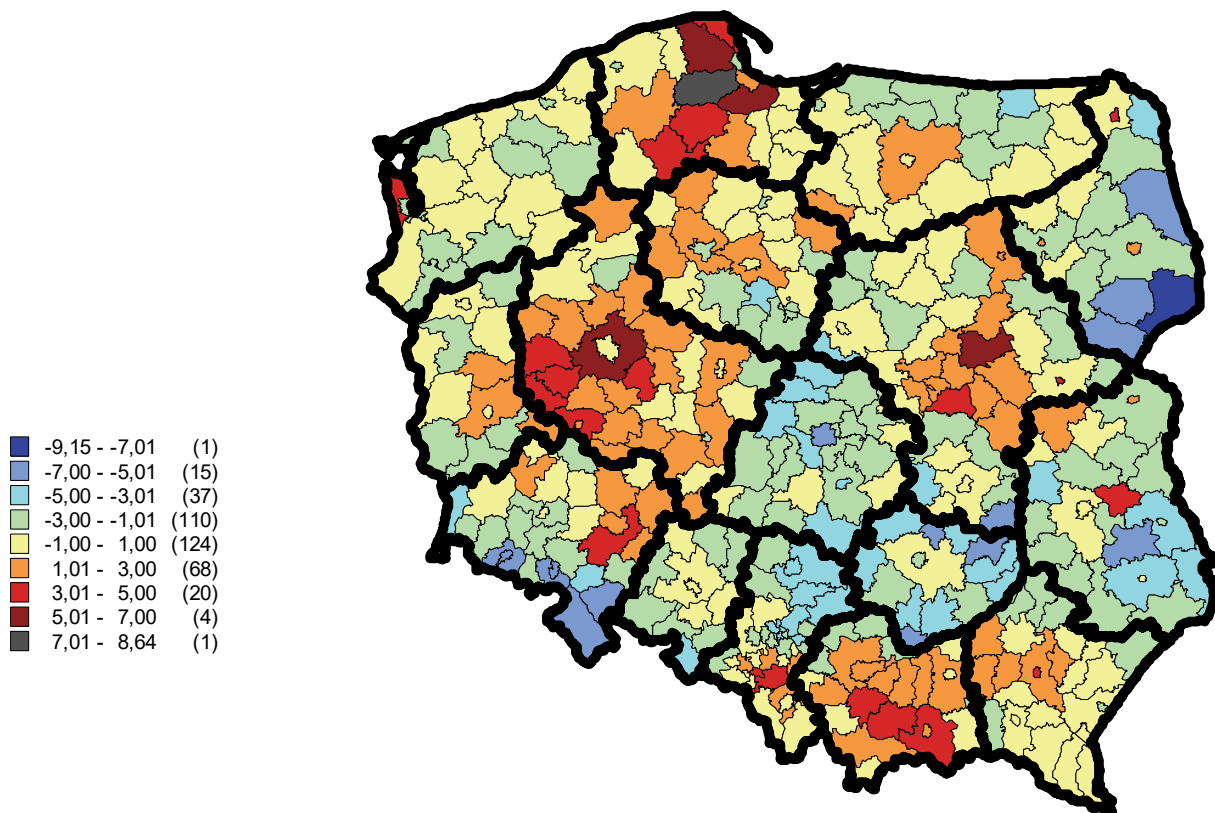
Ryc. 6.10. Standaryzowane współczynniki zgonów w następstwie chorób układu krążenia na 100 000 ludności w 2015 r. - według powiatów

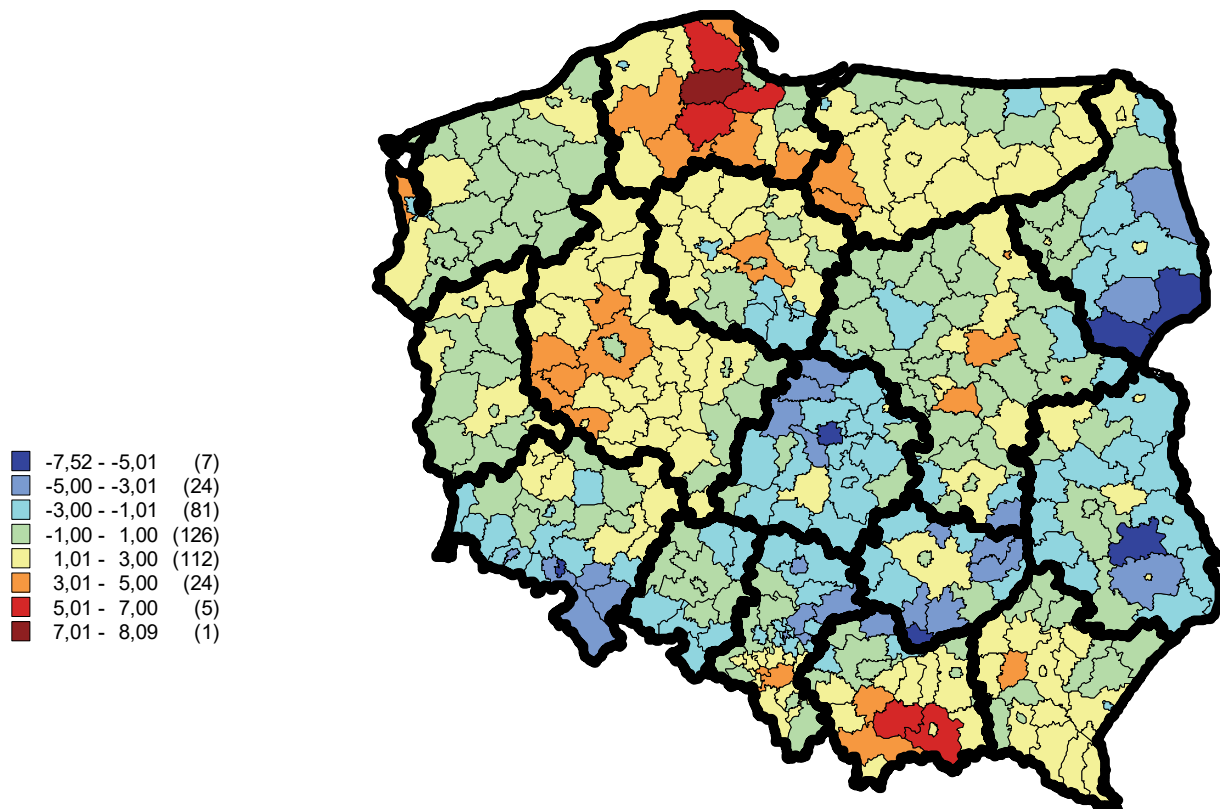
Ryc. 6.11. Standaryzowane współczynniki zgonów w następstwie chorób nowotworowych na 100 000 ludności w 2015 r. - według powiatów

**Ryc. 6.12. Przyrost i ubytek naturalny ludności w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

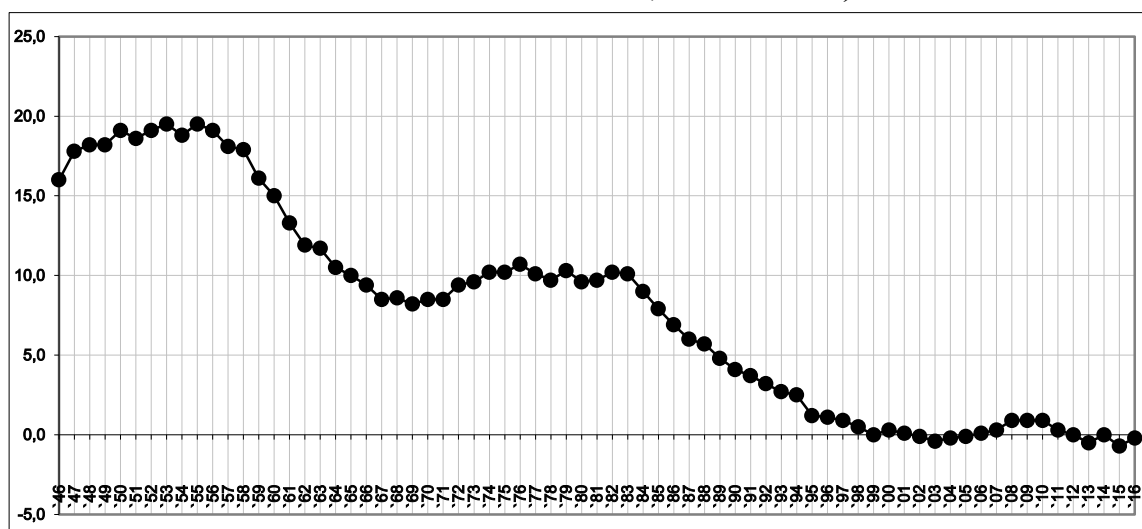

**Ryc. 6.13. Przyrost i ubytek naturalny ludności w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

Wykres 6.12. Przyrost/ubytek naturalny ludności w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Tablica 6.6. Przyrost i ubytek naturalny ludności w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw

Przyrost i ubytek naturalny ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002–2016
Łódzkie	-2,99	Łódzkie	-3,00
Świętokrzyskie	-2,66	Świętokrzyskie	-1,78
Opolskie	-1,38	Opolskie	-1,11
Śląskie	-1,36	Śląskie	-0,95
Lubelskie	-1,23	Dolnośląskie	-0,94
Dolnośląskie	-1,07	Lubelskie	-0,79
Zachodniopomorskie	-0,80	Podlaskie	-0,55
Podlaskie	-0,76	Polska ogółem	0,09
Warmińsko-mazurskie	-0,44	Zachodniopomorskie	0,11
Kujawsko-pomorskie	-0,33	Mazowieckie	0,31
Lubuskie	-0,22	Kujawsko-pomorskie	0,45
Polska ogółem	-0,15	Lubuskie	0,70
Podkarpackie	0,54	Podkarpackie	1,21
Mazowieckie	0,88	Warmińsko-mazurskie	1,24
Małopolskie	1,66	Małopolskie	1,48
Wielkopolskie	1,70	Wielkopolskie	1,72
Pomorskie	2,04	Pomorskie	2,36

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31 XII. odnośnych lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podobnie jak w przypadku przyrostu/ubytku rzeczywistego ludności także przyrost/ubytek naturalny ludności określony w skali ogólnopolskiej jest wypadkową dużych zróżnicowań występujących w tym zakresie między różnymi obszarami kraju. W 2016 r. – w układzie regionalnym – aż w 11 województwach wystąpił ubytek, zaś w pozostałych można obserwować niewielki przyrost naturalny ludności (tabl. 6.6). Najwyższy względny poziom ubytku naturalnego ludności stwierdzono w województwach: łódzkim (-2,99 na 1000

mieszkańców) i świętokrzyskim (-2,66). Poza tym zjawisko takie w stopniu przekraczającym -1 na 1000 ludności występowało w województwach: opolskim (-1,38), śląskim (-1,36), lubelskim (-1,23) i dolnośląskim (-1,07). Jak widać, znaczący ubytek ludności wykazują województwa południowo-zachodnie i zachodnie (dolnośląskie, śląskie, opolskie i zachodniopomorskie) oraz centralne i wschodnie (łódzkie, świętokrzyskie, lubelskie, podlaskie). Jednocześnie wyraźny przyrost naturalny ludności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców notowano tylko w województwach: pomorskim (2,04), wielkopolskim (1,70) i małopolskim (1,66), a zanikomy w mazowieckim (0,88) i podkarpackim (0,54). Uogólniając, zauważalny przyrost naturalny ludności występował w 2016 r. tylko w pojedynczych województwach północnych i zachodnich (pomorskie, wielkopolskie), południowo-wschodnich (podkarpackie, małopolskie) oraz w mazowieckim.

W niewielkim stopniu różniący się od zarejestrowanego w 2016 r. obraz międzyregionalnych zróżnicowań nasilenia przyrostu/ubytku naturalnego ludności zaobserwowano średniorocznie w okresie 2002–2016 (tabl. 6.6). Stabilność składu grup województw o najwyższym przyroście oraz ubytku ludności w omawianym okresie świadczy o utrwalonych przyczynach występujących różnic.

Przedstawiony układ międzywojewódzkich zróżnicowań występuje w jeszcze bardziej wyrazistej formie w skali powiatów. Z porównania wykresów 6.12 i 6.13 wynika, że przestrzenne zróżnicowania omawianego zjawiska w 2016 r. są podobne do stwierdzonych średnio w okresie 2002–2016. Przyrost naturalny ludności koncentruje się w powiatach leżących na obszarze województw: pomorskiego, wielkopolskiego, kujawsko-pomorskiego, przeważającej części warmińsko-mazurskiego i małopolskiego, a także we fragmentach: lubuskiego, dolnośląskiego, mazowieckiego i podkarpackiego. Z kolei największy ubytek naturalny ludności wykazują powiaty przeważającej części województw: podlaskiego, lubelskiego, łódzkiego, świętokrzyskiego, opolskiego i śląskiego, a także fragmenty województw dolnośląskiego i mazowieckiego. Również znaczna część powiatów grodzkich (największych miast polskich) wykazuje ubytek naturalny ludności.

6.7. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku

W tablicy 6.7 przedstawiono międzyregionalne zróżnicowania struktury ludności według ekonomicznych grup wieku dla 2016 roku. Tradycyjnie najniższy udział ludności w wieku przedprodukcyjnym (16–17%) wykazują województwa południowo-zachodnie (opolskie, dolnośląskie, śląskie), centralne (łódzkie, świętokrzyskie), a także województwo zachodniopomorskie. Z kolei najwyższy udział tej grupy ludności (około 19%) występuje w województwach północnych (pomorskie, warmińsko-mazurskie i pobliskie wielkopolskie), a także w województwach południowo-wschodnich (podkarpackie, małopolskie) i w województwie mazowieckim.

Najniższy udział ludności w wieku produkcyjnym (ok. 61–62%) występuje bez wyjątku w województwach Polski centralnej (mazowieckie, łódzkie, świętokrzyskie), wschodniej i południowo-wschodniej (lubelskie) oraz w pomorskim. W układzie tym widać wyraźne osłabienie potencjału demograficznego wschodniej, mniej intensywnie rozwiniętej gospodarczo części Polski oraz siłę wpływu na średnie ogólnowojezdkie rozległych obszarów spoza wielkich aglomeracji (warszawskiej, krakowskiej, łódzkiej). Najwyższy udział ludności w wieku produkcyjnym (ok. 63–64%) zaobserwować można w województwach zachodnich i południowo-zachodnich (opolskie, zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie), ale w także w warmińsko-mazurskim, podkarpackim i podlaskim. Rozmiary tych zróżnicowań nie są duże, aczkolwiek wyraźnie sygnalizują występowanie zjawiska stopniowego, trwałego przemieszczania się ludności w wieku produkcyjnym, zorientowanego na miejsca pracy.

Tablica 6.7. Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w 2016 r. – według województw

Ludność w wieku przedprodukcyjnym		Ludność w wieku produkcyjnym		Ludność w wieku poprodukcyjnym	
województwo	% ogółu	województwo	% ogółu	województwo	% ogółu
Opolskie	15,93	Łódzkie	60,71	Warmińsko-mazurskie	18,45
Świętokrzyskie	16,69	Mazowieckie	60,73	Podkarpackie	18,76
Dolnośląskie	16,79	Pomorskie	61,60	Wielkopolskie	18,83
Łódzkie	16,80	Świętokrzyskie	61,61	Pomorskie	18,96
Śląskie	16,83	Lubelskie	61,63	Małopolskie	19,10
Zachodniopomorskie	17,28	Śląskie	61,82	Lubuskie	19,52
Podlaskie	17,37	Polska ogółem	61,84	Kujawsko-pomorskie	19,75
Lubelskie	17,74	Wielkopolskie	62,00	Podlaskie	19,91
Polska ogółem	17,94	Dolnośląskie	62,00	Polska ogółem	20,22
Lubuskie	18,05	Małopolskie	62,01	Zachodniopomorskie	20,39
Kujawsko-pomorskie	18,07	Kujawsko-pomorskie	62,18	Mazowieckie	20,55
Podkarpackie	18,37	Zachodniopomorskie	62,34	Lubelskie	20,63
Warmińsko-mazurskie	18,41	Lubuskie	62,43	Opolskie	20,85
Mazowieckie	18,72	Podlaskie	62,72	Dolnośląskie	21,21
Małopolskie	18,90	Podkarpackie	62,87	Śląskie	21,35
Wielkopolskie	19,17	Warmińsko-mazurskie	63,14	Świętokrzyskie	21,70
Pomorskie	19,44	Opolskie	63,22	Łódzkie	22,48

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31XII odnośnych lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Z punktu widzenia perspektyw rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów istotny jest udział osób w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności. Dane zawarte w tablicy 6.7 pokazują, iż spośród województw o najwyższym udziale (20–22%) ludności w wieku poprodukcyjnym (łódzkie, świętokrzyskie, śląskie, dolnośląskie, opolskie, lubelskie, mazowieckie) większość wykazuje jednocześnie niski udział ludności w wieku przedprodukcyjnym (opolskie, dolnośląskie, śląskie, łódzkie, świętokrzyskie). Może to wskazywać na zapoczątkowanie na niektórych obszarach procesów postępującego „starzenia się” subregionalnych społeczności. Z kolei najniższy udział ludności w wieku poprodukcyjnym (18–19%) występuje w województwach zachodnich i północnych: warmińsko-mazurskim, wielkopolskim, pomorskim, lubuskim, kujawsko-pomorskim oraz południowo-wschodnich: podkarpackim i małopolskim.

Międzypowiatowe zróżnicowania struktury ludności według ekonomicznych grup wieku przedstawiono na rycinach 6.11, 6.12 i 6.13. Najwyższym udziałem ludności w wieku przedprodukcyjnym (ryc. 6.11) wyróżniają się niemal bez wyjątku obszary północno-środkowej połowy kraju. Wyraźnymi "wyspami" o niższym udziale tej grupy ludności na tym obszarze są tylko tamtejsze duże i największe miasta. Drugim zwartym obszarem o najwyższym udziale ludności w wieku przedprodukcyjnym są województwa południowo-wschodnie: podkarpackie i małopolskie. Również wyższy od otoczenia udział tej grupy ludności występuje w pasie gmin rozciągającym się od południowej części województwa mazowieckiego i północno-wschodniej części lubelskiego do niewielkich fragmentów łódzkiego i świętokrzyskiego. Z kolei najniższy udział dzieci i młodzieży w ogólnej liczbie ludności występuje niemal we wszystkich przygranicznych województwach zachodnich i południowo-zachodnich (zachodniopomorskie, lubuskie, a zwłaszcza dolnośląskie, opolskie i śląskie) oraz na znacznych obszarach województw centralnych i wschodnich (świętokrzyskie i łódzkie, lubelskie i podlaskie).

Pod względem udziału ludności w wieku produkcyjnym zróżnicowania przestrzenne są jeszcze bardziej wyraziste i kształtują się odmiennie – ryc. 6.12. Najwyższym udziałem tej grupy ludności wyróżnia się w większości zachodnia połowa kraju oraz szczególnie duże miasta i aglomeracje miejskie. Najogólniej biorąc, granicą podziału jest tu linia biegnąca od aglomeracji krakowskiej do Poznania i dalej poprzez Bydgoszcz i Toruń do Olsztyna. Tereny leżące na wschód od tej linii mają wyraźnie osłabiony potencjał ludnościowy w tym względzie. Wyjątkami są tam tylko niektóre miasta, szczególnie duże. Porównując stan z lat wcześniejszych, widać wyraźnie „wypełnianie się” ludnością w wieku produkcyjnym obszarów leżących między istniejącymi wcześniej skupiskami tej grupy ludności (główne dużymi miastami) – zwłaszcza w zachodniej części kraju. Zjawisko to wskazuje na koncentrację migracji definitywnych (na pobyt stały) w rejonach dużych ośrodków i aglomeracji miejskich. Przyczyn tego zjawiska można upatrywać we względnej trwałości procesów rozwoju społeczno-gospodarczego na wymienionych obszarach i w braku ekonomicznie dostępnych mieszkań na rdzeniowych obszarach takich aglomeracji.

Pod względem udziału ludności w wieku poprodukcyjnym zróżnicowania przestrzenne są w znacznym stopniu pochodną sytuacji w zakresie udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym (ryc. 6.13). Widać wyraźnie zapoczątkowane lub nawet zaawansowane procesy starzenia się ludności województw Polski wschodniej i centralnej – od północno-wschodniego do południowo-zachodniego krańca Polski (z wyjątkiem podkarpackiego i małopolskiego). Procesy te w mniejszym stopniu dotyczą tamtejszej ludności miejskiej, koncentrując się na obszarach wiejskich. Poza tym jest zauważalne znane zjawisko: o ile ludność największych miast tego obszaru „starzeje się”, to najbliższe im obszary podmiejskie mają wyraźnie niższy odsetek mieszkańców w wieku poprodukcyjnym.

Patrząc w ujęciu retrospektywnym, można stwierdzić, iż struktura wieku ludności Polski w ostatnim 15-leciu ulega jak dotąd postępującym relatywnie niekorzystnym zmianom. W wyniku wygasającego „fallowania” liczebności grup wyżu i niżu demograficznego w latach 1990–2016 zmniejszała się bezwzględna i względna liczebność grupy ludności w wieku przedprodukcyjnym, a wzrastała liczebność roczników w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym. Zaczęły pojawiać się tym samym symptomy procesu starzenia się ludności kraju.

6.8. Migracje

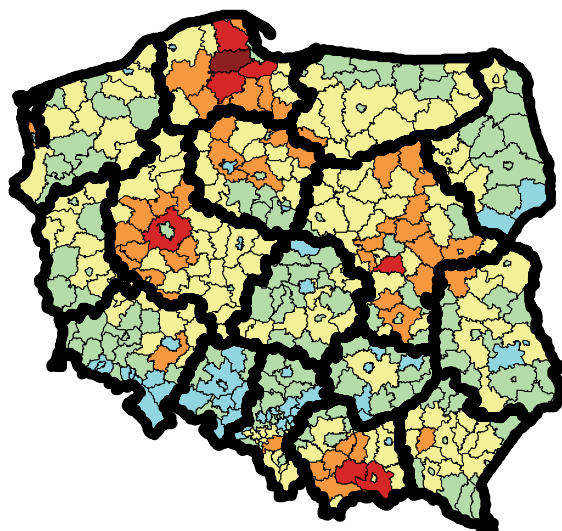
6.8.1. Migracje wewnętrzne

Statystyka publiczna ujmuje w krajowych dezagregacjach przestrzennych tylko zarejestrowane formalnie przemieszczenia ludności (zameldowania, wymeldowania) wewnątrz kraju i za granicę. W tej formie statystycznie zarejestrowane migracje ludności są tylko częścią rzeczywistych przemieszczeń migracyjnych ludności Polski. Dlatego też na podstawie danych dotyczących rejestrowanych migracji wewnętrznych i zagranicznych jesteśmy w stanie zidentyfikować tylko główne kierunki omawianych przemieszczeń ludności, ale nie rzeczywiste rozmiary badanego zjawiska. W analizach migracji rejestrowanych należy posługiwać się danymi dla dłuższego okresu – podnosi to wiarygodność wyników badań w przedmiotowym zakresie.

Począwszy od końca lat 50. roczne rozmiary rejestrowanych migracji wewnętrznych w Polsce zmniejszały się zarówno w ujęciu bezwzględnym, jak i względnym. Pewne osłabienie tego zjawiska można było zauważyć w latach 70. oraz jego stabilizację współcześnie, tj. począwszy od końca lat 90. Są to jednak zmiany niewielkie i świadczą nadal o ograniczonej skali procesów w zakresie trwałego dostosowania rozmieszczenia ludności do lokalizacji miejsc pracy. Rozmiary rejestrowanego ruchu migracyjnego są po 1989 r. o około połowę niższe od notowanych w latach 70. (wykresy 6.13 i 6.14).

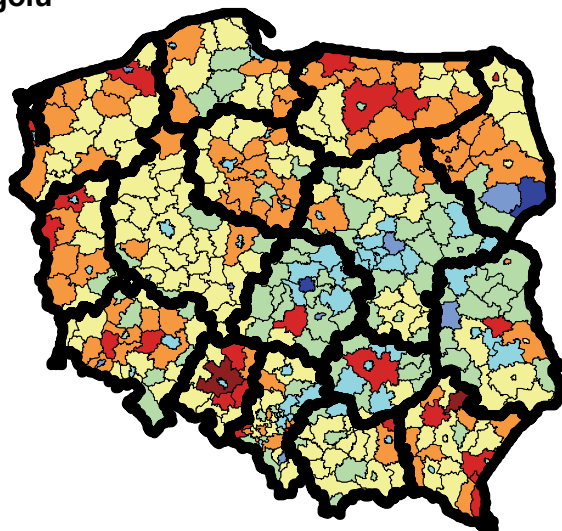
Ryc. 6.14. Ludność w wieku przedprodukcyjnym w % ogółu w 2016 r. - według powiatów

12,29 - 14,00	(1)
14,01 - 16,00	(47)
16,01 - 18,00	(134)
18,01 - 20,00	(146)
20,01 - 22,00	(44)
22,01 - 24,00	(7)
24,01 - 25,55	(1)

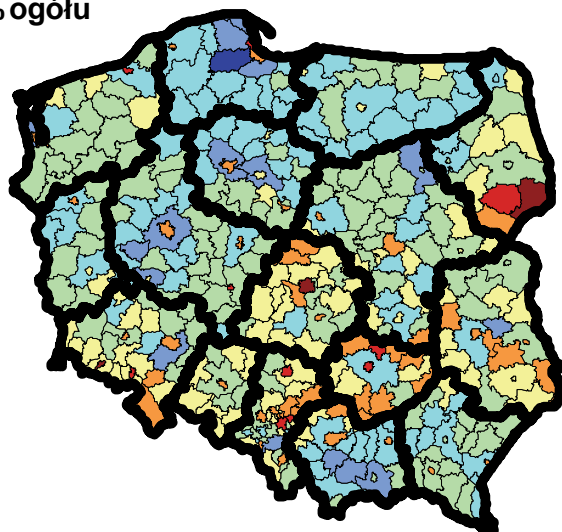
Ryc. 6.15. Ludność w wieku produkcyjnym w % ogółu w 2016 r. - według powiatów

57,83 - 59,00	(3)
59,01 - 60,00	(9)
60,01 - 61,00	(50)
61,01 - 62,00	(86)
62,01 - 63,00	(136)
63,01 - 64,00	(71)
64,01 - 65,00	(23)
65,01 - 65,33	(2)

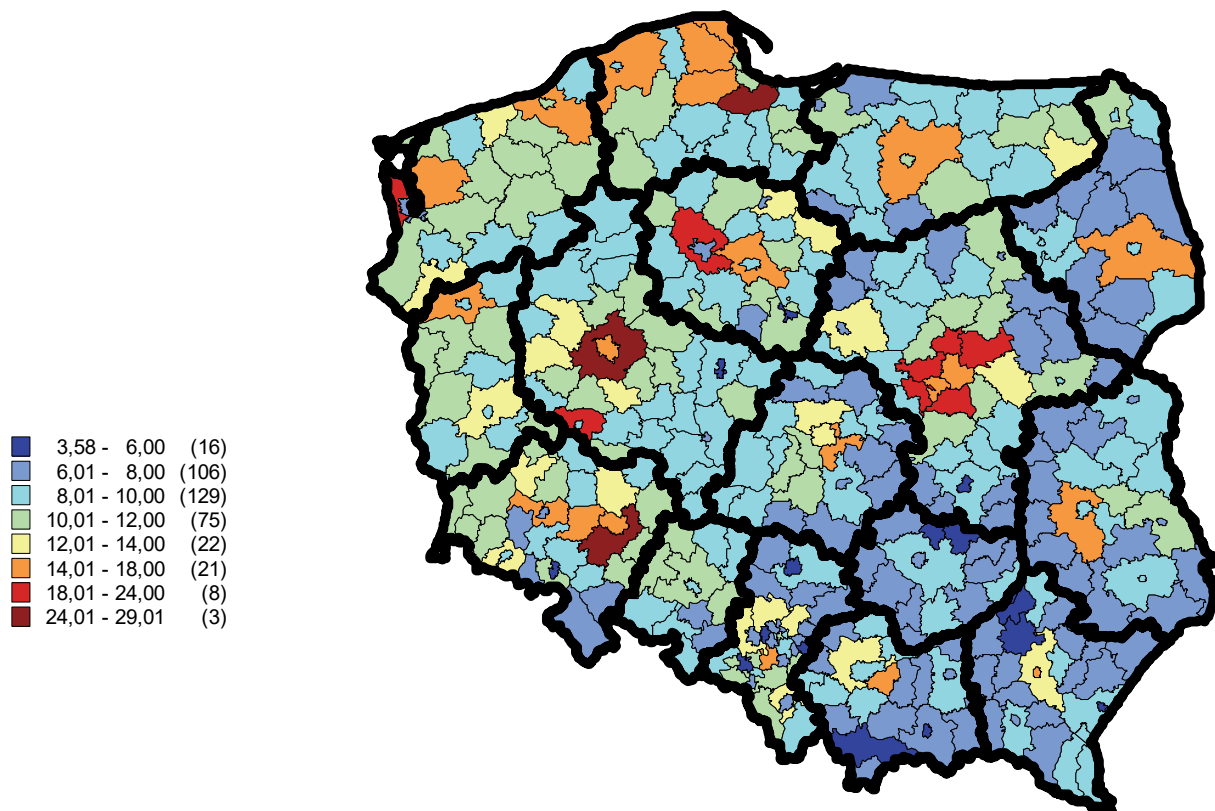

Ryc. 6.16. Ludność w wieku poprodukcyjnym w % ogółu w 2016 r. - według powiatów

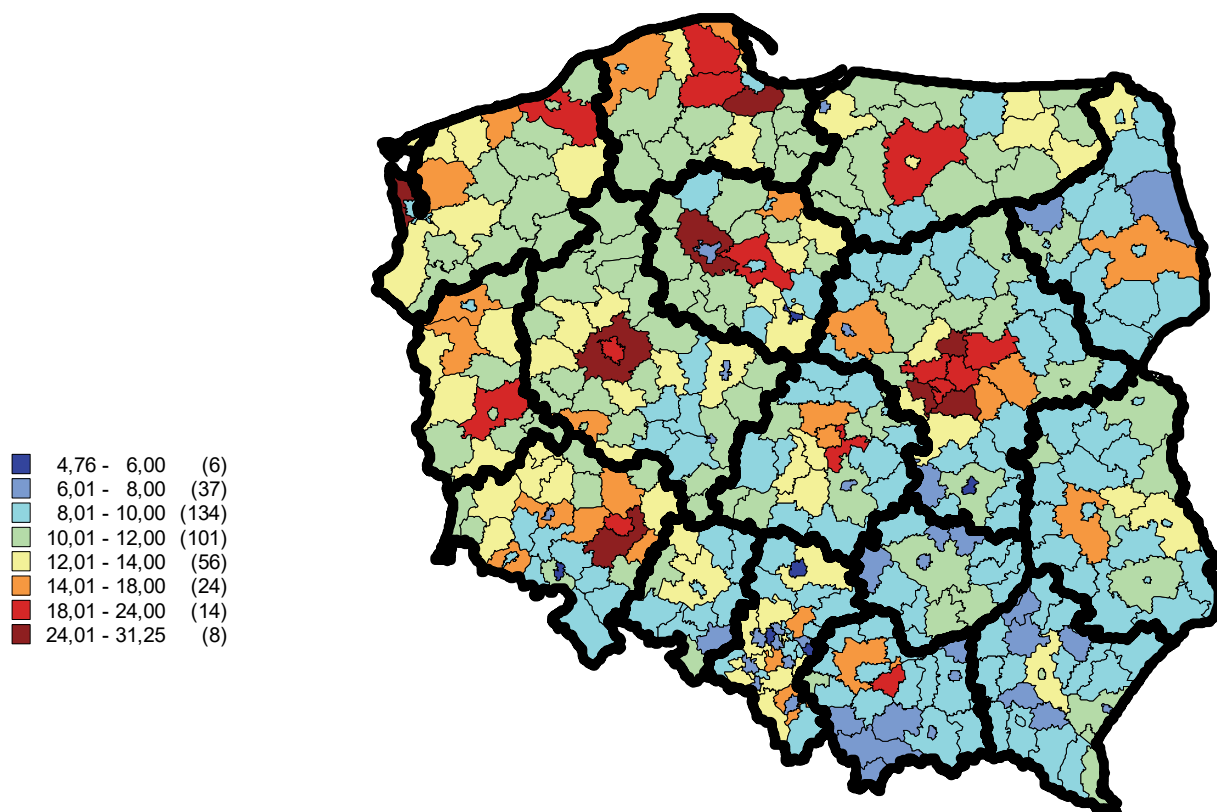
13,27 - 14,00	(1)
14,01 - 16,00	(16)
16,01 - 18,00	(85)
18,01 - 20,00	(128)
20,01 - 22,00	(86)
22,01 - 24,00	(49)
24,01 - 26,00	(11)
26,01 - 29,88	(4)

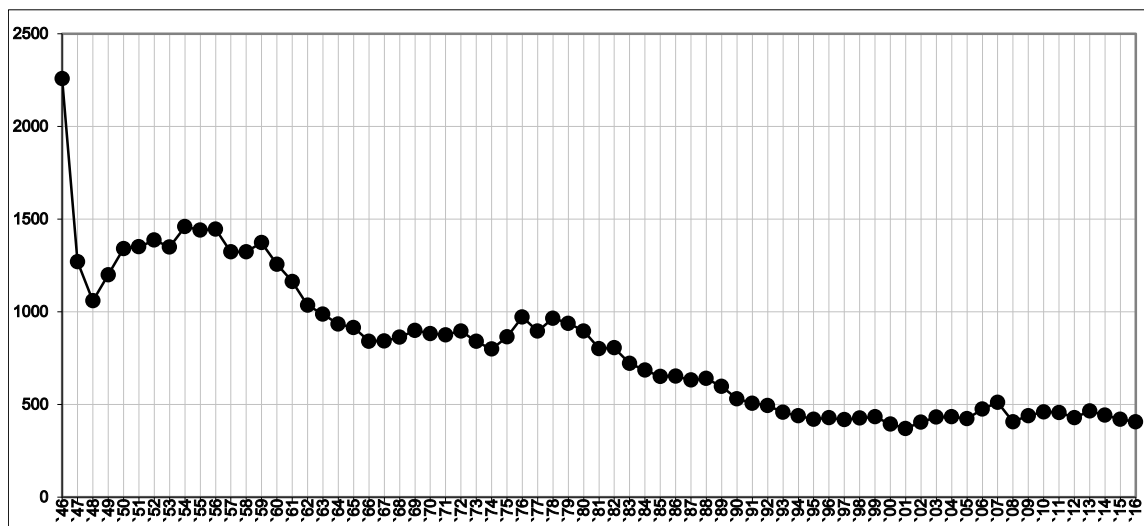
**Ryc. 6.17. Migracje wewnętrzne, napływ ludności do powiatów w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

**Ryc. 6.18. Migracje wewnętrzne, napływ ludności do powiatów w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

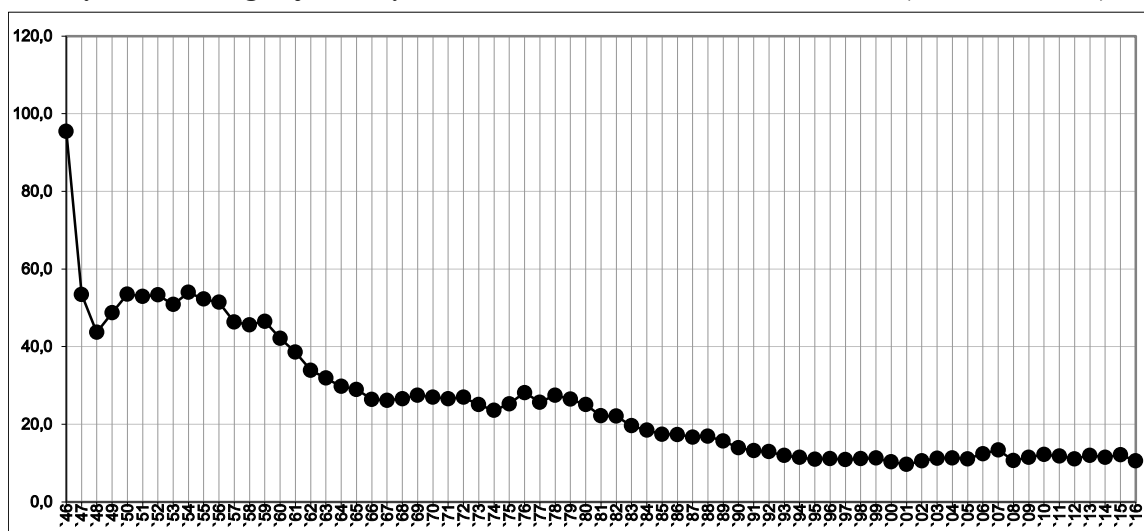

Wykres 6.13. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Wykres 6.14. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

W okresie 2002–2016 w rejestrowanych migracjach wewnętrznych na pobyt stały w Polsce wzięło udział 6869,5 tys. osób (wiele z nich zapewne wielokrotnie), tj. liczba równoważna 17,9% ludności kraju w 2016 roku. Wielkość ta sprawia, iż nawet te „rejestrowane migracje na pobyt stały” obserwowane w dłuższym okresie pozwalają w wiarygodny sposób wskazać przestrzenne zróżnicowania trendów występujących w analizowanej dziedzinie. Ilościowe rozmiary (ok. 8620 tys. osób) rejestrowanych migracji wewnętrznych ludności na pobyt stały dla lat 1996–2016 pokazuje tabela 6.8.

Tablica 6.8. Migracje wewnętrzne ludności na pobyt stały w latach 1996–2016

Migracje	1996– –2000	2001– –2005	2006– –2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	w tysiącach								
Miasta: napływ	1176,6	1131,5	1162,2	222,2	208,7	224,6	217,8	207,8	200,0
odpływ	1130,3	1260,2	1371,0	262,0	244,0	262,4	246,8	231,9	225,0
Wieś: napływ	920,0	927,3	1054,5	197,8	186,6	202,7	189,8	179,7	178,2
odpływ	966,3	798,6	845,6	158,0	151,2	164,8	160,8	155,6	153,2
Saldo migracji w miastach	+46,3	–128,7	–208,9	–39,8	–35,4	–37,8	–29,0	–24,1	25,0
Migracje wewnętrzne ogółem	2096,6	2058,8	2287,6	456,0	428,2	463,6	441,7	387,5	405,4

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2016*, GUS, Warszawa 2016 oraz *Rocznik Demograficzny 2016*, GUS, Warszawa 2016 (i wcześniejsze lata).

Międzyregionalne zróżnicowania poziomu migracji wewnętrznych w skali województw są znaczące. Sumarycznie w okresie 2002–2016 najmniejszy napływ ludności na 1000 mieszkańców (9–10 osób) odnotowano w województwach: świętokrzyskim, podkarpackim, śląskim, małopolskim, opolskim, lubelskim i podlaskim. Z kolei najintensywniejszy poziom zjawiska (13–17 osób na 1000 mieszkańców) występował w województwach: mazowieckim, wielkopolskim, dolnośląskim oraz pomorskim (tabl. 6.9).

Z kolei regiony o względnie najniższym poziomie odpływu ludności średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (11 i mniej osób) to: małopolskie, śląskie, podkarpackie, opolskie, świętokrzyskie i podlaskie. Najintensywniejszy odpływ w ramach tak ujmowanych migracji wewnętrznych (ok. 13–14 osób na 1000 mieszkańców) odnotowano w województwach: mazowieckim, wielkopolskim oraz dolnośląskim. Widać wyraźnie, iż to województwa relatywnie szybko rozwijające się pod względem gospodarczym wykazują największą intensywność ruchu ludności (napływ i odpływ), zaś ludność regionów „degresyjnych” wykazuje w większości przypadków względnie mały stopień tak ujmowanej mobilności przestrzennej lub dominację zjawiska odpływu mieszkańców (tabl. 6.9).

W skali powiatów nasilenie napływu ludności w ramach migracji wewnętrznych w 2016 r. pokazano na ryc. 6.14, a średniorocznie dla okresu 2002–2016 na ryc. 6.15. Oba kartogramy wyraźnie wskazują, że najintensywniejszy napływ ludności następuje na tereny powiatów otaczających największe miasta w Polsce, w tym w szczególności na obszary największych aglomeracji. Z ogólnie znanych powodów tereny samych miast (zwłaszcza powiatów grodzkich) nie są w większości przypadków miejscem docelowym najintensywniejszych rejestrowanych migracji wewnętrznych. Również wyróżniający pod względem intensywności napływ ludności występuje w powiatach „nadgranicznych” województw północnych i zachodnich. Ogólniej rzecz ujmując, można zauważyć wyraźnie wyższą intensywność napływu ludności w ramach migracji wewnętrznych w całej północno-zachodniej połowie kraju. Z kolei najmniej ludności w przeliczeniu na 1000 mieszkańców napływa do powiatów województw rolniczych („ściana wschodnia”), a także „starych” okręgów przemysłowych (województwa: śląskie, opolskie i część dolnośląskiego).

Tablica 6.9. Migracje wewnętrzne – napływ i odpływ ludności w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw

Napływ ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002–2016
Świętokrzyskie	7,61	Świętokrzyskie	8,80
Śląskie	8,43	Podkarpackie	9,21
Podkarpackie	8,46	Śląskie	9,37
Lubelskie	8,71	Małopolskie	9,59
Małopolskie	8,75	Opolskie	9,89
Opolskie	9,07	Lubelskie	9,95
Podlaskie	9,19	Podlaskie	10,04
Kujawsko-pomorskie	9,75	Kujawsko-pomorskie	11,27
Warmińsko-mazurskie	10,02	Warmińsko-mazurskie	11,60
Lubuskie	10,47	Polska ogółem	11,96
Łódzkie	10,54	Zachodniopomorskie	12,25
Polska ogółem	10,55	Lubuskie	12,53
Zachodniopomorskie	11,11	Łódzkie	12,65
Pomorskie	12,24	Pomorskie	13,47
Wielkopolskie	12,39	Dolnośląskie	13,73
Dolnośląskie	12,53	Wielkopolskie	14,08
Mazowieckie	13,61	Mazowieckie	16,60
Odpływ ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002–2016
Małopolskie	7,75	Małopolskie	8,56
Śląskie	9,18	Śląskie	10,08
Świętokrzyskie	9,18	Podkarpackie	10,19
Podkarpackie	9,43	Opolskie	10,53
Opolskie	9,80	Świętokrzyskie	10,65
Podlaskie	10,51	Podlaskie	11,51
Polska ogółem	10,55	Kujawsko-pomorskie	11,96
Kujawsko-pomorskie	10,57	Polska ogółem	11,96
Napływ ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002–2016
Pomorskie	10,73	Lubelskie	12,12
Lubelskie	10,80	Pomorskie	12,30
Lubuskie	11,20	Zachodniopomorskie	12,86
Łódzkie	11,22	Lubuskie	13,08
Zachodniopomorskie	11,48	Łódzkie	13,28
Mazowieckie	11,53	Warmińsko-mazurskie	13,36
Dolnośląskie	11,62	Dolnośląskie	13,41
Warmińsko-mazurskie	11,91	Wielkopolskie	13,51
Wielkopolskie	12,10	Mazowieckie	14,09

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31 XII odnośnych lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Odmienny układ przestrzennych międzypowiatowych zróżnicowań dotyczy nasilenia odpływu ludności. Dla roku 2016 zjawisko to pokazano na ryc. 6.14, zaś średniorocznie dla okresu 2002–2016 na ryc. 6.15. Najintensywniej ludność odpływała z powiatów województw przygranicznych, w szczególności zachodnich, ale z wyłączeniem południowej granicy Pol-

ski. Dotyczyło to niemal całego województwa warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego, lubuskiego, zachodniej części dolnośląskiego i wschodniej części województwa lubelskiego i podlaskiego. Do tej grupy obszarów o najintensywniejszym odpływie ludności zaliczają się również niemal wszystkie powiaty grodzkie, z wyłączeniem tych znajdujących się w południowych regionach Polski. Zaskakuje mała intensywność odpływu ludności z terenu powiatów zlokalizowanych w Polsce południowej (województwa: opolskie, śląskie, małopolskie oraz wschodnia część województwa dolnośląskiego i zachodnia część województwa podkarpackiego) – ryc. 6.15.

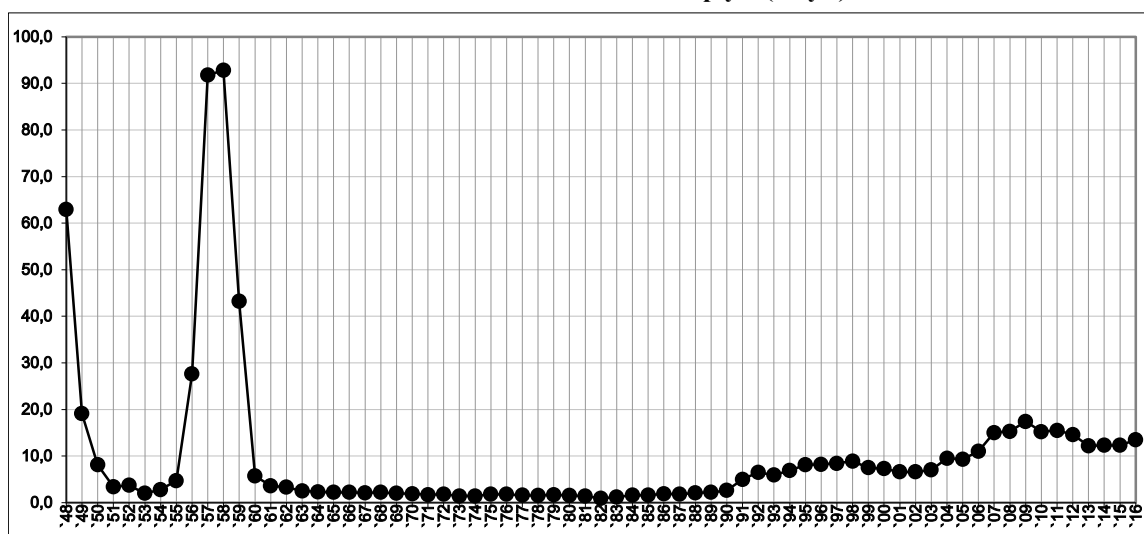
Porównując poziom nasilenia rejestrowanego napływu i odpływu ludności (na 1000 mieszkańców) w skali województw i powiatów z początku XXI wieku ze średnimi dla okresu 2002–2016, stwierdza się pewną stabilizację omawianego zjawiska. Można to tłumaczyć utrwalaniem się nowo wytworzonych struktur gospodarczo-społeczno-przestrzennych. Jest prawdopodobne, iż znacząca część nieobjętych statystyką publiczną, nieformalnych migrantów osiąga stabilizację życiową w nowych miejscach swego pobytu i stopniowo, ale definitywnie zmienia miejsce swego zamieszkania, dostosowując je do miejsca pracy.

6.8.2. Migracje zagraniczne

Znane z rejestracji ruchu transgranicznego masowe wyjazdy Polaków – niekiedy długookresowe – nie są rejestrowanymi migracjami na pobyt stały, a nawet czasowy. W związku z tym rejestrowane rozmiary migracji zagranicznych obejmują tylko znikomy odsetek „długotrwałych” wyjazdów i przyjazdów zagranicznych „z” i „do” Polski.

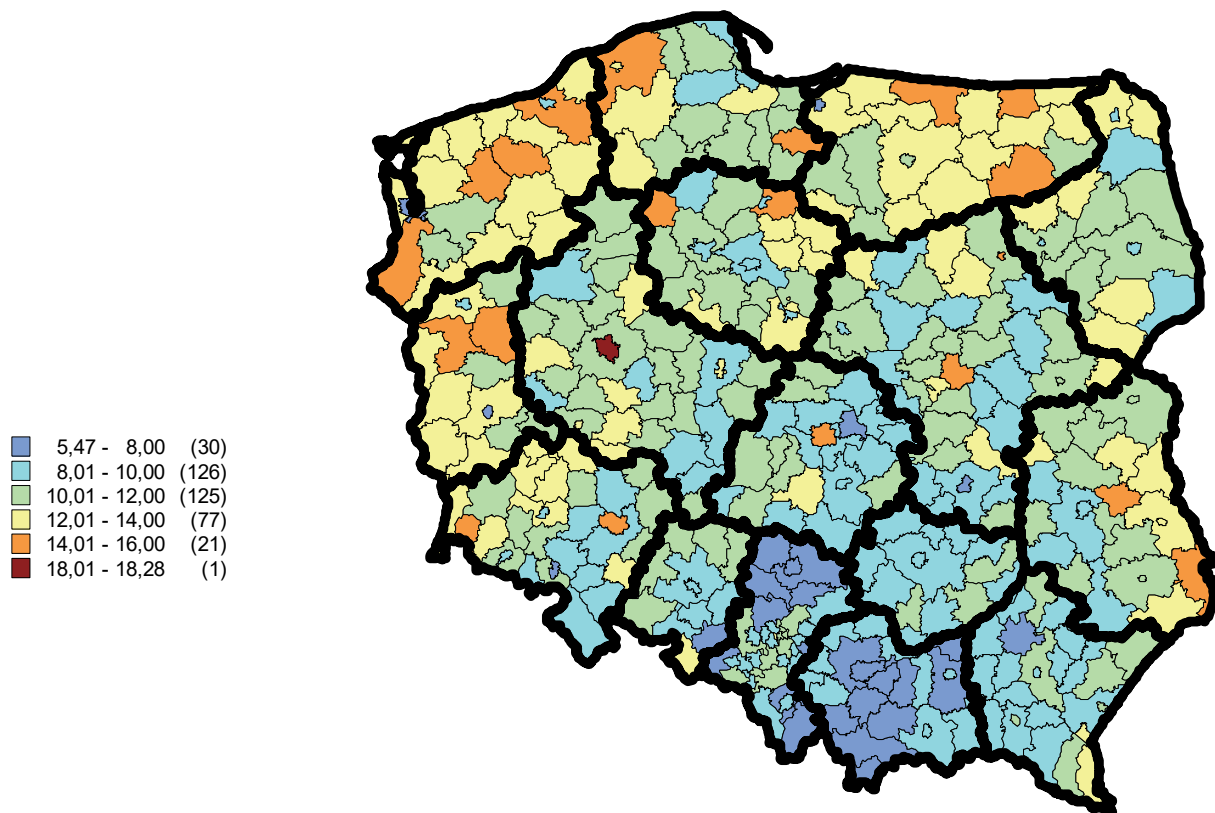
Na podstawie danych publicznej statystyki bieżącej można jedynie stwierdzić, iż bezwzględne rozmiary „rejestrowanych migracji zagranicznych” w Polsce w zakresie napływu ludności wyraźnie wzrosły dopiero po 1989 roku. Widać tu również niejako „drugą falę” napływu migracyjnego po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej (wykres 6.15). W zakresie bezwzględnych rozmiarów rejestrowanego odpływu ludności za granicę po 1989 r. jest zauważalne ogólne zmniejszenie tych wielkości (wykres 6.16).

Wykres 6.15. Migracje zagraniczne ludności w Polsce w latach 1948–2016 – napływ (w tys.)

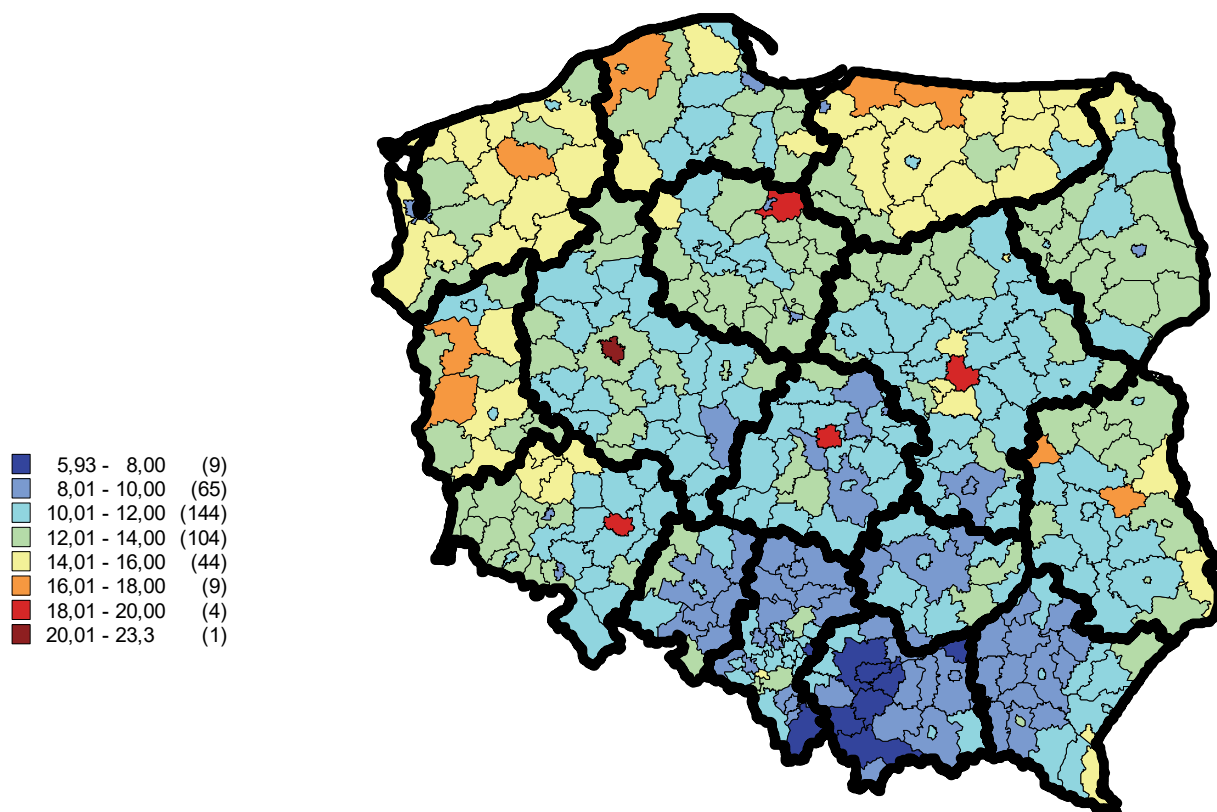

Źródło: jak do wykresu 6.1.

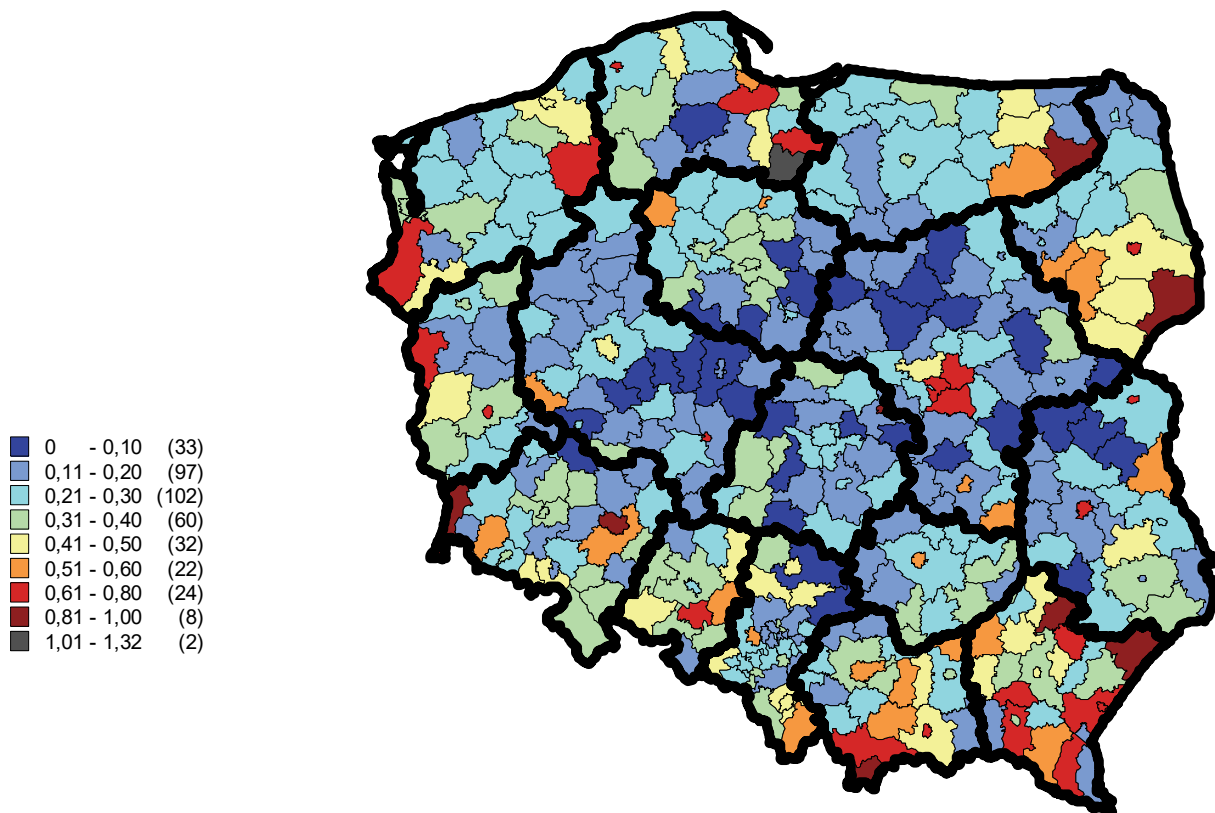
**Ryc. 6.19. Migracje wewnętrzne, odpływ ludności z powiatów w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

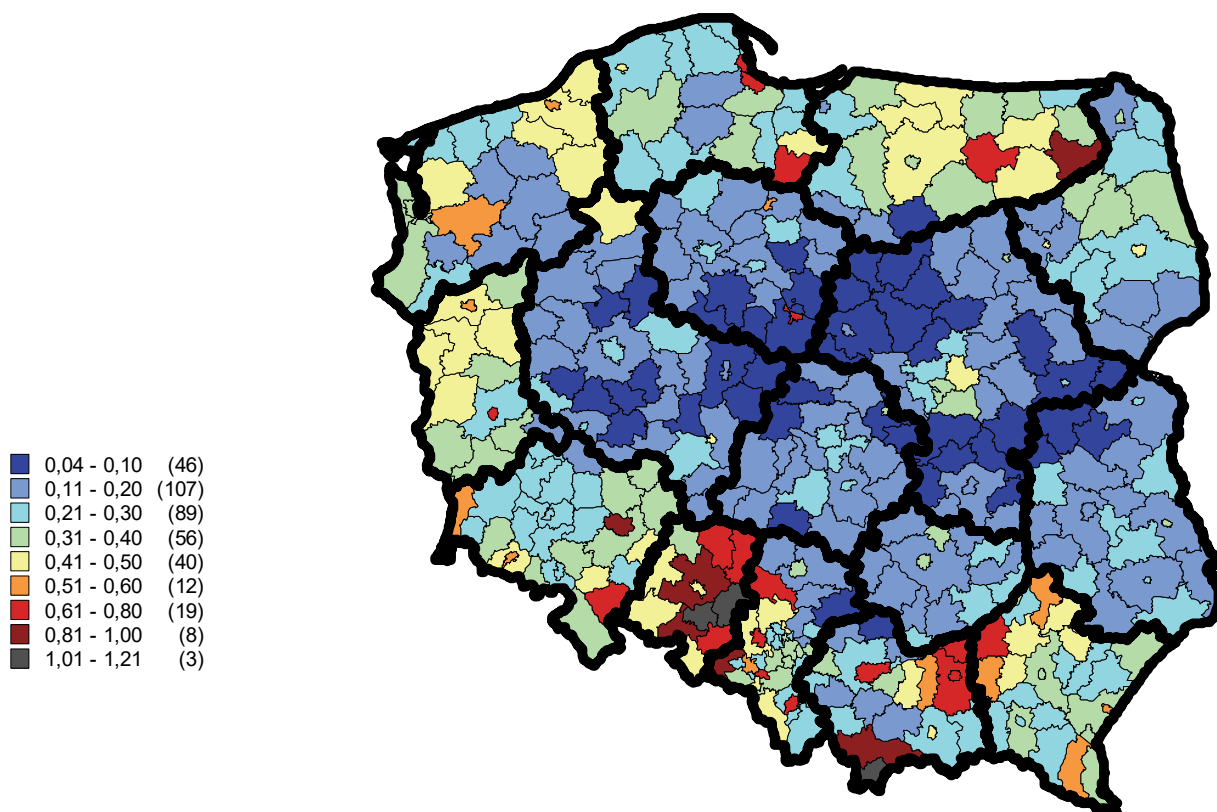
**Ryc. 6.20. Migracje wewnętrzne, odpływ ludności z powiatów w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

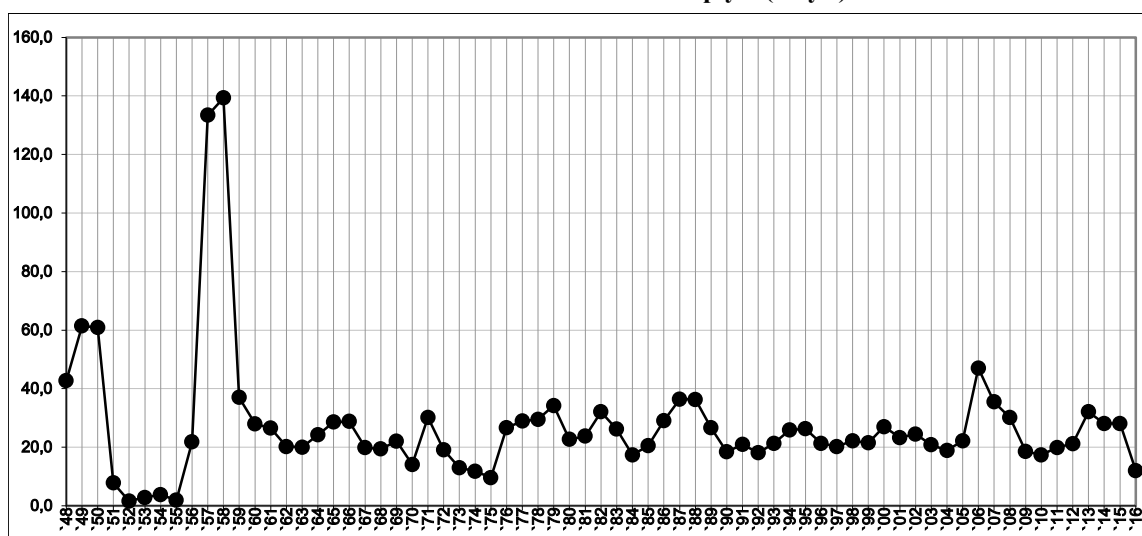
**Ryc. 6.21. Migracje zagraniczne, napływ ludności do powiatów w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

**Ryc. 6.22. Migracje zagraniczne, napływ ludności do powiatów w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

Wykres 6.16. Migracje zagraniczne ludności w Polsce w latach 1948–2016 – odpływ (w tys.)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Tablica 6.10. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w latach 1996–2016

Migracje	1996–2000	2001–2005	2006–2010	2011	2012	2013	2014	2016
	liczba osób							
Imigranci	40 384	39 119	73 742,0	15 524	14 583	12 199	12 330	13 475
Emigranci	112 231	109 832	148 536,0	19 858	21 200	32 103	28 080	11 970
Saldo migracji	-71 847	-70 713	-74 794,0	-4 334	-6 617	-19 904	-15 750	1 505

Uwaga: *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2016* (GUS, Warszawa 2016) nie zawiera danych za 2015 rok.

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny Polski* za lata 2016 i 2017, GUS, Warszawa 2016, 2017 i wcześniejsze roczniki.

Obserwacja tak rejestrowanych migracji zagranicznych na pobyt stały dostarcza wyłącznie informacji o atrakcyjności pewnych obszarów w Polsce jako punktów docelowych sformalizowanego napływu na pobyt stały ludności z zagranicy. Analiza taka wskazuje również obszary na terenie kraju, których mieszkańcy mają specyficzne powiązania zagraniczne pozwalające im na emigrację, tj. na rejestrowany pobyt stały za granicą.

Użyteczność takich analiz jest większa, jeśli posługujemy się uśrednionymi wielkościami poziomu nasilenia migracji zagranicznych w dłuższym okresie – w przypadku niniejszego opracowania są to lata 2002–2016. W tym czasie ogólna liczba tak rejestrowanych emigrantów obejmowała 376,3 tys. osób, zaś imigranci stanowili 186,7 tys. osób. Ilościowe zestawienie ruchu ludności w latach 1996–2016 zawiera tablica 6.10. Z analiz prowadzonych w GUS wynika, iż wymieniona liczba „emigrantów” jest prawie dziesięciokrotnie niższa od faktycznych rozmiarów długotrwałych wyjazdów obywateli polskich za granicę.

W tablicy 6.11 przedstawiono wielkość napływu i odpływu ludności w ramach migracji zagranicznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców¹ według województw dla 2016 r. oraz średniorocznie dla okresu 2002–2016. Poziom nasilenia obu zjawisk był w tym okresie kilkadziesiąt razy mniejszy niż rejestrowanych migracji w ruchu wewnętrznym. Największą (ok. 0,5–0,7 osoby na 1000 ludności) intensywność napływu ludności z zagranicy w okresie 2002–2016 odnotowano w województwach: opolskim, małopolskim i pomorskim. Z kolei naj-

¹ Rozmiary nasilenia migracji zagranicznych odniesiono do 1000 mieszkańców w celu podkreślenia małej skali tego rejestrowanego ruchu ludności.

mniejszym względnym poziomem napływu (0,1–0,2 osoby na 1000 mieszkańców) legitymowały się województwa: wielkopolskie, lubelskie, łódzkie oraz kujawsko-pomorskie. Część z nich to regiony o ograniczonej atrakcyjności pod względem poziomu rozwoju gospodarczego, pozostałe zaś to duże regiony, w których przybysze z zagranicy stanowili znikomy odsetek w stosunku do ogółu rodzimych mieszkańców.

Tablica 6.11. Migracje zagraniczne – napływ i odpływ ludności w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców według województw

Napływ ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002–2016
Wielkopolskie	0,24	Wielkopolskie	0,16
Łódzkie	0,25	Lubelskie	0,17
Kujawsko-pomorskie	0,26	Łódzkie	0,18
Śląskie	0,28	Kujawsko-pomorskie	0,21
Warmińsko-mazurskie	0,30	Świętokrzyskie	0,22
Lubelskie	0,30	Mazowieckie	0,25
Świętokrzyskie	0,31	Polska ogółem	0,32
Polska ogółem	0,35	Podlaskie	0,33
Lubuskie	0,35	Zachodniopomorskie	0,36
Opolskie	0,36	Śląskie	0,36
Zachodniopomorskie	0,38	Warmińsko-mazurskie	0,37
Mazowieckie	0,40	Podkarpackie	0,38
Małopolskie	0,41	Lubuskie	0,44
Dolnośląskie	0,43	Dolnośląskie	0,45
Pomorskie	0,43	Pomorskie	0,45
Podlaskie	0,46	Małopolskie	0,46
Podkarpackie	0,48	Opolskie	0,71
Odpływ ludności na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002–2016
Mazowieckie	0,07	Mazowieckie	0,17
Lubelskie	0,12	Łódzkie	0,27
Świętokrzyskie	0,13	Świętokrzyskie	0,29
Łódzkie	0,14	Lubelskie	0,30
Wielkopolskie	0,21	Wielkopolskie	0,37
Kujawsko-pomorskie	0,22	Małopolskie	0,51
Podlaskie	0,23	Kujawsko-pomorskie	0,51
Podkarpackie	0,28	Podlaskie	0,51
Polska ogółem	0,31	Podkarpackie	0,57
Małopolskie	0,33	Zachodniopomorskie	0,58
Dolnośląskie	0,38	Polska ogółem	0,66
Pomorskie	0,41	Lubuskie	0,79
Lubuskie	0,44	Warmińsko-mazurskie	0,82
Warmińsko-mazurskie	0,49	Pomorskie	0,86
Śląskie	0,53	Dolnośląskie	0,89
Zachodniopomorskie	0,60	Śląskie	1,31
Opolskie	1,01	Opolskie	2,99

Uwaga: województwa uporządkowano wg rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31XII odnośnych lat.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W zakresie rejestrowanego nasilenia odpływu ludności za granicę na pobyt stały średnio w latach 2002–2016 najwyższy poziom tego miernika (powyżej 0,8 osoby na 1000 ludności) występował w województwach zachodnich i południowo-zachodnich: opolskim, śląskim, dolnośląskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i lubuskim. Z kolei najniższy poziom nasilenia odpływu ludności w ramach migracji zagranicznych (ok. 0,3 osób na 1000 mieszkańców) występował w latach 2002–2016 w województwach „wewnętrznych” kraju (mazowieckie, łódzkie, świętokrzyskie).

Międzypowiatowe zróżnicowania nasilenia napływu ludności z zagranicy na 1000 mieszkańców dla roku 2016 przedstawiono na ryc. 6.18, a średniorocznie dla okresu 2002–2016 na ryc. 6.19. Powiaty o największym nasileniu napływu ludności z tytułu migracji zagranicznych średniorocznie w okresie 2002–2016 występują powszechnie na obszarze województwa opolskiego oraz w znacznie mniejszym nasileniu w województwach: śląskim, małopolskim, podkarpackim, lubuskim, warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i dolnośląskim (ryc. 6.19).

Z kolei znikomy poziom nasilenia napływu ludności z tytułu migracji zagranicznych wykazują niemal wszystkie powiaty z terenu województw „wewnętrznych” (wielkopolskie, łódzkie, kujawsko-pomorskie, świętokrzyskie i mazowieckie), a także fragmenty lubelskiego i podlaskiego. Wyjątkiem są na tych obszarach powiaty grodzkie oraz powiaty otaczające Warszawę.

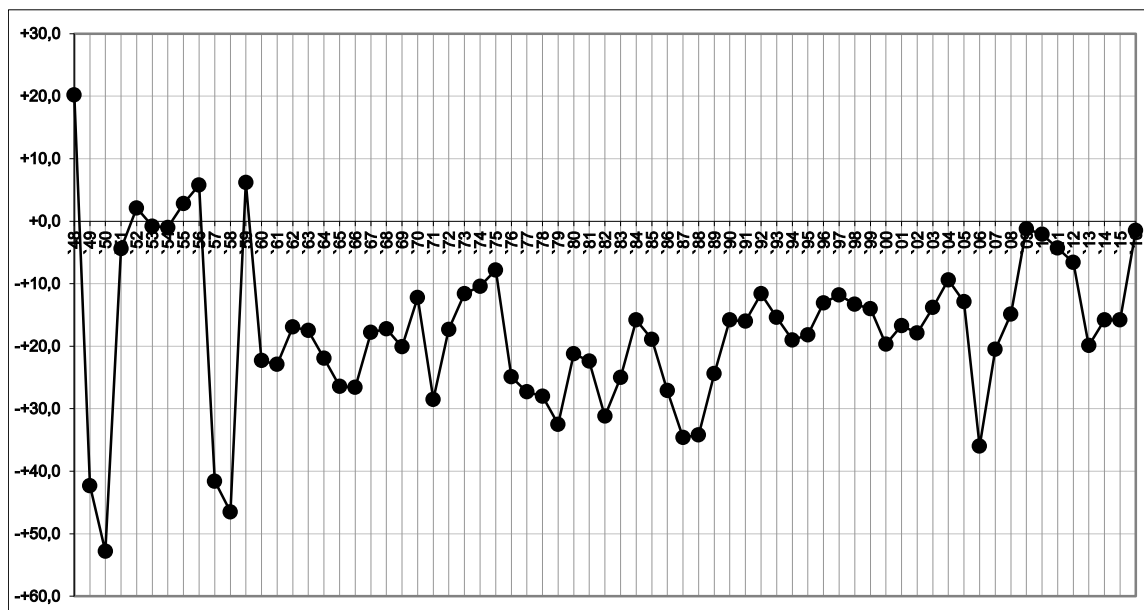
Obserwując międzypowiatowe zróżnicowania nasilenia odpływu ludności w ramach migracji zagranicznych (ryc. 6.19 dla roku 2016 oraz ryc. 6.20 średniorocznie dla okresu 2002–2016), stwierdza się występowanie podobnych do przedstawionych wyżej prawidłowości. Największe nasilenie odpływu ludności za granicę średniorocznie w okresie 2002–2016 występuje niemal bez wyjątku w powiatach leżących w nadgranicznych województwach południowo-zachodnich i zachodnich (opolskie, śląskie, dolnośląskie, lubuskie) oraz północnych (pomorskie, warmińsko-mazurskie, fragment zachodniopomorskiego i podlaskiego), ale również w zachodniej części podkarpackiego. Najniższe nasilenie omawianego zjawiska występuje na obszarze wspomnianych wcześniej województw „wewnętrznych” oraz województwa lubelskiego i części podlaskiego.

Podobnie jak w przypadku rejestrowanych migracji wewnętrznych, także w poziomie nasilenia rejestrowanych migracji zagranicznych obserwuje się pewną intensyfikację procesu, zwłaszcza w zakresie odpływu ludności. Obszarami o wyraźnie zaznaczonym odpływie (rejestrowanym) ludności w 2016 r. stają się już nie tylko regiony przygraniczne, ale również te z centrum kraju. Tak jak w przypadku rejestrowanych migracji wewnętrznych, również nasilenie migracji zagranicznych (także w ujęciu przestrzennym) powinno być obiektem stałego monitoringu.

6.8.3. Saldo migracji ogółem

Podsumowaniem przemieszczeń ludności Polski na pobyt stały jest analiza ogólnego salda migracji. Saldo migracji zagranicznych ludności Polski w całym okresie po II wojnie światowej pozostaje ujemne. Przekształcenia ustrojowe po 1989 r. oraz wejście Polski do Unii Europejskiej jak dotychczas nie wywołały gwałtownych zmian w zakresie salda rejestrowanych przyjazdów i wyjazdów na pobyt stały „do” i „z” Polski ogółem (wykres 6.17).

Wykres 6.17. Saldo migracji zagranicznych ludności Polski w latach 1948–2016 (w tys.)

Źródło: jak do wykresu 6.1.

Tablica 6.12. Saldo migracji ogółem: w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw

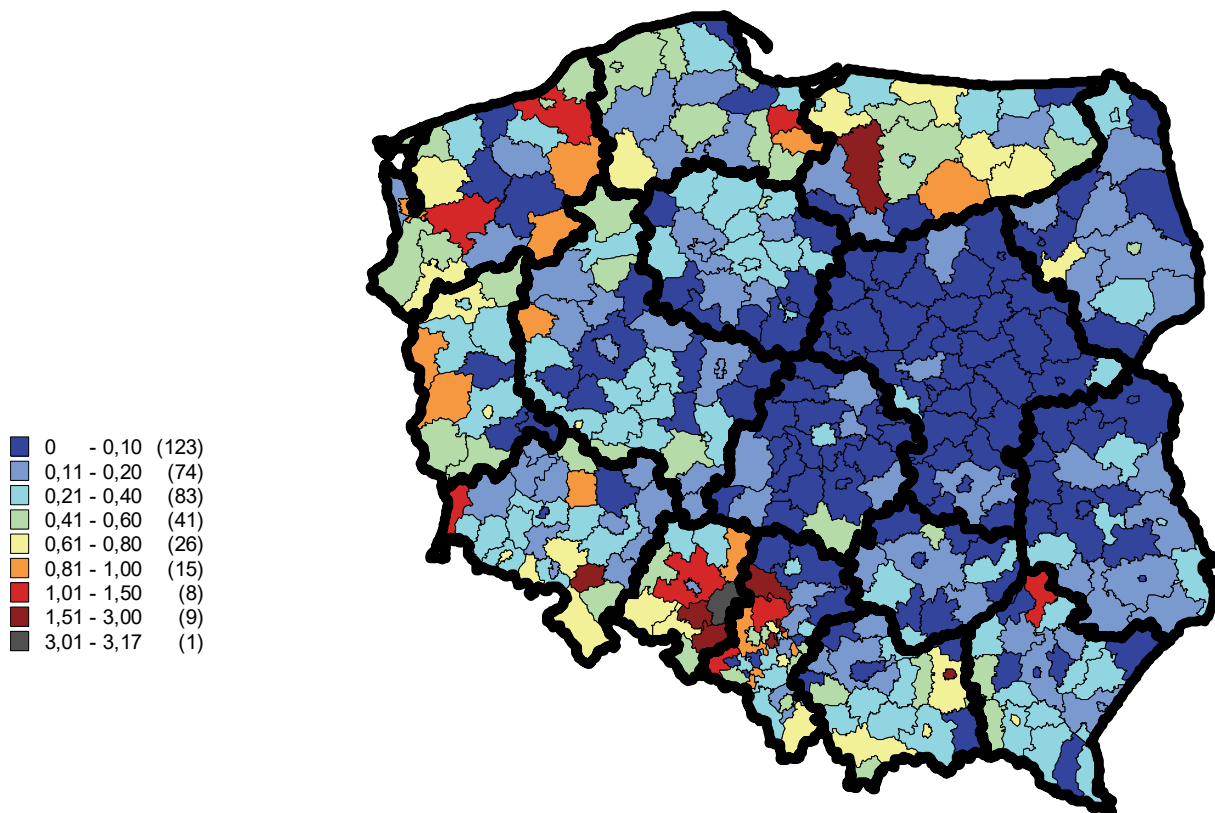
Saldo migracji ogółem na 1000 mieszkańców			
województwo	w 2016 r.	województwo	średniorocznie 2002-2016
Warmińsko-mazurskie	-2,07	Opolskie	-3,96
Lubelskie	-1,91	Warmińsko-mazurskie	-2,37
Świętokrzyskie	-1,40	Lubelskie	-2,31
Opolskie	-1,38	Śląskie	-2,08
Podlaskie	-1,08	Świętokrzyskie	-1,95
Śląskie	-1,00	Podlaskie	-1,72
Lubuskie	-0,82	Podkarpackie	-1,24
Kujawsko-pomorskie	-0,78	Kujawsko-pomorskie	-1,05
Podkarpackie	-0,77	Lubuskie	-0,97
Zachodniopomorskie	-0,59	Zachodniopomorskie	-0,90
Łódzkie	-0,57	Łódzkie	-0,75
Saldo migracji ogółem na 1000 mieszkańców			
Polska ogółem	0,04	Polska ogółem	-0,45
Wielkopolskie	0,30	Dolnośląskie	-0,25
Dolnośląskie	0,97	Wielkopolskie	0,33
Małopolskie	1,09	Pomorskie	0,62
Pomorskie	1,53	Małopolskie	0,97
Mazowieckie	2,41	Mazowieckie	2,61

Uwaga: województwa uporządkowano wg rosnącej wartości miernika. Z przyczyn technicznych odnośne mierniki wyliczono, posługując się stanem ludności na 31 XII odnośnych lat.

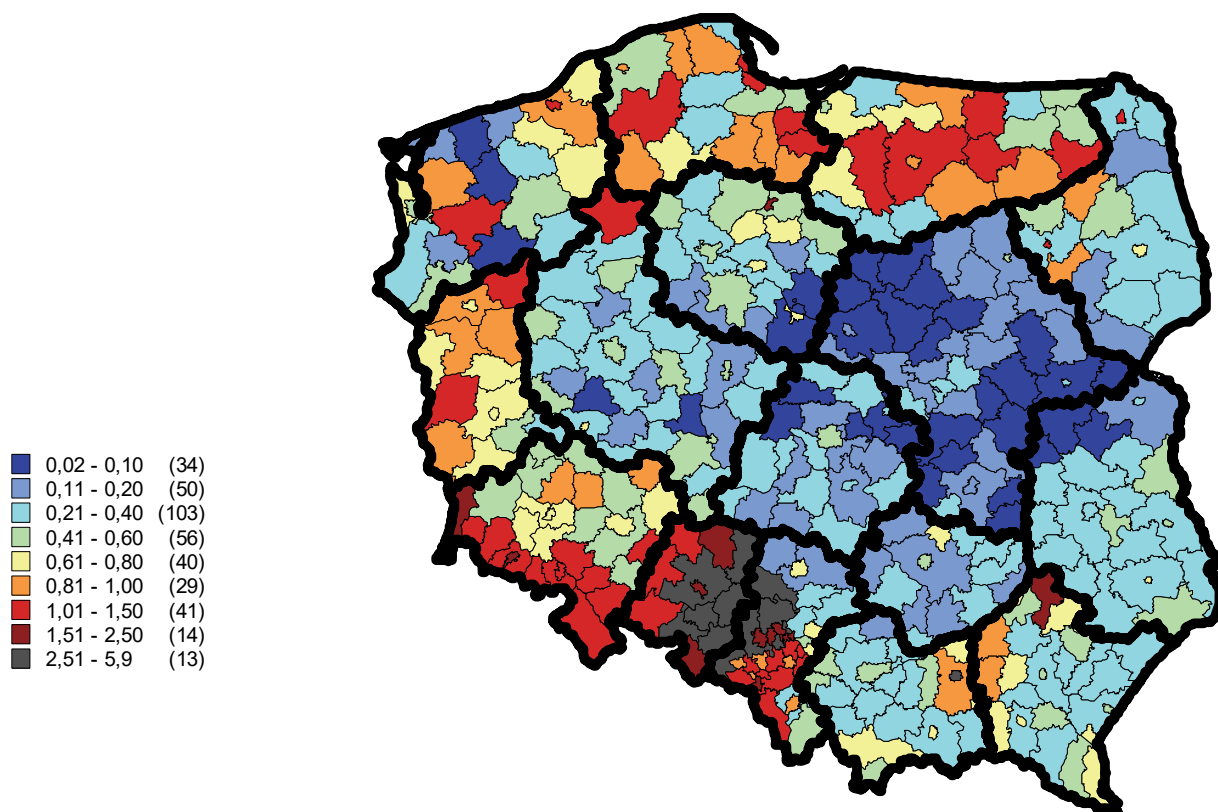
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

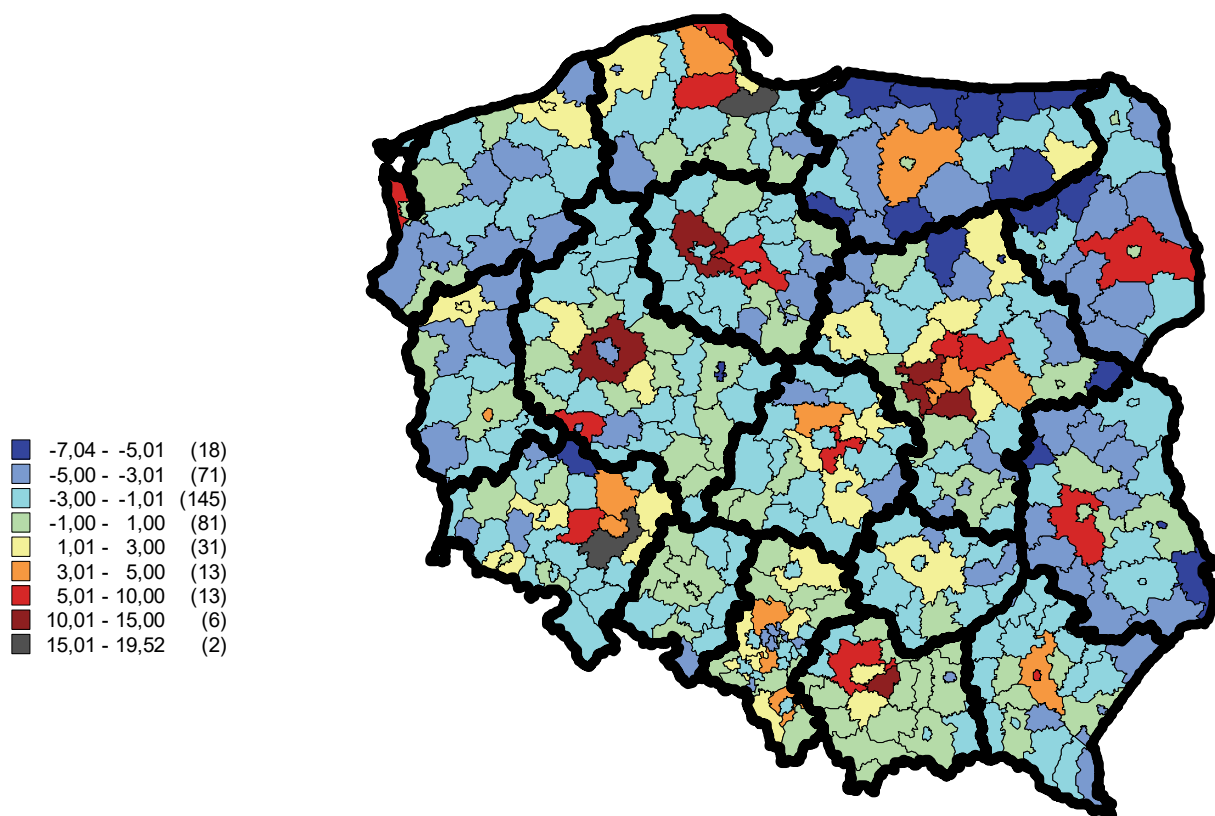
**Ryc. 6.23. Migracje zagraniczne, odpływ ludności z powiatów w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

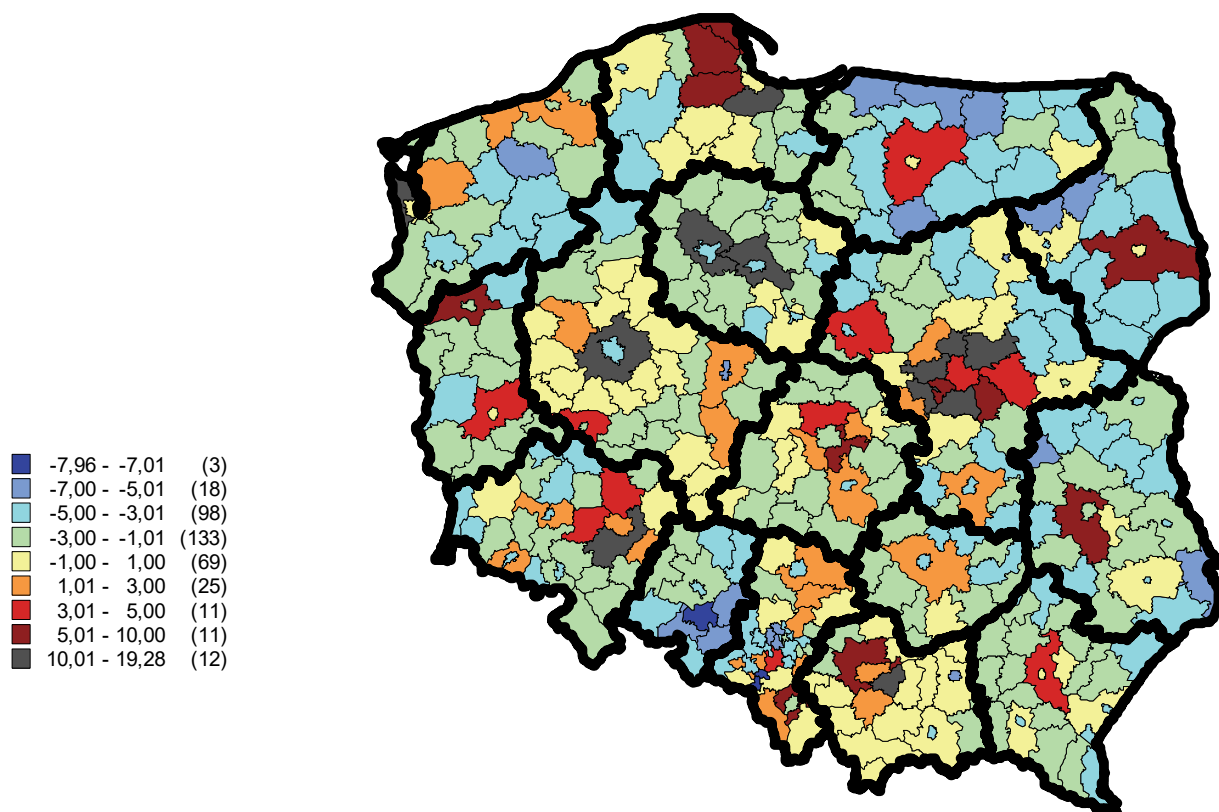
**Ryc. 6.24. Migracje zagraniczne, odpływ ludności z powiatów w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

**Ryc. 6.25. Ogólne saldo migracji w 2016 r.
- według powiatów (na 1000 mieszkańców)**

**Ryc. 6.26. Ogólne saldo migracji w okresie 2002-2016
- według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)**

Znacznie ciekawsze wyniki przynosi analiza salda migracji w ujęciu wojewódzkim, ujmuje ona bowiem wpływ migracji wewnętrznych na poziom miernika. Zróżnicowania międzyregionalne tego zjawiska przedstawiono w tablicy 6.12. W ujęciu średniorocznym dla okresu 2002–2016 przyrost ludności z tytułu migracji ogółem (wewnętrznych i zagranicznych) występował w Polsce tylko w czterech województwach: mazowieckim (2,61 osoby na 1000 mieszkańców), małopolskim (0,97), pomorskim (0,62), i wielkopolskim (0,33). Jak widać, są to regiony posiadające na swoim terenie najdynamiczniej rozwijające się aglomeracje miejskie (obszary metropolitalne).

Z kolei największe ujemne saldo migracji wykazywały wszystkie województwa „problemowe”: opolskie (–3,96 osoby na 1000 mieszkańców), warmińsko-mazurskie (–2,37), lubelskie (–2,31), śląskie (–2,08), świętokrzyskie (–1,95) oraz podlaskie (–1,72).

Pozytywnymi wyjątkami są tutaj jedynie znaczne obszary województw: wielkopolskiego, małopolskiego oraz mniejsze fragmenty śląskiego, dolnośląskiego, łódzkiego i pomorskiego. Ubytek ludności z tytułu migracji wykazuje większość powiatów leżących na terenie województw: opolskiego, lubuskiego, zachodniopomorskiego, warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego i podkarpackiego.

6.9. Migracje wewnątrzwojewódzkie i międzywojewódzkie

6.9.1. Migracje wewnątrzwojewódzkie ludności na pobyt stały według kierunków: miasta–wieś

Rozpatrując ruchy migracyjne w układzie miasta–wieś, nie stwierdza się szczególnie dużego nasilenia emigracji ze wsi do miast w województwach przeżywających trudności rozwojowe (niski poziom PKB na mieszkańca, wysoka stopa bezrobocia). Również wysoki poziom migracji z miast na wieś w przeliczeniu na 1000 mieszkańców nie występuje wyłącznie w województwach o wysokim stopniu urbanizacji i korzystnym poziomie PKB na mieszkańca. Także wysoki poziom nasilenia ruchu międzymiejskiego oraz międzywiejskiego ludności nie jest domeną regionów ani silniejszych, ani słabszych pod względem rozwoju gospodarczego czy też stopy bezrobocia (por. tabl. 6.13). Sytuacja taka wynika zapewne stąd, iż (poza kilkoma wyjątkami) polskie województwa są bardzo zróżnicowane wewnętrznie pod względem społeczno-gospodarczym. Prowadzi to do uśredniania ogólnowojewódzkiego poziomu niektórych wskaźników – zwłaszcza tych dotyczących procesów o dużym wewnątrzwojewódzkim zróżnicowaniu.

W ujęciu średniorocznym dla okresu 2002–2016 nasilenie migracji międzymiejskich w skali międzyregionalnej było silnie zróżnicowane. Najmniej intensywne (0,6–1,1 osoby na 1000 mieszkańców) występuje w województwach: świętokrzyskim, podkarpackim, lubelskim, opolskim i małopolskim. Z kolei najintensywniejszy (powyżej średniej ogólnopolskiej) wewnątrzregionalny, międzymiejski ruch ludności (2–4 osoby na 1000 mieszkańców) obserwuje się w województwach: śląskim, pomorskim, mazowieckim, dolnośląskim i zachodniopomorskim, czyli głównie w regionach z dość dobrze rozwiniętą siecią miast (por. tablica 6.13).

Obserwując na poziomie województw nasilenie migracji z miast na wieś, dostrzegamy również wyraźne zróżnicowania przestrzenne. W województwach południowych (śląskim, podkarpackim, małopolskim, opolskim), centralnych (świętokrzyskim, łódzkim i mazowieckim) oraz wschodnich (podlaskim i lubelskim) poziom tego miernika sięgał zaledwie 2–3 osób na 1000 mieszkańców. Największe nasilenie tego typu migracji (ok. 3,3–4,0 osoby na 1000 mieszkańców) występuje w województwach: wielkopolskim, kujawsko-pomorskim, pomorskim, lubuskim, dolnośląskim i zachodniopomorskim. Jak widać, wewnątrz obu grup

występują regiony bardzo różne pod względem ich sytuacji społeczno-gospodarczej, ale grupy te wyraźnie różnicuje stopień urbanizacji.

W zakresie intensywności odpływu ludności ze wsi do miast na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 ludności w latach 2002–2016 także stwierdza się znaczne zróżnicowania międzyregionalne. W województwach południowych, południowo-wschodnich i centralnych (śląskie, małopolskie, łódzkie, świętokrzyskie) względne rozmiary tego zjawiska są na poziomie niższym od średniej krajowej (1–1,7 osoby na 1000 ludności) i mniejszym niż w województwach zachodnich i północnych (warmińsko-mazurskie, lubuskie, zachodniopomorskie, kujawsko-pomorskie, wielkopolskie), a także w województwach podlaskim i lubelskim, gdzie poziom tego typu migracji wynosi 2,2–3,0 osób na 1000 mieszkańców (tabl. 6.13).

W zakresie przepływu ludności między wsiami w ramach poszczególnych regionów stwierdzono najmniejsze nasilenie takiego ruchu (poniżej średniej ogólnopolskiej, tj. 0,6–1,3 osoby na 1000 ludności) na terenie województw: śląskiego, dolnośląskiego, zachodniopomorskiego, podlaskiego, lubuskiego, ale także łódzkiego i mazowieckiego. Największe nasilenie przemieszczeń ludności między wsiami (1,6–2,2 osób na 1000 mieszkańców) odnotowano średniorocznie w okresie 2002–2016 w województwach: lubelskim, podkarpackim, wielkopolskim, świętokrzyskim, małopolskim i kujawsko-pomorskim.

Porównując wewnątrzwojewódzkie rozmiary przemieszczeń ludności ze wsi do miast oraz z miast na wieś, zauważa się, że wszystkie województwa w Polsce, oprócz podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, wykazywały w omawianym okresie (średnio biorąc) ubytek ludności miejskiej z tego tytułu. W przeliczeniu na 1000 mieszkańców największe rozmiary ujemnego salda migracji w miastach (powyżej średniej krajowej, tj. 1,7–1,1 osoby na 1000 ludności) obserwowano w województwach: wielkopolskim, pomorskim, dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, małopolskim i łódzkim, zaś najmniejszy (–0,6 osoby na 1000 mieszkańców i mniej) występował średnio w miastach województw: podkarpackiego, zachodniopomorskiego, lubelskiego, i opolskiego (tabl. 6.13).

6.9.2. Migracje międzywojewódzkie – struktura kierunków odpływu i napływu ludności „z” i „do” poszczególnych województw

W tablicy 6.14 pokazano strukturę napływu ludności do poszczególnych województw (kolumny) ze wskazaniem województw, z których ta ludność pochodzi (wiersze poszczególnych województw). Dodatkowo w wierszu „Polska” pokazano udział poszczególnych województw w ogólnopolskiej wielkości odpływu ludności w ramach migracji międzywojewódzkich. Największy udział w ogólnopolskim odpływie ludności w ramach migracji w okresie 2002–2016 miało województwo śląskie (11,4%) oraz województwa: mazowieckie (9,2%), lubelskie (8,2%) i dolnośląskie (7,0%), a najmniejszy – województwa: opolskie (3,3%), lubuskie (3,8%) oraz podlaskie (4,0). Różnice te oczywiście wynikają przede wszystkim z ogólnej liczby mieszkańców poszczególnych województw.

W zakresie napływu ludności do poszczególnych województw tablica 6.14 zawiera także informacje o województwach, z których pochodzi ludność napływowa. Na tej podstawie można stwierdzić, iż zgodnie z oczekiwaniami największy napływ ludności do poszczególnych województw miał miejsce z regionów sąsiednich. Natomiast największy odpływ występował z regionów przeżywających trudności rozwojowe (zwłaszcza na rynku pracy).

W tablicy 6.15 pokazano udział poszczególnych województw w międzywojewódzkim napływie ludności (kolumna: Polska) oraz strukturę odpływu ludności z poszczególnych województw ze wskazaniem województw docelowych (kolumny dla poszczególnych województw). Nasilenie ww. zjawisk występuje w dość czytelnym układzie zróżnicowań

przestrzennych. W okresie 2002–2016 największy udział w całościowym napływie ludności w ramach migracji międzywojewódzkich ma województwo mazowieckie (22,2%). Już wyraźnie niższy poziom tego miernika wykazują województwa: małopolskie (9,1%), wielkopolskie (8,4%) i śląskie (8,2%). Najmniejszy udział w ruchu napływowym ludności mają województwa: podlaskie (2,2%), opolskie (2,7%), świętokrzyskie (2,9%) oraz lubuskie (3,3) i podkarpackie (3,4%). Jak widać, wiodącymi kierunkami docelowymi migracji międzywojewódzkich są największe, najsilniej rozwinięte gospodarczo regiony kraju. Z kolei ruch taki jest ledwo zauważalny w regionach słabych ekonomicznie.

W tej samej tablicy przedstawiono również, dla każdego województwa, strukturę odpływu ludności w ramach migracji międzywojewódzkich z podziałem na województwa docelowe migracji. W tym układzie także widać wyraźnie dominację województwa mazowieckiego (wspomniane 22% całego ruchu napływowego), na teren którego kierują się znaczące grupy migrantów właściwie ze wszystkich województw w Polsce. Również istotne, ale wyraźnie mniejsze znaczenie jako regiony docelowe migracji międzywojewódzkich mają wspomniane już poprzednio województwa o silnej bazie ekonomicznej (wielkopolskie, małopolskie, ale także i śląskie).

Swego rodzaju podsumowaniem przedstawionego powyżej syntetycznego omówienia kierunków migracji międzywojewódzkich, zliczonych dla okresu 2002–2016, jest obraz nasilenia odpływu ludności z poszczególnych województw, pokazany przez liczbę osób opuszczających dane województwo w przeliczeniu na 10 000 jego mieszkańców (tabl. 6.16).

Największy tak ujmowany odpływ ludności występował niemal bez wyjątku w regionach mających na swoim terenie obszary o najwyższym w kraju poziomie rejestrowanego lub ukrytego bezrobocia (zwłaszcza duży udział ludności pracującej w rolnictwie). Najintensywniejszy, sumaryczny dla okresu 2002–2016, odpływ ludności notowano z województw: warmińsko-mazurskiego (45,8 osób na 10 000 mieszkańców), świętokrzyskiego (41,7), lubuskiego (38,2), lubelskiego (38,1), zachodniopomorskiego (34,1) i podlaskiego (33,4). Najmniej ludności (względnie biorąc) odpływało w ramach migracji międzywojewódzkich z województw: małopolskiego, mazowieckiego i wielkopolskiego (po 18–19 osób na 10 000 mieszkańców).

W grupie województw o największym nasileniu sumarycznego (2002–2016) odpływu ludności w ramach migracji międzywojewódzkich główne kierunki migracji przedstawiały się następująco:

- warmińsko-mazurskie – odpłynęło stamtąd 45,8 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: mazowieckiego (13,7), pomorskiego (12,6), podlaskiego (4,6);
- świętokrzyskie – odpłynęły 41,7 osoby na 10 000 mieszkańców, w tym do: mazowieckiego (13,9), małopolskiego (8,3), śląskiego (5,5);
- lubuskie – odpłynęło 38,2 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: wielkopolskiego (10,9), dolnośląskiego (9,0), zachodniopomorskiego (5,5);
- lubelskie – odpłynęło 38,1 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: mazowieckiego (20,9), podkarpackiego (2,8), małopolskiego (2,6);
- zachodniopomorskie – odpłynęło 34,1 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: wielkopolskiego (7,1), pomorskiego (5,5) i mazowieckiego (5,4);
- podlaskie – odpłynęły 33,4 osoby na 10 000 mieszkańców – w tym do: mazowieckiego (16,9), warmińsko-mazurskiego (6,0), pomorskiego (2,5).

W grupie regionów o najniższym poziomie nasilenia sumarycznego (2002–2016) odpływu ludności w ramach migracji międzywojewódzkich główne kierunki odpływu ludności były następujące:

- małopolskie – odpłynęło stamtąd 17,6 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: śląskiego (5,9), mazowieckiego (3,0), podkarpackiego (2,4);

- mazowieckie – odplynęło 17,8 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: łódzkiego (2,3), lubelskiego (2,2), warmińsko-mazurskiego (1,9);
- wielkopolskie – odplynęło 19,1 osób na 10 000 mieszkańców, w tym do: dolnośląskiego (3,4), mazowieckiego (2,8), kujawsko-pomorskiego (2,6).

W tablicy 6.16 pokazano również dla poszczególnych województw względne rozmiary (na 10 000 tys. mieszkańców województwa) salda, zagregowanych dla lat 2002–2016 migracji międzywojewódzkich. W okresie 2002–2016 tylko w pięciu województwach napływ ludności był większy od odpływu: mazowieckie (25,0 osób na 10 000 tys. mieszkańców województwa), pomorskie (11,6), małopolskie (10,3), wielkopolskie (5,7) i dolnośląskie (3,2). Skład omawianej grupy nie wymaga komentarzy. Największe, względnie liczone, ujemne saldo migracji międzywojewódzkich występowało w okresie 2002–2016 w województwach: lubelskim (–21,8 osób na 10 000 tys. ludności), świętokrzyskim (–18,6), warmińsko-mazurskim (–17,6) oraz podlaskim (–14,7) i podkarpackim (–9,8).

Analiza nasilenia odpływu ludności z poszczególnych województw w ramach migracji międzywojewódzkich w Polsce (w ujęciu sumarycznym dla okresu 2002–2016) pokazuje, że po wyeliminowaniu wpływu liczby mieszkańców województwa na to zjawisko wyraźnie ujawniają się ekonomiczne mechanizmy określające zarówno największe rozmiary odpływu, jak i najbardziej znaczące miejsca docelowe napływu ludności. Zgodnie z oczekiwaniami, w omawianym okresie najintensywniej odpływała ludność z województw o wysokiej stopie bezrobocia i kierowała się do regionów, w których występowało największe prawdopodobieństwo znalezienia zatrudnienia na relatywnie korzystnych warunkach pracy i płacy.

Podsumowanie

W rozdziale zaprezentowano przestrzenne zróżnicowania podstawowych zjawisk i procesów demograficznych występujących w kraju w 2016 roku. Wybrane elementy aktualnej sytuacji w omawianej dziedzinie pokazano także w postaci średnich dla lat 2002–2016 oraz na tle trendów zaobserwowanych w skali ogólnopolskiej w okresie 1947–2016. Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, iż:

- w obszarze zróżnicowań przestrzennych wybranych składowych struktur demograficznych są zauważalne symptomy utrwalenia zarówno w zakresie poziomu, jak i kierunków zmian wartości tych mierników;
- trwałość tendencji zmian podstawowych struktur demograficznych, obserwowanych w skali międzywojewódzkiej i międzypowiatowej, w większości przypadków świadczy o utrwalonym, strukturalnym podłożu ich występowania;
- jest widoczne tworzenie (w pewnym zakresie utworzenie) swoistej przestrzenno-funkcjonalnej synergii struktur demograficznych i gospodarczych polegającej na wzajemnym wzmacnianiu składowych demograficznych i gospodarczych w regionach rozwijających się (zwykle z najsilniej rozwiniętymi obszarami metropolitalnymi) i wzajemnym osłabianiu się składowych demograficznych i gospodarczych w regionach degresyjnych;
- zauważa się oddziaływanie wprowadzanych instrumentów wsparcia rodzin (można domniemywać, iż dotyczy to zwłaszcza Programu 500+) w zakresie wyhamowywania negatywnych tendencji w zakresie nasilenia poziomu urodzeń i przyrostu naturalnego – w tym kontekście zwracamy uwagę na terytorialne zróżnicowania domniemywanych efektów tego wsparcia;
- w ujęciu przestrzennym na programy wsparcia rodzin najsilniej, jak się wydaje, reagują regiony w relatywnie najlepszej i dobrej sytuacji demograficznej, co wynika z istniejących tam struktur demograficznych.

Tablica 6.13. Średnioroczne migracje wewnątrzwojewódzkie ludności na pobyt stały w okresie 2002–2016 według kierunków migracji na 1000 ludności miejsca odpływu, tj. miast oraz wsi

Z miast do miast		Z miast na wieś		Ze wsi do miast		Ze wsi na wieś		Saldo migracji wewnątrzwojewódzkich w miastach	
Świętokrzyskie	0,6	Śląskie	2,0	Śląskie	1,0	Śląskie	0,6	Wielkopolskie	-1,7
Podkarpackie	0,8	Świętokrzyskie	2,5	Małopolskie	1,5	Dolnośląskie	0,9	Pomorskie	-1,6
Lubelskie	1,0	Podkarpackie	2,6	Łódzkie	1,7	Zachodniopomorskie	1,1	Dolnośląskie	-1,3
Opolskie	1,0	Małopolskie	2,6	Świętokrzyskie	1,7	Podlaskie	1,1	Kujawsko-pomorskie	-1,2
Małopolskie	1,1	Opolskie	2,7	POLSKA	2,0	Lubuskie	1,1	Małopolskie	-1,1
Kujawsko-pomorskie	1,3	Łódzkie	2,7	Podkarpackie	2,0	Łódzkie	1,2	Łódzkie	-1,1
Warmińsko-mazurskie	1,4	Podlaskie	2,8	Opolskie	2,0	Mazowieckie	1,3	Śląskie	-1,0
Łódzkie	1,4	Lubelskie	2,9	Mazowieckie	2,0	Warmińsko-mazurskie	1,4	POLSKA	-1,0
Podlaskie	1,5	Mazowieckie	2,9	Pomorskie	2,1	POLSKA	1,4	Mazowieckie	-0,9
Lubuskie	1,7	POLSKA	3,0	Dolnośląskie	2,1	Pomorskie	1,4	Lubuskie	-0,8
Wielkopolskie	1,8	Warmińsko-mazurskie	3,0	Lubelskie	2,2	Opolskie	1,5	Świętokrzyskie	-0,8
POLSKA	2,0	Zachodniopomorskie	3,3	Wielkopolskie	2,4	Kujawsko-pomorskie	1,6	Opolskie	-0,6
Zachodniopomorskie	2,2	Dolnośląskie	3,5	Kujawsko-pomorskie	2,4	Małopolskie	1,6	Lubelskie	-0,6
Dolnośląskie	2,4	Lubuskie	3,6	Podlaskie	2,8	Świętokrzyskie	1,7	Zachodniopomorskie	-0,6
Mazowieckie	2,6	Pomorskie	3,6	Zachodniopomorskie	2,8	Wielkopolskie	1,8	Podkarpackie	-0,5
Pomorskie	2,9	Kujawsko-pomorskie	3,7	Lubuskie	2,8	Podkarpackie	2,2	Warmińsko-mazurskie	0,0
Śląskie	4,1	Wielkopolskie	4,0	Warmińsko-mazurskie	3,0	Lubelskie	2,2	Podlaskie	0,0

Uwaga: województwa uporządkowano według rosnącej wartości miernika.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tablica 6.14. Migracje międzywojewódzkie ogółem w okresie 2002–2016 – struktura kierunków napływu ludności do poszczególnych województw

Województwo obecnego za- mieszkania (województwa docelowe napły- wu)	Ogółem liczba osób przy- jeżdża- jących w okresie 2002– –2016	Ogółem % przy- jeź- dzają- cych	Województwo poprzedniego zamieszkania (województwa źródłowe napływu)															
			Dolno- śląski	Kuja- wsko- -pom- orski	Lubel- skie	Lubu- skie	Łódzkie	Mało- polskie	Mazo- wieckie	Opol- skie	Podkar- packie	Podla- skie	Pomor- skie	Śląskie	Święto- krzy- skie	War- miń- sko- mazur- skie	Wiel- kopol- skie	Za- chod- nio- pomor- skie
Polska (napływ)	1512639	100,0	7,0	6,1	8,2	3,8	6,6	5,8	9,2	3,3	5,5	4,0	5,1	11,4	5,3	6,5	6,5	5,8
Dolnośląskie	119 087	100,0	x	2,9	4,5	11,5	7,5	4,6	6,5	14,3	4,6	1,5	2,8	13,7	3,4	2,3	14,5	5,3
Kujawsko- pomorskie	70 953	100,0	4,0	x	2,6	2,4	5,5	2,0	13,9	1,0	1,4	1,8	17,2	7,4	1,2	12,1	18,5	8,8
Lubelskie	53 144	100,0	4,6	2,3	x	1,7	4,0	5,1	32,5	1,5	14,7	3,2	3,5	11,0	6,1	3,6	2,5	3,7
Lubuskie	49 811	100,0	26,9	3,4	2,4	x	3,0	2,2	4,6	1,9	1,7	1,0	2,9	7,2	1,3	2,2	20,3	18,9
Łódzkie	75 539	100,0	7,3	5,6	4,5	2,0	x	3,3	24,1	3,4	2,5	1,7	3,1	17,0	6,3	3,1	11,5	4,6
Małopolskie	138 254	100,0	5,0	1,7	6,2	1,3	3,6	x	6,6	2,6	20,0	1,2	1,9	32,5	11,5	1,5	2,4	2,2
Mazowieckie	336 372	100,0	4,4	5,8	20,2	1,6	11,2	4,4	x	1,3	5,0	9,0	4,8	7,3	7,9	8,8	4,3	4,1
Opolskie	40 727	100,0	27,3	1,7	2,8	2,4	6,6	4,7	3,6	x	2,8	0,7	1,6	34,3	2,5	1,6	5,1	2,4
Podkarpackie	51 566	100,0	6,1	1,7	17,8	1,4	2,6	23,2	8,8	1,8	x	1,4	2,1	15,1	11,0	2,1	2,3	2,6
Podlaskie	33 580	100,0	3,9	2,6	5,7	1,2	2,8	2,7	30,8	0,9	2,2	x	4,5	6,9	1,3	29,2	2,3	2,8
Pomorskie	115 853	100,0	3,8	17,7	4,3	1,7	3,6	2,4	11,1	0,9	1,8	3,9	x	5,7	1,8	23,5	5,8	12,1
Śląskie	123954	100,0	8,4	3,3	5,4	2,2	9,4	23,7	7,5	10,5	6,1	1,4	3,0	x	8,5	3,1	4,2	3,3
Świętokrzyskie	44 167	100,0	5,0	1,5	6,3	1,2	7,2	14,3	19,4	1,6	11,3	1,0	2,0	23,4	x	1,6	2,0	2,4
Warmińsko- mazurskie	60 790	100,0	3,4	9,5	3,5	1,5	3,0	2,0	25,0	0,9	1,6	17,7	16,8	7,1	1,2	x	3,1	3,7
Wielkopolskie	127 184	100,0	14,8	15,9	2,9	13,1	8,8	2,1	5,8	2,3	1,7	1,4	5,5	6,8	1,5	3,3	x	14,3
Zachodniopomorskie	71 658	100,0	8,5	8,2	4,4	11,7	4,8	2,7	8,1	1,6	2,2	1,7	16,2	8,3	1,8	3,9	15,8	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tablica 6.15. Migracje międzywojewódzkie ogółem w okresie 2002–2016 – struktura kierunków odpływu ludności z poszczególnych województw

Województwo obecnego zamieszkania (województwa docelowe odpływu)	Polska (odpływ)	Województwo poprzedniego zamieszkania (województwa źródłowe odpływu)															
		Dolnośląskie	Kujawsko-pomorskie	Lubelskie	Lubuskie	Łódzkie	Małopolskie	Mazowieckie	Opolskie	Podkarpackie	Podlaskie	Pomorskie	Śląskie	Świętokrzyskie	Warmińsko-mazurskie	Wielkopolskie	Zachodniopomorskie
Ogółem liczba osób wyjeżdżających	1 512 639	105 401	92 253	123 864	58 137	99 514	87 183	139 889	50 531	82 657	59 960	76 693	173 020	79 655	98 585	98 095	87 202
Ogółem % wyjeżdżających	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dolnośląskie	7,9	x	3,8	4,4	23,5	9,0	6,3	5,5	33,8	6,6	3,0	4,3	9,4	5,1	2,8	17,6	7,3
Kujawsko-pomorskie	4,7	2,7	x	1,5	3,0	3,9	1,6	7,1	1,5	1,2	2,2	15,9	3,0	1,0	8,7	13,4	7,2
Lubelskie	3,5	2,3	1,3	x	1,5	2,2	3,1	12,4	1,5	9,4	2,9	2,5	3,4	4,1	1,9	1,4	2,3
Lubuskie	3,3	12,7	1,8	1,0	x	1,5	1,3	1,6	1,9	1,0	0,8	1,9	2,1	0,8	1,1	10,3	10,8
Łódzkie	5,0	5,2	4,6	2,7	2,6	x	2,8	13,0	5,0	2,3	2,2	3,1	7,4	5,9	2,4	8,9	4,0
Małopolskie	<u>9,1</u>	6,6	2,5	6,9	3,1	5,0	x	6,5	7,1	33,5	2,7	3,5	25,9	19,9	2,1	3,3	3,5
Mazowieckie	<u>22,2</u>	14,1	21,3	54,8	9,2	37,8	17,1	x	8,4	20,2	50,7	21,1	14,1	33,4	30,0	14,6	15,8
Opolskie	2,7	10,5	0,8	0,9	1,7	2,7	2,2	1,0	x	1,4	0,5	0,9	8,1	1,3	0,6	2,1	1,1
Podkarpackie	3,4	3,0	0,9	7,4	1,3	1,3	13,7	3,3	1,8	x	1,2	1,4	4,5	7,1	1,1	1,2	1,5
Podlaskie	2,2	1,2	0,9	1,5	0,7	1,0	1,1	7,4	0,6	0,9	x	2,0	1,3	0,5	10,0	0,8	1,1
Pomorskie	7,7	4,2	22,3	4,0	3,4	4,2	3,2	9,2	2,1	2,5	7,4	x	3,8	2,6	27,6	6,8	16,1
Śląskie	<u>8,2</u>	9,8	4,5	5,4	4,7	11,7	33,8	6,6	25,8	9,2	2,9	4,8	x	13,2	3,9	5,3	4,8
Świętokrzyskie	2,9	2,1	0,7	2,3	0,9	3,2	7,2	6,1	1,4	6,0	0,7	1,1	6,0	x	0,7	0,9	1,2
Warmińsko-mazurskie	4,0	1,9	6,3	1,7	1,6	1,8	1,4	10,9	1,0	1,2	17,9	13,3	2,5	0,9	x	1,9	2,6
Wielkopolskie	<u>8,4</u>	17,8	21,9	2,9	28,6	11,2	3,0	5,3	5,7	2,6	2,9	9,2	5,0	2,4	4,3	x	20,8
Zachodniopomorskie	4,7	5,8	6,4	2,6	14,4	3,5	2,2	4,1	2,3	1,9	2,0	15,2	3,4	1,6	2,9	11,5	x

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6.16. Migracje międzywojewódzkie średniorocznie w okresie 2002–2016 – nasilenie odpływu ludności z poszczególnych województw (liczba osób opuszczających dane województwo średniorocznie w latach 2002–2016 na 10 000 osób średniej liczby ludności w ww. okresie)

Województwo obecnego zamieszkania	Polska	Województwo poprzedniego zamieszkania															
		Doln.	Kuj.-pom.	Lubel.	Lubu.	Łódz.	Małop.	Maz.	Opol.	Podkar.	Podl.	Pom.	Śląskie	Święt.	War.- mazur.	Wielkop.	Zach.
średnia liczba ludności obszaru „od- pływowego” w latach 2002–2016	38293375	2895590	2077356	2165154	1013739	2544752	3309798	5236771	1027056	2111373	1195680	2244324	4642413	1274606	1434622	3417189	1702951
Polska	26,3	24,3	29,6	38,1	38,2	26,1	17,6	17,8	32,8	26,1	33,4	22,8	24,8	41,7	45,8	19,1	34,1
Dolnośląskie	2,1	3,2	1,1	1,7	9,0	2,3	1,1	1,0	11,1	1,7	1,0	1,0	2,3	2,1	1,3	3,4	2,5
Kujawsko- pomorskie	1,2	0,7	-6,8	0,6	1,1	1,0	0,3	1,3	0,5	0,3	0,7	3,6	0,8	0,4	4,0	2,6	2,5
Lubelskie	0,9	0,6	0,4	-21,8	0,6	0,6	0,5	2,2	0,5	2,5	1,0	0,6	0,8	1,7	0,9	0,3	0,8
Lubuskie	0,9	3,1	0,5	0,4	-5,5	0,4	0,2	0,3	0,6	0,3	0,3	0,4	0,5	0,3	0,5	2,0	3,7
Łódzkie	1,3	1,3	1,4	1,0	1,0	-6,3	0,5	2,3	1,7	0,6	0,7	0,7	1,8	2,5	1,1	1,7	1,3
Małopolskie	2,4	1,6	0,7	2,6	1,2	1,3	10,3	1,2	2,3	8,7	0,9	0,8	6,4	8,3	0,9	0,6	1,2
Mazowieckie	5,9	3,4	6,3	20,9	3,5	9,9	3,0	25,0	2,7	5,3	16,9	4,8	3,5	13,9	13,7	2,8	5,4
Opolskie	0,7	2,6	0,2	0,4	0,6	0,7	0,4	0,2	-6,4	0,4	0,2	0,2	2,0	0,5	0,3	0,4	0,4
Podkarpackie	0,9	0,7	0,3	2,8	0,5	0,3	2,4	0,6	0,6	-9,8	0,4	0,3	1,1	3,0	0,5	0,2	0,5
Podlaskie	0,6	0,3	0,3	0,6	0,3	0,2	0,2	1,3	0,2	0,2	-14,7	0,4	0,3	0,2	4,6	0,2	0,4
Pomorskie	2,0	1,0	6,6	1,5	1,3	1,1	0,6	1,6	0,7	0,6	2,5	11,6	0,9	1,1	12,6	1,3	5,5
Śląskie	2,2	2,4	1,3	2,0	1,8	3,1	5,9	1,2	8,5	2,4	1,0	1,1	-7,0	5,5	1,8	1,0	1,6
Świętokrzy- skie	0,8	0,5	0,2	0,9	0,3	0,8	1,3	1,1	0,5	1,6	0,2	0,3	1,5	-18,6	0,3	0,2	0,4
Warmińsko- -mazurskie	1,1	0,5	1,9	0,6	0,6	0,5	0,2	1,9	0,3	0,3	6,0	3,0	0,6	0,4	-17,6	0,4	0,9
Wielkopol- skie	2,2	4,3	6,5	1,1	10,9	2,9	0,5	0,9	1,9	0,7	1,0	2,1	1,2	1,0	2,0	5,7	7,1
Zachodnio- -pomorskie	1,2	1,4	1,9	1,0	5,5	0,9	0,4	0,7	0,8	0,5	0,7	3,5	0,9	0,7	1,3	2,2	-6,1

Uwaga: w wyróżnionych ramach znajdują się, obliczone dla każdego województwa, salda łącznych migracji międzywojewódzkich, tj. różnica napływu i odpływu ludności „do” i „z” danego województwa ujętych sumarycznie dla okresu 2002–2016 – przeliczona na 10 000 mieszkańców danego województwa (średniej liczby ludności danego województwa).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Część II

ROZDZIAŁ VII. SYTUACJA I POLITYKA PAŃSTWA NA RYNKU PRACY W POLSCE

7.1. W kierunku rynku pracy o bardziej ludzkim obliczu

Sytuacja na rynku pracy w Polsce jest uzależniona od współczesnych szybkich przemian cywilizacyjnych, a w szczególności globalizacji. Globalizacja wywiera coraz większy wpływ na stosunki pracy i prowadzi do deregulacji rynków pracy. W krajach Unii Europejskiej (UE) deregulacja rynków pracy w czystej postaci nie była możliwa do zaakceptowania. Dlatego wypracowano kompromis między interesami przedsiębiorców a interesami pracowników, żądających gwarancji ochrony socjalnej. W ten sposób doszło do powstania koncepcji *flexicurity*, która zmierza do zwiększania elastyczności na rynku pracy z jednoczesnym zachowaniem bezpieczeństwa socjalnego¹. Polska – jako kraj członkowski UE – zobowiązana jest do wdrażania tej strategii.

Rozwiązania zawarte w strategii *flexicurity* w zamyśle jej twórców mają zmierzać do redukcji niepewności i ryzyka, jakie niesie dla pracowników poruszanie się po współczesnych rynkach pracy. W tej koncepcji nietypowe formy zatrudnienia są traktowane jako jedna z metod poprawy zdolności dostosowywania podażowej i popytowej strony rynku pracy do zmian zachodzących w gospodarce globalnej, a więc do zwiększenia jego elastyczności. Umożliwiają one aktywizację zawodową osób, którym z różnych względów trudno byłoby podjąć lub znaleźć stałą pracę w pełnym wymiarze godzin na czas nieokreślony. W nietypowych formach zatrudnienia upatruje się jednego ze sposobów rozwiązywania nierównowagi na rynku pracy, a przede wszystkim ograniczania rozmiarów bezrobocia koniunkturalnego i strukturalnego. Należy zwrócić uwagę, że nietypowe zatrudnienie ma też wiele wad. Dochodzi do kurczenia się tzw. rdzenia rynku pracy przez demontaż stosunków pracy, cechujących się stabilnym zatrudnieniem i wysokimi standardami socjalnymi. Następuje ograniczenie zakresu gwarancji dochodów pracowniczych i odchodzenie od świadczeń pozapłacowych. Rosnący udział zatrudnionych w nietypowych formach prowadzi w wielu krajach do powstania nowej niebezpiecznej klasy – prekariatu. Tego pojęcia używa się w celu określenia pracowników o niestabilnym zatrudnieniu, niskich płacach i ograniczonym pakiecie świadczeń socjalnych². Innymi słowy, praca prekaryjna to praca gorsza, jeśli chodzi o wysokość płacy, pewność zatrudnienia, stopień ochrony miejsca pracy i warunków pracy, jak również możliwość dochodzenia swoich praw. Upowszechnienie w zbyt szerokim zakresie nietypowych form zatrudnienia może stanowić duże zagrożenie dla etosu pracy i negatywnie wpływać na wydajność pracy i więzi społeczne³. Okazuje się, że w praktyce łatwiej jest uelastyczyć rynki pracy niż kompensować skutki społeczne tej strategii.

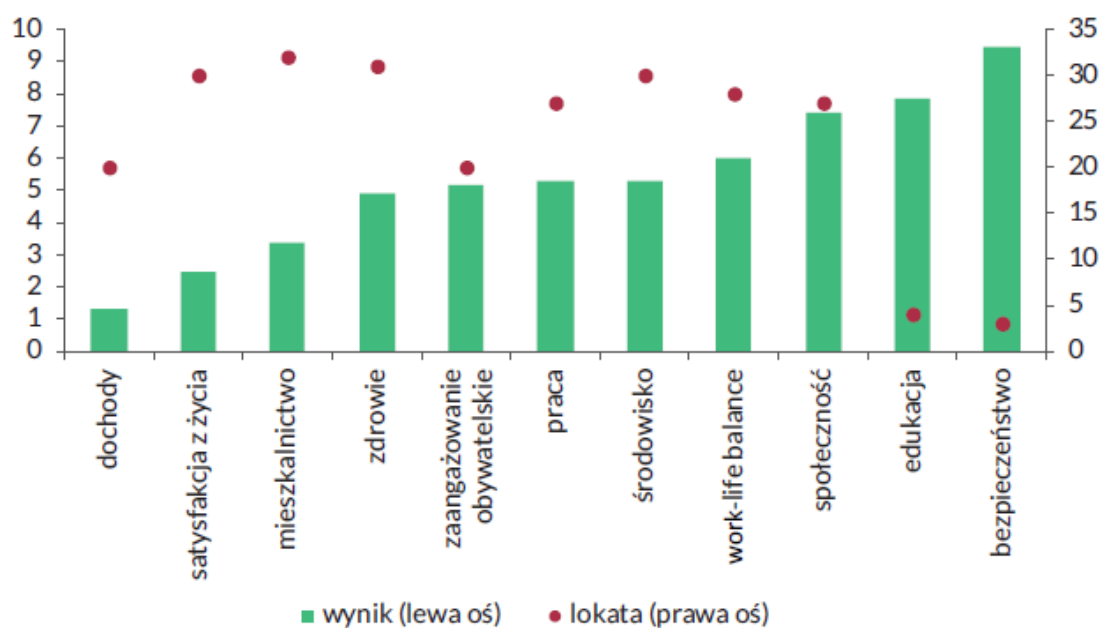
---

¹ *Towards Common Principles of Flexicurity. More and Better Jobs through Flexibility and Security*, European Commission, Brussels 2007, COM (2007) 359 final.

² G. Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury Academic, London 2011; *Work after Globalization: Building Occupational Citizenship*, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton 2009, s. 25.

³ Por. Z. Wiśniewski, *Elastyczne rynki pracy: moda czy konieczność*, w: *Zarządzanie zasobami ludzkimi – wyzwania u progu XX wieku*, Z. Wiśniewski (red.), Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, s. 309.

Wykres 7.1. OECD Better Life Index dla Polski

Uwagi: Na lewej osi mierzone są indeksy w skali od 1 do 10, gdzie 10 oznacza wartość maksymalną; na prawej osi jest pokazana pozycja Polski wśród 36 krajów (czerwone punkty).

Źródło: opracowano na podstawie danych OECD.

W Polsce można zaobserwować – podobnie jak w Europie – niekorzystne tendencje w kształtowaniu stosunków pracy. Deficyty Polski względem pracy i dochodów najlepiej przedstawia przygotowany przez OECD *Better Life Index*. O ile w zakresie bezpieczeństwa i edukacji zajmujemy wysokie pozycje (3. i 4. miejsce), to w pozostałych wymiarach – w tym w zakresie pracy i dochodów – nasz kraj zajmuje odległe miejsca wśród 36 krajów objętych badaniem (od 20. do 32. miejsca).

Zmiany podejmowane w kierunku uelastycznienia rynku pracy doprowadziły w Polsce do obniżenia standardu norm prawa pracy. Nastąpiła dualizacja i segmentacja rynku pracy, tzn. powstał segment pierwotny składający się z atrakcyjnych miejsc pracy, do którego dostęp jest ograniczony i wtórny, charakteryzujący się niskimi płacami i gorszymi warunkami pracy. Przykładem tego podziału mogą być pracownicy zatrudnieni na czas określony oraz w innych nietypowych formach zatrudnienia, funkcjonujący w segmencie wtórnym i pracownicy zatrudnieni na podstawie umów o pracę na czas nieokreślony, ulokowani w pierwotnym segmencie rynku pracy.

Do niedawna niezadowolenie pracowników powodował zbyt niski poziom płacy minimalnej. W latach 2017–2018 sytuacja w tym zakresie jednak się poprawiła. Rada Ministrów decyzją w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia, podjętą w 2016 r., określiła wynagrodzenie minimalne na 2017 r. na poziomie 2000 zł brutto, a w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 12 września 2017 r. ustalono poziom wynagrodzenia minimalnego na 2018 r. w wysokości 2100 zł brutto. Wraz z podniesieniem minimalnego wynagrodzenia za pracę wzrosło w 2018 r. minimalna stawka godzinowa dla umów cywilnoprawnych i będzie wynosić 13,70 zł brutto. O ile kwestia minimalnego wynagrodzenia w Polsce jest poprawnie rozwiązana od strony ustawowej, to godziwe wynagrodzenie zostało zdefiniowane w artykule 13 Kodeksu pracy w sposób mało precyzyjny. Kodeks pracy stanowi, że „pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę. Warunki realizacji tego prawa określają przepisy prawa pracy oraz polityka państwa w dziedzinie płac, w szczególności poprzez ustalanie mi-

nimalnego wynagrodzenia za pracę”⁴. Ustawodawca nie zdefiniował jednak godziwego wynagrodzenia i można zapytać, czy z tego zapisu wynika, że polskie wynagrodzenie minimalne jest tożsame z godziwym.

Polski rynek pracy po integracji z Unią Europejską zmienił swój charakter – z rynku krajowego stał się rynkiem otwartym. Na wyjazd z kraju w celach zarobkowych zdecydowało się w ostatnich latach blisko 2 mln osób, z których część była bezrobotna. Obecnie niska stopa bezrobocia i spadek wielkości zasobów pracy, spowodowany starzeniem się społeczeństwa, wywierają na naszym rynku coraz większy wpływ na lepszą pozycję przetargową pracowników.

Ranga i złożoność zjawisk występujących na rynku wymaga prowadzenia systematycznych badań i ich diagnozowania. Potrzebne są analizy czynników warunkujących stosunki pracy, determinant aktywizacji zawodowej czy przyczyn i skutków bezrobocia, które są niezbędnym warunkiem trafności diagnoz i proponowanych na ich podstawie sposobów równoważenia rynku pracy. Dlatego w prezentowanym opracowaniu podjęto próbę analizy sytuacji i polityki państwa na rynku pracy po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Szczególną uwagę zwrócono na pracujących i ich strukturę, formy zatrudnienia oraz obcokrajowców na polskim rynku pracy. Analizą objęto także bezrobocie i jego strukturę, grupy problemowe i nierejestrowane zatrudnienie. W końcowej części analizy zaprezentowano instrumenty oddziaływania publicznych służb zatrudnienia na rynek pracy i wyniki badań nad skutecznością ich oddziaływania.

Do analiz empirycznych wykorzystano dane statystyczne pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego, a w szczególności z Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), statystyki rynku pracy Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz informacje z systemu informatycznego Publicznych Służb Zatrudnienia Syriusz.

W badaniu efektywności aktywnej polityki rynku pracy wykorzystano mierniki brutto i netto. Ewaluacji podstawowych instrumentów dokonano za pomocą metody *quasi-eksperymentalnej* opartej na podejściu *propensity score matching*. W opinii wielu specjalistów metoda ta daje na poziomie mikroekonomicznym satysfakcjonujące rezultaty efektów aktywnych instrumentów polityki rynku pracy. Efekty te szacowano wyłącznie na podstawie informacji o bezrobotnych pochodzących z systemu informatycznego Publicznych Służb Zatrudnienia Syriusz. Oznacza to, że status na rynku pracy zarówno uczestników aktywnych programów, jak i bezrobotnych nieuczestniczących w programach, określono tylko na podstawie danych znajdujących się w systemie ewidencji urzędu pracy. Dokonując uogólnień, starano się uwzględnić prezentowane w literaturze przedmiotu poglądy dotyczące analizowanych zagadnień.

7.2. Rosnąca aktywność zawodowa

W analizie aktywności zawodowej i form zatrudnienia wykorzystano dane z reprezentacyjnego badania Głównego Urzędu Statystycznego BAEL za IV kwartał 2016 roku. Badanie to obejmuje wszystkie osoby w wieku 15 i więcej lat będące członkami wylosowanych gospodarstw domowych.

Zbiorowość aktywnych zawodowo w Polsce według danych BAEL liczyła w IV kwartale 2016 r. 17 286 tys. osób, a współczynnik aktywności zawodowej kształtował się na poziomie 56,3% (tabl. 7.1). Dla porównania współczynnik aktywności zawodowej w IV kwartale 2004 r. wynosił 54,9%.

---

⁴ Kodeks pracy, Dz. U. z 2018 r., poz. 108, 4, 138.

Grupa aktywnych zawodowo w IV kwartale 2016 r. obejmowała 16,328 mln pracujących i 958 tys. bezrobotnych. Populacja biernych zawodowo liczyła 13,410 mln osób, to jest 43,7% ogółu krajowych zasobów pracy w wieku 15 i więcej lat.

Wśród aktywnych zawodowo 58,3% stanowili mieszkańcy miast. Mężczyźni aktywni zawodowo w wieku 15 i więcej lat stanowili 65,1% ogólnej liczby mężczyzn, a wśród kobiet współczynnik aktywności zawodowej wynosił 48,3%.

Tablica 7.1. Aktywność ekonomiczna ludności według poziomu wykształcenia w IV kwartale 2016 roku* (w tys. osób)

Wykształcenie	Ogółem	Aktywni zawodowo				Bierni zawodowo
		razem		pracujący	bezrobotni	
		liczba	%			
Wyższe	7 122	5714	33,0	5 545	169	1 408
Policealne	928	592	3,4	554	38	335
Średnie zawodowe	6 331	4 057	23,5	3 863	194	2 274
Średnie ogólnokształcące	3 077	1 550	9,0	1 422	128	1 527
Zasadnicze zawodowe	7 447	4 401	25,5	4 905	307	3 046
Gimnazjalne, podstawowe, niepełne podstawowe	5 792	972	5,6	849	122	4 820
Ogółem	30 696	17 286	100,0	16 328	958	13 410

* Dane BAEL dotyczą osób w wieku 15 i więcej lat.

Źródło: GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski, IV kwartał 2016*, Warszawa 2017, s.117.

Tablica 7.2. Pracujący w Polsce w latach 2004–2017 (przeciętne w roku)

Lata	Liczba pracujących w tys.	Wskaźnik zatrudnienia w %
2004	13 795	44,3
2007	15 241	48,5
2010	15 473	50,0
2014	15 862	51,2
2016	16 197	52,8
2017*	16 496	53,9

* Dane BAEL za II kwartał.

Źródło: GUS, na podstawie danych BAEL.

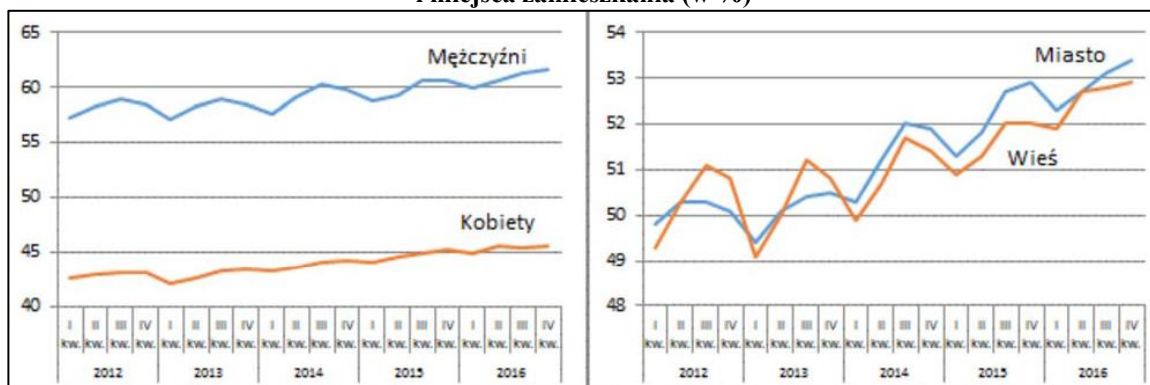
Jeśli chodzi o liczbę pracujących, to po przystąpieniu naszego kraju do Unii Europejskiej rośnie ona systematycznie, poza niewielkimi wahaniami w latach 2008–2009 i 2011–2012. W roku 2004 przeciętna liczba pracujących według BAEL wynosiła 13 795 tys. osób w wieku 15 i więcej lat, co odpowiadało wskaźnikowi zatrudnienia na poziomie 44,3%, a w II kwartale 2017 r. wzrosła już do 16 496 tys. osób, co spowodowało wzrost wskaźnika zatrudnienia do 53,9%.

Należy przypomnieć, że w strategii *Europa 2020 – Strategia inteligentnego, zrównoważonego i integrującego wzrostu* jako cel dla Unii Europejskiej przyjęto pełne zatrudnienie, określone za pomocą przeciętnego wskaźnika zatrudnienia w wysokości 75% dla osób w przedziale wieku 20–64 lata. W strategii *Europa 2020* każdy kraj indywidualnie określał cel, jaki planuje osiągnąć w roku docelowym. Polska przyjęła, że w 2020 r. osiągnie wskaźnik

zatrudnienia na poziomie 71%. Należy podkreślić, że średnio w trzech kwartałach 2017 r. wskaźnik zatrudnienia dla przedziału wieku 20–64 lata wyniósł już 70,8%.

W IV kwartale 2016 r. wśród pracujących dominowali mężczyźni – 9035 tys. osób, a kobiety w liczbie 7293 tys. stanowiły tylko 44,7% ogółu pracujących. Należy podkreślić, że wskaźnik zatrudnienia mężczyzn jest dużo wyższy (61,6%) niż kobiet (45,5%) i różnica ta wynosi aż 16,1 pkt. procentowych.

Wykres 7.2. Wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku 15 i więcej lat według płci i miejsca zamieszkania (w %)

Źródło: GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski, IV kwartał 2016*, Warszawa 2017, s. 29.

Niska aktywność zawodowa kobiet wiąże się między innymi z tym, że zaczęły one podlegać specyficznym uwarunkowaniom dla swojej płci, podobnym do krajów europejskich. Zalicza się do nich ograniczanie pracy zawodowej na rzecz aktywności domowej. Choć kobiety są lepiej wykształcone, ich pozycja na rynku pracy jest słabsza niż przed transformacją. Płeć niejako zmniejsza szanse aktywności zawodowej. Najczęściej wskazuje się na siedem głównych przyczyn tego stanu rzeczy⁵:

- model rodziny,
- nierówny podział obowiązków domowych,
- słaby dostęp do instytucji opiekuńczych,
- niedostateczne upowszechnienie usług zastępujących i ułatwiających pracę domową,
- bariery w podejmowaniu pracy i osiągnięciu godziwych wynagrodzeń,
- trudna integracja z rynkiem pracy po okresie macierzyństwa,
- nieelastyczny czas pracy.

⁵ U. Sztanderska, G. Grotkowska, *Aktywność ekonomiczna ludności*, w: I. Kotowska, U. Sztanderska, I. Wóycicka, *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 168–169.

Tablica 7.3. Aktywność ekonomiczna i zatrudnienie według płci i wykształcenia w IV kwartale 2016 r.*

Wykształcenie	Mężczyźni		Kobiety		Wskaźnik zatrudnienia – różnice między płciami w pkt. proc.
	współczynnik aktywności w %	wskaźnik zatrudnienia w %	współczynnik aktywności w %	wskaźnik zatrudnienia w %	
Wyższe	84,3	82,2	77,5	74,9	7,3
Policealne	78,3	74,2	58,7	54,6	19,6
Średnie zawodowe	73,9	70,7	53,1	50,2	20,5
Średnie ogólnokształcące.	65,6	61,0	41,4	37,5	23,5
Zasadnicze zawodowe	67,4	63,0	46,1	42,3	20,7
Gimnazjalne i niższe	25,8	22,2	9,9	8,9	13,3
Ogółem	65,1	61,6	48,3	45,5	16,1

* Ludność w wieku 15 i więcej lat.

Źródło: GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski, IV kwartał 2016*, Warszawa 2017, s. 117.

Kobiety – niezależnie od posiadanego wykształcenia – są mniej aktywne zawodowo. Najmniejsza różnica w wysokości wskaźnika zatrudnienia występuje w przypadku wykształcenia wyższego. Wynosi ona 7,3 pkt. proc. i pozostaje stabilna od dłuższego czasu (tabl. 7.3). Świadczy to o tym, że w tej grupie wykształcenia w najmniejszym stopniu występuje zjawisko wypierania aktywności zawodowej przez aktywność domową. Najwyższa zaś różnica w wysokości wskaźnika zatrudnienia między płciami jest zauważalna dla wykształcenia średniego ogólnokształcącego – 23,5 pkt. proc. Relatywnie niska różnica w wielkości wskaźnika zatrudnienia mężczyzn i kobiet ma miejsce w odniesieniu do wykształcenia gimnazjalnego i niższego – 13,3%. Można stwierdzić, że straciła aktualność wcześniej obserwowana prawidłowość, że im niższy poziom wykształcenia, tym większa różnica w aktywności zawodowej między kobietami a mężczyznami.

W miastach w IV kwartale 2016 r. pracowało 9888 tys. osób, co stanowiło 60,6% ogółu pracujących. Wskaźniki zatrudnienia dla mieszkańców miast i wsi cechuje małe zróżnicowanie i wynosi ono tylko 0,5 pkt. proc. na korzyść ludności miejskiej.

W Polsce mamy do czynienia ze zróżnicowaniem regionalnym wskaźnika zatrudnienia. W IV kwartale 2016 r. najwyższy jego poziom odnotowano w województwach: mazowieckim (56,9%), wielkopolskim (55,2%) i pomorskim (54,7%), a najniższy w województwach: warmińsko-mazurskim (49,2%), zachodniopomorskim (49,4%) i świętokrzyskim (50%).

Ekspansja sektora usług i jego efektywność stają się obecnie w świecie głównymi wyznacznikami wysokiego tempa wzrostu gospodarczego. W Polsce w 1995 r. w sektorze usługowym zatrudnienie znajdowało 45,7% pracujących – było to 6,7 mln osób. Dwanaście lat później było to już 8,5 mln, a w IV kw. 2010 r. – 8,8 mln pracujących. W IV kwartale 2000 r. udział pracujących w usługach wyniósł 50,3% i od tej pory stale rośnie. W IV kwartale 2016 r. w sektorze usług pracowało 9489 tys. osób, co oznaczało 58,1% wszystkich pracujących. Pracujący w przemyśle w liczbie 5121 tys. osób, stanowili 31,4% ogółu zatrudnionych, natomiast rolnictwo zapewniało miejsca pracy dla 1663 tys. osób – 10,2% ogółu pracujących.

O możliwościach rozwojowych gospodarki przesądzają kompetencje pracowników. W IV kw. 2016 r. udział osób z wyższym wykształceniem stanowił 34,0% ogółu pracujących.

Należy podkreślić, że pracujące kobiety są lepiej wykształcone od mężczyzn. Wśród pracujących kobiet 43,5% posiadało wyższe wykształcenie, podczas gdy wśród mężczyzn tylko 26,3%. Prawie 70% pracujących w Polsce posiadało wykształcenie co najmniej średnie. Udział osób z tym wykształceniem w grupie kobiet był jednak znacznie wyższy niż wśród mężczyzn – 79,2% wobec 62,0%. Najmniejszy odsetek stanowiły osoby z wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym – 5,2% pracujących.

Reasumując, struktura kwalifikacyjna pracujących w naszym kraju nie jest dostosowana do potrzeb rynku pracy i mamy do czynienia z luką kompetencyjną, czyli nierównowagą między umiejętnościami oferowanymi przez osoby w wieku produkcyjnym a potrzebami pracodawców. Po drugie, aktualne trendy demograficzne zmieniające na niekorzyść strukturę populacji i prowadzące do starzenia się zasobów pracy są wyzwaniem, z którym musi zmierzyć się nasz rynek pracy. Przewiduje się, że już w trakcie tej dekady pojawią się niedobory pracowników. Starzenie się społeczeństw stanowi również zagrożenie dla bezpieczeństwa systemu emerytalnego. Już dzisiaj trzeba zaproponować zmianę paradygmatu polegającą na odchodzeniu od rozwiązań sprzyjających dezaktywizacji zawodowej i przedwczesnemu wycofywaniu się z rynku pracy osób starszych w kierunku działań promujących kontynuowanie pracy zawodowej nawet po osiągnięciu ustawowego wieku emerytalnego.

7.3. Formy zatrudnienia

Forma zatrudnienia to oparty na określonych podstawach prawnych stosunek między pracodawcą a osobą świadczącą pracę. Formy zatrudnienia można podzielić na typowe i nietypowe (niestandardowe, atypowe). Najbardziej popularną formą nawiązania typowego stosunku pracy z pracownikiem najemnym jest umowa o pracę w pełnym wymiarze czasu pracy. Nietypowe zatrudnienie obejmuje natomiast bardzo zróżnicowaną grupę form mniej lub bardziej odbiegających od normalnego zatrudnienia. Jest ono głównie stosowane na wtórnym rynku pracy i powiązane z niskimi płacami, wysoką fluktuacją i gorszymi warunkami pracy.

Tablica 7.4. Pracujący według wybranych form zatrudnienia w IV kwartale 2016 roku

Wyszczególnienie	Pracownicy najemni według rodzaju umowy				Pracujący na własny rachunek niezatrudniający pracowników	
	ogółem	w tym			ogółem	w tym wyłącznie dla jednego klienta
		umowa o pracę	umowa zlecenia	umowa o dzieło		
w tysiącach						
Ogółem	12 974	12 117	403	37	2 263	136
Mężczyźni	6 894	6 421	190	20	1 519	89
Kobiety	6 079	5 696	214	17	744	47
Miasta	8 479	7 927	285	33	911	85
Wieś	4 495	4 190	118	.	1 352	51

Źródło: Aktywność ekonomiczna ludności Polski, IV kwartał 2016, GUS, Warszawa 2017, s. 32.

W Polsce wśród pracujących dominują pracownicy najemni – w IV kwartale 2016 r. grupa ta liczyła 12 974 tys. osób, to jest 79,5% ogółu pracujących. Dane z BAEL pokazują, że aż 93,4% pracowników najemnych wykonywało pracę na podstawie umowy o pracę. Odsetek zatrudnionych na umowę o pracę wśród kobiet i mężczyzn jest zbliżony (93,7% i 93,1%). Umowa o pracę może być zawarta w pełnym i niepełnym wymiarze czasu pracy oraz na czas określony i nieokreślony.

Zatrudnienie w niepełnym wymiarze czasu pracy nie jest w Polsce zbyt popularne ze względu na niski poziom wynagrodzeń. W tym wymiarze czasu pracy pracowało 1182 tys. osób, to jest 7,2% ogółu pracujących. W czasie mniejszym niż pełen etat pracowało 10,5% ogółu pracujących kobiet i tylko 4,6% mężczyzn. BAEL wykazało, że taki wymiar czasu pracy odpowiada 48,6% zatrudnionych, a 20,5% nie było w stanie znaleźć pracy w pełnym wymiarze.

Umowy o pracę na czas określony umożliwiają pracodawcom elastyczne dostosowanie poziomu i struktury zatrudnienia do potrzeb przedsiębiorstwa. Udział zatrudnienia na czas określony wzrastał u nas bardziej dynamicznie niż w innych krajach Unii Europejskiej. O ile w latach 90. odsetek tych umów należał w Polsce do najniższych wśród krajów europejskich i nie przekraczał 5%, to w 2016 r. wynosił już prawie 27% i był najwyższy w Europie. Było to możliwe, gdyż obowiązujące regulacje dopuszczały zawieranie najwyżej dwóch umów na czas określony, jednak nie było regulacji dotyczącej długości okresu, na jaki mogły być zawierane. Wielu pracodawców wykorzystywało brak regulacji, dotyczących maksymalnego czasu, jaki obejmowały umowy na czas określony. Powszechnie funkcjonowały więc umowy zawierane na długie, nawet kilkuletnie okresy. Ponadto przewidywały one możliwość ich wcześniejszego, szybkiego wypowiedzenia.

Podjęcie pracy na czas określony jest silnie skorelowane ze słabszą pozycją jednostki na rynku pracy. Rezultaty badań empirycznych wskazują na następujące cechy tej formy zatrudnienia⁶:

1. Podjęcie pracy na czas określony łączy się z niskimi wynagrodzeniami i sprzyja procesom wykluczenia społecznego.
2. Udział zatrudnienia na czas określony wśród młodszych pracowników jest wyższy niż w grupie najstarszych pracobiorców.
3. Zatrudnienie na czas określony dotyczy szczególnie pracowników o niskim wykształceniu i niskich kwalifikacjach zawodowych.
4. Ryzyko pracy na czas określony jest wyższe wśród osób, które rok wcześniej były bezrobotne.
5. Ta forma zatrudnienia jest relatywnie częściej stosowana na wsi i w dużych miastach niż w miastach średniej wielkości.
6. Zatrudnienie na czas określony występuje częściej w handlu i usługach, w przedsiębiorstwach o niskiej kapitałochłonności i w branżach zdominowanych przez cykliczność popytu. Rzadziej pojawia się ona w przedsiębiorstwach średniej wielkości.

Wymienione względy zadecydowały o tym, że w lutym w 2016 r. zostały wprowadzone zmiany w Kodeksie pracy i zniknęła możliwość zawierania dowolnie długich umów na czas określony. Umowa na czas określony zawarta przez tego samego pracodawcę i pracownika nie może być zawarta na dłużej niż 33 miesiące. Wprowadzono także limit trzech umów na czas określony. Jeżeli okres zatrudnienia jest dłuższy lub liczba zawartych umów jest większa niż trzy, uważa się, że pracownik jest zatrudniony na podstawie umowy o pracę na czas nieokreślony. Można stwierdzić, że była to zmiana w dobrym kierunku.

Liczba pracujących na umowę na czas określony wynosiła w IV kwartale 2016 r. 3474 tys. osób, co stanowiło 26,8% ogółu pracowników najemnych. Należy zaznaczyć, że wśród zatrudnionych na czas określony przeważali mężczyźni. Ich udział wynosił 52,4%, podczas gdy kobiet – 47,6%. Dla prawie 60% zatrudnionych powodem podjęcia pracy na czas określony była niemożność uzyskania zatrudnienia na czas nieokreślony. Tylko 18,6% zatrudnionym odpowiadała taka forma zatrudnienia.

---

⁶ Por. *Zatrudnienie na czas określony w polskiej gospodarce. Społeczne i ekonomiczne konsekwencje zjawiska*, M. Bednarski, K. Frieske (red.), IPiSS, Warszawa 2012, s. 67–118.

Do innych form zatrudnienia niż umowa o pracę można zaliczyć umowę zlecenia, umowę o dzieło, kontrakt menedżerski, formy mieszane i inne umowy cywilno-prawne. W ramach tych umów pracowało 479 tys. osób, to jest 3,7% ogółu pracowników najemnych. W tej grupie przeważali mieszkańcy miast i ich udział wynosił 71,9%.

W ramach zatrudnienia niepracowniczego, które odbywa się na podstawie umów cywilno-prawnych, w IV kwartale 2016 r. 403 tys. osób zatrudnionych było na umowę zlecenia. Stanowili oni 3,1% ogółu pracowników najemnych. Osoby wykonujące umowy o dzieło były dużo mniejszą grupą, liczącą tylko 37 tys., czyli 0,3% ogółu pracowników najemnych.

Promocja samozatrudnienia staje się w Polsce metodą przeciwdziałania bezrobociu i wykluczeniu społecznemu. W IV kwartale 2016 r. samozatrudnieni stanowili w Polsce 17,4% wszystkich pracujących. Jednak spośród 2934 tys. samodzielnych przedsiębiorców tylko 22,9% zatrudniało pracowników. Pozostałe 2263 tys. osób zatrudniało wyłącznie siebie. Należy podkreślić, że spośród tej grupy 136 tys. osób pracowało wyłącznie dla jednego zleceniodawcy. Stanowili oni 6,0% pracujących na własny rachunek niezatrudniających pracowników. Wśród nich jest duża liczba przedsiębiorców, którzy są tak naprawdę samozatrudnionymi świadczącymi usługi dla swoich byłych pracodawców.

7.4. Obcokrajowcy na polskim rynku pracy

W roku 2016 przedsiębiorcy zaczęli wyraźnie sygnalizować, że mają kłopot ze znalezieniem odpowiednio wykwalifikowanych pracowników, co utrudnia dalszy rozwój ich firm. Ten deficyt zaczęli wyrównywać zatrudnianiem obcokrajowców.

Pracodawcy, chcąc zatrudnić obcokrajowców spoza Unii Europejskiej, muszą formalnie uzyskać dla nich zezwolenie na pracę. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej informuje, że w 2016 r. wydano 127 394 takich pozwoleń. Od tej zasady są jednak pewne wyjątki. Firmy mogą także zatrudniać cudzoziemców tylko na podstawie zarejestrowanego w urzędzie pracy oświadczenia o zamiarze zatrudnienia obcokrajowca. Wystarczy w oświadczeniu wpisać dane obcokrajowca i zarejestrować je w urzędzie pracy. Oświadczenie pozwala na zatrudnienie cudzoziemca (obywateli Federacji Rosyjskiej, Ukrainy oraz republik: Armenii, Białorusi, Gruzji, Mołdawii) na okres nieprzekraczający 6 miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy. Cudzoziemiec na podstawie zarejestrowanego dokumentu może ubiegać się w swoim kraju o wizę lub w Polsce o zezwolenie na pobyt czasowy, chyba że ma już tytuł pobytu uprawniający do wykonywania pracy w Polsce, na przykład odpowiedniego rodzaju wizę.

Największą grupą narodowościową, którą pracodawcy chcieli zatrudnić w 2016 r. w ramach uproszczonej procedury, byli obywatele Ukrainy – ponad 1,262 mln złożonych oświadczeń (96% ogółu). Następnymi w kolejności byli obywatele: Białorusi (23,4 tys. złożonych oświadczeń), Mołdawii (20,7 tys.), Rosji (4 tys.), Gruzji (1,7 tys.) i Armenii (1,6 tys.). Według danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej ponad jedna trzecia obcokrajowców w momencie składania oświadczenia przez pracodawcę miała zezwolenie na pobyt w Polsce.

Jeśli chodzi o wiek obcokrajowców, to największą grupę zatrudnionych w ramach uproszczonej procedury stanowiły osoby w wieku 26–40 lat – 45% ogółu, osoby w wieku 41–65 lat – 29%, a osoby do 26. roku tylko 26%. Co ciekawe, pracodawcy chcieli zatrudnić także 1,6 tys. osób powyżej 65. roku życia.

W ponad 80% oświadczeń pracodawcy deklaruowali chęć zatrudniania pracowników na umowę cywilnoprawną (o dzieło lub zlecenie). Pozostałych 20% obcokrajowców mieli zamiar zatrudnić na umowę o pracę.

Największa liczba oświadczeń dotycząca zatrudnienia cudzoziemców w ramach uproszczonej procedury dotyczyła pracowników przy pracach prostych (750 tys. oświadczeń).

W dalszej kolejności przedsiębiorstwa potrzebowały robotników przemysłowych (247 tys.), operatorów maszyn i urządzeń (112 tys.), pracowników usług i sprzedawców (65 tys.). Reszta grup zawodowych stanowiła 10% wszystkich oświadczeń.

W roku 2016 – podobnie jak w latach poprzednich – największy udział złożonych oświadczeń o zatrudnieniu obcokrajowca przypadł na województwo mazowieckie – 28% ogółu. Kolejne województwa, które odnotowały najwyższy udział oświadczeń złożonych przez pracodawców, to: dolnośląskie (10,3%) i wielkopolskie (9,7%) i małopolskie (7,7%).

Obecne rozwiązania, które pozwalają Ukraińcom pracować tylko przez pół roku w ciągu 12 miesięcy, to tylko doraźna pomoc dla naszych pracodawców. Może się ona już niedługo okazać niewystarczająca, gdyż liczba nieobsadzonych stanowisk w końcu III kwartału 2017 r. wynosiła 131,2 tys. W porównaniu z III kwartałem 2016 r. liczba wolnych miejsc pracy wzrosła o 35,7 tys., to jest o 37,4%.

7.5. Malejące bezrobocie

Ożywienie gospodarcze po recesji z początków XXI w. oraz akcesja do Unii Europejskiej, w wyniku której nastąpiło otwarcie rynków pracy dla Polaków w wielu krajach Wspólnoty, spowodowały spadek rozmiarów bezrobocia. W końcu 2003 r. w urzędach pracy było zarejestrowanych 3175,7 tys. osób, a stopa bezrobocia rejestrowanego wynosiła 20%. Do 2008 r. liczba bezrobotnych zmalała do poziomu 1473,8 tys. osób, a stopa bezrobocia obniżyła się o ponad 10 pkt. proc., do poziomu 9,5%. Niestety pod wpływem kryzysu gospodarczego, który pojawił się w USA w 2007 r., a do Europy dotarł w 2008 r., liczba bezrobotnych zaczęła ponownie rosnać. W końcu 2013 r. liczba bezrobotnych wzrosła do 2157,9 tys. osób, a stopa bezrobocia wynosiła 13,4%. Od 2014 r. obserwujemy spadek bezrobocia. W połowie 2017 r. osiągnęło ono rekordowo niski poziom 1151,6 tys. osób przy stopie bezrobocia 7%.

Tablica 7.5. Zarejestrowani bezrobotni i poszukujący pracy w Polsce w latach 2005–2017

Lata	Zarejestrowani bezrobotni	Stopa bezrobocia	Poszukujący pracy
	stan w końcu okresu		
2005	2 773 000	17,6	62 107
2006	2 309 410	14,8	56 768
2007	1 746 573	11,2	49 360
2008	1 473 752	9,5	44 409
2009	1 892 680	12,1	46 176
2010	1 954 706	12,4	45 506
2011	1 982 676	12,5	39 701
2012	2 136 815	13,4	40 748
2013	2 157 883	13,4	41 395
2014	1 825 180	11,4	37 204
2015	1 563 339	9,7	33 909
2016	1 335 155	8,2	30 167
2017*	1 151 647	7,0	23 338

* Stan w dniu 30.06.

Źródło: MRPiPS, Statystyki rynku pracy, <http://www.psz.praca.gov.pl/main.php?do=ShowPage&nPID=867997&pT=details&sP=CONTENT,objectID,867970>.

Tablica 7.6. Bezrobocie rejestrowane i według BAEL w Polsce w wybranych latach okresu 2004–2017

Rok	Bezrobocie rejestrowane w dniu 31.12		Bezrobocie według BAEL w IV kwartale	
	liczba bezrobotnych w tys.	stopa bezrobocia	liczba bezrobotnych w tys.	stopa bezrobocia
2004	2 999,6	19,0	3 081	18,0
2007	1 746,6	11,2	1 448	8,5
2010	1 954,7	12,4	1 597	9,3
2014	1 825,2	11,4	1 410	8,1
2017*	1 151,6	7,0	863	5,0

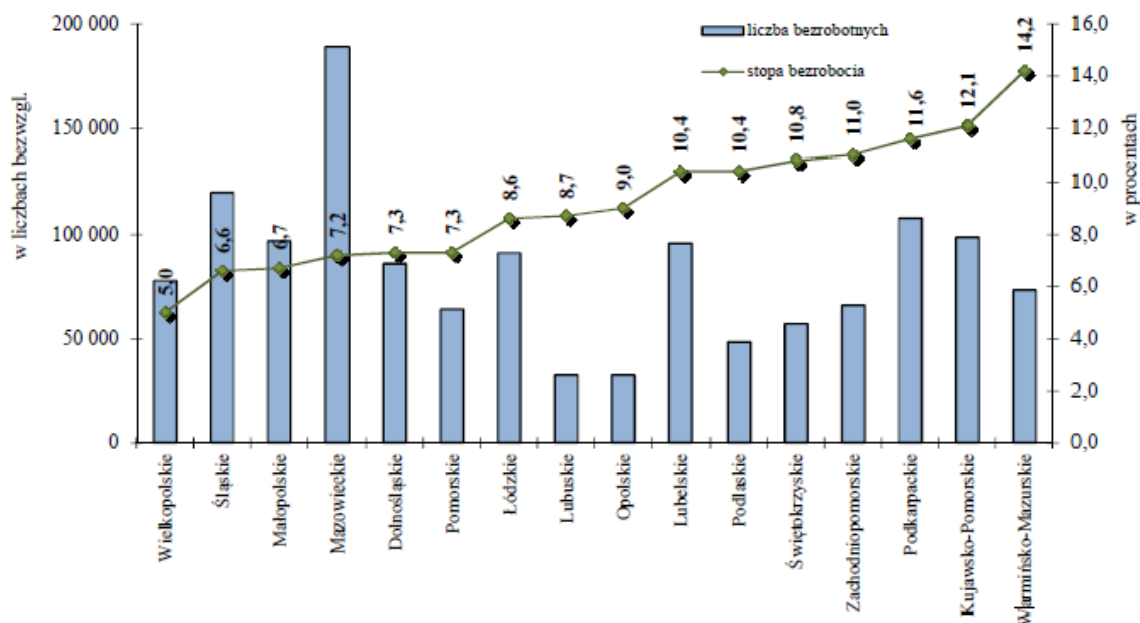
* Bezrobocie rejestrowane stan w dniu 30.06.; bezrobocie według BAEL – wielkość przeciętna w II kwartale.

Źródło: GUS na podstawie danych BAEL i Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, na podstawie sprawozdań MPiPS-01 o rynku pracy.

Przeciętny czas poszukiwania pracy wyniósł w 2016 r. już tylko 10,1 miesiąca, podczas gdy w 2004 r. aż 20,1 miesiąca. Liczba bezrobotnych przypadających na jedną ofertę pracy wyniosła w grudniu 2016 r. 7 osób wobec 10 osób w poprzednim roku.

W Polsce występują duże różnice w wielkościach bezrobocia rejestrowanego i według BAEL. Ze względu na odmienne okresy uwzględniane w obliczeniach, trudno jest dokonać bezpośrednich porównań. Dla przykładu w połowie 2017 r. stopa bezrobocia rejestrowanego wynosiła 7%, a według BAEL dla drugiego kwartału tego roku 5%. Wspomniane rozbieżności wynikają z bezrobocia pozornego zawartego w bezrobociu rejestrowanym; wszystkich bezrobotnych zarejestrowanych można bowiem podzielić na dwie duże grupy: prawdziwych i pozornych.

Wykres 7.3. Bezrobocie rejestrowane według województw w Polsce w 2016 roku. Stan w dniu 31.12

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w Polsce*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Raport miesięczny – grudzień 2016.

Pozornie bezrobotni to te osoby, które nie są zainteresowane pracą i pracujące na czarno lub w inny sposób osiągające dochody. Jak pokazują badania, pozornie bezrobotni

stanowią znaczący procent wszystkich zarejestrowanych i odsetek ten wynosił w latach 2003 i 2005 około 1/3, od 2007 r. już od 40% do 50%, a w 2013 r. 36%⁷.

Na rynku pracy występują wahania w jego płynności. Napływ bezrobotnych w latach 2005–2008 malał i osiągnął poziom poniżej 2,5 mln osób, natomiast w 2009 r. wzrósł o ponad 600 tys. osób i w 2010 r. utrzymał się na podobnym poziomie. W 2011 r. spadł on do poziomu poniżej 2,6 mln osób, a w 2016 r. ukształtował się na najniższym poziomie 2169 tys. osób.

Tablica 7.7. Napływy i odpływy bezrobotnych w Polsce w latach 2005–2017

Rok	Bezrobotni zarejestrowani „napływ”	Bezrobotni wyrejestrowani „odpływ”	W tym z przyczyn:		
			podjęcia pracy	w tym: subsydiowanej	niepotwierdzenia gotowości do pracy
w okresie sprawozdawczym					
2005	2 793 181	3 019 782	1 365 790	186 693	993 124
2006	2 692 351	3 155 941	1 412 799	163 019	972 176
2007	2 491 242	3 054 079	1 266 439	185 766	949 210
2008	2 476 583	2 749 404	1 052 077	186 659	874 934
2009	3 083 757	2 664 829	1 012 375	202 329	837 752
2010	3 041 964	2 979 835	1 183 296	256 343	874 099
2011	2 591 458	2 563 488	1 130 704	110 844	827 765
2012	2 654 974	2 500 835	1 096 364	139 248	741 048
2013	2 709 444	2 688 164	1 262 865	149 712	726 234
2014	2 452 845	2 786 200	1 285 777	163 419	738 182
2015	2 368 755	2 630 596	1 283 943	191 008	585 768
2016	2 169 812	2 397 966	1 208 544	239 844	469 452
2017*	934 809	1 118 441	534 030	114 343	210 652

* Do 30 czerwca 2017 r.

Źródło: MRPiPS, Statystyki rynku pracy, <http://www.psz.praca.gov.pl/main.php?do=ShowPage&nPID=867997&pT=details&sP=CONTENT,objectID,867970>.

Odpływ bezrobotnych przewyższał w latach 2005–2008 ich napływ (największa różnica wystąpiła w 2007 r. – ponad 560 tys. osób), co skutkowało obniżeniem poziomu bezrobocia. W latach 2009–2013 sytuacja była odwrotna; napływ był większy od odpływu, co wywołało wzrost poziomu bezrobocia. Od roku 2014 odpływ bezrobotnych jest większy od napływu; w 2016 r. różnica ta wynosiła prawie 218 tys. osób.

Największy odpływ bezrobotnych wystąpił w 2006 r. i wyniósł 3156 tys. osób. W kolejnych latach malał, aby w 2009 r. osiągnąć poziom 2664,8 tys. osób. W roku 2010 sytuacja poprawiła się; zanotowano wzrost odpływu o ponad 300 tys. osób. W 2012 r. odpływ wynosił tylko 2,5 mln osób, a następnie wzrastał, osiągając w 2014 r. poziom 2786 tys. osób; w 2016 r. spadł do 2397 tys. osób.

Największy udział w odpływie bezrobotnych miały podjęcia pracy; ich udział jednak malał z 45,2% w 2005 r. do 38,0% w 2009 roku. W roku 2010 udział ten wykazał niewielki wzrost do poziomu 39,7%, a w 2016 r. wynosił już 50,4%. Jednocześnie w populacji podejmujących pracę rósł udział pracy subsydiowanej; zwiększył się w latach 2005–2010 z 13,7% do 21,7%., po czym w 2016 r. spadł do 19,8%. W latach 2005–2010 względnie stały był

⁷ *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Warszawa 2014, s. 404.

udział wyrejestrowań z populacji bezrobotnych z powodu niepotwierdzenia gotowości do pracy; kształtował się na poziomie 30–33%, a następnie zaczął spadać, osiągając w 2016 r. poziom 19,6%.

Prawo do pobierania zasiłku w końcu 2016 r. posiadało 14% bezrobotnych. Oznacza to, że 1148,5 tys. osób bezrobotnych nie pobierało zasiłku.

7.6. Grupy problemowe na rynku pracy

W wielu dokumentach Unii Europejskiej i w polskich programach podkreśla się konieczność wspierania zatrudnienia osób charakteryzujących się zwiększonym ryzykiem bezrobocia, czyli grup problemowych rynku pracy. Do grup problemowych należą osoby znajdujące się w najtrudniejszym położeniu na rynku pracy. Są to grupy największego ryzyka z punktu widzenia możliwości uzyskania zatrudnienia. Osoby należące do grup ryzyka cechuje stosunkowo wysoka stopa bezrobocia, co oznacza, że dominują one w bezrobociu i są najbardziej na nie narażone.

W znowelizowanej ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy określono osoby znajdujące się w szczególnej sytuacji na rynku pracy⁸. Zalicza się do nich:

- bezrobotnych do 30. roku życia,
- długotrwale bezrobotnych,
- osoby korzystające ze świadczeń pomocy społecznej,
- niepełnosprawnych,
- osoby posiadające co najmniej jedno dziecko do 6. roku życia lub niepełnosprawne do 18. roku życia.

W końcu 2016 r. status bezrobotnego w szczególnej sytuacji na rynku pracy posiadało 1150,5 tys. osób. Stanowili oni 86% wszystkich bezrobotnych. Wymienionym bezrobotnym przysługuje pierwszeństwo w skierowaniu do udziału w programach specjalnych (tj. szkoleniach, stażach, przygotowaniu zawodowym dorosłych lub zatrudnieniu w ramach prac interwencyjnych i robót publicznych). Kategoria ta nie obejmuje jednak wszystkich bezrobotnych, którzy w literaturze przedmiotu zaliczani są do grup problemowych. Dlatego omówione zostaną też niewymienione w ustawie grupy problemowe.

Tablica 7.8. Wybrane grupy problemowe w Polsce w 2016 roku (Stan w dniu 31.12)

Grupa problemowa	Liczba w tys.	% ogółu bezrobotnych
Długotrwale bezrobotni	747,6	56,0
Bez kwalifikacji zawodowych	409,8	30,7
Osoby posiadające co najmniej jedno dziecko do 6. roku życia	229,0	17,2
Kobiety	712,2	53,3
Do 30. roku życia	363,9	27,3
Powyżej 50. roku życia	376,9	28,2
Niepełnosprawni	82,2	6,2
Bezrobotni zamieszkali na wsi	603,6	45,2

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w Polsce*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Raport miesięczny – grudzień 2016.

⁸ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. z 2017 r., poz. 1065; nowela do ustawy z dnia 14 marca 2014 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 598).

Podjęte programy zmierzające do zmniejszenia rozmiarów bezrobocia młodzieży przyniosły w Polsce pozytywne rezultaty. Bezrobotni do 30. roku życia w liczbie 363,9 tys. osób stanowili 27,3% ogółu bezrobotnych. Należy zauważyć, że liczba bezrobotnych do 25. roku życia wynosiła tylko 179,2 tys. i grupa ta stanowiła 13,4% ogółu bezrobotnych.

Wśród grup problemowych na szczególną uwagę publicznych służb zatrudnienia powinni zasługiwać długotrwale bezrobotni. Różnią się oni od osób przejściowo pozostających bez pracy, ponieważ następuje u nich swoista profesjonalizacja statusu bezrobotnego. Pierwszym i podstawowym czynnikiem określającym poziom bezrobocia długotrwałego jest stan i struktura gospodarki oraz jej zdolność do tworzenia miejsc pracy. W Polsce wśród osób znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy długotrwale bezrobotni tworzą najbardziej liczną zbiorowość – 747,6 tys. osób. Niepokojący jest wysoki udział tego bezrobocia w bezrobociu ogółem wynoszący aż 56%.

Grupa, którą powinny szczególnie wspierać urzędy pracy, to bezrobotni bez kwalifikacji zawodowych, chociaż nie są oni zaliczani do osób znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Są to bezrobotni nieposiadający kwalifikacji do wykonywania jakiegokolwiek zawodu, poświadczonych dyplomem, świadectwem lub innym dokumentem uprawniającym do wykonywania zawodu. Populacja ta liczy prawie 410 tys., co stanowi 30,7% bezrobotnych. Osoby te powinny zostać objęte przyuczeniem i szkoleniem zawodowym, jeśli zostały zakwalifikowane do II profilu.

Bezrobotni powyżej 50. roku życia liczyli na koniec 2016 r. 376,9 tys. osób, co stanowiło 28,2% tej zbiorowości. Utrzymanie starszych osób w zatrudnieniu (co najmniej do momentu osiągnięcia wieku emerytalnego czy nawet po jego osiągnięciu) staje się koniecznością motywowaną przede wszystkim względami społeczno-ekonomicznymi. Rzadko osobom w wieku 50+ udaje się samodzielnie znaleźć pracę przez tradycyjne kanały rekrutacyjne, jak ogłoszenia w prasie czy Internecie. Taka sytuacja ma związek z istnieniem określonych barier wpływających na „zatrudnialność” bezrobotnych osób starszych. Można wskazać następujące rekomendacje dla publicznych służb zatrudnienia w celu zwiększenia skuteczności aktywizacji zawodowej bezrobotnych 50+:

1. Interwencje wobec bezrobotnych 50+ muszą być podejmowane niezwłocznie po rejestracji, gdyż jest to grupa niezwykle podatna na spadek motywacji i wczesne wycofanie się z rynku pracy. Powrót do starego ustawowego wieku emerytalnego będzie wzmocniał te niepożądane zachowania.
2. Praca z osobami starszymi – szczególnie na etapie doradczym – wymaga większej ilości czasu, częstych i regularnych kontaktów z doradcą klienta, użycia miękkich i twardych metod diagnostycznych oraz zastosowania tradycyjnych i innowacyjnych form aktywizacji zawodowej. W procesie aktywizacji zawodowej starszych bezrobotnych pożądane jest zastosowanie w pełni zindywidualizowanego podejścia.
3. Należy odchodzić od wiązania konkretnych instrumentów z wiekiem bezrobotnego, gdyż może to prowadzić do stygmatyzacji i utrwalania stereotypów dotyczących osób w określonym wieku.
4. Szczególnie w odniesieniu do bezrobotnych 50+ potrzebne jest ze strony urzędu pracy większe zaangażowanie, więcej aktywnej pracy w terenie i intensywne zabieganie o regularne spotkania z pracodawcami w celu pozyskiwania ofert pracy.

W końcu 2016 r. w ewidencji bezrobotnych znajdowało się 712,2 tys. kobiet oraz 622,9 tys. mężczyzn. Odsetek kobiet w ogólnej liczbie bezrobotnych wyniósł 53,3% wobec 52,2% przed rokiem. W urzędach pracy zarejestrowanych było 603,6 tys. bezrobotnych zamieszkałych na wsi. W porównaniu ze stanem z końca 2015 r., liczba bezrobotnych zamiesz-

kałych na wsi zmniejszyła się o 14,0%, przy spadku liczby zamieszkałych w mieście o 15,1%. Tym samym wśród zarejestrowanych bezrobotnych odsetek zamieszkałych na wsi wyniósł 45,2%.

7.7. Bezrobocie a zatrudnienie nierejestrowane

Pozostawanie bez pracy powoduje, że dana osoba dysponuje czasem i jest w stanie poświęcić go na aktywność nierejestrowaną. Czynnikiem zachęcającym do podejmowania aktywności nierejestrowanej przez osobę bezrobotną jest chęć utrzymania dochodu na dotychczasowym poziomie.

Praca nieformalna stanowi istotny element polskiego rynku pracy. Można rozróżnić dwa dominujące sposoby uczestnictwa w nierejestrowanej działalności. W pierwszej kategorii mieści się nierejestrowana aktywność na rynku pracy (praca na czarno, praca nierejestrowana, nieformalna, potajemne zatrudnienie)⁹. Do drugiej można przyporządkować wszelkie formy unikania i uchylania się od obowiązku podatkowego, przy czym obie te kategorie są często komplementarne.

Zgodnie z szacunkami, sporządzonymi przez GUS, szara strefa w 2015 r. stanowiła 13,2% PKB. W latach 2000–2015 odnotowano systematyczny spadek zakresu zatrudnienia nierejestrowanego. W roku 2009 w porównaniu z 2004 r. szacowany udział pracy nierejestrowanej w tworzeniu PKB uległ zmniejszeniu z 4,9% do 3,5%. W roku 2015 udział pracy nierejestrowanej w tworzeniu produktu krajowego brutto kształtował się na poziomie 2,2% i był o 3 pkt. proc. mniejszy niż w 2000 roku.

Wyniki badania pracy nierejestrowanej, przeprowadzonego w ramach Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności w 2004 r., pokazują, że w pierwszych dziewięciu miesiącach roku 1317 tys. osób wykonywało pracę nierejestrowaną i stanowiły one 9,6% ogólnej liczby pracujących (tabl. 7.9). W latach 2004–2009 odnotowano znaczne zmniejszenie skali pracy nierejestrowanej. Spadek ogólnej liczby pracujących w szarej strefie miał miejsce głównie kosztem spadku liczby pracujących wyłącznie w sposób nieformalny.

Tablica 7.9. Zatrudnienie nierejestrowane w Polsce w latach 2004–2014*

Zatrudnienie nierejestrowane	2004	2009	2010	2014
Liczba osób (w tys.)	1317	785	732	711
Udział w ogóle osób pracujących (w%)	9,6	4,9	4,6	4,5

* Od stycznia do września danego roku.

Źródło: GUS, Praca nierejestrowana w Polsce w latach 2004 i 2014, Warszawa 2005 i 2015.

W grupie osób podejmujących pracę nierejestrowaną, dla których jest ona pracą główną, należy upatrywać między innymi osób bezrobotnych, uzyskujących dochód w szarej strefie stanowiący główne źródło ich utrzymania. To źródło dochodu nabiera szczególnego znaczenia wśród osób nie otrzymujących zasiłku dla bezrobotnych.

Przeciwdziałanie pracy na czarno jest bardzo trudne. W roku 2016 inspektorzy Państwowej Inspekcji Pracy przeprowadzili ponad 82 tys. kontroli u blisko 68 tys. pracodawców i wystawili 16 tys. mandatów na kwotę 19 mln zł. Nieprawidłowości dotyczyły między innymi nierejestrowanego zatrudnienia. Stwierdzono je w co trzecim zakładzie i dotyczyły one 25 tys. osób. Kontrole objęły także zatrudnionych cudzoziemców. Państwowa Inspekcja Pracy stwierdziła, że największą grupę nielegalnie zatrudnionych cudzoziemców stanowili Ukraińcy – ponad 84 %.

⁹ B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, SGH, Warszawa 2002, s. 11–12.

7.8. Polityka państwa na rynku pracy

Charakteryzując politykę rynku pracy, należy wskazać, że od początku lat 90. XX w. stopniowo rozwijały się jej podmioty, instrumenty i usługi. Systematycznie modyfikowano jej zadania, sposoby ich realizacji i zmieniano jej priorytety. Następowo odchodziło od działań osłonowych na rzecz wzmacniania instrumentów aktywizacji zawodowej, inwestycji w kapitał ludzki i promocji zatrudnienia. Zasadniczym zmianom uległ także model instytucjonalnej obsługi rynku pracy¹⁰.

W okresie transformacji polskiej gospodarki stopniowo przesuвано priorytety w polityce rynku pracy, co wyraźnie widać w regulacjach ustawowych. Na początku lat 90. XX wieku ustawodawca przede wszystkim reagował na zmieniającą się szybko sytuację na rynku pracy oraz na bieżące potrzeby. W kolejnych ustawach uwzględniano w coraz większym stopniu doświadczenia i postulaty praktyki, usuwano błędne rozwiązania i potknięcia legislacyjne. Zmian dokonywano często pośpiesznie, brakowało w nich kompleksowego spojrzenia i wizji docelowej dotyczącej kształtu polskiej polityki rynku pracy.

Nowe podejście do polityki rynku pracy uwidoczniło się w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 2004 roku¹¹. Wynikało ono z wieloletnich doświadczeń, wiązało się z aktualną sytuacją społeczno-gospodarczą, miało umożliwić realizację założeń Europejskiej Strategii Zatrudnienia. Wyraźnie wzmocniono działania służące promocji zatrudnienia, zmodyfikowano instytucje i instrumenty rynku pracy, zwiększono selektywność świadczeń, ograniczono ochronę socjalną bezrobotnych. Dlatego w opracowaniu przedstawione zostaną najważniejsze zmiany w polityce rynku pracy po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Ze względu na częste nowelizacje ustawy nie zawsze możliwe będzie dostosowanie zapisów do aktualnie obowiązujących regulacji.

Mocą ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy w 2004 r. został wprowadzony podział na usługi i instrumenty rynku pracy. Rozróżniono cztery podstawowe usługi rynku pracy: pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe wraz z informacją zawodową, pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy i organizację szkoleń.

Podstawowe usługi obudowane są następującymi instrumentami wspierającymi: finansowaniem kosztów przejazdu do pracodawcy zgłaszającego ofertę pracy, finansowaniem kosztów zakwaterowania w miejscu pracy w przypadku skierowania przez powiatowy urząd pracy, dofinansowaniem wyposażenia miejsca pracy, podjęcia działalności gospodarczej i kosztów konsultacji oraz doradztwa, refundowaniem kosztów ponoszonych z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne w związku z zatrudnieniem bezrobotnego i finansowaniem dodatków aktywizacyjnych.

W polskim ustawodawstwie w celu aktywizacji zawodowej bezrobotnych ustanowiono następujące instrumenty polityki rynku pracy: szkolenia, prace interwencyjne, roboty publiczne, przygotowanie zawodowe w miejscu pracy, staże, środki na utworzenie miejsc pracy i prace społecznie użyteczne. Instrumenty te oddziałują na podażową i popytową stronę rynku pracy. Do podaży zorientowanych instrumentów zalicza się szkolenia, staże i przygotowanie zawodowe w miejscu pracy, które od 2009 r. przyjęło formę przygotowania zawodowego dorosłych. Do instrumentów zorientowanych popytowo zalicza się tzw. zatrudnienie subsydiowane, a więc prace interwencyjne, roboty publiczne, prace społecznie użyteczne oraz środki na podjęcie działalności gospodarczej przez bezrobotnych i na wyposażenie stanowiska pracy dla skierowanego bezrobotnego.

Najnowszych, poważnych zmian w polityce rynku pracy dokonano nowelizacją Ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, która weszła w życie 27 maja

---

¹⁰ M. Szyłko-Skoczny, *Polityka rynku pracy w Polsce, w: Perspektywy rozwoju polskiej polityki społecznej – doświadczenia i wyzwania*, B. Szatur-Jaworska (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2017, s. 121–148.

¹¹ Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, wyd. cyt.

2014 roku. Mocą ustawy wprowadzono zmianę algorytmu ustalania wysokości środków Funduszu Pracy na finansowanie programów zatrudnienia w województwie, z uwzględnieniem efektów działań aktywizacyjnych urzędów pracy oraz uzależniono wysokość środków na wynagrodzenia pracowników urzędów pracy od efektów i standardów ich działania.

Istotną zmianą w zakresie sposobu adresowania usług i instrumentów rynku pracy było wprowadzenie obowiązku określania profilu pomocy dla osób bezrobotnych. Ustalono trzy profile:

- profil I dla osób aktywnych – zostaną one objęte pomocą w zakresie pośrednictwa pracy, a w uzasadnionych przypadkach – poradnictwem zawodowym i innymi formami wsparcia określonymi w ustawie;
- profil II dla osób wymagających wsparcia, do których mogą zostać skierowane wszelkie formy pomocy przewidziane w ustawie;
- profil III dla osób oddalonych od rynku pracy, dla których przewidziano możliwość udziału w Programie Aktywizacja i Integracja (PAI), w działaniach aktywizacyjnych zleconych przez urząd pracy, udziału w programach specjalnych, korzystania ze skierowań do zatrudnienia wspieranego u pracodawców lub podjęcia pracy w spółdzielni socjalnej.

W końcu grudnia 2016 r. w rejestrach urzędów pracy znajdowało się 1287,6 tys. osób z ustalonym profilem pomocy, z czego:

- 28,3 tys. z pierwszym profilem pomocy,
- 857,4 tys. z drugim profilem pomocy,
- 401,9 tys. z trzecim profilem pomocy.

Pracodawcom ułatwiono dostęp do pomocy oferowanej im przez urzędy pracy przez traktowanie przekazywanych im środków za pomoc *de minimis*. Oprócz dotychczasowych form pomocy dla pracodawców wprowadzono nowe, takie jak Krajowy Fundusz Szkoleniowy, z którego będą pracodawcom przyznawane środki na sfinansowanie kształcenia ustawicznego, pomoc na podstawie trójstronnej umowy szkoleniowej i inne.

Dla bezrobotnych, którzy nie przekroczyli 30. roku życia przewidziano nowe, dodatkowe formy pomocy, jak: bony stażowe, szkoleniowe, zatrudnieniowe i na zasiedlenie.

Należy też zwrócić uwagę na Program Aktywizacja i Integracja, który jest realizowany przez powiatowe urzędy pracy we współpracy z innymi instytucjami dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Bezrobotny zakwalifikowany do programu jest zaangażowany do prac społecznie użytecznych. Elementem komplementarnym o charakterze fakultatywnym w ramach programu PAI są działania z zakresu integracji społecznej prowadzone przez ośrodki pomocy społecznej. W ramach nowych form wsparcia w 2016 r. aktywizację rozpoczęło 46,2 tys. osób. Najwięcej osób (prawie 18 tys.) skierowano do agencji zatrudnienia w ramach zlecenia działań aktywizacyjnych.

Reasumując, mimo generalnie pozytywnej oceny kierunku dokonanych zmian, w wielu urzędach wystąpiły niekorzystne zjawiska. W prawie 80% urzędów pracy, badanych przez Fundację IDEA Rozwoju, ograniczony został zakres poradnictwa zawodowego. O ile w 2013 r. w urzędach pracy indywidualnym poradnictwem zawodowym było objętych ponad 679 tys. osób, to w 2015 r. ich liczba wyniosła już tylko 257 tys. Doradcy klienta negatywnie oceniają też profilowanie usług dla bezrobotnych. Nie pomaga ono im w pracy, gdyż nie zostało przygotowane na podstawie dobrego warsztatu naukowego.

7.9. Efektywność polityki rynku pracy

Wydatki z Funduszu Pracy przeznaczone na łagodzenie skutków bezrobocia i przeciwdziałanie temu zjawisku utrzymywały się w latach 2005–2008 na podobnym poziomie i wahały się w przedziale 5,4–5,8 mld zł, natomiast w 2009 r. wzrosły ponad dwukrotnie do poziomu 11,2 mld zł. W roku 2010 wzrost wydatków z Funduszu Pracy był już stosunkowo

niewielki; wzrosły one o około 10%, osiągając poziom 12,4 mld zł. Zmieniła się ich struktura. Zmalał udział wydatków na zasiłki i świadczenia z 54,0% w 2005 r. do 33,2% w 2008 r. (w kolejnych latach zwiększył się do 40,5% w 2010 r.), natomiast wzrósł udział wydatków na programy przeciwdziałania bezrobociu z 37,0% w 2005 r. do 54,5% w 2010 roku. Już sama zmiana struktury wydatkowania środków z Funduszu Pracy spowodowała przeznaczenie większych sum na realizację aktywnych programów rynku pracy. Po dużym spadku wydatków w 2011 r. w latach 2012–2016 środki wydawane na politykę rynku zwiększyły się i pozostawały na zbliżonym poziomie, osiągając w 2016 r. wysokość 11 mld złotych. W opinii pracowników urzędów pracy środki te w połączeniu z funduszami europejskimi są wystarczające.

Na temat efektów polityki rynku pracy na stronie internetowej Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej obecnie są dostępne tylko informacje za 2015 rok¹². Z tej informacji wynika, że z różnych form aktywizacji zawodowej w 2015 r. skorzystało 484 377 bezrobotnych. Dominowały staże, w których uczestniczyły 240 432 osoby, co stanowiło 49,6% uczestników programów rynku pracy. Na drugim miejscu uplasowały się szkolenia z udziałem 15,4%, a na trzecim prace interwencyjne – 11%.

Tablica 7.10. Wydatki z Funduszu Pracy w Polsce w latach 2005–2016 (w mln zł)

Lata	Wydatki ogółem	Zasiłki i świadczenia	Programy przeciwdziałania bezrobociu	Inne
2005	5 551	2 998	2 052	456
2006	5 500	2 805	2 067	467
2007	5 367	2 268	2 545	390
2008	5 753	1 911	3 362	480
2009	11 245	4 504	6 205	536
2010	12 376	5 014	6 658	617
2011	8 751	4 796	3 328	628
2012	9 641	5 317	3 890	368
2013	11 325	5 958	4 633	422
2014	11 099	5 531	5 052	405
2015	10 931	5 110	5 294	527
2016	11 053	4 728	5 771	332

Źródło: *Polska 2010. Raport o rynku pracy i zabezpieczeniu społecznym*, MPiPS, Warszawa 2010; MPiPS-02 za 2010 r.; *Przychody i wydatki Funduszu Pracy zrealizowane w latach 2006–2016 oraz planowane na rok 2017*, <https://www.mpips.gov.pl/praca/fundusz-pracy/informacje-o-wydatkach-funduszu-pracy/>.

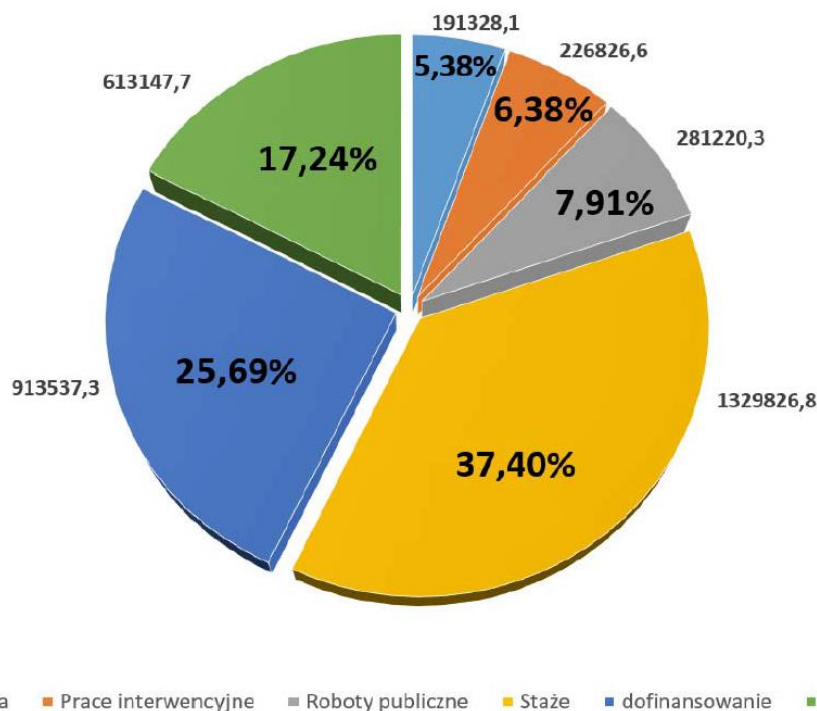
Rozpatrując celowość stosowania polityki rynku pracy, trzeba jednak postawić najpierw pytanie, czy oddziaływanie jej instrumentów skierowane jest na rozwiązanie istotnych problemów na regionalnym rynku pracy i poddać te działania ewaluacji. W praktyce publicznych służb zatrudnienia w Polsce dokonuje się tylko pobieżnej oceny efektów za pomocą monitoringu.

Monitoring jest najstarszym i zarazem najprostszym sposobem oceny aktywnych instrumentów polityki rynku pracy. Stosowane w nim mierniki efektywności wyrażają stopień

¹² *Efektywność podstawowych form aktywizacji zawodowej realizowanych w ramach programów na rzecz promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej w 2015 r.*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Departament Funduszy, Warszawa 2016.

realizacji zakładanych celów poszczególnych programów i dostarczają wiedzy o ich efektach brutto. W Polsce do tego celu stosuje się miernik efektywności zatrudnieniowej (wskaźnik ponownego zatrudnienia) i efektywności kosztowej.

Wykres 7.5. Wydatki Funduszu Pracy na podstawowe formy aktywizacji zawodowej bezrobotnych w 2015 roku (w tys. zł)

Źródło: *Efektywność podstawowych form aktywizacji zawodowej realizowanych w ramach programów na rzecz promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej w 2015 r.*, MRPiPS, Departament Funduszy, Warszawa 2016, s. 14.

Efektywność zatrudnieniowa jest obliczana jako stosunek liczby osób bezrobotnych, które po zakończeniu lub przerwaniu udziału w określonej formie aktywizacji w okresie trzech miesięcy były zatrudnione przez co najmniej 30 dni do liczby osób, które zakończyły udział w danej formie aktywizacji.

Efektywność kosztowa (koszt ponownego zatrudnienia) została ustalona w wyniku podzielenia kwoty poniesionych wydatków na daną formę aktywizacji przez liczbę osób bezrobotnych, które w 2015 r. po zakończeniu udziału w programie uzyskały zatrudnienie w okresie do trzech miesięcy.

Efektywność zatrudnieniowa dla programów finansowanych z Funduszu Pracy w 2015 r. osiągnęła poziom 75,9%. Największymi efektami zatrudnieniowymi brutto cechowały się dotacje na podjęcie działalności gospodarczej (92,2%), prace interwencyjne (87,4%) i staże (81,2%).

Tablica 7.11. Aktywizowani bezrobotni i efektywność instrumentów polityki rynku pracy w 2015 roku

Forma aktywizacji	Liczba uczestników	Efektywność zatrudnieniowa w %	Efektywność kosztowa w zł
Szkolenia	74 790	48,0	5 940,39
Prace interwencyjne	53 236	87,4	10 338,02
Roboty publiczne	35 630	71,7	12 504,24
Staże	240 432	81,2	9 775,91
Jednorazowe środki na dofinansowanie podejmowania działalności gospodarczej	47 287	92,2	20 932,53
Refundacja kosztów utworzenia lub doposażenia stanowisk	32 962	78,4	35 437,97
Ogółem	448 337	75,9	12 996,00

Źródło: Efektywność podstawowych form aktywizacji zawodowej, realizowanych w ramach programów na rzecz promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia i aktywizacji zawodowej w 2015 roku, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2016, s. 11–15.

Średni koszt uczestnictwa w programach rynku pracy kształtował się na poziomie 7341,76 złotych. Najtańszym instrumentem były szkolenia (2558,20 zł na osobę), a najdroższym dofinansowanie podejmowania działalności gospodarczej (19 318,99 zł na jedno przedsięwzięcie). Efektywność kosztowa najlepiej wypadła w przypadku szkoleń, a najwyższą wartość osiągnęła dla refundacji wyposażenia lub doposażenia stanowisk pracy.

Do pełnej ewaluacji programów rynku pracy są niezbędne badania oceny realnego oddziaływania (oceny efektu netto) na sytuację zatrudnieniową bezrobotnych uczestniczących w programach zatrudnienia. Zasadniczą barierą dla rozwoju tych badań jest brak odpowiednich jakościowo danych jednostkowych o bezrobotnych, które powinny być gromadzone w centralnej bazie danych integrującej informacje o tych osobach z różnych obszarów usług społecznych, np. z rejestrów urzędów pracy, zakładów ubezpieczeń społecznych, pomocy społecznej czy opieki zdrowotnej.

Jedno z badań dotyczące efektywności programów zatrudnienia finansowanych z Funduszu Pracy zostało wykonane przez zespół naukowy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W tym badaniu ocenie efektywności zostały poddane podstawowe instrumenty aktywnej polityki rynku pracy stosowane w Polsce w 2009 roku¹³. Analiza miała charakter *quasi*-eksperymentalny i opierała się na metodzie *propensity score matching*. W opinii wielu specjalistów od ewaluacji metoda ta daje satysfakcjonujące rezultaty w zakresie oceny aktywnych programów rynku pracy na poziomie mikroekonomicznym. Jej główną zaletą jest wyeliminowanie obciążenia selekcyjnego przez dopasowanie jednostek grupy poddanej interwencji i grupy kontrolnej, nie względem wektora obserwowalnych cech X , tylko na podstawie *propensity score*, czyli prawdopodobieństwa ich udziału w programie $P(X)$. Zastosowanie tego podejścia eliminuje tzw. *common support problem*, czyli problem prawidłowego dopasowania w sytuacji, gdy jednostki różnią się między sobą w wielu wymiarach, a posiadane dane są ograniczone. Metoda ta przez porównanie uśrednionych wyników uzyskanych w grupie poddanej i niepoddanej interwencji pozwala ocenić, w jakim stopniu efekt programu, czyli w tym

¹³ Do badania wykorzystano informacje z bazy systemu informatycznego Syriusz dla sześciu powiatów reprezentujących różne typy gospodarek (miasta Radom i Toruń oraz powiaty: tyski, biłgorajski, giżycki i wąbrzeski). Analizą objęto 65 931 bezrobotnych uczestniczących w programach aktywizacyjnych.

przypadku podjęcie pracy przez bezrobotnego, było wynikiem oddziaływania tego programu, a w jakim było determinowane przez inne czynniki.

Tablica 7.12. Efekty brutto i netto aktywnych programów rynku pracy w Polsce

Rodzaj programu	Efekt brutto (w %)	Efekt netto (w pkt. proc.)
Szkolenia	43,2	8,7***
Staże	34,0	3,1***
Prace interwencyjne	45,0	15,6***
Prace społecznie użyteczne	11,0	-8,9***
Roboty publiczne	30,3	4,7
Wsparcie działalności gospodarczej	100,0	62,6***

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z systemu Syriusz.

Efekty programów szacowano wyłącznie na podstawie informacji o bezrobotnych pochodzących z systemu Syriusz. Oznacza to, że status na rynku pracy zarówno uczestników aktywnych form, jak i bezrobotnych nieuczestniczących w programach określono tylko na podstawie danych znajdujących się w systemie ewidencji urzędu pracy.

W przypadku grupy objętej działaniem aktywnych instrumentów efekt brutto oznaczał odsetek osób, które po zakończeniu programu zostały wyłączone z systemu ewidencji z tytułu podjęcia pracy, podjęcia pracy krótkookresowej sezonowej, podjęcia pracy w zakładzie pracy chronionej, podjęcia pozarolniczej działalności gospodarczej, oraz osób, które do trzech miesięcy od upływu okresu subsydiowania wynagrodzeń, nagród i składek na ubezpieczenia społeczne w ramach prac interwencyjnych i robót publicznych nie zostały ponownie zarejestrowane jako bezrobotne. Dla osób, które otrzymały dotację na rozpoczęcie działalności gospodarczej, zgodnie z metodologią liczenia wskaźnika ponownego zatrudnienia przyjęto, że efekt brutto wynosi 100%.

Jeśli chodzi o grupę kontrolną, to efekt zatrudnieniowy mierzony był odsetkiem osób, które w analizowanym okresie zostały wyłączone z rejestru bezrobotnych wskutek podjęcia pracy lub innego zatrudnienia, podjęcia pracy krótkookresowej sezonowej, pracy w zakładzie pracy chronionej lub rozpoczęcia pozarolniczej działalności gospodarczej. Efekt netto programu stanowił różnicę średnich efektów (podjęć pracy) uzyskanych w grupie osób objętej działaniem programu i równoważnej grupie kontrfaktycznej (kontrolnej), dopasowanej metodą najbliższego sąsiada (*nearest neighbour*).

Stosowane przez publiczne służby zatrudnienia sposoby pomiaru efektów brutto zarówno zawyżają, jak i zaniżają faktyczną efektywność brutto poszczególnych programów zatrudnienia. W związku z powyższym efekty netto niektórych instrumentów, analizowane metodą PSM na podstawie informacji pochodzących wyłącznie z systemu Syriusz, mogą być niedoszacowane, innych natomiast przeszacowane.

W skali kraju najbardziej skuteczne w rozumieniu wpływu na zatrudnienie bezrobotnych okazały się środki na rozpoczęcie działalności gospodarczej oraz prace interwencyjne. Pozytywne efekty zatrudnieniowe generowały również podażowo zorientowane instrumenty polityki rynku pracy, tj. szkolenia zawodowe i staże, choć efekty te były dużo niższe od efektów wsparcia działalności gospodarczej czy nawet prac interwencyjnych. Negatywnie na szanse zatrudnienia wpływało uczestnictwo w pracach społecznie użytecznych, natomiast oddziaływanie robót publicznych okazało się nieistotne statystycznie.

Efekty zatrudnieniowe wsparcia działalności gospodarczej, jak również prac interwencyjnych są prawdopodobnie przeszacowane ze względu na sposób pomiaru stosowany przez urzędy pracy, powodujący znaczne zawyżenie efektów brutto tych instrumentów.

Interpretacja uzyskanych efektów szkoleń jest znacznie bardziej złożona. Analizowane szkolenia dotyczyły różnych obszarów zawodowych, z pewnością były to kursy o różnym czasie trwania oraz o zróżnicowanej jakości nauczania. Na przykład dłuższe kursy ze względu na efekty zamknięcia mogły generować znacznie słabsze efekty zatrudnieniowe niż kursy krótkie. O słabych efektach szkoleń mogły przesądzić zarówno czynniki związane z aspektami dydaktycznymi szkoleń, jak i niedopasowanie przedmiotu szkolenia do aktualnych potrzeb rynku pracy. Słabą skuteczność szkoleń zawodowych można również próbować tłumaczyć występowaniem efektu jałowego biegu, który oznacza, że te formy podnoszenia kwalifikacji były w znacznym stopniu adresowane do osób dobrze rokujących na rynku pracy, z których wiele podjęłoby pracę bez skorzystania z tego rodzaju wsparcia. Efekty netto szkoleń mogły zostać również niedoszacowane.

Zaskoczeniem wydają się również słabe efekty netto staży, w których chętnie uczestniczą młodzi bezrobotni, nieposiadający żadnego doświadczenia zawodowego. Należy przypomnieć, że od 1 lutego 2009 r. rozszerzono grono osób uprawnionych do odbycia stażu na całą grupę bezrobotnych znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy, co prawdopodobnie wpłynęło na obniżenie efektywności tej formy aktywizacji. Obecnie staże stały się dla pracodawców instrumentem bardziej atrakcyjnym od prac interwencyjnych, dostarczającym im pracowników, których nie muszą opłacać i obligatoryjnie zatrudniać po zakończeniu programu. Można domniemywać, że nieprawidłowe adresowanie staży stało się głównym czynnikiem przesądzającym o niskiej skuteczności zatrudnieniowej tego instrumentu.

Wyniki analizy potwierdzają, że prace społecznie użyteczne nie są instrumentem aktywizacji służącym wyjściu z bezrobocia. Uczestnictwo w pracach społecznie użytecznych negatywnie oddziaływało na szanse podjęcia pracy przez bezrobotnych objętych tą formą wsparcia. Nie oznacza to, że należy zaniechać stosowania tego instrumentu. Prace społecznie użyteczne realizują inne cele niż pozostałe programy aktywne, ich rola polega przede wszystkim na zapobieganiu demoralizacji i kształtowaniu pozytywnych postaw wobec pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Dlatego ocena tego programu polegająca wyłącznie na badaniu efektów zatrudnieniowych nie wydaje się do końca zasadna, gdyż miarą sukcesu prac społecznie użytecznych nie jest wyłącznie podjęcie pracy.

Roboty publiczne, podobnie jak prace społecznie użyteczne, nie są również środkiem polityki rynku pracy zwiększającym szanse na zatrudnienie. Wcześniejsze badania ewaluacyjne aktywnej polityki rynku pracy w Polsce, jak i analizy programów zatrudnienia w wybranych krajach Unii Europejskiej potwierdzają występowanie negatywnych efektów netto robót publicznych lub nieistotne statystycznie oddziaływanie tego programu na prawdopodobieństwo wyjścia z bezrobocia¹⁴. Robotom publicznym towarzyszą przeważnie efekty stygmatyzacji, które prawdopodobnie w znacznym stopniu wpływają na skuteczność zatrudnieniową tej formy wsparcia. Roboty publiczne przestają spełniać funkcje aktywizacyjne, coraz częściej stanowią instrument pasywnej polityki rynku pracy, której głównym celem jest poprawa materialnej sytuacji bezrobotnych zaliczanych do grup problemowych na rynku pracy.

Należy podkreślić, że wyniki uzyskane za pomocą metody PSM warunkowały zasoby danych w rejestrach powiatowych urzędów pracy. Nie zawierały one pełnej informacji na temat skali odpływów do zatrudnienia osób bezrobotnych, zwłaszcza tych, które jako przyczynę wyrejestrowania z ewidencji mają symbol NN – niestawienie się w odpowiednim terminie. Braki informacyjne występowały również w historii bezrobotnego po zakończeniu programu. Należy dodać, że od 2015 r. urzędy pracy dysponują już narzędziami informatycznymi umożliwiającymi sprawdzenie statusu osoby bezrobotnej w bazie ZUS (w trakcie i po zakończeniu udziału w programie).

---

¹⁴ M. Caliendo, R. Hujer, S. Thomsen, *The Employment Effect of Job Creation Schemes in Germany. A Microeconomic Evaluation*, IZA Discussion Paper No. 1512, Bonn 2005; D. Card, J. Kluve, A. Weber, *Active Labour Market Policy Evaluations: A Meta-Analysis*, NBER Working Paper No 1617/2010.

Reasumując, należy podkreślić, że podejście statyczne w ocenie efektów programów zatrudnienia jest daleko niewystarczające i dlatego konieczne staje się prowadzenie dalszych i bardziej pogłębionych badań efektów przyczynowych aktywnej polityki rynku pracy, które uwzględniałyby przede wszystkim podejście dynamiczne.

Podsumowanie

Jednym z największych wyzwań na rynku pracy jest starzenie się społeczeństwa. Polskę czeka nie tylko niedobór pracowników spowodowany starzeniem się społeczeństwa, ale i stale rosnący udział w zatrudnieniu osób w wieku niemobilnym, to jest powyżej 50. roku życia. Aby rozwiązać problem niedoboru rąk do pracy trzeba będzie aktywizować niewykorzystane zasoby pracy i częściowo biernych zawodowo. Szczególną uwagę należy zwrócić na te gospodarstwa domowe, w których nie ma osób aktywnych zawodowo. Uczynienie z pracy głównego źródła utrzymania rodziny obniżyłoby wydatki państwa na transfery socjalne.

Aby częściowo rozwiązać powstałe problemy, należy przeorientować cele i instrumenty polityki rynku pracy. Polityka rynku pracy jest dzisiaj zorientowana w dużym zakresie na przeciwdziałanie bezrobociu za pomocą instrumentów oddziałujących na popytową stronę rynku pracy, głównie za pomocą zatrudnienia subsydiowanego. Musimy jednak pamiętać, że zatrudnienie subwencjonowane jest bardzo kosztochłonne i może generować takie negatywne efekty pośrednie, jak na przykład substytucji, wypierania czy jałowego biegu. Krótkookresowy pozytywny efekt tego instrumentu odnosi się do zatrudnienia na drugim rynku pracy. Metaanalizy aktywnych instrumentów polityki rynku pracy wskazują natomiast na niską skuteczność tego instrumentu w długim okresie¹⁵.

W celu rozwiązania problemu niedoboru rąk do pracy należy aktywne programy zatrudnienia zorientować na popytową stronę rynku pracy, czyli wzmocnić rolę pośrednictwa i doradztwa zawodowego oraz szkoleń i przekwalifikowań zawodowych. Instrumenty polityki rynku pracy powinny zostać zdywersyfikowane i dopasowane do potrzeb grup problemowych.

Jeśli chodzi o długotrwale bezrobotnych, to pierwotna koncepcja przeciwdziałania była oparta na instrumentarium aktywnej polityki rynku pracy i w dużym stopniu ograniczała się jedynie do zmniejszania istniejącego już zasobu długookresowo bezrobotnych. Było to podejście kosztowne i mało efektywne, ponieważ koncentrowało się wyłącznie na zwalczeniu skutków długiego okresu pozostawania bez pracy. Takie rozwiązanie znajdowało między innymi odbicie w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 2004 r. przed jej nowelizacją w 2014 roku. Dzisiaj w wielu krajach coraz więcej uwagi poświęca się alternatywnemu podejściu, którego zamierzeniem jest próba ograniczania napływu osób do grupy długotrwale bezrobotnych. Aby sprostać temu wyzwaniu zaczęto opracowywać procedury wczesnej identyfikacji osób szczególnie zagrożonych długim pozostawaniem bez pracy. Zastosowanie takiego podejścia przeciwdziała wystąpieniu u bezrobotnych wielu negatywnych skutków związanych z długim okresem pozostawania bez pracy, co przekłada się na łatwiejszy ich powrót do sfery zatrudnienia.

Dużą rolę może odegrać, jeśli zostanie dobrze zaprogramowana, aktywizacja zawodowa starszych bezrobotnych. Dzisiaj bezrobotni 50+ mogą liczyć, poza ogólnodostępnymi działaniami określonymi w rezultacie profilowania, na pierwszeństwo w skierowaniu do udziału w programie specjalnym i wsparcie zatrudnienia przez dofinansowanie pracodawcy kosztów ich wynagrodzenia. Służby zatrudnienia nie mają jednak możliwości realizowania w pełni indywidualnego podejścia, gdyż w ustawie trudno dopatrzeć się instrumentów o charakterze innowacyjnym, a ponadto brakuje w niej rozwiązań prawnych pozwalających na bardziej elastyczny sposób działania urzędów pracy, umożliwiający pełną indywidualizację usług i instrumentów rynku pracy oferowanych bezrobotnym 50+. Teoretycznie taką możliwość dają jedynie programy specjalne, jednak – jak pokazuje praktyka – są one rzadko organizowane przez publiczne

---

¹⁵ Por. przypis 14.

służby zatrudnienia. Niedostatki występują również w zakresie metod prowadzenia doradztwa, brakuje profesjonalnych narzędzi do przeprowadzenia pogłębionej analizy potencjału i badania kompetencji zawodowych. Te wyzwania trzeba podjąć w najbliższym okresie.

Przygotowując programy dla młodzieży trzeba uwzględnić dotychczasowe doświadczenia krajów OECD¹⁶. Wyraźnie pokazują one, że instrumenty aktywnej polityki rynku pracy są istotnie mniej skuteczne w przypadku tej grupy w porównaniu z innymi bezrobotnymi.

Generalnie rozwiązania proponowane dla poprawy sytuacji młodzieży na rynku pracy grupują się wokół trzech głównych zagadnień problemowych:

- edukacji szkolnej i kształcenia uzupełniającego luki wiedzy, umiejętności i doświadczenia zawodowego po jej zakończeniu,
- szeroko pojętej polityki rynku pracy,
- przedsiębiorczości indywidualnej.

Najwięcej rozwiązań proponowanych jest w obszarze, który można nazwać „edukacyjnym”. Daje się wyodrębnić działania o szerokim zasięgu, jakim jest np. wydłużanie wieku obowiązkowej edukacji czy zmiany w systemie szkolnego kształcenia zawodowego, polegające na ogół na zapobieganiu tzw. wczesnemu wypadaniu z systemu szkolnego, oraz reformy koncentrujące się na zwiększeniu zakresu zajęć o charakterze praktycznym. Można również zauważyć działania skupiające się na uzupełnianiu luk edukacyjnych i niedoborów umiejętności zawodowych absolwentów i młodych bezrobotnych. Specjalna uwaga kierowana jest na osoby przedwcześnie wypadające z systemu szkolnego. W obszarze „edukacyjnym” najważniejszym blokiem działań sprzyjających zatrudnieniu młodzieży są rozwiązania pozwalające na stworzenie jej możliwości nabycia doświadczenia zawodowego i poprawy umiejętności zawodowych.

W ramach szeroko rozumianej aktywnej polityki rynku pracy w krajach członkowskich UE mamy do czynienia z dwoma podejściami.

Podejście pierwsze zakłada formułowanie odrębnych rozwiązań dla młodzieży przez realizację specjalnych programów zatrudnienia adresowanych do tej grupy. W ramach tych programów proponuje się na ogół szczególne rozwiązania dotyczące udzielania informacji, doradztwa i poradnictwa zawodowego, wprowadzania nowych typów umów o pracę, stosowania zachęt dla pracodawców do zatrudniania młodych ludzi, a także działania przygotowujące do podjęcia pracy od strony kwalifikacyjno-zawodowej i mentalnej. Ponadto stosuje się lokalne umowy lub partnerstwa na rzecz zatrudniania młodzieży i tworzenia gwarantowanych miejsc pracy dla młodych bezrobotnych.

Podejście drugie dotyczące działań w ramach aktywnej polityki rynku pracy jest nastawione na zaspokojenie potrzeb w zakresie zawodowej aktywizacji młodzieży w zakresie rozwiązań ogólnych, ale przy założeniu tak czy inaczej egzekwowanego priorytetu dla tej grupy. W szczególności rozwiązania te dotyczą środków i działań kierowanych w pierwszej kolejności do osób młodych jako znajdujących się w szczególnie niekorzystnym położeniu na rynku pracy. W tym przypadku mamy do czynienia z segmentacją młodych ludzi – wyodrębniane są na przykład: osoby poszukujące pracy przez określony czas bez kwalifikacji lub z niskimi kwalifikacjami zawodowymi, absolwenci szkół, niepełnosprawni czy wywodzący się z grup zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym.

Przegląd stosowanych w krajach członkowskich UE rozwiązań sprzyjających zatrudnieniu młodzieży prowadzi do konkluzji, że stosunkowo rzadko sięga się w nich do trzeciego wskazanego obszaru, jakim jest przedsiębiorczość indywidualna.

Na koniec należy zaznaczyć, że rozwój stosunków pracy w Polsce powinien być powiązany z poprawą jakości pracy i wynagrodzeń. Działania te muszą znaleźć odzwierciedlenie w procesach dostosowawczych sfery regulacyjnej, to jest w prawie pracy. Komisja ds. Kodyfikacji Prawa Pracy w najbliższych latach powinna wypracować nowe regulacje indywidualnego i zbiorowego prawa pracy.

---

¹⁶ European Employment Observatory Review, *Youth employment measures*, Brussels 2010.

SŁOWNIK POJĘĆ UŻYWANYCH W RAPORCIE

Cząstkowe współczynniki płodności według wieku matek dla rozważanego okresu kalendarzowego obliczane są jako stosunek liczby urodzeń żywych przez kobiety w danym wieku do średniej liczby kobiet w tym wieku i w rozważanym okresie kalendarzowym; jeśli je pomnożymy przez 1000, to podają średnią liczbę urodzeń żywych przypadających na 1000 kobiet w danym wieku okresu zdolności rozrodczej w rozważanym okresie kalendarzowym¹.

Cząstkowe współczynniki płodności według wieku matek i kolejności urodzonych dzieci dla rozważanego okresu kalendarzowego obliczane są jako iloraz liczby urodzeń żywych rozważanej kolejności przez kobiety w danym wieku do średniej liczby kobiet w tym wieku i w danym okresie kalendarzowym; jeśli je pomnożymy przez 1000, to podają średnią liczbę urodzeń żywych rozważanej kolejności przypadających na 1000 kobiet w danym wieku okresu zdolności rozrodczej w rozważanym okresie kalendarzowym.

Liczba ludności

„Dane o liczbie i strukturze ludności (według płci i wieku) w przekroju terytorialnym (gmina, powiat, województwo; w podziale na tereny miejskie i wiejskie) są opracowywane metodą bilansową. Metoda ta zakłada przyjęcie wyników ostatniego spisu powszechnego ludności za bazę wyjściową, a następnie uwzględnianie danych o ruchu naturalnym (urodzenia i zgony) oraz migracjach (na pobyt stały oraz – w ruchu wewnętrznym – na pobyt czasowy). Bilans jest sporządzany dla najniższej jednostki podziału terytorialnego, tj. dla każdej gminy (w przypadku gmin miejsko-wiejskich z rozróżnieniem na miasto i tereny wiejskie); dane o ludności dla powiatów, województw oraz Polski ogółem są uzyskiwane poprzez odpowiednie sumowanie wielkości dla gmin.

Do ludności zamieszkałej w danej gminie zalicza się ludność zameldowaną na pobyt stały i rzeczywiście tam zamieszkałą oraz ludność przebywającą w gminie czasowo (zameldowaną na pobyt czasowy ponad 3 miesiące). Ludność zameldowana na pobyt stały w danej gminie, ale czasowo mieszkająca w innej ujmowana jest w tej gminie, w której jest zameldowana na pobyt czasowy. Do ludności gminy nie są zaliczani przebywający czasowo w Polsce imigranci, natomiast stali mieszkańcy Polski przebywający czasowo za granicą (bez względu na okres ich nieobecności) są ujmowani w stanie ludności danej gminy”.²

Migracje wewnętrzne

„Przez migracje wewnętrzne rozumie się zmiany miejsca stałego (lub czasowego) pobytu, polegające na przekroczeniu granicy administracyjnej gminy w celu osiedlenia się na stałe (lub pobyt czasowy) oraz przemeldowanie z pobytu czasowego na pobyt stały w danej miejscowości, jeżeli poprzednie miejsce pobytu stałego znajdowało się w innej gminie. W przypadku gminy miejsko-wiejskiej migracją jest również zmiana miejsca zamieszkania między terenami miejskimi i wiejskimi gminy.

Migracje wewnętrzne ludności nie uwzględniają zmian adresu w granicach tej samej jednostki, gdyż takie przemieszczenie nie powoduje zmiany liczby i struktury ludności tej jednostki.

W ramach migracji wewnętrznych ludności rozróżnia się ruch międzywojewódzki, czyli przemieszczenia ludności z jednego województwa do innego województwa oraz ruch wewnątrzwojewódzki, tj. zmiany miejsca zamieszkania osób w granicach tego samego województwa.

---

¹ Por. J.Z. Holzer, *Demografia*, PWE, Warszawa 2003, J. Kurkiewicz, *Procesy demograficzne i metody ich analizy*, Wydawnictwo UEK w Krakowie, Kraków 2010.

² *Rocznik Demograficzny 2014*, GUS, Warszawa 2014, s. 69.

Przez użyte w tablicach określenie „napływ” rozumie się nowe zameldowania na pobyt stały, przez „odpływ” — wymeldowania z pobytu stałego (tj. zameldowania w innej jednostce na pobyt stały)³.

Migracje zagraniczne

„Migracje zagraniczne ludności to przemieszczenia ludności związane ze zmianą kraju zamieszkania.

Obowiązujące w Unii Europejskiej rozporządzenie (WE) nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 311/76 w sprawie zestawienia statystyk dotyczących pracowników cudzoziemców (Dz. Urz. L 199 z 31.07.2007, s. 23) stanowi o migracji, uwzględniając zamierzony okres zamieszkania w innym kraju wynoszący co najmniej 12 miesięcy.

W rozumieniu tej definicji:

- imigracja to przybycie do kraju osoby będącej uprzednio rezydentem innego kraju z zamiarem przebywania przez okres co najmniej 12 miesięcy;
- emigracja to opuszczenie kraju przez jego rezydenta z zamiarem przebywania za granicą przez okres co najmniej 6 miesięcy.

Tego typu migracje określa się mianem zagranicznych migracji długookresowych. Częścią migracji długookresowych są zagraniczne migracje na pobyt stały.

Dane o migracjach na pobyt stały opracowano na podstawie informacji ewidencyjnych gmin o zameldowaniu osób przyjeżdżających do Polski na pobyt stały (imigracja na pobyt stały) oraz o wymeldowaniach mieszkańców Polski wyjeżdżających na stałe za granicę (emigracja na pobyt stały), pochodzących z rejestru PESEL⁴.

Przeciętne (oczekiwane) dalsze trwanie życia osoby w określonym wieku – liczba lat, jaką ma do przeżycia osoba będąca w wieku x ukończonych lat w danym okresie kalendarzowym przy założeniu, że w ciągu dalszych lat jej życia umieralność pozostanie taka jak w tym okresie.

Przeciętne (oczekiwane) dalsze trwanie życia noworodka – liczba lat, jaką ma do przeżycia osoba nowonarodzona w danym okresie kalendarzowym przy założeniu, że w ciągu dalszych lat jej życia umieralność pozostanie taka jak w tym okresie. Jest często używana jako syntetyczna charakterystyka umieralności.

Przyczyna zgonu – stan lub proces chorobowy, nieprawidłowość rozwojowa, uraz albo zatrucie prowadzące bezpośrednio lub pośrednio do śmierci.

Standaryzacja współczynników płodności ogólnej to procedura stosowana w celu uzyskania standaryzowanych współczynników płodności ogólnej, umożliwiających porównanie natężenia płodności w zbiorowościach, które różnią się ze względu na strukturę wieku populacji kobiet w wieku zdolności rozrodczej lub charakteryzujących się różnymi wzorcami płodności;

- *standaryzacja bezpośrednia* umożliwia porównania natężenia urodzeń w populacji kobiet w wieku zdolności rozrodczej, przy założeniu jednakowych (standardowych) struktur wieku porównywanych populacji;
- *standaryzacja pośrednia* pozwala przeprowadzać porównania natężenia urodzeń w populacji kobiet w wieku zdolności rozrodczej, przy założeniu jednakowych cząstkowych współczynników płodności według wieku matek (standardowy wzorec płodności).

Standaryzowany współczynnik zgonów – współczynnik wyrażający natężenie zgonów po wyeliminowaniu wpływu struktury ludności. Miara używana do porównań chronologicznych i przestrzennych natężenia zgonów.

---

³ *Rocznik Demograficzny 2014*, ed. cit., s. 452.

⁴ *Rocznik Demograficzny 2014*, ed. cit., s. 453.

Surowy współczynnik urodzeń – iloraz liczby urodzeń żywych w danym okresie kalendarzowym do średniej liczby ludności w tym okresie; jest miarą natężenia urodzeń najczęściej podawaną jako liczba urodzeń żywych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w rozważanym okresie.

Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci – średni wiek kobiet w chwili urodzenia dziecka.

Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci danej kolejności – średni wiek kobiet w chwili urodzenia dziecka rozważanej kolejności.

Umieralność okołoporodowa – iloraz urodzeń martwych i zgonów w pierwszym tygodniu życia dziecka do ogólnej liczby urodzeń żywych i martwych, zwykle pomnożonych przez 1000. Oznacza natężenie urodzeń martwych i zgonów w pierwszym tygodniu życia dziecka.

Urodzenia żywe, urodzenia martwe

„Zgodnie z definicjami pojęć dotyczących czasu trwania ciąży, poronień, urodzeń żywych i martwych (rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 9 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania (Dz. U. poz. 2069) – stosowane są następujące zasady:

- 1) żywe urodzenie jest to całkowite wydalenie lub wydobycie z ustroju matki noworodka, niezależnie od czasu trwania ciąży, który po takim wydaleniu lub wydobyciu oddycha bądź wykazuje jakiegokolwiek inne oznaki życia, jak: czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli (mięśni szkieletowych), bez względu na to czy sznur pępowiny został przecięty lub łożysko zostało oddzielone; każdy taki noworodek jest uważany za żywo urodzonego;
- 2) urodzenia martwe (zgon płodu) jest to całkowite wydalenie lub wydobycie z ustroju matki płodu, o ile nastąpiło po upływie 22. tygodnia ciąży, który po takim wydaleniu lub wydobyciu nie oddycha ani nie wykazuje żadnego innego znaku życia, jak: czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli.

Rekomendowana przez Światową Organizację Zdrowia definicja urodzenia i zgonu noworodka obowiązuje w Polsce od 1994 r.

Dla celów statystyki dokumentacja medyczna dotycząca okresu okołoporodowego powinna ujmować wszystkie noworodki żywo urodzone, a także płody (urodzenia martwe), które w chwili urodzenia ważyły co najmniej 500 g, a gdy nie jest znana masa urodzeniowa – urodzone po co najmniej 22 tygodniach trwania ciąży lub osiągające 25 cm długości ciała (od szczytu czaszki do pięty).

(...)

W przypadku porodów wielorakich (np. bliźniaczych, trojacznych) w statystyce uważa się każdego noworodka za odrębne urodzenie. Za poród uważa się zarówno urodzenie pojedyncze, w wyniku, którego rodzi się jedno niemowlę, jak również urodzenie wielorakie, kiedy rodzi się dwoje lub więcej niemowląt (bliźnięta, trojaczki itd.)”^{5,6}.

Współczynnik dzietności ogólnej (TFR) wyraża przeciętną liczbę dzieci, jaka przypadłaby na 1 kobietę w wieku 15–49 lat, gdyby wszystkie kobiety dożyły do końca swego wieku rozrodczego, a ich płodność w poszczególnych fazach tego okresu była taka jak średnia płodność w poszczególnych grupach wieku w roku obserwacji.

Współczynnik dzietności teoretycznej (współczynnik dzietności kobiet)

Współczynnik dzietności kobiet oznacza liczbę dzieci, którą urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (w wieku 15–49 lat) przy założeniu że cząstkowe współczynniki płodności pozostają na poziomie zaobserwowanym w rozważanym okresie

---

⁵ Rocznik Demograficzny 2014, ed. cit., s. 218.

⁶ Źródło: *Definicje pojęć dotyczących poronień, porodów, urodzeń oraz zgonów płodów, noworodków i matek*” rekomendowane przez Światową Organizację Zdrowia (WHO).

kalendarzowym. Jest on sumą cząstkowych współczynników płodności z danego okresu kalendarzowego. Określa dzietność hipotetycznej generacji kobiet, która w całym okresie rozrodczym charakteryzowałaby się taką płodnością jak w danym okresie kalendarzowym. Często jest podawany przeliczeniu na 1000 kobiet. Jest to przekrojowa miara płodności.

Współczynnik dzietności teoretycznej danej kolejności, uzyskiwany jako suma cząstkowych współczynników płodności danej kolejności według wieku matek, informuje, jaką średnią liczbę dzieci danej kolejności urodziłaby kobieta w okresie zdolności rozrodczej przy cząstkowych współczynnikach płodności (według wieku i kolejności urodzeń), ustalonych na poziomie danego roku kalendarzowego.

Współczynnik płodności ogólnej, obliczany jako stosunek liczby urodzeń żywych zaobserwowanych w danym okresie kalendarzowym do średniej liczby kobiet w okresie zdolności rozrodczej (w wieku 15–49 lat), informuje, jaka jest liczba urodzeń przypadających na 1000 kobiet w wieku 15–49 lat w rozważanym okresie.

Współczynnik reprodukcji brutto w danym okresie kalendarzowym informuje, jaka byłaby średnia liczba dziewczynek żywo urodzonych przez kobiety w całym okresie rozrodczym, gdyby wzorzec płodności z tego okresu pozostał niezmienny. Jest miarą zastępowalności pokoleń przy założeniu braku umieralności. Określa, w jakim stopniu generacja matek zostanie zastąpiona przez generację córek przy ustalonej płodności matek i założeniu, że wszystkie córki będą żyć.

Współczynnik reprodukcji (zastępowalności pokoleń) brutto w danym okresie kalendarzowym informuje, jaka byłaby średnia liczba dziewczynek żywo urodzonych w danym okresie kalendarzowym, gdyby wzorzec płodności został ustalony na poziomie zaobserwowanym w tym okresie. Jest miarą zastępowalności pokoleń przy założeniu braku umieralności. Określa więc, w jakim stopniu generacja matek zostanie zastąpiona przez generację córek przy ustalonej płodności i braku umieralności.

Współczynnik reprodukcji netto w danym okresie kalendarzowym podaje, jaka byłaby średnia liczba żywo urodzonych dziewczynek przez kobiety w całym okresie rozrodczym, które dożyją wieku rozrodczego, gdyby wzorzec płodności z danego okresu kalendarzowego był niezmienny, a wzorzec umieralności był zgodny z tablicami trwania życia wyznaczonymi dla tego okresu. Współczynnik ten określa rozmiary populacji córek, które osiągną wiek zdolności rozrodczej i zastąpią swoje matki. Jeśli współczynnik reprodukcji netto jest równy jedności, to mamy reprodukcję prostą. Poziom ten można w przybliżeniu oszacować na podstawie współczynnika dzietności teoretycznej. Przy umieralności takiej jak w krajach rozwiniętych o prostej zastępowalności pokoleń można mówić, gdy współczynnik dzietności teoretycznej (w przeliczeniu na jedną kobietę) kształtuje się na poziomie 2,10–2,15, zatem na sto kobiet w wieku zdolności rozrodczej (15–49 lat) przypada 210–215 żywo urodzonych dzieci (chłopców i dziewczynek).

Wzorzec płodności kobiet według wieku – rozkład cząstkowych współczynników płodności według wieku matek.

Wzorzec płodności według wieku matek i kolejności urodzonych dzieci – rozkład cząstkowych współczynników płodności według wieku matek i kolejności żywo urodzonych dzieci.

Współczynnik zgonów – iloraz liczby zgonów w danym okresie kalendarzowym do średniej liczby ludności w tym okresie, pomnożone przez 1000 (najczęściej). Informuje o natężeniu umieralności ogólnej w danym okresie kalendarzowym (najczęściej roku).

Zgon – trwałe, czyli nieodwracalne ustanie czynności narządów niezbędnych do życia, konsekwencją czego jest ustanie czynności całego nastroju.

Spis tablic

1.1. Rozwój liczebny ludności ogółem, w mieście i na wsi w Polsce w latach 2005–2016. Stan w dniu 31 XII	37
1.2. Udział procentowy populacji miejskiej i wiejskiej w liczbie ludności ogółem w Polsce latach 2005–2016. Stan w dniu 31 XII	40
1.3. Składniki przyrostu rzeczywistego ludności w Polsce w latach 2005–2016	40
1.4. Bilans ludności Polski dla lat 2005, 2012, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	43
1.5. Zmiany liczby ludności według płci w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	45
1.6. Ogólny i cząstkowe współczynniki feminizacji w Polsce w latach 2005 i 2016. Stan w dniu 31 XII (na 100 mężczyzn przypada kobiet)	47
1.7. Rozwój liczebny ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	49
1.8. Zmiany w strukturze ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	50
1.9. Relacje między liczbą dzieci i liczbą ludzi starszych w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	51
1.10. Rozwój liczebny ludności w starszym wieku (65–79 lat) i w sędziwym wieku (80 i więcej lat) w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	52
1.11. Zmiany w strukturze wiekowej starszej populacji (65 i więcej lat) w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	52
1.12. Mediana (wiek środkowy) ludności w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	53
1.13. Rozwój liczebny ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	54
1.14. Zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	56
1.15. Rozwój liczebny ludności w wieku produkcyjnym – mobilnym i niemobilnym w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	57
1.16. Zmiany w strukturze ludności produkcyjnej według wieku w Polsce w latach 2005, 2010, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII, w procentach	58
1.17. Bilans ludności w wieku produkcyjnym w Polsce w latach 2005–2016 w tysiącach	58
1.18. Obciążenie demograficzne ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym w Polsce w latach 2002–2016. Stan w dniu 31 XII	60
1.19. Rozwój liczebny dzieci i młodzieży według edukacyjnych grup wieku w Polsce w latach 2005, 2013, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	61
1.20. Zmiany udziału edukacyjnych grup wieku w ogólnej liczbie ludności danego środowiska w Polsce w latach 2005, 2013, 2015 i 2016. Stan w dniu 31 XII	62
Tablica I. Rozwój liczebny w krajach Europy w latach 2005–2016	72
Tablica II. Przyrost naturalny w krajach Europy w latach 2005–2016	73
Tablica III. Saldo migracji w krajach Europy w latach 2005–2016, w tysiącach	74
Tablica IV. Ludność według płci w krajach Europy w 2005 i 2016 roku. Stan w dniu 1 I	75
Tablica V. Ludność według biologicznych grup wieku w krajach Europy w latach 2005 i 2016. Stan w dniu 1 stycznia, w tysiącach	76

Tablica VI. Zmiany w liczbie ludności według biologicznych grup wieku w krajach Europy w latach 2005–2016	77
Tablica VII. Zmiany w strukturze ludności według wieku w trójdzielny podziale typu biologicznego w krajach Europy w latach 2005–2016	78
2.1. Małżeństwa zawierane przez młodych nowożeńców w latach 1990–2016	84
2.2. Informacje o orzeczeniach sądu o tym, kto jest winien rozwodu według powództwa w 2016 r.	90
2.3. Podstawowe informacje o małoletnich dzieciach doświadczających rozwodu rodziców w latach 1980–2016	91
2.4. Ofiary przemocy domowej w latach 2012–2016	94
2.5. Sprawcy przemocy domowej w latach 2012–2016	94
2.6. Średni wiek wstępowania w związki małżeńskie, współczynnik pierwszych małżeństw według płci oraz współczynniki rozwodów w przeliczeniu na 1000 nowo zawartych małżeństw w krajach UE w latach 2005 i 2015	96
3.1. Liczba urodzeń żywych oraz surowe współczynniki urodzeń w Polsce w latach 2000–2016	100
3.2. Urodzenia żywe pozamałżeńskie w Polsce w latach 2000–2016	103
3.3. Charakterystyki wzorca płodności w Polsce w latach 2000–2016	105
3.4. Współczynniki zastępowalności pokoleń w Polsce w latach 2000–2016	111
3.5. Częstkowe współczynniki płodności według kolejności urodzeń (na 1000 kobiet w grupie wieku) w Polsce w 2016 r.	112
3.6. Współczynniki dzietności teoretycznej (WTD na 1000 kobiet) i średni wiek matek według kolejności urodzeń w Polsce w przekroju miasta–wieś w latach 2000–2016	115
4.1. Liczba zgonów (w tys.) oraz ogólne i standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności w wybranych latach okresu 2002–2016	124
4.2. Zgony ogółem według wieku na 100 tys. ludności danej grupy wieku w wybranych latach okresu 2002–2016	125
4.3. Zgony według głównych przyczyn w wybranych latach okresu 2002–2015 (w %)	126
4.4. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności z powodu najważniejszych przyczyn w wybranych latach okresu 2005–2015	128
4.5. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności według miejsca zamieszkania w wybranych latach okresu 2002–2016	128
4.6. Zgony według głównych przyczyn i według miejsca zamieszkania w 2015 r. (w %)	128
4.7. Współczynniki zgonów według wieku dla mężczyzn w procentach współczynników zgonów kobiet w wybranych latach okresu 2002–2016	129
4.8. Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności z powodu przyczyn według płci i wieku w latach 2010 i 2012–2015	131
4.9. Przeciętne trwanie życia według wieku i płci w wybranych latach okresu 2002–2016	134
4.10. Przeciętne trwanie życia bez niesprawności w Polsce według płci w latach 2006–2015	135
4.11. Zgony niemowląt według płci w Polsce w latach 2002–2016 (na 1000 urodzeń żywych)	135
4.12. Zgony noworodków według wagi urodzeniowej w Polsce w latach 2011–2016 (na 1000 urodzeń żywych danej wagi)	137
4.13. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka według płci w wybranych krajach europejskich w latach 2010–2015	139

4.14. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn (na 100 tys.) w wybranych krajach w latach 2002, 2010–2014	140
4.15. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet (na 100 tys.) w wybranych krajach w latach 2002, 2010–2014	141
4.16. Standaryzowane współczynniki zgonów z powodu najważniejszych przyczyn dla wybranych populacji według płci w 2014 r. w wybranych krajach (na 100 tys.)	145
4.17. Zgony niemowląt w wybranych krajach europejskich na 1000 urodzeń żywych w wybranych latach okresu 2003–2015	145
5.1. Obywatele polscy w wybranych państwach UE i EOG w 2016 roku	149
5.2. Obszar pochodzenia repatriantów w latach 1944–1949 i 1955–1959 (w tys.)	151
5.3. Liczba repatriantów osiedlonych w Polsce w latach 2010–2015	152
5.4. Liczba repatriantów i ich niepolskich małżonków z uwzględnieniem województw w 2016 r.	153
5.5. Liczba Kart Polaka wydanych w latach 2008–2017	154
5.6. Liczba Kart Polaka z uwzględnieniem kraju, wydanych w latach 2008–2017	154
5.7. Liczba zagranicznych studentów w Polsce w latach 2006/2007–2015/2016	155
5.8. Liczba osób wnioskujących o udzielenie ochrony międzynarodowej w Polsce z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2007–2017	157
5.9. Liczba osób, którym nadano status uchodźcy w Polsce, z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2007–2017	158
5.10. Liczba osób, które objęto ochroną uzupełniającą w Polsce, z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2008–2017	158
5.11. Liczba osób, którym udzielono zgody na pobyt tolerowany w Polsce, z uwzględnieniem obywatelstwa, w latach 2007–2017	159
5.12. Liczba cudzoziemców korzystających z różnych form pomocy materialnej w latach 2007–2017	160
5.13. Liczba kart małego ruchu granicznego wydanych cudzoziemcom na Ukrainie i w Federacji Rosyjskiej w latach 2009–2017	161
5.14. Liczba przekroczeń granicy z Ukrainą przez cudzoziemców w ramach małego ruchu granicznego w latach 2009–2017	161
5.15. Liczba przekroczeń granicy z Federacją Rosyjską przez cudzoziemców w ramach małego ruchu granicznego w latach 2009–2017	162
5.16. Zezwolenia na pracę dla cudzoziemców według wybranych grup zawodów w latach 2008–2017	163
5.17. Liczba zarejestrowanych oświadczeń o zamiarze powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi z uwzględnieniem obywatelstwa w latach 2007–2017	164
5.18. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt czasowy w Polsce z uwzględnieniem obywatelstwa w latach 2007–2017	165
5.19. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt czasowy w Polsce z uwzględnieniem województwa w latach 2010–2017	166
5.20. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt stały z uwzględnieniem obywatelstwa w latach 2007–2017	167
5.21. Osoby, którym udzielono zezwolenia na pobyt stały z uwzględnieniem województwa w latach 2010–2017	167
5.22. Liczba cudzoziemców, którzy zostali uznani za obywateli polskich w latach 2006–2016	168
6.1. Przyrost i ubytek rzeczywistej ludności w 2016 r. oraz w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw	172

6.2.	Liczba małżeństw zawartych w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw	174
6.3.	Liczba urodzeń żywych w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw	177
6.4.	Liczba zgonów niemowląt w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych – według województw	179
6.5.	Standaryzowane współczynniki zgonów na 100 tys. ludności w 2015 r. oraz w 2014 r. i 2013 r. według województw	182
6.6.	Przyrost i ubytek naturalny ludności w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw	185
6.7.	Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w 2016 r. – według województw	187
6.8.	Migracje wewnętrzne ludności na pobyt stały w latach 1996–2016	190
6.9.	Migracje wewnętrzne – napływ i odpływ ludności w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw	191
6.10.	Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w latach 1996–2016	193
6.11.	Migracje zagraniczne – napływ i odpływ ludności w 2015 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców według województw	194
6.12.	Saldo migracji ogółem: w 2016 r. oraz średniorocznie w okresie 2002–2016 w przeliczeniu na 1000 mieszkańców – według województw	196
6.13.	Średnioroczne migracje wewnątrzwojewódzkie ludności na pobyt stały w okresie 2002–2016 według kierunków migracji na 1000 ludności miejsca odpływu, tj. miast oraz wsi	201
6.14.	Migracje międzywojewódzkie ogółem w okresie 2002–2016 – struktura kierunków napływu ludności do poszczególnych województw	202
6.15.	Migracje międzywojewódzkie ogółem w okresie 2002–2016 – struktura kierunków odpływu ludności z poszczególnych województw	203
6.16.	Migracje międzywojewódzkie średniorocznie w okresie 2002–2016 – nasilenie odpływu ludności z poszczególnych województw (liczba osób opuszczających dane województwo średniorocznie w latach 2002–2016 na 10 000 osób średni liczby ludności w ww. okresie)	204
7.1.	Aktywność ekonomiczna ludności według poziomu wykształcenia w IV kwartale 2016 roku	208
7.2.	Pracujący w Polsce w latach 2004–2017 (przeciętnie w roku)	208
7.3.	Aktywność ekonomiczna i zatrudnienie według płci i wykształcenia w IV kwartale 2016 r.	210
7.4.	Pracujący według wybranych form zatrudnienia w IV kwartale 2016 roku	211
7.5.	Zarejestrowani bezrobotni i poszukujący pracy w Polsce w latach 2005–2017	214
7.6.	Bezrobocie rejestrowane i według BAEL w Polsce w wybranych latach okresu 2004–2017	215
7.7.	Napływy i odpływy bezrobotnych w Polsce w latach 2005–2016	216
7.8.	Wybrane grupy problemowe w Polsce w 2016 roku (stan w dniu 31 XII)	217
7.9.	Zatrudnienie nierejestrowane w Polsce w latach 2004–2014	219
7.10.	Wydatki z Funduszu Pracy w Polsce w latach 2005–2015 (w mln zł)	222
7.11.	Aktywizowani bezrobotni i efektywność instrumentów polityki rynku pracy w 2015 roku	224
7.12.	Efekty brutto i netto aktywnych programów rynku pracy w Polsce	225

Spis wykresów

1.1.	Ludność w Polsce ogółem, w miastach i na wsi w latach 2002–2016. Stan w dniu 31 XII	39
1.2.	Urodzenia, zgony i przyrost naturalny ludności w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)	42
1.3.	Mediana (wiek środkowy) ludności w Polsce w latach 2005, 2010 i 2016. Stan w dniu 31 XII	53
2.1.	Liczba małżeństw i liczba potencjalnych nowożeńców w latach 1990–2015 (w tys.)	81
2.2.	Współczynniki pierwszych małżeństw oraz mediana wieku nowożeńców w latach 1990–2016	82
2.3.	Nowożeńcy według wieku w latach 2000–2016 (na 1000 ludności danej płci i wieku)	83
2.4.	Rozkład nowożeńców według płci i wieku w latach 2005–2016 (jako % ogółu nowożeńców)	84
2.5.	Rozkład różnic wieku między małżonkami w latach 2000–2016	85
2.6.	Stan cywilny osób zawierających małżeństwa w Polsce w latach 1990–2016	85
2.7.	Udział i struktura małżeństw powtórných w latach 1990–2016	86
2.8.	Małżeństwa wyznaniowe w latach 1999–2016 (jako % ogółu małżeństw)	87
2.9.	Małżeństwa binacjonalne w latach 1996–2016	88
2.10.	odstawowe informacje o częstości występowania rozwodów w latach 1990–2016	89
2.11.	Rozkład rozwodzących się par według długości trwania związku małżeńskiego w latach 2000–2016	91
2.12.	Podstawowe dane o rozwodzących się parach posiadających małoletnie potomstwo w latach 1990–2016	92
2.13.	Liczba separacji w latach 1999–2016	95
3.1.	Liczba urodzeń żywych w Polsce w latach 2000–2016	101
3.2.	Surowe współczynniki urodzeń w latach 2000–2016	101
3.3.	Liczba urodzeń żywych według kolejności w Polsce w latach 2000–2016	102
3.4.	Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce w latach 2000–2016 (w % ogółu urodzeń żywych)	103
3.5.	Współczynniki płodności ogólnej w Polsce w latach 2000–2016 (na 1000 kobiet w wieku rozrodczym)	104
3.6.	Współczynniki płodności w Polsce w latach 2000–2016 według wieku matek	107
3.7.	Współczynniki płodności w miastach w latach 2000–2016 według wieku matek	108
3.8.	Współczynniki płodności na wsi w latach 2000–2016 według wieku matek	108
3.9.	Współczynniki płodności w roku 2016 według wieku matek	109
3.10.	Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci w Polsce w latach 2000–2016	109
3.11.	Współczynniki dzietności teoretycznej w Polsce w latach 2000–2016	110
3.12.	Współczynniki płodności kolejności pierwszej w Polsce w 2016 r.	113
3.13.	Współczynniki płodności kolejności drugiej w Polsce w 2016 r.	113
3.14.	Współczynniki płodności kolejności trzeciej w Polsce w 2016 r.	114
3.15.	Współczynniki płodności kolejności przynajmniej czwartej w Polsce w 2016 r.	114

3.16. Współczynniki dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń w Polsce w latach 2000–2016 r.	117
3.17. Współczynniki dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń w miastach w latach 2000–2016 r.	117
3.18. Współczynniki dzietności teoretycznej według kolejności urodzeń na wsi w latach 2000–2016 r.	118
3.19. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci według kolejności w Polsce w latach 2000–2016 r.	118
3.20. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci według kolejności w miastach w latach 2000–2016 r.	119
3.21. Średni wiek matek w chwili rodzenia dzieci według kolejności na wsi w latach 2000–2016 r.	119
3.22. Surowe współczynniki urodzeń (na 1000 mieszkańców) w wybranych krajach europejskich w 2015 r.	120
3.23. Współczynniki dzietności teoretycznej (na 1000 kobiet w wieku 15–49 lat) w wybranych krajach europejskich w 2015 r.	121
3.24. Średni wiek matek w chwili rodzenia w wybranych krajach europejskich w 2015 r.	121
3.25. Odsetek urodzeń pozamałżeńskich w wybranych krajach europejskich w 2015 r. ...	122
4.1. Standaryzowane współczynniki zgonów według płci w wybranych latach okresu 2002–2016	129
4.2. Struktura zgonów mężczyzn według głównych grup przyczyn w Polsce w 2015 r.	132
4.3. Struktura zgonów kobiet według głównych grup przyczyn w Polsce w 2015 r.	133
4.4. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka według płci w Polsce w latach 2002–2016	135
4.5. Współczynnik zgonów niemowląt (na 1000 urodzeń żywych) według miejsca zamieszkania w Polsce w latach 2002–2016	136
4.6. Zgony niemowląt według kolejności urodzenia u matki w Polsce w 2016 r. (na 1000 urodzeń żywych danej kolejności urodzenia)	138
4.7. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej w wybranych krajach europejskich w latach 2002–2015	139
4.8. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci żeńskiej w wybranych krajach europejskich w latach 2002–2015	140
4.9. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn z powodu chorób układu krążenia w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)	141
4.10. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet z powodu chorób układu krążenia w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)	142
4.11. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn z powodu nowotworów złośliwych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)	142
4.12. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet z powodu nowotworów złośliwych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)	143
4.13. Standaryzowane współczynniki zgonów mężczyzn z powodu przyczyn zewnętrznych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)	143
4.14. Standaryzowane współczynniki zgonów kobiet z powodu przyczyn zewnętrznych w latach 2002–2014 w wybranych krajach (na 100 tys.)	144
5.1. Emigracja z Polski do UE w latach 2004–2016, z uwzględnieniem emigracji do Niemiec i Wielkiej Brytanii (w tys.)	148

6.1. Przyrost/ubytek rzeczywisty ludności Polski w latach 1947–2016 (w tys.)	171
6.2. Przyrost/ubytek rzeczywisty ludności Polski w latach 1947–2016 (na 1000 ludności)	171
6.3. Liczba zawieranych małżeństw w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)	174
6.4. Liczba zawieranych małżeństw w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)	174
6.5. Liczba urodzeń żywych w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)	176
6.6. Liczba urodzeń żywych w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)	176
6.7. Liczba zgonów niemowląt w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)	178
6.8. Liczba zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych w Polsce w latach 1946–2016	178
6.9. Liczba zgonów w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)	180
6.10. Liczba zgonów na 1000 ludności w Polsce w latach 1946–2016	181
6.11. Przyrost/ubytek naturalny ludności w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)	184
6.12. Przyrost/ubytek naturalny ludności w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności)	185
6.13. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce w latach 1946–2016 (w tys.)	189
6.14. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce w latach 1946–2016 (na 1000 ludności) ...	189
6.15. Migracje zagraniczne ludności w Polsce w latach 1948–2016 – napływ (w tys.)	192
6.16. Migracje zagraniczne ludności w Polsce w latach 1948–2016 – odpływ (w tys.)	193
6.17. Saldo migracji zagranicznych ludności Polski w latach 1948–2016 (w tys.)	196
7.1. OECD Better Life Index dla Polski	206
7.2. Wskaźnik zatrudnienia dla osób w wieku 15 i więcej lat według płci i miejsca zamieszkania (w %)	209
7.3. Bezrobocie rejestrowane według województw w Polsce w 2016 roku. Stan w dniu 31 XII	215
7.4. Wydatki Funduszu Pracy na podstawowe formy aktywizacji zawodowej bezrobotnych w 2015 roku (w tys. zł)	223

Spis rycin

- 1.1. Piramida wieku ludności (stan w dniu 31 XII 2016 r.)
- 1.2. Piramida wieku ludności (stan w dniu 30 VI 2017 r.)
- 6.1. Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.2. Przyrost i ubytek rzeczywisty ludności w okresie 2002–2016 – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.3. Liczba małżeństw zawartych w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.4. Liczba małżeństw zawartych w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.5. Liczba urodzeń żywych w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.6. Liczba urodzeń żywych w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.7. Liczba zgonów niemowląt w 2016 r. – według powiatów (na 1000 urodzeń żywych)
- 6.8. Liczba zgonów niemowląt w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 urodzeń żywych)
- 6.9. Standaryzowane współczynniki zgonów ogółem na 100 000 ludności w 2015 r. – według powiatów
- 6.10. Standaryzowane współczynniki zgonów w następstwie chorób układu krążenia na 100 000 ludności w 2015 r. – według powiatów
- 6.11. Standaryzowane współczynniki zgonów w następstwie chorób nowotworowych na 100 000 ludności w 2015 r. – według powiatów
- 6.12. Przyrost i ubytek naturalny ludności w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.13. Przyrost i ubytek naturalny ludności w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.14. Ludność w wieku przedprodukcyjnym w % ogółu w 2016 r. – według powiatów
- 6.15. Ludność w wieku produkcyjnym w % ogółu w 2016 r. – według powiatów
- 6.16. Ludność w wieku poprodukcyjnym w % ogółu w 2016 r. – według powiatów
- 6.17. Migracje wewnętrzne, napływ ludności do powiatów w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.18. Migracje wewnętrzne, napływ ludności do powiatów w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.19. Migracje wewnętrzne, odpływ ludności z powiatów w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.20. Migracje wewnętrzne, odpływ ludności z powiatów w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.21. Migracje zagraniczne, napływ ludności do powiatów w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.22. Migracje zagraniczne, napływ ludności do powiatów w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.23. Migracje zagraniczne, odpływ ludności z powiatów w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.24. Migracje zagraniczne, odpływ ludności z powiatów w okresie 2002–2016 – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)
- 6.25. Ogólne saldo migracji w 2016 r. – według powiatów (na 1000 mieszkańców)
- 6.26. Ogólne saldo migracji w okresie 2002–2016 r. – według powiatów (średniorocznie na 1000 mieszkańców)